

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4 (80)

**Сєвєродонецьк
2017**

Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво KB № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

4

2017

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорєцький** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Пригика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 7 від 21 грудня 2017 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Батан Ю. Д. Поняттєво-категорійний апарат превенції як призначення права	11
Нестерович В. Ф. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень у деяких зарубіжних країнах	19

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Власюк В. В. Злочини, спрямовані на діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги: родовий об'єкт і місце в структурі КК України	31
Галаган В. І. Тенденції реформування кримінального процесуального законодавства України	41
Глобенко Г. І. Досудове розслідування: ретроспективний погляд та шляхи подальшого реформування	50
Дрозд В. Г. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства	58
Дудоров О. О., Каменський Д. В. Кримінально-правова оцінка заволодіння чужим майном шляхом застосування до потерпілого шкідливих для здоров'я людини речовин: про що свідчить досвід США?	68
Кривенко О. І. Генезис наукових досліджень, присвячених оперативно-розшуковій протидії шахрайствам через мережу Інтернет	81
Левін В. І. Онтологічна характеристика обшуку як слідчої (розшукової) дії	88
Міщенко О. В. Порівняльний аналіз терористичних та організованих злочинних об'єднань	96
Пащенко О. О. Закон про кримінальну відповідальність та кримінально-правові норми: питання соціальної обумовленості	104
Пеньков С. В. Генезис використання службових тварин під час здійснення оперативно-розшукової діяльності	111

Титаренко С. С. Аналіз санкцій статей 205-1, 206, 206-2 КК України	119
Фоміна Т. Г. Виникнення інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі	128
Шинкаренко Є. С. Стан наукової розробленості питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції України	134

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Веселов М. Ю. Правове регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів	141
Дем'янчук В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України	151
Теремецький В. І. Вимоги до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України	158
Хрідочкін А. В. Юрисдикційні форми публічного адміністрування праввідносин у сфері інтелектуальної власності.....	168

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Гуменюк К. П. Суб'єкти інституту відумерлості спадщини	177
Дегтярьова С. В. Значення фіскального механізму для розвитку соціальної сфери в державі: зарубіжний досвід	183
Сіренчук Т. Ю. Проблема приватності для підприємства	191

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення дослідження змісту мікрочасток, притаманних продуктам пострілу	197
Бочковий О. В. Громадянське суспільство як недооцінений елемент правоохоронної системи України	209
Гусєва В. О. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу	218
Дараган В. В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативного-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель	223

Зяць К. Д. Про особливості окремих елементів механізму вчинення шахрайств.....	233
Коваленко А. В. Типові способи вчинення посягань на життя та здоров'я журналістів	239
Лисенко В. В., Лисенко О. В. Особливості оперативного-розшукового забезпечення розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду	246
Морозова Я. О., Стащак М. В. Генезис організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості.....	255
Ревенко О. І. Використання можливостей судово-екологічної експертизи при розслідуванні незаконного видобування вугілля.....	262
Свірін М. О. Протидія та запобігання злочинам проти власності в діяльності Національної поліції України.....	269
Шехавцов Р. М. Розвиток уявлень про поняття кримінальної процесуальної діяльності	279
Юхно М. О. Проблемні питання участі захисника в кримінальному провадженні	293

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Литвинов О. М. Філософія для юристів: методичні аспекти проблеми викладання у взаємозв'язку з питаннями методології та професійної спрямованості	303
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	312

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Batan Yu. Conceptual and Categorical System
of Prevention as the Purpose of Law 11
Nesterovych V. Constitutional and Legal
Regulation of Public Discussions in Some Foreign Countries 19

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Vlasyuk V. Crimes Aimed at the Activities of the Defender
or Representative of a Person Providing Legal Assistance:
a Generic Object and its Place in the Structure of
the Criminal Code of Ukraine 31
Halagan V. Trends in Reforming the Criminal
Procedural Legislation of Ukraine 41
Hlobenko G. Pre-Trial Investigation: Retrospective View
and Ways of Further Reforming 50
Drozd V. Introduction of International Legal
Standards for the Protection of Human Rights
in the Light of Reforming the Criminal Procedural Legislation 58
Dudorov O., Kamenskii D. Criminal and Legal Assessment
of Taking Possession of Someone's Property by Using Harmful
for Human Health Substances to the Victim:
What is Evidenced by the USA Experience? 68
Kryvenko O. Genesis of Scientific Researches Devoted
to the Operational and Searching Counteraction to
the Fraud through the Internet Network 81
Levin V. The Ontological Characteristic of Search
as an Investigative (Searching) Action 88
Mishchenko O. The Comparative Analysis of
Terrorist and Organized Criminal Organizations 96
Pashchenko O. Law on Criminal Liability and
Criminal and Legal Rules: Issues of Social Conditionality 104
Penkov S. Genesis of Using Official Animals
During Operational and Searching Activities 111

Tytarenko S. Analysis of the Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine	119
Fomina T. Origin of Preventive Measures Institution within Criminal Procedure	128
Shynkarenko E. The State of Scientific Development of the Issue of Prosecutor's Oversight of Adherence to the Law During the Conduct of Secret Investigative (Searching) Actions by the Units of Ukrainian National Police	134

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Veselov M. Legal Regulation of Information Relations in the Conditions of Special (Emergency and «Hybrid») Administrative-Legal Regimes	141
Demyanchuk V. Experience on Implementation of Anticorruption Policy in Poland and Germany: Lessons and Precautions for Ukraine	151
Teremetskyi V. Requirements for the Appeal Complaint within Administrative Judicial Proceedings of Ukraine	158
Khrydochkin A. Jurisdictional Forms of Public Administration of Legal Relations in the Field of Intellectual Property	168

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Humehiuk K. Subjects of the Institution from the Decay of the Inheritance	177
Dehtyaryova S. Importance of Fiscal Mechanism for the Development of Social Sphere in the State: Foreign Experience	183
Syrenchuk T. The Problem of Privacy for the Enterprise	191

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Information and Analytical Support for Studying the Contents of Microparticles Inherent in Products of the Shot	197
Bochkovyi O. Civil Society as Undervalued Element of the Law Enforcement System of Ukraine	209
Huseva V. Investigating Situations of the Initial Stage of the Investigation of Encroachments on the Law Enforcement Body Officer's Life	218

Darahan V. Methodological Approaches of Investigating Problems of Operational and Searching Counteraction to Crimes in the Field of Public Procurement.....	223
Zayats K. On the Features of Individual Elements of the Mechanism of Committing Fraud	233
Kovalenko A. Typical Ways of Committing Infringements on Journalists' Life and Health.....	239
Lysenko V., Lysenko O. Peculiarities of Operatively-wanted Search of Persons who are Hiding from Bodies of Pre-trial Investigation and Court.....	246
Morozova Ya., Stashchak M. Genesis of Organized Crime of General Criminal Nature.....	255
Revenko O. Use of Possibilities of Forensic and Ecological Expertise in the Investigation of Illegal Coal Mining.....	262
Svirin M. Counteraction and Prevention of Crimes against Property in the Activities of the National Police of Ukraine.....	269
Shehvtsov R. Development of Ideas about the Concept of Criminal Procedural Activities.....	279
Yukhno M. Problematic Issues of the Participation of a Defense Counsel in Criminal Proceedings.....	293

Section VI. TEACHERS' TRIBUNE

Lytvynov O. Philosophy for Lawyers: Methodical Aspects of the Problem of Teaching in Connection with Issues of Methodology and Professional Orientation	303
--	-----

INFORMATION ABOUT AUTHORS	312
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву

статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до викладених вище вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.113+343.85

Ю. Д. Батан

ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ПРЕВЕНЦІЇ ЯК ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВА

У статті окреслено поняттєво-категорійний апарат превентивного призначення права та досліджено превентивну термінологію з погляду загальнотеоретичного підходу. Доведено, що попередження не слід вважати синонімом превенції (запобігання), яка складається з профілактики та припинення.

Ключові слова: *теорія права; юридична термінологія; кримінологія; поняттєво-категорійний апарат; превентивна мета (ціль, призначення); превенція, запобігання; відвернення, недопущення, уникнення; попередження; профілактика правопорушень.*

Quand une science est à bout d'arguments, elle élargit son vocabulaire.
Jacques Deval [32, p. IV]

Коли наука вичерпується, вона розширює свій словниковий запас.
Жак Деваль

Постановка проблеми. У загальній теорії права (загальнотеоретичному праводержавознавстві, загальнотеоретичній юриспруденції), як і в кримінології, досі немає усталеного погляду щодо співвідношення превентивної термінології, хоча чимала кількість спроб вказує на актуальність цієї проблематики. Єдність термінології вже має превентивний характер, оскільки однакове вживання термінопонять як під час правотворчості, так і в процесі правозастосування запобігає різночитанню, колізіям, неоднозначності, правовим спорам і юридичним конфліктам. Точність вживання термінопонять має особливе значення.

Фахівці з юридичної термінології М. Альбертс (M. Alberts), Н. Моллема (N. Mollema) наголошують: «Постійно зростає необхідність однозначного спілкування в теоретико-прикладних сферах людської діяльності, таких як юридична професія. ... Потрібно точно визначити терміни, які дозволяють користувачам зрозуміти та прийнятно використовувати їх. Юридична мова є однією з найбільш складних мов для спеціальних цілей, оскільки лише юридичні експерти, які знаються на спеціальній лексиці, можуть успішно комунікувати» [31, с. 29].

Вітчизняний дослідник мови права С. П. Кравченко зазначає: «Чим більш досконале законодавство, чим більш оптимально воно регулює суспільні відносини, тим більш вдосконалена правнича термінологія. Терміни додають правному тексту компактність, чітку спрямованість, досконалість і, одночасно, позбавляють від занадто широких визначень. Ступінь розробленості правничої термінології свідчить про рівень правової культури суспільства. Адже чим більше розвинена правна система, правна наука, законодавча техніка, тим більше чіткою і відшліфованою стає

правнича термінологія» [15, с. 13]. Натомість, прослідковується й інша закономірність: що більшим стає масив юридичних норм, то ймовірнішими є ризики термінологічної плутанини. Одним із таких прикладів є превентивна термінологія.

Практика сучасного українського законодавства зберігає тенденцію [28, с. 39; 25, с. 15–17] надання переваги терміна «запобігання» над іншими превентивними термінопоняттями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій (передусім кримінологічній) літературі наявно чимало поглядів, інколи й протилежних один одному, щодо вживання та співвідношення превентивних термінопонять («превенція», «запобігання», «попередження», «профілактика» й іноді «припинення», «відвернення», «уникнення», «недопущення»). Переважно наукові дослідження тематики превентивної термінології базуються на кримінологічному підході. Більшість авторів, серед яких Г. Аванесов, В. Голіна, І. Даньшин, О. Джуца, А. Закалюк, А. Зелінський, А. Лекар, Ю. Нікітін, С. Ольховська, С. Погребняк, В. Пчолкін, С. Сафронов розмежовують форми (типи) превенції злочинності відповідно до стадій вчинення злочину. Крім того, їх дослідження не враховують можливість неприпустимої в умовах чималої кількості превентивних термінів тавтології через декілька значень слова «попередження». Майже всі автори (крім А. Закалюка) не враховують зросійщене (русифіковане) значення терміна «попередження».

Формування цілей. Метою статті є окреслення поняттєво-категорійного апарату превентивного призначення права та дослідження превентивної термінології з погляду загальнотеоретичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Звідки ж виникають труднощі, пов'язані зі вживанням і співвідношенням превентивних термінопонять? Передусім такі **труднощі спричинені тим, що ці поняття мають походження з різних мов** («превенція» – з латини, «запобігання» – зі староукраїнської, «попередження» з цим значенням – з російської, «профілактика» – з грецької).

Варто відзначити безсумнівну відмінність між питомо українським словом «запобігання» та запозиченими словами, яка полягає навіть не в їх різному значенні (про що йтиметься далі), а у **вживанні**.

По-перше, «запобігання» потребує додатка (завичай іменника) **в орудному відмінку**, чим часто нехтують, а запозичені слова – у родовому. Хоча видається недолугим звертати на це увагу, однак є парадоксальним, коли в розвідках окремих науковців, при дослідженні поняттєво-категорійного апарату, зверненні до словників і філологічних досліджень наявні мовні помилки – скажімо, «запобігання злочинів» [26; 30, с. 1129] замість «запобігання злочинам».

По-друге, тоді як слово «запобіжник» існує, спільнокореневі іменники утворити поки що не видається за можливе (а слово «попередник» узагалі вказує на інше значення). Схоже відбувається з **творенням дієслів, прикметників і дієприслівників** (хоча слова «превентивний» і «профілактичний» вже поповнили тезаурус української мови, проте

замінити дієслово «запобіг(а)ти» та дієприкметник «запобігаючи(-гши)» запозиченими словами уявляється надскладно). Через це, незважаючи на дискусію про співвідношення вказаних превентивних понять, слова «запобігання», «запобігати», «запобіжник», «запобіжний», «запобігаючи» усім авторам **доведеться вживати** ще протягом тривалого часу.

Можна виокремити такі підходи до співвідношення превентивної термінології:

1. **«Превенція», «запобігання», «попередження» та «профілактика» є абсолютно тотожними термінопоняттями.** Так вони розуміються в загальних (неюрідичних) тлумачних і перекладних словниках [21, том 1, с. 718; том 2, с. 796; том 3, с. 62]. Переважно ототожнює їх й українське законодавство. Також їх не розмежовує більшість науковців, які досліджують «превентивну (превенційну) функцію (діяльність)» не в рамках кримінологічної науки, а в загальнотеоретичній або некримінальній галузевій юриспруденції (російські дослідники: загальної теорії права А. Данченко [7], трудового права О. Арапчор [2], цивіліст І. Москаленко [19], фінансист М. Кобзар-Фролова [13]; українські науковці: теоретик В. Личко [18, с. 195], дослідниця екологічного права Х. Чолко [29], цивіліст О. Сорвачов [27], а також адміністративіст Ю. Педько [23], який серед функцій адміністративної відповідальності називає «превенційну»). Окремі кримінологи також не розрізняють указаних понять.

Спостережено ототожнення попередження та запобігання навіть у посібнику, спеціально присвяченому юридичній термінології. У ньому запропоновано питання для програми курсу «Правнича лінгвістика», два з яких слід навести: «Техніко-юридичні та естетичні дефекти нормативно-правових актів та способи їх попередження і усунення» [3, с. 211–212]; «Колізії у праві та способи запобігання їм» [3, с. 217].

2. **Родовим поняттям є «попередження», яке складається з профілактики, запобігання та припинення.** Автором такого підходу вважається радянський кримінолог А. Лекар (А. Лекарь) [17, с. 3]. Більшість радянських (Г. Аванесов [1, с. 331–341], А. Зелінський [10, с. 140–141], В. Устінов) і вітчизняних (В. Голіна [6, с. 119], І. Даньшин [16], С. Ольховська [22, с. 111] та багато інших) кримінологів, які розмежовують ці поняття, приймають їх саме так.

3. **Родовим є поняття «профілактика»,** а різновидами ранньої профілактики є попередження, запобігання та припинення (С. Погребняк [24, с. 6]). Конституціоналіст А. Єзеров також сприймає профілактику конфліктності «як більш загальне по відношенню до запобігання ... явище» [8, с. 161]. Закон Російської Федерації «Про засади системи профілактики правопорушень у Російській Федерації», який набрав чинності 22 вересня 2016 року, також вважає «предупреждение» правопорушень напрямом профілактики правопорушень.

4. **Родовим є поняття «запобігання».** Цей підхід має принаймні чотири розуміння щодо складових запобігання. Я. Кондрат'єв [14, с. 17–18] розглядає профілактику, попередження, припинення та розкриття як стадії, що становлять зміст запобігання злочинам; В. Пчолкін [25], О. Кириченко [12, с. 91] не включають розкриття як окремих елементів запобігання; Ю. Нікітін

[20, с. 97], Ю. Іванов й О. Джужа [11] поділяють запобігання на профілактику та припинення, а А. Закалюк між цими елементами запобігання ставить відвернення, аргументовуючи недоцільність вживання терміна «попередження» тим, що російське «предупреждать» доцільніше перекладати українською як попереджувати про що-небудь [9, с. 319–330].

Окремо варто зазначити, що в підходах 2–4 термінопоняття **«превенція» або ігнорується, або вживається як синонім родового поняття.**

5. Родовою категорією є протидія (боротьба) злочинності, а всі превентивні категорії – її складовими. Як приклад, можна навести думку С. Сафронова, який виокремлює одразу п'ять стадій передування (випередження) злочинам, вважаючи їх формами боротьби зі злочинністю: профілактика, превенція, попередження, запобігання та припинення (саме в такому порядку етапів) [26]. Профілактика спрямована на причини й умови до наявності умислу; превенція – на свідомість людини, від якої можна очікувати вчинення злочину, а наступні форми залежать від стадії злочинної поведінки (виявлення умислу, незавершене і завершене готування до злочину, незакінчений і закінчений замах на злочин).

Однак така класифікація не враховує ненавмисні (необережні) злочини, а аргументація стосовно такого розрізнення багато в чому видається штучною й іноді непослідовною. Наприклад, профілактика, попередження, запобігання, припинення спочатку названі категоріями понять «випередження злочину», а потім при доведенні різниці вказано, що «попередження злочину» дослівно означає «перед злочином», і в образній уяві це можливо представити таким чином, коли правоохоронці випереджають дієві злочинні прояви особи, йдуть попереду злочинних діянь» [26]. Тобто спочатку випередження характеризується як спільна для превентивних термінопонять категорія, а потім через неї пояснюється одна зі складових – попередження.

Дослідивши підходи до співвідношення превентивної термінології, необхідно зауважити, що термінопоняття «попередження» має не лише загальнономовне тлумачення («сповіщення про щось»), а й спеціальне (у правничій термінології його основним значенням є «вид стягнення за певне правопорушення»): за вчинення виборчих правопорушень виборча комісія може оголошувати попередження кандидатам у депутати; за вчинення адміністративних деліктів виноситься попередження як захід адміністративного стягнення. У такому контексті є можливими фрази на кшталт «попередження можна вважати ефективним (або неефективним) заходом (видом) попередження», де в першому випадку йдеться про стягнення, а в другому – про превенцію. Для запобігання такої **тавтології**, а також враховуючи принцип «одне поняття – одне значення» (принаймні за можливості заміни синонімом), **необхідно відмовитися від вживання слів «попередження», «попереджувальний», «попередити» на позначення поняття, синонімічного до «запобігання».**

Також варто погодитися з тезою С. П. Кравченка про те, що «формування правничої термінології, як загальної, так і галузевої, в Україні

більше сімдесяти років координувалося правилами російської мови» [15, с. 15]. Саме цим передусім і пояснюється властиве російськомовній термінології домінування слова «попередження» не лише в значенні «сповіщення», а й у значенні «запобігання».

Стадійність є, безумовно, важливою у розмежуванні стадій превенції злочинності, з огляду на що переважно виділяють від трьох до п'яти стадій. Проте стосовно правопорушуваності (делінквентності) та соціальної конфліктності загалом така стадійність є менш значущою. Загальнотеоретичний підхід до превентивної термінології полягає в тому, що превенція (запобігання) є родовим поняттям, яке включає профілактику та припинення [4, с. 632].

Слід враховувати, що **сутність профілактики** полягає у подоланні умов та причин об'єкта профілактики (у кримінології – злочинності; у загальнотеоретичній юриспруденції – правопорушуваності (делінквентності), соціальних конфліктів). **Припинення передбачає** недопущення продовження конфлікту (правопорушення) й/або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків. Припинення є складовою превенції не лише через недопущення більш негативних наслідків у конкретній правовій ситуації, а й з метою превенції таких порушень або інших конфліктів у майбутньому.

Припинення є складовою превентивної діяльності, виходячи з такого.

По-перше, у разі виявлення факту незакінченого правопорушення необхідним є запобігання продовженню деліктної діяльності його суб'єктами.

По-друге, це може сприяти виявленню правопорушників і подальшому ефективному розслідуванню, що сприяє можливості:

а) компенсації збитків – з метою: 1) запобігання можливості правопорушника скористатися з результатів правопорушного діяння; 2) запобігання порушенню сталості суспільних відносин, що була наявною перед порушенням;

б) покарання – з метою запобігання подальшій злочинній діяльності як конкретною людиною, так і суспільством загалом, оскільки невідворотність покарання є чи не найдієвішим превентивним способом.

У науковій літературі наявний погляд, відповідно до якого потрібно розрізняти профілактику (виявлення й усунення причин та умов злочинів), попередження (встановлення осіб, які намагаються скоїти злочин, та прийняття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів) і припинення злочинів (виявлення осіб, які готуються до вчинення злочинів, та прийняття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого злочину) [25, с. 15–17].

Водночас, зі вказаним розмежуванням важко погодитися, виходячи з такого. Встановлення осіб, які намагаються скоїти злочин, та вжиття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів (назване вище попередженням), так само як і виявлення осіб, які готуються до вчинення злочинів, та вжиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки у замах та закінченого злочину (назване вище припиненням) є

виявленням й усуненням причин й умов злочинів (назване вище профілактикою).

Керуючись таким підходом, радше **нормотворчою профілактикою** є виявлення й усунення таких детермінант (причин й умов) при конструюванні правових норм. Нормотворчу профілактику можна назвати нормотворчою стадією механізму превентивного призначення права [5]. А діяльність, здійснювана правоохоронними органами, є **оперативно-розшуковою профілактикою**.

Враховуючи суттєвість для сучасної української правничої науки російсько- й англійської термінології, варто дібрати **російські й англійські відповідники** до вказаної структури превенції. Відповідником до термінопоняття «запобігання (превенція)» можна вважати російське «предупреждение (предотвращение, превенция)» й англійський термін “prevention”; профілактикою є однойменне російське «профилактика» й англійське “precaution”; припинення відповідає російському «пресечение» й англійському “preclusion”.

Висновки. У результаті аналізу поняттєво-категорійного апарату превентивного призначення права було сформульовано такі висновки та рекомендації:

1. У науковій (переважно кримінологічній) літературі існує величезна кількість поглядів, навіть протилежних один одному, стосовно вживання та співвідношення превентивних термінопонять: усі вони є абсолютно тотожними термінопоняттями; родовим поняттям є «попередження»; родовим є поняття «профілактика»; родовим є поняття «запобігання»; родовою категорією є протидія (боротьба) злочинності, а всі превентивні категорії – її складовими.

2. Треба відмовитися від вживання слів «попередження», «попереджувальний», «попередити» на позначення поняття, синонімічного до «запобігання».

3. Загальнотеоретичний підхід до превентивної термінології може полягати в тому, що превенція (запобігання) є родовим поняттям, яке включає профілактику та припинення. Сутність профілактики полягає в подоланні умов та причин об'єкта профілактики. Припинення передбачає недопущення продовження конфлікту (правопорушення) й/або принаймні мінімізацію шкідливих або небезпечних наслідків.

4. Профілактику можна поділяти на нормотворчу (виявлення й усунення детермінант (причин й умов) при конструюванні правових норм) й оперативно-розшукову (діяльність з виявлення й усунення детермінант, здійснювану правоохоронними органами).

Насамкінець варто наголосити, що ця стаття навряд чи претендує на однозначність і не може бути позбавлена окремих суперечливих, неточних думок, однак закликає до дискусії з приводу уточнення вказаних у ній позицій і може слугувати фундаментом для подальшого вдосконалення превентивної термінології як кримінології, так і загальної теорії права (праводержавознавства, загальнотеоретичної юриспруденції).

Використані джерела:

1. Аванесов Г. А. Криминология. Москва: Акад. МВД СССР, 1984. 500 с.
2. Арапчор О. М. Превентивная функция российского трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Екатеринбург, 2013. 28 с.
3. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін, і доп. Київ : СтилоС, 2004. 277 с.
4. Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 625-642. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8203>
5. Батан Ю. Д. Нормотворча стадія превентивного механізму права: людський вимір // Юридичний вісник. 2016. № 3. С. 95-102. URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v3_2016/15.pdf
6. Голина В. В. Понятие, структура, объект, методы и ресурсное обеспечение специально-криминологического предупреждения преступности // Право України. 2012. № 9-10. С. 118-134.
7. Данченко А. А. Превентивная функция российского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 164 с.
8. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 240 с.
9. Закалюк А. П. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки : [курс сучасної української криминології: теорія і практика]. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
10. Зелинский А. Ф. Криминология : [науч. пособие]. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.
11. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Криминологія: навч. посіб. Київ : Видавець Паливода А. В., 2008. 292 с.
12. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 91-93.
13. Кобзарь-Фролова М. Н. Отдельные вопросы превенции нарушения законодательства о налогах и сборах // Финансовое право. 2010. № 3. С. 35-39.
14. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 444 с.
15. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.
16. Криминологія: Особлива частина : навч. посіб. / І. М. Даньшин, В. В. Голина, О. Г. Кальман ; за ред. І. М. Даньшина ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 1999. 232 с.
17. Лекарь А. Г. Профілактика преступлений. М. : «Юрид. лит», 1972. 104 с.
18. Личко В. С. Зміст правової допомоги // Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 188-200.
19. Москаленко И. В. Превентивный правоохранительный механизм реализации гражданского (частного) права (цивилистический анализ нотариальной деятельности) : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2006. 387 с.

20. Нікітін Ю. Кримінологічно-концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному українському суспільстві // Юридична Україна. 2008. № 9. С. 95–99.

21. Новий тлумачний словник української мови : У трьох томах / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-е вид., випр. К. : Аконті, 2004. Т.1 : А-К. 928 с.; Т.2 : К-П. 928с.; Т.3 : П-Я. 864 с.

22. Ольховська С. М. Профілактика злочинів у сфері економічної злочинності // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 111–112.

23. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 230 с.

24. Погребняк С. В. Профілактична діяльність при розкритті та розслідуванні злочинів : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

25. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 15–17.

26. Сафронов С. О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: <http://library.ua/m/articles/view/Поняття-превенції-злочинів>

27. Сорвачов О. В. Охорона прав на промислові зразки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 18 с.

28. Черняк А. М. Зміст діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну // Журнал східноєвропейського права. 2017. № 44. С. 36–42.

29. Чопко Х. І. Функції екологічного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Львів, 2012. 213 с.

30. Шендрик В. В., Крепаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів» // Форум права. 2011. № 1. С. 1129–1139.

31. Alberts M., Mollema N. Developing Legal Terminology in African Languages as Aid to the Court Interpreter: A South African Perspective // Lexikos. 2013. Vol. 23. P. 29–58.

32. Bastien J.-G. Impact de la protéine ADAP1 sur la survie des cardiomyocytes. Sherbrooke, Québec, Canada. 2015. 79 p. URL: <http://hdl.handle.net/11143/7968>.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2017

Батан Ю.Д. Понятийно-категориальный аппарат превенции как назначения права

Целью статьи является определение понятийно-категориального аппарата превентивного назначения права и исследование превентивной терминологии с точки зрения общетеоретического подхода. Автор доказывает, что предупреждение не следует считать синонимом превенции (предотвращения), которая состоит из профилактики и пресечения.

Ключевые слова: *теория права; юридическая терминология; криминология; понятийно-категориальный аппарат; превентивная цель (назначение); превенция, предотвращение; недопущение и избежание; предупреждение; профилактика правонарушений.*

Batan Yu. Conceptual and Categorical System of Prevention as the Purpose of Law

This research is devoted to set of terms and categories of prevention as the purpose of law.

There is no one perception on the correlation of preventive terminology both in legal philosophy (legal theory) and in criminology, when the numerous amount of the attempts to solve this problem shows its actual issues. The unity of legal terminology has a preventive character, because the same usage of terms and definitions as during law-making and law enforcement stages prevents discrepancy, collisions, ambiguity, legal disputes and legal conflicts. The accuracy of terms and definitions use has a special meaning.

As the number of legal norms becomes bigger, there is a higher probability of term risks. One of such examples is the criminological terminology.

There is a big amount of different points of view in the legal doctrine, which are contrary, concerning the use and correlation of preventive terms and definitions. Primarily, legal researches on preventive terminology are based on a criminological approach.

The purpose of this article is to define a set of terms and categories of a law preventive mechanism and to study preventive terminology on the basis of general theoretical approach.

Keywords: theory of law (legal philosophy, legal theory); legal terminology; criminology; set of terms and categories; preventive purpose (goal); prevention, preclusion of offenses; avoidance, precaution and warning.

УДК 342.572

В. Ф. Нестерович

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ У ДЕЯКИХ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

У статті розкрито конституційно-правове регулювання громадських обговорень у деяких зарубіжних країнах. Проаналізовано досвід США, ФРН, Великої Британії, Польщі, Російської Федерації, а також рівень владних установ Європейського Союзу. Указано, що із зарубіжного конституційно-правового досвіду було б цілком корисним запровадити практику «збирання» різних думок громадськості щодо законопроекту через проведення громадського обговорення у формі публікації «Зеленої» та «Білої» книг. Оприлюднення такого роду книг безумовно сприятиме посиленню ролі громадськості при розробці нормативно-правових актів та дозволить «задокументувати» проведення громадського обговорення того чи іншого проекту нормативно-правового акта.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, громадське обговорення, законопроекти, «Зелена» книга, «Біла» книга, зарубіжні країни.

Постановка проблеми. У сучасному конституційно-правовому досвіді демократичних країн проведення громадських обговорень щодо проектів нормативно-правових актів набуло неабиякого поширення, що, безумовно, дозволяє всім зацікавленим особам брати активну участь у цьому процесі. Застосування цієї форми взаємодії з громадськістю обумовлено тим, що проведення громадських обговорень надає унікальну можливість органам публічної влади під час прийняття нормативно-правових актів отримати

актуальні запити та прагнення громадян стосовно правового врегулювання певної сфери суспільних відносин. Пропозиції та зауваження, які надійшли під час проведення громадського обговорення від громадськості щодо окремих норм статей, розділів, загалом тексту проекту нормативно-правового акта дозволяє висвітлити багатовекторність поглядів щодо нього та на основі цього прийняти нормативно-правовий акт з урахуванням чисельних інтересів, які існують у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зарубіжного досвіду конституційно-правового регулювання громадських обговорень знайшло своє відображення в наукових працях таких учених, як Р. Бейкер, С. Білоцький, Дж. Грінвуд, Д. Тарр, В. Кряжков, А. Євгенєва, Ю. Шкарлат, В. Ліпкан, А. О'Коннор, В. Погорілко, В. Федоренко, Н. Фостер тощо, а також у низці офіційних доповідей. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми, які мають місце останнім часом у зарубіжній та вітчизняній юридичній науці, питання зарубіжного досвіду конституційно-правового регулювання громадських обговорень, досі так і не отримало всестороннього та комплексного вивчення й дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-правового регулювання громадських обговорень у США, ФРН, Великій Британії, Польщі, Російській Федерації, а також на рівні владних установ Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших країн, у якій громадськість отримала конституційно-правову можливість впливати на прийняття нормативно-правових актів у рамках проведення громадських обговорень є США, де такий порядок було визначено ще Актом про адміністративну процедуру 1946 р. (Administrative Procedure Act of 1946). Цей Акт зобов'язував федеральні органи виконавчої влади залучати громадськість до розробки нормативно-правових актів через проведення їх громадського обговорення. Федеральний орган виконавчої влади, який планує приступити до розробки нормативно-правового акта, повинен опублікувати в спеціальному урядовому виданні «Федеральний реєстр» повідомлення про цей намір, указавши в ньому: інформацію про час, місце та характер громадських обговорень з розробки проекту цього акта; визначення органу публічної влади, який буде відповідальним за проведення громадського обговорення проекту цього акта; зміст запропонованого проекту акта з коротким поясненням його положень [1].

Федеральний реєстр США – це офіційне видання федерального уряду, яке засноване 14 березня 1936 року та містить велику кількість повсякденних публікацій і публічних повідомлень про діяльність урядових установ. Нині Федеральний Реєстр США має свою веб-сторінку FederalRegister.gov, діяльність якої забезпечується Управлінням Федерального реєстру (OFR) Національного управління архівів і документації (NARA), а також Управлінням Друку Уряду США (GPO). Метою Федерального реєстру є постійне інформування громадян про їх права та обов'язки, документація дій федеральних агентств, а також створення форуму для участі

громадськості в процесі прийняття рішень. Федеральний реєстр щоденно оновлюється й складається з такої інформації: документів Президента США (зокрема накази й прокламації); правил та регламентів (зокрема політичні заяви та інтерпретації правил); запропонованих правил (зокрема клопотання про нормотворчу діяльність та інші пропозиції); повідомлень (зокрема заплановані слухання й публічно-відкриті засідання, заявки на гранти, адміністративні розпорядження, а також інші оголошення щодо дій уряду) [2].

Після здійснення публікації федеральним органом виконавчої влади у Федеральному реєстрі повідомлення про намір прийняти нормативно-правовий акт, усі заінтересовані особи можуть надіслати до цього органу виконавчої влади свої пропозиції та зауваження щодо нього. Здебільшого заінтересованими особами виступають громадські об'єднання суб'єктів господарювання, правозахисні громадські рухи, об'єднання за корпоративною ознакою тощо. Потрібно звернути увагу, що Акт про адміністративну процедуру 1946 р. зобов'язує федеральні органи публічної влади лише провести громадське обговорення, у той час коли питання про ступінь урахування пропозицій та зауважень зацікавленої громадськості залишається за самим органом. Водночас федеральний орган виконавчої влади США повинен опублікувати за результатами громадського обговорення остаточний варіант проекту нормативно-правового акта з викладенням аргументів щодо його остаточної редакції [1].

Для посилення ролі громадськості під час проведення громадських обговорень проектів нормативно-правових актів Президентом США 21 січня 2009 року було підписано Меморандум для глав виконавчих департаментів і агентств «Прозорість і відкритий уряд» (Transparency and Open Government). У цьому офіційному документі зроблено акцент на тому, що федеральні органи публічної влади повинні проявляти більше ініціативності щодо залучення громадськості під час проведення громадських обговорень та на повну силу використовувати в цьому процесі увесь потенціал сучасних інформаційних засобів телекомунікації [3].

Отже, федеральне законодавство США визначає конституційно-правовий порядок здійснення громадськістю впливу на прийняття нормативно-правових актів у рамках проведення громадських обговорень. Акт про адміністративну процедуру 1946 р., який є ключовим законом у цій сфері, забезпечує прозорість та відкритість у розробці нормативно-правових актів та вимагає від федеральних органів публічної влади надавати доступ громадськості до процедури обговорення положень проектів нормативно-правових актів. Інституційне забезпечення цього процесу здійснюється за допомогою урядової інформаційної платформи – «Федерального реєстру».

Особливе місце в системі громадських обговорень у США належить слуханням у Конгресі США, які є ефективною формою залучення громадськості до законодавчого процесу, а також універсальним засобом збору інформації, який використовується комітетами для вирішення політичних питань та контролю за діяльністю виконавчої влади. Нині слухання в Конгресі США – це доволі важлива стадія законодавчого процесу, яка передусім полягає в офіційному зборі та узагальненні комітетом

інформації на початкових стадіях підготовки до прийняття законопроекту [4, с. 271]. Провідні американські вчені вказують на парламентські слухання як на дієвий механізм залучення громадськості до роботи законодавчого органу [5, с. 57].

Залучення громадськості до законодавчого процесу здійснюється через направлення комітетом чи підкомітетом Конгресу США копії законопроекту заінтересованим організаціям та надання їх представникам можливості виступити на своєму засіданні, організовуючи публічні слухання. Комітет, який організовує проведення слухань, згідно з Регламентом Палати, повинен повідомити громадськість про дату, місце та їх тему принаймні за тиждень до проведення слухань. Повідомлення про слухання може бути зроблене й менше ніж за тиждень, за умови прийняття комітетом такого рішення, якщо в цьому є практична потреба. У такому разі повідомлення повинно бути розповсюджене якнайшвидше. Повідомлення про проведення слухань друкуються в розділі «Дайджест дня» Бюлетеня Конгресу США, а також розповсюджується у вигляді повідомлень Комп'ютеризованої служби планування діяльності Конгресу. Часто комітет надсилає всім своїм членам повідомлення про слухання як заздалегідь, так і безпосередньо перед їх проведенням. Деякі комітети також вимагають, щоб штатні працівники надсилали інформацію щодо теми слухань до членів комітету або ж робили її доступною широким колам громадськості [6, с. 37].

Комітети Конгресу США визначають форму та порядок представлення фахівців та експертів. Серед американської громадськості більшість із запрошених осіб позитивно сприймають свою участь у комітетських слуханнях, оскільки це є чудовою можливістю надати законодавцям своє бачення тієї чи іншої проблеми. Утім, якщо запрошена особа відмовляється взяти участь у слуханнях, комітет має право вимагати її присутності через надсилання відповідного виклику. Комітет також має право вимагати надання кореспонденції, записів, меморандумів та інших документів, якщо в цьому є практична потреба. Процедура виклику на комітетські слухання застосовується доволі рідко, здебільшого під час проведення парламентських розслідувань. Положення регламенту вимагають від запрошених представників громадськості обмежувати свої усні свідчення коротким викладенням позиції з дотриманням установлених рамок. Оскільки комітет заздалегідь отримує свідчення фахівців та експертів у письмовому вигляді, для економії часу від запрошених осіб не вимагається в повному обсязі оприлюднення власної думки на слуханнях [6, с. 37-40].

Усе більшої практики проведення парламентських слухань набуває і в інших демократичних країнах. Наприклад, у ФРН комітетські слухання зазвичай проводяться в період між першим та наступними читаннями законопроекту, оскільки під час першого читання в Бундестазі члени парламенту та громадськість отримують лише загальну інформацію про предмет громадського обговорення законопроекту. Останнє розпочинається на стадії перебування законопроекту в комітеті, де він проходить детальну експертизу, ураховуються різні експертні та політичні позиції, пропозиції

парламентських груп. Саме під час комітетських слухань відбувається пошук компромісного варіанта майбутнього закону через збір усебічної інформації від громадськості, підвищення уваги суспільства до цього питання та залучення до процесу громадського обговорення заінтересованих організацій [7, с. 23].

Конституційно-процесуальні особливості проведення громадських слухань у парламенті ФРН визначено § 70 Регламенту Бундестагу 1952 р., у якому зазначається, що комітет для отримання інформації про предмет дебатів, може проводити громадські слухання за участю експертів, представників зацікавлених груп та інших осіб, які можуть надати інформацію з відповідного питання. При надходженні відповідного подання до галузевого комітету він повинен провести слухання на вимогу четвертої частини своїх членів. У разі, якщо подання не надійшло, але відповідні питання відносяться до компетенції комітету, слухання повинні бути проведені за спеціальним рішенням комітету. Таке рішення матиме силу лише за умови включення положення про проведення слухань до порядку денного комітету [8].

На вимогу меншості членів комітету мають бути заслухані особи, яких названо. За рішенням комітету про обмеження кількості осіб, які мають бути заслухані, меншість може запропонувати лише таку кількість осіб, яка пропорційно відповідає кількості членів меншості. Комітет, до якого надійшло звернення щодо висловлення своєї позиції з приводу певного питання, може відповідно до угоди, укладеної з відповідальним комітетом, ухвалити рішення про проведення слухання щодо предмета, стосовно якого відповідальним комітетом ухвалено рішення про недоцільність проведення таких слухань або якщо обговорення відповідного питання виходить за межі виключної компетенції відповідального комітету [8].

Цікавий досвід конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у рамках проведення громадських обговорень можна простежити у Великій Британії, де заохочується залучення громадськості в межах спеціальної законодавчої процедури – видання так званих «Зеленої» та «Білої» книг щодо законопроектів, які викликають значний суспільний інтерес [9, с. 9-10].

Першим кроком до проведення громадського обговорення є оприлюднення Урядом «Зеленої книги» (Green paper) щодо законопроекту, який викликає значний суспільний інтерес. Така книга є первинною, дискусійною, носить дорадчий та інформаційний характер і, як правило, її друк передує обговоренню біля в парламенті. У «Зеленій книзі» здебільшого акцент робиться на пропозиціях та зауваженнях, які надійшли від громадськості, а також на загальних можливих варіантах розвитку тих чи інших суспільних відносин. Метою оприлюднення «Зеленої книги» є проведення фахових консультацій з громадськістю щодо положень урядової законодавчої ініціативи для того щоб зібрати всесторонній матеріал гіпотетичних проблем і відповідних їм модельних напрямів їхнього вирішення щодо конкретної сфери життєдіяльності [10, с. 81]. Тобто її

оприлюднення надає можливість громадськості виразити свою реакцію щодо урядового білля, який стане предметом розгляду в парламенті [11, с. 63].

За результатами громадської дискусії Урядом чи його установами видається «Біла книга» (White paper), яка відображає реакцію на «Зелену». «Біла книга» є основою для остаточного варіанта законопроекту, який буде поданий Урядом до парламенту [12, с. 41]. Видання Білих книг є потрібним процесом вироблення концептуальної позиції органів виконавчої влади за результатами проведеного громадського обговорення щодо того чи іншого проекту нормативно-правового акта. Тобто Біла книга виступає свого роду дорожовказом формування й розвитку нормативно-правового регулювання певної сфери суспільних відносин. На її основі закладаються нові суспільні відносини, а отже, і формується приблизний план їхнього розвитку й постає адекватна потреба у відповідному їхньому нормативно-правовому регулюванні.

Позитивний британський досвід впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у рамках проведення громадських обговорень через публікації «Зеленої» та «Білої» книг, сприяв поширенню цієї форми впливу громадськості й на рівні органів влади Європейського Союзу. За британським зразком запроваджено Зелені книги, які є документами Європейської Комісії, що мають на меті ініціювати громадське обговорення та розпочати процес консультацій на європейському рівні з певної тематики – соціальна політика, єдина валюта, телекомунікації тощо. Результатом таких консультацій згодом може стати публікація Білих книг, у яких узагальнено висновки дебатів за результатами громадського обговорення у формі практичних пропозицій Комісії [13, с. 36].

На сьогодні Біла книга є офіційним документом Європейської Комісії, у якому подані та перелічені численні пропозиції та рекомендації для дальших спільних дій установ ЄС у конкретній сфері. Інколи Біла книга є результатом Зеленої книги, опублікованої для започаткування процесу консультацій на рівні Європейського Союзу. Проте частіше Біла книга є самостійним документом, пропозиції для реалізації стратегій та перспектив якої можуть бути подані не лише представниками держав-учасниць ЄС, а й зацікавленою громадськістю. У разі, коли Біла книга проаналізована й позитивно сприйнята Радою ЄС, указує зарубіжний учений Н. Фостер, її положення можуть бути використані в програмі дій та стратегії політики ЄС у конкретній галузі та прийняття нормативно-правових актів на рівні ЄС з безумовним виконанням для всіх держав-учасниць ЄС [14, с. 695].

Загалом Білі книги Європейської Комісії містять пропозиції щодо діяльності Європейського Союзу у формі розроблених експертами та офіційними службами конкретних напрямів політики. Прикладом можуть слугувати такі білі книги Комісії: «Про завершення формування спільного ринку», «Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість», «Про зближення законодавства асоційованих держав Центральної та Східної Європи у сферах, що стосуються спільного ринку» тощо. Тому на сьогодні в ЄС стало загальноприйнятим, коли прийняття правових актів Європейською Комісією в рамках свого вторинного права здійснюється спочатку через

розробку Зелених та Білих книг, які не без перебільшення прийнято позначати в юридичній науці як акти «м'якого права», що мали б змалювати проблему та намітити перспективні способи її вирішення на основі спільної стратегії [15, с. 60].

На відміну від Концепцій та інших важливих документів, що затверджуються нормами права, слушно звертає увагу український учений В. Ліпкан, Білі книги за своєю формою носять неофіційний характер, водночас за змістом у них виражено офіційне бачення органу публічної влади напрямів розвитку тієї чи іншої сфери життєдіяльності [10, с. 81]. Зелені та Білі книги є своєрідними стенограмними документами впливу європейської громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Систематичне видання таких книг, синхронізується з діяльністю консультативно-дорадчих органів при Європейській комісії, що значно посилює можливості впливу громадськості під час нормопроектної діяльності [16, с. 28].

Отже, із зарубіжного конституційно-правового досвіду було б цілком корисно запровадити практику «збирання» різних думок громадськості щодо законопроекту через проведення громадського обговорення у формі публікації «Зеленої» та «Білої» книг. Оприлюднення такого роду книг, безумовно, сприяє посиленню ролі громадськості при розробці нормативно-правових актів та дозволяє «задокументувати» проведення громадського обговорення того чи іншого проекту нормативно-правового акта. Розширення можливостей комп'ютерних мереж значно полегшило доступ до цієї форми громадського обговорення. На сьогодні можна не лише опублікувати книги в друкарський спосіб, а також оприлюднювати їх через офіційні сайти органів публічної влади та проводити громадські обговорення в онлайн-режимі.

У Польщі поштовхом до використання громадських обговорень як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів стало ухвалення 07 липня 2005 року Закону «Про лобістську діяльність у законодавчому процесі» (*Ustawa o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa*). Цим Законом запроваджено інститут публічних читань проекту як засобу консультацій з громадськістю в рамках законодавчого процесу. Інформація про дату публічного читання проекту повинна бути представлена до Суспільного інформаційного бюлетеня не менш ніж за сім днів до дня їх проведення. Кожна організація, яка повідомила відповідним органам про свою зацікавленість у роботі над проектом за три дні до дати публічного читання, повинна мати право брати участь у читанні [17].

Для об'єктивної та своєчасної поінформованості громадськості про законопроекти щодо яких будуть проводитися публічні читання, відповідно до Закону Польщі «Про лобістську діяльність у законодавчому процесі» від 07 липня 2005 року, Рада Міністрів зобов'язана готувати, щонайменше один раз на кожні шість місяців, план законодавчої роботи Ради Міністрів щодо законопроектів, які плануються розробити. План повинен уключати таке: 1) стислу інформацію про причини й про потребу введення запланованих рішень, які буде включено до законопроекту; 2) викладення суті вирішення

проблеми, які повинні увійти до законопроекту; 3) специфікацію органу, відповідального за підготовку законопроекту; 4) повне ім'я й призначення або функція особи, відповідальної за підготовку законопроекту; 5) оприлюднення положень законопроектів у Суспільному інформаційному бюлетені для доступу до них громадськості [17].

У Російській Федерації сьогодні на федеральному рівні немає спеціального закону, який комплексно визначає порядок проведення громадських обговорень. Регламентування їх проведення має сегментарний законодавчий характер та визначається низкою таких федеральних законів: Про забезпечення доступу до інформації про діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування» від 09 лютого 2009 року (підпункт «б» ч. 1 статті 13), Про використання атомної енергії від 21 листопада 1995 року (стаття 14), Про екологічну експертизу» від 23 листопада 1995 року (стаття 14), Містобудівним кодексом Російської Федерації від 29 грудня 2004 року (статті 39, 40), Про громадські об'єднання від 19 травня 1995 року (статті 17, 27), Про національно-культурну автономію від 17 червня 1996 року (стаття 4); Про саморегульовані організації від 01 грудня 2007 року (п. 3 ч. 3 статті 6); Про Громадську палату Російської Федерації від 04 квітня 2005 року (статті 2, 16, 18, 19); Про загальні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації від 06 жовтня 2003 року (статті 28, 31) [18, с. 19-20].

Для упорядкування процедури проведення громадського обговорення законопроектів Президентом Російської Федерації було прийнято Указ від 09 лютого 2011 року № 167 «Про громадське обговорення проектів федеральних конституційних законів і федеральних законів». Цим Указом установлюється, що проекти федеральних конституційних законів і федеральних законів, які зачіпають основні напрями державної політики в галузі соціально-економічного розвитку Російської Федерації, за рішенням Президента Російської Федерації можуть бути винесені на громадське обговорення. Крім того, відповідно до доручення Президента Російської Федерації федеральному державному органу, що розробив законопроект (який брав участь у його розробці), винесений на громадське обговорення, цей федеральний орган зобов'язаний: розміщувати в мережі Інтернет на своїх офіційних або спеціально створених сайтах тексти законопроекту, пояснювальні записки та фінансово-економічне обґрунтування до нього, а також інформацію про порядок направлення громадянами на відповідний сайт зауважень і пропозицій щодо законопроекту із зазначенням часу, протягом якого буде проводитися його суспільне обговорення; забезпечити громадянам, які брали участь у громадському обговоренні законопроекту, можливість ознайомитися зі вступниками на відповідний сайт зауваженнями й пропозиціями щодо законопроекту; після закінчення 90 днів з дня завершення громадського обговорення законопроекту представляти Президентові Російської Федерації доповідь про результати його обговорення [19].

Роком пізніше конституційне законодавство Російської Федерації в цій сфері було доповнено Правилами проведення громадського обговорення

проектів федеральних конституційних законів і федеральних законів, які затверджені Постановою Уряду Російської Федерації від 22 лютого 2012 року № 159. Ці Правила визначають порядок проведення зазначених обговорень з використанням мережі Інтернет щодо проектів федеральних законів, що розробляються федеральними органами виконавчої влади відповідно до плану законодавчої діяльності Уряду Російської Федерації, дорученнями Голови або заступників Голови Уряду, які зачіпають основні напрями державної політики в галузі соціально-економічного розвитку Російської Федерації.

Урядові правила визначають такі конституційно-процесуальні засади проведення громадських обговорень: 1) після внесення федеральним органом виконавчої влади до Уряду Російської Федерації законопроекту із зазначенням залучених експертів із числа працівників цього органу та представників організацій, відповідний департамент-виконавець Уряду Російської Федерації направляє його відібраному в установленому порядку операторові для організації проведення громадського обговорення законопроекту; 2) громадське обговорення законопроектів проводиться одноразово в строк, що не перевищує 30 днів; 3) за результатами громадського обговорення законопроекту оператор представляє в Уряд Російської Федерації звіт, що включає аналіз пропозицій, які надійшли під час обговорення зауважень та пропозицій, на основі якого департамент-виконавець готує пропозиції про представлення законопроекту на розгляд Комісії Уряду Російської Федерації із законопроектної діяльності або про його повернення у відповідний федеральний орган виконавчої влади на доопрацювання з урахуванням зауважень і пропозицій, що надійшли під час громадського обговорення; 4) після доопрацювання законопроекту федеральний орган виконавчої влади повторно вносить його в Уряд Російської Федерації з додатком довідки про облік зауважень і пропозицій, що надійшли під час громадського обговорення (у разі відмови від їх обліку – із зазначенням причин прийняття такого рішення) [20].

Отже, у Російській Федерації на рівні підзаконних нормативно-правових актів було зроблено низку кроків щодо вдосконалення законодавства у сфері проведення громадських обговорень. Зважаючи на незначний час правового застосування як Указу Президента Російської Федерації від 09 лютого 2011 року, так і Правил проведення громадського обговорення проектів федеральних конституційних законів і федеральних законів, відповідні процедури перебувають на стадії становлення та відпрацювання. На думку російського вченого В. Кряжкова, у частині вдосконалення законодавства про проведення громадських обговорень у Російської Федерації, потрібно не доповнювати й уточнювати розрізнені чинні підзаконні правові норми, а спираючись на вітчизняний та зарубіжний досвід прийняти, перш за все, повноцінний федеральний закон про громадське обговорення проектів федеральних законів та інших важливих рішень [18, с. 22].

Висновки. Аналіз конституційно-правового регулювання громадських обговорень у США, ФРН, Великій Британії, Польщі, Російській Федерації, а

також на рівні владних установ Європейського Союзу дозволяє діяти таких висновків:

1) однією з перших країн, у якій було запроваджено громадські обговорення є США, де їхній порядок було визначено ще Актом про адміністративну процедуру 1946 р. (Administrative Procedure Act of 1946). Цей Акт зобов'язував федеральні органи виконавчої влади залучати громадськість до розробки нормативно-правових актів через проведення їх громадського обговорення;

2) особливе місце в системі громадських обговорень належить парламентським слуханням, які є ефективною формою залучення громадськості до законодавчого процесу, а також універсальним засобом збору інформації, що використовується парламентськими комітетами для вирішення політичних питань та контролю за діяльністю виконавчої влади;

3) позитивний британський досвід проведення громадських обговорень через публікації «Зеленої» та «Білої» книг, сприяв поширенню цієї форми громадських обговорень і на рівні органів влади Європейського Союзу;

4) із зарубіжного конституційно-правового досвіду було б цілком корисним запровадити практику «збирання» різних думок громадськості щодо законопроекту через проведення громадського обговорення у формі публікації «Зеленої» та «Білої» книг. Оприлюднення такого роду книг безумовно сприятиме посиленню ролі громадськості при розробці нормативно-правових актів та дозволяє «задокументувати» проведення громадського обговорення того чи іншого проекту нормативно-правового акта.

Використані джерела:

1. Administrative Procedure Act // Public Law. – 79-404 – June 11, 1946. – 60 Stat. 237.

2. The daily Journal of the United States Government «Federal Register» // FederalRegister.gov. URL: <https://www.federalregister.gov>.

3. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies of January 21, 2009 «Transparency and Open Government» // Federal Register. – 2009. – Vol. 74. – № 15. – January 26. – P. 4685-4686.

4. Tarr D. Congress A to Z / D. Tarr, A. O'Connor. – Third Edition. – Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1999. – 592 p.

5. Baker R.K. House and Senate / R.K. Baker. – New York-London: W.W. Norton & Company, 1989. – 237 p.

6. Світова практика та український досвід використання механізму парламентських слухань та слухань у комітетах як інструмента контрольної функції парламенту. Інформаційно-аналітичне дослідження. Частина 1 / Лабораторія законодавчих ініціатив. – К., 2004 р. – 45 с.

7. Законотворчість: участь громадськості в законодавчому процесі: Інформаційно-аналітичне дослідження / А.М. Євгенєва, Ю.Г. Шкарлат; Програма сприяння Парламенту України. – К.: Вид-во «Заповіт», 2008. – 98 с.

8. Регламент Бундестага (Германия) от 28 января 1952 года [с последующими изменениями] // Сайт Constitutions.ru. URL: <http://constitutions.ru/archives/4129>.

9. A British Bill of Rights: Informing the debate. The Report of the Justice constitution committee. – London, 2007. – 166 p.

10. Ліпкан В. А. Теоретична концепція Білої книги / В. А. Ліпкан // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 80-83.
11. Lobbying: Access and influence in Whitehall. House of Commons, Public Administration Select Committee. First Report of Session 2008-09. – Volume I. – London, 2009. – 80 p.
12. Dlugopolsky O. Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity / O. Dlugopolsky // Journal of European Economy. – 2006. – Vol. 5. – № 1. – P. 27-51.
13. Greenwood J. Representing Interest in the European Union / J. Greenwood. – Basingstoke: Macmillan, 1997. – 292 p.
14. Foster N. Blackstone's EU Treaties and Legislation 2009-2010 / N. Foster. – Oxford University Press: Oxford, 2009. – 755 p.
15. Білоцький С.Д. Правове регулювання використання відновлювальних джерел енергії в рамках Європейського Союзу / С.Д. Білоцький // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць / КНУ ім. Тараса Шевчен-ка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2012. – Вип. 105, ч. 1. – С. 58-66.
16. Kurczewcka U. Lobbying w Unii Europejskiej / U. Kurczewcka, M. Mołęda-Zdziech; Instytut Spraw Publicznych. – Warszawa, 2002. – 228 s.
17. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa // Dziennik Ustaw. – 2005. – № 169. – Poz. 1414.
18. Кражков В.А. Общественное обсуждение проектов законов и иных важных решений в Российской Федерации (конституционно-правовые вопросы) / В.А. Кражков // Journal of Constitutionalism and Human Rights. – 2013. – № 1. – С. 18-23.
19. Об общественном обсуждении проектов федеральных конституционных законов и федеральных законов: Указ Президента Российской Федерации от 09 февраля 2011 года № 167 // Собрание Законодательства Российской Федерации. – 2011. – № 7. – Ст. 939.
20. Правила проведения общественного обсуждения проектов федеральных конституционных законов и федеральных законов: утверждены Постановлением Правительства Российской Федерации от 22 февраля 2012 года №159 // Собрание Законодательства Российской Федерации. – 2012. – № 10. – Ст. 1247.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2017

Нестерович В. Ф. Конституционно-правовое регулирование общественных обсуждений в некоторых зарубежных странах

В статье раскрыто конституционно-правовое регулирование общественных обсуждений в некоторых зарубежных странах. Проанализирован опыт США, ФРГ, Великобритании, Польши, Российской Федерации, а также уровень властных учреждений Европейского Союза. Указано, что с зарубежного конституционно-правового опыта было бы вполне полезным ввести практику «собираания» различных мнений общественности по законопроекту путем проведения общественного обсуждения в форме публикации «Зеленой» и «Белой» книг. Обнародование такого рода книг безусловно будет способствовать усилению роли общественности при разработке нормативно-правовых актов и позволит «задокументировать» проведение общественного обсуждения того или иного проекта нормативного правового акта.

Ключевые слова: *конституционно-правовое регулирование, общественное обсуждение, законопроекты, «Зеленая» книга, «Белая» книга, зарубежные страны.*

Nesterovych V. Constitutional and Legal Regulation of Public Discussions in Some Foreign Countries

The article discloses the constitutional and legal regulation of public discussions in some foreign countries. The experience of the United States of America, Germany, Great Britain, Poland, the Russian Federation, as well as the level of the authorities of the European Union is analyzed.

It was pointed out that one of the first countries in which public debate was introduced was the United States, where their order was further defined by the Administrative Procedure Act of 1946. This Act obliged the federal executive authorities to involve the public in the development of normative and legal acts through their public discussion. It is noted that the special place in the system of public discussions belongs to the parliamentary hearings, which are an effective form of involving the public in the legislative process, as well as a universal means of collecting information used by parliamentary committees to resolve political issues and control over the activities of the executive.

It is noted that the positive British experience of conducting public discussions through the publication of the Green and White books helped to spread this form of public discussion and at the level of the authorities of the European Union. It is indicated that from the foreign constitutional and legal experience it would be quite useful to introduce the practice of "gathering" different opinions of the public on the draft law through public discussion in the form of publication of the Green and White Papers. Publication of such books will definitely contribute to the strengthening of the role of the public in the development of legal acts and allows «to document» the public discussion of a draft normative legal act.

Keywords: constitutional and legal regulation, public discussion, bills, Green Papers, White Papers, foreign countries.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.3/7

В. В. Власюк

ЗЛОЧИНИ, СПРЯМОВАНІ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ І МІСЦЕ В СТРУКТУРІ КК УКРАЇНИ

У статті за допомогою аналізу наукових проблем у царині кримінально-правової охорони діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги всебічно розглянуто питання щодо родового об'єкта злочинів, передбачених статтями 397, 398, 399, 400 КК України.

Виділено зміст родового об'єкта вказаних суспільно небезпечних діянь, на підставі чого та з урахуванням правил побудови Особливої частини Кримінального кодексу визначено місце таких злочинів у його структурі. Висловлено відповідні рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: *злочини проти правосуддя, правосуддя, захисник, представник особи, адвокат, об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину, втручання в діяльність, погроза або насильство, посягання на життя.*

Постановка проблеми. Внутрішня логіка вертикальної класифікації об'єкта злочину є цілком зрозумілою. Загальний об'єкт – це всі соціальні цінності, узяті під охорону кримінального закону, такий собі ідеальний стан правопорядку в суспільстві. Родовий – певна група соціальних цінностей. Для зручності розуміння та сприйняття вона пов'язується з певним розділом Особливої частини Кримінального кодексу. Звісно, назва такому розділу дається з урахуванням родового об'єкта, а злочини з однаковим родовим об'єктом розміщуються законодавцем, зазвичай, у такому розділі. Видовий об'єкт злочину – це група соціальних цінностей, що існує всередині групи цінностей, які утворюють родовий об'єкт. А безпосередній – ще менша група цінностей, а іноді – окремий вид такої цінності, який охороняється конкретною кримінально-правовою нормою.

Виходячи з правил структурування Особливої частини КК України, справедливим буде припустити, що родовим об'єктом злочинів, які посягають на діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги, є правосуддя. Водночас існування в доктрині кримінального права підходів, у межах яких термін «правосуддя» розуміється у звуженому вигляді, ставить під певні сумніви таке припущення, що й обґрунтовує потребу більш детального аналізу означеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці доволі ретельно вивчалися питання щодо проблематики як об'єкта злочину взагалі, так і родового об'єкта зокрема, об'єкта злочинів проти правосуддя, окремі злочини проти правосуддя.

Ці питання у своїх публікаціях досліджували В.М. Бурдін, В.Я. Тацій, С.А. Денисов, В.П. Ємельянов, В.І. Осадчий, Т.М. Гуд, С.Є. Дідик, Р.І. Мельник, В.В. Мульченко, Л.М. Палюх та інші вчені, котрі фактично сформували систему сучасних наукових уявлень у цій царині.

Формування цілей. З огляду на певну динамічність кримінального законодавства, через норми якого забезпечується кримінально-правова охорона окремих видів професійної діяльності, виникає потреба перегляду наукових підходів, розвиток, переосмислення раніше висловлених думок і сформульованих висновків. Саме тому, *метою* статті є конкретизація родового об'єкта злочинів, передбачених статтями 397–400 КК України, визначення місця злочинів, передбачених ними, у структурі Особливої частини Кримінального кодексу та формулювання відповідних висновків і висловлення рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі знаходимо тлумачення узагальнювального поняття «правосуддя». Значна група вчених, котрі присвятили свої дослідження розвитку теорії держави та права, процесуальних галузей права та законодавства, вивченню системи й структури судових і правоохоронних органів, вивчали явище правосуддя взагалі або окремі питання, пов'язані з ним. Зауважимо, що в науковій літературі минулих років можна натрапити на два основних підходи щодо визначення змісту правосуддя як терміна. У межах одного з них пропонується розуміти специфічну діяльність держави, як діяльність спеціальних органів – судів і спеціально уповноважених службових осіб – суддів, яка полягає в розгляді та вирішенні адміністративних, господарських, кримінальних або цивільних справ. Такий розгляд і вирішення вказаних справ здійснюється з додержанням певної процесуальної процедури, визначеної відповідним законом. Тобто, у межах цього підходу поняття «правосуддя» зводиться фактично до певного виду судочинства. Такий теоретичний концепт відображений, зокрема, у Юридичній енциклопедії в шести томах [15, с. 50]. Водночас маємо звернути увагу на той факт, що в цій системі не вичерпно визначеним залишається місце конституційного судочинства як специфічної діяльності Конституційного Суду України з вирішення питань про відповідність законів України Конституції України та, у передбачених Конституцією випадках, інших актів. Також цікавим є питання про можливість визнання чи невизнання конституційним судочинством діяльності з офіційного тлумачення Конституції України, а також здійснення Конституційним Судом України інших повноважень відповідно до Конституції.

Ще один з основних підходів щодо визначення терміна «правосуддя» залежно від його обсягу допускає більш широке, порівняно з наведеним вище, розуміння цієї діяльності. Відмінність полягає в тому, що його послідовники вважають правосуддям не лише відповідну діяльність судів, а й пов'язують із ним також функціонування інших державних органів, які, на їхню думку, сприяють здійсненню правосуддя. Це, відповідно, органи

дінання, досудового розслідування, прокуратури, виконавчого провадження, виконання покарань [8, с. 510; 12, с. 527; 11, с. 489 та інші].

Утім, зауважимо, що й серед прибічників другого наведеного нами підходу також немає єдності в окремих концептуальних моментах. Наприклад, В.І. Осадчий вказує, що обсяг поняття «правосуддя» як родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XVIII КК України, треба обмежити лише відносинами, які виникають у сфері діяльності судових та досудових органів. Органи виконання судових рішень учений сюди не включає, оскільки, на його думку, їхня діяльність починається тільки після ухвалення вироку й набуття ним законної сили, а отже вони не беруть участі в здійсненні правосуддя [13, с. 111]. С.А. Денисов у докторській дисертації відстоює позицію щодо необхідності включення до числа суб'єктів правосуддя органів досудового розслідування, суду, органів виконання судових рішень, вироків і призначених покарань [5, с. 7].

Цікавою щодо цього є думка Р.І. Мельника. Науковець твердить, що виділення свого часу складів злочинів проти правосуддя в окрему самостійну главу (до якої також було включено статті, які передбачали відповідальність не тільки за посягання на діяльність судових органів) ґрунтувалося на особливому розумінні правосуддя – розуміння у специфічному кримінально-правовому значенні (як його називає вчений) [10, с. 40]. Саме це «специфічне кримінально-правове значення» й дозволяло його прибічникам таким чином розширювати обсяг і зміст поняття «правосуддя», що давало їм змогу включати до нього діяльність не лише судів, а й інших органів і осіб.

На наш погляд, визначаючись із власною позицією щодо висловлених питань, треба спиратися насамперед на приписи чинного вітчизняного законодавства. Так, стаття 124 Конституції України безпосередньо вказує, що правосуддя в Україні здійснюють винятково суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Незважаючи на те, що конституційні приписи мають стратегічну, більш загальну, порівняно з регулятивним законодавством, спрямованість, із наведеного все ж таки можемо дійти висновку, що законодавець під основною функцією судів, делегування або привласнення якої не допускається, розуміє саме правосуддя. Така ж законодавча логіка прослідковується й у ч.2 ст.1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» («судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя (курсив наш – В.В.) у рамках відповідних судових процедур»); у ч.1 ст.30 КПК України («у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється (курсив наш – В.В.) лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом»). Про здійснення правосуддя судом, а в окремих випадках присяжними, які до того ж користуються всіма правами судді, йдеться й в окремих нормах ЦПК України (ч.1 ст.5, ч.1 ст.6, ч.2 ст.34 тощо), ГПК України (ч.1 ст.5, ч.1 ст.7, ч.5 ст.39), КАС України (ч.6 ст.40). Також згідно з цією логікою укладений Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції».

З урахуванням наведеного, висловлюємо авторську позицію як прибічників звуженого підходу в розумінні «правосуддя». До речі, не можна оминати такий факт: прибічники широкого змісту в розумінні поняття «правосуддя» як родового об'єкта злочину, вносячи до числа суб'єктів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, органи досудового розслідування, виконання судових рішень тощо, не включають суди представників адвокатури. З позиції підтримуваного нами підходу, це цілком правильно й логічно, адже ми вважаємо суб'єктами здійснення правосуддя тільки суди; але ж якщо розглянути це через призму «діяльності, пов'язаної зі здійсненням правосуддя», то її неможливо уявити без адвоката. Залишаючи цю перспективу для вивчення прогалину для аналізу вузьких спеціалістів, з'ясуємо порушене питання: чи випадково законодавець включив норми про злочини, які посягають на діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги, до розділу XVIII КК України «Злочини проти правосуддя»?

Передусім зазначимо, що на цю проблематику до нас звернули увагу й інші дослідники. Наприклад, С.Є. Дідик зауважував, що розділом XVIII «Злочини проти правосуддя» КК України охороняється не лише порядок діяльності судових органів, а й порядок діяльності органів та осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Також він висловив припущення, що формуючи розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» КК України, законодавець керувався тим, що справедливість і законність здійснення правосуддя безпосередньо залежить від належної діяльності не лише судів, а й органів та осіб, які сприяють здійсненню судом правосуддя й забезпечують виконання його рішень – органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та органів, які видають виконанням судових рішень, вироків і призначених покарань, а також спеціалістів, потерпілих, свідків та інших. Тому, на думку вченого, норми вказаного розділу охороняють належний порядок діяльності не тільки судів, а й зазначених органів та осіб, без діяльності яких виконання судом функції правосуддя було б ускладнене або й неможливе [6, с. 25-26].

Безсумнівно, до розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» включено також статті, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів, які посягають не тільки на діяльність судів зі здійснення правосуддя. Візьмемо вже згадану нами діяльність адвоката, зокрема, захисника підозрюваного або ж представника потерпілого в кримінальному провадженні. Можна констатувати, що роль захисника беззаперечно застерігає сторону обвинувачення від можливих порушень і зловживань, забезпечує отримання й долучення до провадження та подальше використання, скажімо, доказів невинуватості особи, що зрештою може забезпечити визнання її невинуватою у пред'явленому обвинуваченні та виправданні. Утім чи можна твердити, що така діяльність сприяє правосуддю? На наш погляд, у такому випадку коректніше буде мовити не про сприяння правосуддю, а про діяльність, спрямовану на встановлення істини в справі.

Отже, маємо ситуацію, коли назва розділу Особливої частини Кримінального кодексу не повністю відображає родовий об'єкт злочинів, які входять до його структури. Проте можлива ситуація, коли окремі статті розміщено не у своєму розділі. До прикладу, ст.198 КК України, яка передбачає відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ця кримінально-правова норма розміщена законодавцем у розділі VI Особливої частини «Злочини проти власності». Водночас цей злочин, на що звертає увагу й Гнєтнев М.К., є спеціальним видом такої форми заздалегідь не обіцяного приховування злочину, як приховування предметів, здобутих унаслідок вчинення злочину. Учений наголошує, що ці діяння слід відносити до такого інституту кримінального права, як причетність до злочину [3, с. 154-155]. З огляду на це, вони не мають безпосереднього впливу на право власності (або ж відносини власності), яке зазнало злочинного впливу внаслідок вчинення предикатного злочину. Тобто, заздалегідь не обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, не завдають шкоди та не створюють загрози її спричинення тому родовому об'єкту, на який указує назва розділу, що містить ст.198 КК України. Безперечно, сучасна кримінально-правова наука визнає, що протиправні діяння, які є видами причетності до злочину, ускладнюють розкриття предикатних злочинів, утворюють умови, які збільшують шанси їхніх суб'єктів уникнути відповідальності. Проте, якщо розміщення ст.198 КК України не в тому розділі Особливої частини є очевидним, то щодо норм, які забезпечують охорону діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги, однозначної відповіді немає. Те, що вказана діяльність не є правосуддям, питань не виникає з огляду на проаналізовані вище положення Законів України. Окрім зазначеного, у ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» безпосередньо вказується, що адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги. Тлумачиться там також термін «захист» як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; та термін «представництво» як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а

також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні. Наведене беззаперечно засвідчує, що адвокатська діяльність у кінцевій перспективі здебільшого пов'язана із судочинством і аж ніяк не підміняє собою діяльність суду зі здійснення правосуддя.

Для більш точного розуміння природи кримінально-правового захисту діяльності, зокрема, захисника, пропонуємо розглянути адвокатську діяльність через призму кримінального процесу. Виходячи з положень Кримінального процесуального кодексу України, адвокатська діяльність може реалізовуватися як у формі представництва, так і у формі захисту. Грунтуючись на приписах ст. 3 КПК України, адвокат може бути стороною кримінального провадження з боку обвинувачення – представником потерпілого, а також із боку захисту – захисником підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. Тобто, діяльність захисника чи представника особи в кримінальному судочинстві здійснюється не нарівні з судом чи суддею, а є аналогічною за своєю процесуальною природою з діяльністю слідчого, керівника органу досудового розслідування або прокурора. Закцентуємо, що саме за процесуальною природою, а не за фактичним наповненням, хоча й за своїм наповненням вона може пересікатися з діяльністю вказаних службових осіб у випадку, коли адвокат виступає з боку обвинувачення, здійснюючи представництво потерпілого. Отже, слідуючи цій логіці, встановимо місце розташування у відповідному розділі Особливої частини КК України статей, які покликані забезпечити кримінально-правовий захист, зокрема, слідчого, керівника органу досудового розслідування або прокурора. І такі статті є в розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Це ст. 343 (Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця), яка схожа зі ст. 397 (Втручання в діяльність захисника чи представника особи); ст. 345 (Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу), що аналогічна ст. 398 (Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи); ст. 347 (Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця), що є подібною до ст. 399 (Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи); ст. 348 (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), яка сконструйована за таким само принципом, як і ст. 400 (Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги).

Підбиваючи вищевикладене, прослідковуємо дещо непослідовну позицію законодавця, виявлену під час укладання КК України 2001 року. З одного боку, до розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» було включено статті, які забезпечують кримінально-правову охорону діяльності захисника або представника особи, тобто демонструють прихильність широкому тлумаченню поняття «правосуддя». З іншого – кримінально-правові норми, що покликані забезпечити охорону діяльності органів і службових осіб, яка, відповідно до широкого розуміння правосуддя, також входить до змісту цього поняття (діяльність органів, які здійснюють досудове розслідування, і, навіть, органів, які забезпечують виконання судових рішень), розміщено в розділі XV – спеціально вміщеному для них.

Наведена ситуація може відображати ставлення законодавця до діяльності вказаних органів і осіб не як до здійснення правосуддя чи сприяння йому, а як до окремої специфічної професійної діяльності, що потребує кримінально-правового захисту.

Підтвердження цьому знаходимо в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14.05.2015, яким розділ XV Особливої частини КК України було доповнено статтями 345¹ (Погроза або насильство щодо журналіста), 347¹ (Умисне знищення або пошкодження майна журналіста), 348¹ (Посягання на життя журналіста), 349¹ (Захоплення журналіста як заручника). У назві ж вказаного розділу з'явилася вказівка на те, що він містить норми, які передбачають відповідальність за злочини проти журналістів: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян *та злочини проти журналістів*» (курсив наш – В.В.). Таким чином, застосованим прийомом законодавчої техніки законодавець, по-перше, фактично розширив зміст родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XV Особливої частини кримінального кодексу; по-друге, створив умови для виділення ще одного видового об'єкта окремих злочинів, передбачених цим розділом, і, по-третє, відобразив безпосередній об'єкт злочинів, передбачених статтями 345¹, 347¹, 348¹ і 349¹.

Вище ми довели, що діяльність захисника (захист) чи представника особи з надання правової допомоги (представництво або ж інші види правової допомоги), не підмінюючи собою діяльності суду зі здійснення правосуддя, здебільшого пов'язана із судочинством. Також треба визнати, що як види адвокатської діяльності вони, і це закріплено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є незалежною професійною діяльністю адвоката. Отже, зважаючи на вищевикладене, констатуємо ситуацію, коли кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за злочини проти певного виду професійної діяльності, розміщуються не в розділі Особливої частини Кримінального кодексу, присвяченому злочинам саме проти окремих видів професійної діяльності, а в розділі, який, принаймні виходячи з назви, містить норми, за допомогою яких забезпечуються заходи кримінально-правового реагування за

посягання на зовсім іншу групу соціальних цінностей у межах якої забезпечується здійснення правосуддя.

Убачаються два можливих виходи із ситуації. Перший, на наш погляд, найбільш простий, суто технічний, який сам напрашується для реалізації – зміна назви розділу XVIII Особливої частини Кримінального кодексу на таку, яка б відображала родовий об'єкт усіх складів злочинів, що входять до його структури. Такі пропозиції уже висловлювалися вченими-криміналістами. Зокрема, Т.М. Гуд, аналізуючи проблемні питання визначення родового об'єкта приховування злочину, наголошувала, що окремі дослідники вбачають вихід із ситуації, коли назва розділу кримінального кодексу сигналізує про родовий об'єкт лише частини злочинів, передбачених розміщеними в ньому статтями, у зміні назви вказаного розділу [4, с. 172]. Для прикладу автор наводить посилання на праці В.М. Бурдіна [1, с. 76], О.М. Лемешка [9, с. 62], Л.М. Палюх [14, с. 5-7].

Другий можливий вихід із ситуації, що склалася, це виведення статей 397, 398, 399 і 400 зі складу розділу XVIII Особливої частини КК України та уміщення цих норм до розділу XV Особливої частини Кримінального кодексу із відповідною зміною назви. Яка саме назва, на наш погляд, буде доречною в такому випадку, зазначимо нижче. До того ж треба з'ясувати технічний момент щодо внесення вищевказаних статей до розділу XV.

Отже, перший спосіб – це піти шляхом, який уже був випробований законодавцем під час розробки та подальшого прийняття згаданого нами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 року» № 421-VIII. Тобто, статті 397, 398, 399 і 400 виключити з розділу XVIII Особливої частини та внести їх до розділу XV Особливої частини під номерами 343¹, 345², 347² та 348² відповідно. А сам розділ XV можна було б назвати, до прикладу, «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів і осіб, які здійснюють захист чи надання правової допомоги». Санкції нових статей 343¹, 345², 347² та 348² можна було б залишити в цьому ж вигляді, у якому вони існують у нині чинних нормах 397, 398, 399 і 400 КК України. На перший погляд, запропонований спосіб виглядає навіть у чомусь логічно. Проте, це лише на перший погляд і для пересічного громадянина. Основна проблема запропонованого способу полягає в можливому розширенні кількості статей, а отже й злочинів, які вчинятимуться способом скоєння однакових діянь, а відрізнятимуться лише за окремими ознаками й характеристиками потерпілих осіб. Вітчизняне кримінальне законодавство має подібні приклади. Згадати хоча б виключену на підставі Закону України від 14 квітня 2008 року № 270-VI ст. 188 КК України (Викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання). Утім, подібні норми існують у кодексі й донині, скажімо, ст. 188¹ КК України (Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання). Інколи доходить до абсурду, наприклад, викрадення питної води внаслідок пошкодження приладів обліку кваліфікуватиметься за вказаною ст. 188¹, а

вчинене таким само способом, тобто внаслідок умисного пошкодження приладів обліку, тільки не питної, а води, призначеної для поливу, треба кваліфікувати (у разі таємного заволодіння) за ст. 185 КК України. До речі, таємне викрадення тієї ж питної води тільки не з мереж, а з цистерни, у якій таку воду доставляють споживачам, також потребуватиме кваліфікації за ст. 185.

Отже, дублювання не зовсім коректного законодавчого кроку, реалізованого через приписи Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 року № 421-VIII, видається неефективним для правозастосування та шкідливим для розвитку теорії кримінального права. До слова, на юридичній необґрунтованості з точки зору засад вітчизняної кримінально-правової доктрини указаних змін акцентувало увагу у своїх зауваженнях Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України [7]. На хибності такого кроку у своєму висновку на проєкт указанного Закону наголошувало й Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, вважаючи за доцільне відхилити цей законопроект за результатами розгляду в першому читанні [2].

Висновки. Погоджуючись із позицією науковців Апарату Верховної Ради України щодо необґрунтованості пропозицій (а на сьогодні – чинних приписів кримінального законодавства) із запровадження до журналістів системи особливих заходів державного захисту аналогічно до суддів та працівників правоохоронних органів, висловимо свою підтримку законодавцеві зі встановлення таких заходів стосовно осіб, які здійснюють захист чи представництво особи, надаючи їй правову допомогу. Проте реалізація такого кримінально-правового захисту через передбачення відповідальності за злочини проти цих осіб в окремих статтях, як ми пропонували одним із можливих способів вище, а саме включенням до розділу XV Особливої частини статей 343¹, 345², 347² та 348², була б не зовсім послідовною. На наш погляд, більш правильно з точки зору законодавчої техніки та ефективніше з огляду на майбутнє правозастосування було б доповнити статті 343, 345, 347 та 348 КК України згадкою про захисника, а також про представника особи, які здійснюють діяльність з надання правової допомоги (виключивши чинні статті 397, 398, 399, 400 з тексту Кримінального кодексу). До того ж подібний прийом у конструюванні, зокрема, статей 343 і 347 КК України був успішно реалізований Законом України від 02 червня 2016 року № 1403-VIII, коли їх було доповнено згадкою про приватного виконавця (ст. 343) і про працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347).

Ураховуючи запропоновані зміни в назвах і диспозиціях указаних вище статей, назву розділу XV Особливої частини КК України пропонуємо викласти в такій редакції: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і окремих видів професійної діяльності».

Використані джерела:

1. Бурдін В. М. Окремі проблеми злочинів проти правосуддя за КК України / В. М. Бурдін // Життя і право. – 2004. – № 2. – С. 74-77.

2. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» (реєстраційний № 4013 від 24 січня 2014 року), поданого народним депутатом Карпунцовим В.В. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52566&pf35401=317885>.
3. Гнетнев М. К. Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гнетнев Максим Костянтинівич. – Луганськ, 2010. – 231 с.
4. Гуд Т. М. Проблемні питання визначення родового об'єкта приховування злочину / Т. М. Гуд // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 171-174.
5. Денисов С. А. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления против правосудия : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Денисов Сергей Анатольевич. – СПб., 2002. – 51 с.
6. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дідик Сергій Євгенович. – Київ, 2008. – 207 с.
7. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» (реєстраційний № 4013 від 24 січня 2014 року), поданого народним депутатом Карпунцовим В.В. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52566&pf35401=333890>.
8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2012. – Том II. – 2012. – 704 с.
9. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину / О. М. Лемешко. – Харків : ФІНН, 2003. – 160 с.
10. Мельник Р. І. Кримінально-правова характеристика завідомо незаконних затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст. 371 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельник Руслан Іванович. – Луганськ, 2008. – 221 с.
11. Мульченко В. В. До об'єкта злочинів проти правосуддя / В. В. Мульченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 11. – 2001. – С. 489-495.
12. Навроцький В. О. Кримінальне право України: Особлива частина : Курс лекцій / В.О. Навроцький – Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 772 с.
13. Осадчий В. Зміст правосуддя у злочинах проти правоохоронної діяльності / В. Осадчий // Право України. – 2000. – № 11. – С. 110-112.
14. Палюх Л. М. До питання про родовий об'єкт злочинів проти правосуддя / Л. М. Палюх // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – С. 1-9.
15. Юридична енциклопедія. – Київ : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2003. – Том 5. – 734 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2017

Власюк В. В. Преступления, направленные на деятельность защитника или представителя лица по предоставлению правовой помощи: родовый объект и место в структуре УК Украины

В статье при помощи анализа научных проблем в сфере уголовно-правовой охраны деятельности защитника или представителя лица по предоставлению правовой помощи всесторонне рассматривается вопрос, посвящённый родовому объекту преступлений, предусмотренных статьями 397, 398, 399, 400 УК Украины.

Выделяется содержание родового объекта указанных общественно опасных деяний, на основании чего и с учётом правил построения Особенной части Уголовного кодекса определяется место данных преступлений в его структуре. Высказаны соответствующие рекомендации по совершенствованию действующего уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: *преступления против правосудия, правосудие, защитник, представитель лица, адвокат, объект преступления, родовый объект преступления, вмешательство в деятельность, угроза или насилие, посягательство на жизнь.*

Vlasyuk V. Crimes Aimed at the Activities of the Defender or Representative of a Person Providing Legal Assistance: a Generic Object and its Place in the Structure of the Criminal Code of Ukraine

In the article, with the help of the analysis of scientific problems in the field of criminal law protection of the activities of the defender or representative of the person providing legal assistance, the issue devoted to the generic object of crimes provided for in articles 397, 398, 399, 400 of the Criminal Code of Ukraine is comprehensively considered.

The maintenance of a patrimonial object of the specified socially dangerous acts is allocated. It is established that the activities of the defender or representative of the person are not the implementation of justice. It refers to the proceedings. It was also determined that this group of crimes should be attributed not to crimes against justice, but to crimes against a specific type of professional activity. Based on the analysis and taking into account the rules for the construction of the Special Part of the Criminal Code, the location of these crimes in its structure is determined.

Appropriate recommendations have been made to improve the current criminal legislation of Ukraine. It is proposed to exclude articles 397, 398, 399, 400 of the Criminal Code of Ukraine from section XVIII. It is also proposed to supplement articles 343, 345, 347, 348 of the Criminal Code of Ukraine with a reference to the activities of the defender or representative of the person providing legal assistance.

In addition, the necessity of appropriate revision of the title of Section XV of the Criminal Code of Ukraine is justified. What is done to reflect the changes proposed in the articles that are part of its structure (mention was made of the defender or representative of the person).

Key words: *crimes against justice, justice, defender, person representative, lawyer, object of crime, generic object of crime, interference in activities, threat or violence, encroachment on life.*

УДК 343.13

В. І. Галаган

**ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

У статті розглянуто еволюцію Кримінального процесуального кодексу України 2012 року впродовж періоду його чинності. Увагу акцентовано на кількісних та якісних змінах і доповненнях, унесених до Кодексу. Запропоновано

п'яхи усунення наявних недоліків і належного врегулювання норм кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, досудове розслідування, судовий розгляд, слідчі (розшукові) дії, органи досудового розслідування, слідчий суддя.

Постановка проблеми. Нещодавно сплило п'ять років з дня набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України 2012 року – Кодексу, що по-новому регламентував правову процедуру на досудовому розслідуванні та судових стадіях кримінального провадження. Період часу, що минув, засвідчив позитивні аспекти Кодексу, з-поміж яких: нормативне визначення сторін кримінального провадження та деталізація їх повноважень; унормування засад кримінального провадження, заходів його забезпечення, зокрема тих із них, що раніше не були відомі українському законодавцеві (тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів тощо); принципово новий підхід до процесу доказування та визнання недопустимості доказів; можливість використання під час кримінального провадження показань з чужих слів тощо. Розширено перелік органів досудового розслідування, до яких належать, крім раніше зазначених у частині 1 статті 38 КПК України, також слідчі органів Державного бюро розслідувань й органів Державної кримінально-виконавчої служби України. З огляду на суттєві зміни порядку здійснення кримінального провадження, у КПК України чільне місце присвячено процесуальному статусу прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, порядку повідомлення про підозру, укладенню угод про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим та між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, міжнародному співробітництву під час кримінального провадження й унормування проведення низки процесуальних дій тощо.

Водночас упродовж п'яти років чинності КПК України виявлено недосконалість урегулювання окремих аспектів кримінального провадження, наявність процесуальних норм, що не враховують реалії сьогодення та спрямовані не на оптимізацію досудового розслідування кримінальних правопорушень, а, навпаки, суттєво ускладнюють його. Виконання вимоги частини 1 статті 214 КПК України щодо початку досудового розслідування після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань призвело до істотного збільшення навантаження на слідчих, у яких одночасно, залежно від регіону країни, знаходяться кілька сотень кримінальних проваджень. Таке навантаження цілком нівелює вимоги щодо якісного планування розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до криміналістичних рекомендацій, прийняття правильних процесуальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із застосуванням КПК України протягом періоду його чинності, були предметом розгляду на кількох представницьких форумах. Зокрема,

22 листопада 2017 року в м. Київ відбулася Міжнародна конференція «Кримінальний процесуальний кодекс України: проблеми застосування та перспективи вдосконалення», організована Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності спільно з Комітетом з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в Україні [1], а 24 листопада 2017 року проведено міжвідомчу науково-практичну конференцію «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» в Національній академії внутрішніх справ [2]. Питання, розглянуті на цих та інших заходах, а також роботи Г. П. Власової, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та інших науковців засвідчують їх актуальність і необхідність подальшого вдосконалення чинного КПК України, щоб його приписи відповідали завданням швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних справ.

Формування цілей. Метою статті є аналітичний огляд кількісно-якісних змін і доповнень, унесених до КПК України за період його чинності, та визначення основних напрямів його подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Слід констатувати, що недоліки чинного КПК України загалом і його окремих норм зокрема, наявні на момент прийняття цього Кодексу 13 квітня 2012 року, у контексті змін у соціально-політичній сфері держави, що спричинили зростання рівня злочинності, неминуче мали б стимулювати законодавче вдосконалення його норм. На сьогодні прийнято понад 50 законів України, що набули чинності. Згідно з ними до КПК України внесено близько 500 змін і доповнень. Розглянемо їх детальніше.

Перші доповнення було внесено ще тоді, коли КПК України не набрав чинності. Саме тоді відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року № 5076-VI частину 4 статті 189 КПК України, у якій унормовано розгляд клопотання слідчим суддею про дозвіл на затримання з метою приводу, було викладено в новій редакції. Щоправда, ця зміна була суто редакційного змісту.

З 18 квітня 2013 року й донині робота з удосконалення КПК України спрямована на внесення змін і доповнень до глав «Докази і доказування», «Тимчасове вилучення майна», «Арешт майна», «Зупинення досудового розслідування», «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування», «Судовий розгляд», «Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція)» тощо. Зміни й доповнення 2013 року внесено з трьома законами України, у 2014 році таких законів було вже 16, 2015-му – 19, 2016-му – 10, а 2017-му – лише два.

Аналіз норм КПК України засвідчує, що за період його чинності в первинному вигляді донині залишаються норми §4 «Потерпілий і його представник» глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», §5 «Висновок експерта» глави 4 «Докази і доказування»,

глави 6 «Повідомлення» (щоправда, вона містить лише дві статті), глави 12 «Накладення грошового стягнення», глави 13 «Тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом», глави 22 «Повідомлення про підозру», §2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування», §1 «Спрощене провадження щодо кримінальних проступків» (уміщує дві статті, що є номінальними з огляду на непередбаченість у законі про кримінальну відповідальність поняття «кримінальний проступок») та §2 «Провадження в суді присяжних» глави 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції», глави 40 «Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю» (також має дві статті), глави 41 «Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні», розділу VII «Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження» та глави 45 «Кримінальне провадження в порядку перейняття».

У норми, уміщені в інших параграфах, главах чи розділах, за період чинності Кодексу було внесено 221 зміну до редакцій статей; 75 норм сформульовано в новій редакції, а також зроблено 95 доповнень, зокрема: окремим розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції», главою 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень», статтями (64¹, 64², 72¹, 155¹, 269¹, 314¹) і багато численними частинами, абзацами чи пунктами до інших статей КПК України.

Щодо цього слушно зауважує О. Ю. Татаров, що переважну більшість унесених до КПК України змін можна умовно класифікувати як такі, що:

– стосувалися давно очікуваної лібералізації візового режиму для України (йдеться насамперед про закони від 18 квітня 2013 року № 222-VII, від 23 травня 2013 року № 314-VII і від 13 травня 2014 року № 1261-VII);

– спрямовані на забезпечення функціонування держави в особливий період соціально-політичного характеру (закони від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, від 12 серпня 2014 року № 1631-VII, яким до КПК внесено окремий розділ IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції», від 07 жовтня 2014 року № 1689-VII, яким запроваджено інститут спеціального досудового розслідування, та від 15 січня 2015 року № 119-VIII);

– пов'язані із забезпеченням функціонування нових суб'єктів процесуальної діяльності: Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції, Національного агентства з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (закони від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, від 12 лютого 2015 року № 198-VIII, від 16 липня 2015 року № 628-VIII, від 23 грудня 2015 року № 901-VIII і від 10 листопада 2015 року № 772-VIII);

- деталізують окремі питання накладення арешту на майно, виявлення, розшуку активів, одержаних через корупційні та інші злочини (закони від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII, від 10 листопада 2015 року № 769-VIII);

- урегульовують складні питання тимчасового вилучення майна, проведення обшуку, розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів і/або в приміщеннях судових і правоохоронних органів, функціонування прокуратури (закони від 13 травня 2015 року № 394-VIII та від 15 липня 2015 року № 613-VIII) [3].

Значна кількість змін і доповнень, внесених до КПК України протягом порівняно нетривалого періоду його чинності, свідчить, по-перше, про те, що під час роботи над ним не було враховано всі реалії, пов'язані зі здійсненням кримінального провадження на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду; по-друге, про намагання законодавця доопрацювати й удосконалити положення КПК України, що залишаються неврегульованими, спірними або суперечливими.

У цьому контексті доречно акцентувати увагу на перевагах норм КПК України 1960 року, що визначав процесуальну форму кримінального провадження до 20 листопада 2012 року, тобто понад 50 років. За перші п'ять років чинності до цього Кодексу було внесено зміни й доповнення відповідно до трьох Указів Президії Верховної Ради України (у червні 1961 року, вересні 1962 року та червні 1963 року). Якщо й далі порівнювати кількість законодавчих актів України, згідно з якими було внесено зміни й доповнення до КПК України 1960 року, то 50-м з них (а вже понад 50-ма законами України змінювали КПК України 2012 року за п'ять років чинності) є Закон України від 25 червня 1991 року № 1255-XII, прийнятий через 30 років чинності цього Кодексу. І хоча протягом останніх років перед скасуванням КПК України 1960 року до нього було внесено чимало змін і доповнень (2008 року - 3, 2009-го - 10, 2010-го - 14, 2011-го - 16, 2012-го - 3), проблемність чинного на сьогодні КПК України 2012 року є очевидною. Попри низку позитивних аспектів, як слушно зауважують О. І. Галаган і Д. П. Письменний, у зазначеному Кодексі наявні й негативні моменти, зокрема, суперечливість, недосконалість, а інколи й поспішність. У вирішенні цих непростих проблем важливе місце згадані науковці відводять науці кримінального процесу. На жаль, законодавча практика засвідчує, що законопроектна діяльність з внесення змін і доповнень до чинного КПК України зазвичай позбавлена наукових засад, а думку вчених-процесуалістів нерідко ігнорують під час прийняття змін і доповнень до чинного законодавства [4, с. 60-61].

Протягом останнього часу науковці неодноразово акцентували увагу на недосконалості, невідповідності іншим нормам законодавства законопроекту «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23 березня 2017 року № 6232. Попри низку суттєвих недоліків, цей законопроект прийняла Верховна Рада України, підписав Президент

України, нині це Закон України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII, опублікований у газеті «Голос України» від 28 листопада 2017 року, який набрав чинності з 15 грудня 2017 року – з дня початку роботи Верховного Суду, що передбачено рішенням його Пленуму відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з цим Законом суттєво змінено судову систему України, внесено низку змін і доповнень щодо процесуального порядку проведення окремих процесуальних дій, визначення строків досудового розслідування та порядку продовження їх прокурором тощо. Проте низка цих норм не лише не спрямована на оптимізацію кримінального провадження, а, навпаки, суттєво ускладнює його.

Грунтовний аналіз положень зазначеного Закону не є предметом цього дослідження, оскільки з моменту подання на розгляд законопроекту № 6232 його детально дослідили науковці України. Доцільно розглянути лише два його положення.

У КПК України було визначено, що експертизу в кримінальному провадженні проводять експертна організація, експерт чи експерти за дорученням слідчого судді чи суду. Отже, щоб провести будь-яку експертизу, стороні кримінального провадження потрібно отримати рішення слідчого судді. Виконання цієї процесуальної норми приведе до того, що судді будуть виконувати тільки функції слідчих суддів для забезпечення проведення досудового розслідування та розглядати клопотання слідчих, прокурорів і захисників, про що доречно зауважує З. Симоненко [5]. На наше переконання, такий підхід не сприятиме швидкому, повному та неупередженому розслідуванню й судовому розгляду щонайменше з двох причин: по-перше, збільшиться навантаження на слідчих суддів, а розгляд ними клопотання щодо проведення експертизи має бути здійснений не пізніше ніж за п'ять днів з дня його надходження до суду, що спричинить затягування часу призначення експертизи; по-друге, відповідно до підпункту 1 пункту 3 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1343, одним із завдань цієї служби (структуру якої формують Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України й територіальні підрозділи – науково-дослідні експертно-криміналістичні центри в областях) є здійснення судово-експертної діяльності. Тобто, для того, щоб призначити дактилоскопічну чи трасологічну експертизу, слідчий Національної поліції змушений звертатися до регіональних територіальних підрозділів Експертної служби, оскільки в місцевих органах Національної поліції експертів-криміналістів немає, а інспектори-криміналісти, які там працюють і безпосередньо підпорядковуються та підзвітні начальникові органу досудового розслідування відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03 листопада 2015 року, можуть бути залучені тільки для проведення

зазначеної слідчої (розшукової) дії. На нашу думку, така оптимізація діяльності слідчого з призначення судових експертиз, за якої він змушений буде звертатися з клопотанням до слідчого судді, має зворотний ефект, адже неминуче призведе до непродуктивних витрат, пов'язаних з підготовкою клопотання, погодженням його з прокурором, участю в судовому засіданні, доставкою матеріалів до експертної установи тощо.

Друге положення, варте нашої уваги, стосується обшуку житла чи іншого володіння особи. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, відповідно до частини 7 статті 236 КПК України, усе майно, яке не належало до переліку, щодо якого безпосередньо надано дозвіл слідчого судді на його відшукування та яке не є вилученим з обігу, слід відносити до тимчасово вилученого майна.

На підставі аналізу інших норм КПК України доходимо висновку, що тимчасово вилучене майно може набути статусу речового доказу лише в разі накладення на нього арешту. Проте з практичного погляду накладення арешту можливе не на будь-який об'єкт, тимчасово вилучений під час процесуальної дії. Зокрема, згідно з пунктом 3 частини 2 статті 171 КПК України в клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна серед іншого має бути зазначено документи, що підтверджують право власності на майно, яке слід арештувати. Цю вимогу неможливо виконати в разі тимчасового вилучення під час проведення огляду таких об'єктів, як, скажімо, волосина, крапля крові, ніготь тощо, які належать до слідів, а не до речових доказів. Такі об'єкти не відповідають ознакам, передбаченим частиною 2 статті 167 КПК України, оскільки не є майном щодо якого є підстави вважати, що воно: 1) підшукане, виготовлене, пристосоване чи використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберігло на собі його сліди; 2) призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з його незаконним обігом; 4) одержане внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходом від них, а також майно, у яке їх було повністю або частково перетворено.

Отже, на наш погляд, передбачена КПК України процесуальна форма кримінального провадження під час тимчасового вилучення майна не сприяє оптимізації розслідування та швидкому й повному встановленню обставин вчиненого злочину. Після вилучення такого майна слідчому потрібно було б здійснювати процесуальні дії (допити, пред'явлення для впізнання, призначення експертиз тощо), спрямовані на встановлення належності цього майна до розслідуваної події як речових доказів відповідно до частин 1, 2 статті 98 КПК України.

Натомість, замість проведення цих невідкладних дій, слідчий має здійснювати інші – складати клопотання та протягом 48 годин після вилучення майна, за згодою прокурора, направляти його до слідчого судді для вирішення питання про арешт цього майна. Лише після зазначених дій, дочекавшись розгляду цього питання слідчим суддею не пізніше ніж за два

дні з дня надходження клопотання до суду, слідчий має реальну можливість використовувати вилучені ним матеріальні об'єкти під час проведення необхідних процесуальних дій.

Вважаємо, що такий порядок приводить до затягування строків розслідування, оскільки для проведення, скажімо, експертизи волосини, вилученої під час огляду, за чинним КПК України спочатку слід було б накладати на неї арешт, а підготовка клопотання про арешт майна, його розгляд і вирішення потребують часових затрат.

З огляду на зазначене, кримінальний процесуальний закон має надавати слідчому можливість визнати речовим доказом певні об'єкти, вилучені під час обшуку, навіть якщо їх не було внесено до переліку майна, яке суд дозволив вилучити у своїй ухвалі та якщо вони не є майном, на яке слід накладати арешт.

Водночас згідно з частиною 1 статті 98 КПК України речовими доказами є не лише знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а й матеріальні об'єкти, які зберегли на собі сліди, а також об'єкти, що містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження. На нашу думку, саме до речових доказів припустимо віднести як сліди злочину, так і предмети, на яких вони виявлені [6, с. 124–127].

Висновки. На сьогодні триває активна робота, спрямована на вдосконалення КПК України, щоб його положення реалізували завдання кримінального провадження, визначені в частині 1 статті 2 цього Кодексу. Водночас значна кількість внесених протягом періоду його чинності змін і доповнень засвідчує недосконалість окремих процесуальних норм, їх нездатність належно, з огляду на реалії сьогодення, урегульовувати процесуальну діяльність з розслідування кримінальних правопорушень. Для усунення цих недоліків й ефективного реформування кримінального процесуального законодавства України законодавчому органу держави слід урахувати пропозиції та рекомендації не лише науковців-процесуалістів, а й практичних працівників правоохоронних органів, які здійснюють протидію злочинності. Саме цей підхід сприятиме розробленню й упровадженню таких процесуальних норм, які забезпечать належну правову процедуру та відповідатимуть потребам практики.

Використані джерела:

1. Міжнародна конференція «Кримінальний процесуальний кодекс України» 22 листопада 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/photos/2017-11-22-mizhnarodna_konferenciya_kriminalniy_procesualniy_kodeks_ukr/. – Назва з екрана.
2. Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи [Електронний ресурс]: програма міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). – Режим доступу: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukovadiyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/prohrama_24112017.pdf. – Назва з екрана.
3. Татаров О. Ю. Нововведення у кримінальному процесі: брак наукового підґрунтя та криза результату [Електронний ресурс] / О. Ю. Татаров. – Режим

доступу : http://zib.com.ua/ua/130768-40_zmin_do_kpk_ostanni_tendencii_u_kriminalnomu_procesi.html. – Назва з екрана.

4. Галаган О. І. Наукові засади реформування кримінального процесуального законодавства України / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – С. 59–62.

5. Симоненко З. Кодифікація процесуальних противоречий [Електронний ресурс] / З. Симоненко. – Режим доступа: http://www.liga.net/opinion/360067_kodifikatsiya-protsessualnykh-protivorechiy.htm. – Загл. с екрана.

6. Галаган В. І. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія / В. І. Галаган, Н. С. Моргун. – Київ, 2017. – 185 с.

Стаття надійшла до редколегії 08.11.2017

Галаган В. И. Тенденции реформирования уголовного процессуального законодательства Украины

В статье рассмотрена эволюция Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года на протяжении периода его действия. Внимание акцентировано на количественных и качественных изменениях и дополнениях, внесенных в этот Кодекс. Предложены пути устранения имеющихся недостатков и надлежащего урегулирования норм уголовного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, досудебное расследование, судебное рассмотрение, следственные (розыскные) действия, органы досудебного расследования, следственный судья.

Halagan V. Trends in Reforming the Criminal Procedural Legislation of Ukraine

The article examines the evolution of the Criminal Procedural Code of Ukraine since 2012 years of its validity. During this period, the positive aspects of the Code include the procedural regulation of the parties to criminal proceedings and the detail of its powers and the general principles for their implementation; the approach is different in principle to the definition of new measures for ensuring criminal proceedings and the process of proof and recognition of evidence is inadmissible. The list of pre-trial investigation agencies and its jurisdiction has been expanded, the conditions are regulated and the procedure for concluding agreements in criminal proceedings is regulated. The main place is dedicated to international cooperation in criminal proceedings and so on.

At the same time, the period of 5 years of the Code has clearly demonstrated the imperfection of the settlement of certain aspects of criminal proceedings and the existence of procedural rules that do not take into account the realities of the present.

As a result, more than 50 laws of Ukraine were adopted and put into effect during this period of time, according to which more than 500 amendments and additions were made to the Criminal Procedural Code of Ukraine. Among them there are 221 amendments to the articles of the Code, 75 articles are formulated in the new wording, in 95 cases this Code is supplemented, in particular, by separate sections IX1 and

chapter 241, articles 64¹, 64², 72¹, 155¹, 269¹, 314¹ and numerous parts, paragraphs or paragraphs to other articles. Their quantitative and qualitative analysis was conducted on examples of procedural regulation of the appointment of examinations and conducting a search of house or other possession of a person. The ways of elimination of existing disadvantages are proposed for the purpose of proper regulation of procedural activities in the pre-trial investigation of criminal offenses.

Keywords: *Criminal Procedural Code of Ukraine, pre-trial investigation, trial, investigative (search) actions, institutions of pre-trial investigation, investigating judge.*

УДК 343.8

Г. І. Глобенко

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД ТА ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОГО РЕФОРМУВАННЯ

Розглянуто питання становлення та розвитку вітчизняного інституту досудового розслідування, у зв'язку з чим здійснено аналіз окремих історичних пам'яток законодавства, що діяли на українських землях. Обґрунтовано, що дослідження генезису будь-якого правового інституту допомагає краще зрозуміти його призначення, місце в правовій системі та ефективність функціонування. Проаналізовано окремі аспекти організації взаємодії органів розслідування з прокуратурою і поліцією. Висвітлено окремі тенденції їх подальшого розвитку та запропоновано зміни до КПК України.

Ключові слова: *генезис, історичні етапи, реформування, органи досудового розслідування, досудове слідство, дізнання.*

Постановка проблеми. Удосконалення інституту досудового розслідування передбачає поряд з процедурними змінами також відповідне реформування органів, що його здійснюють. Тому особливої актуальності набувають питання організації досудового розслідування, визначення місця слідчого апарату в державно-правовому механізмі, стану їх нормативно-правового регулювання в чинному законодавстві. Для надання характеристики нинішнього стану досліджуваної інституції треба зрозуміти характерні для неї традиції й стереотипи, питання становлення та історичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досудового розслідування як взагалі, так і його генезису в різні часи були предметом дослідження та знайшли своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю.П. Аленіна, О.М. Бандурки, В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.М. Духовського, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, О.Ф. Кістяківського, А.Ф. Коні, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.Л. Случевського, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, Ф.Н. Фаткулліна, І.Я. Фойницького, С.А. Шейфера, М.Є. Шумила та ін. Водночас ознайомлення з їх науковим доробком дає підстави стверджувати, що проблемні питання досудового розслідування як доктринального, так і суто прикладного характеру наразі не знайшли однозначного вирішення.

Формування цілей. Метою статті є розкриття особливостей становлення інституту досудового розслідування, а також шляхів його дальшого розвитку в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Виконання завдань кримінального провадження, передбачених положеннями ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] та досягнення його мети є неможливим без належної організації та функціонування органів досудового розслідування. Питання щодо їх місця й ролі в системі правоохоронних органів держави на різних етапах розвитку держави визначалися неоднозначно, а тому перебувають у центрі уваги юридичної науки. Не безпідставно, ще в XIX ст. відомий науковець М.С. Таганцев, надаючи важливого значення історичному методу дослідження в юридичній науці наголошував на тому, що у випадку потреби вивчення якого-небудь юридичного інституту, потрібно простежити його історичну долю, тобто ті приводи, з яких з'явилася така установа, і ті видозміни, яких вона зазнавала у своєму розвитку [2, с. 21]. Тому виважений підхід до реформування органів досудового розслідування передбачає звернення до основних етапів його становлення та розвитку. У кримінальному процесі України він пройшов складний еволюційний шлях, який більшість науковців поділяють на такі етапи: I етап – дореволюційний; II етап – радянський (з 1918 – 1991 рр.); III етап – сучасний (після набуття Україною незалежності) [3, с. 14; 4, с. 13]. Ретроспективний аналіз з досліджуваного питання надасть можливість урахувати позитивний досвід розвитку досліджуваного інституту та впровадити його в сучасне законодавство.

Не безпідставно більшість вітчизняних науковців, розглядаючи вищевказані питання звертають увагу на те, що генезис будь-якого інституту є нерозривним з процесом становлення державності загалом, а саме з Київської Русі. Так, зокрема, за визначенням М.А. Погорецького, до XI ст. на території сучасної України не було спеціальних органів та осіб, які виконували розшукові й слідчі функції, тому проведення досудових процедур не розглядалося як обов'язковий етап (стадія) кримінального переслідування. Між іншим, уже з часів дії Руської Правди запроваджувався порядок, згідно з яким здійснення певних пошукових заходів «заклич», «звід», «гоніння сліду» покладалося на потерпілого, який за допомогою них мав обґрунтувати свій позов [5, с. 9–10]. Отже, за часів дії Руської Правди досудового слідства як такого, не існувало. Разом із тим відповідні приписи, що існували у вказаному нормативно-правовому акті, відіграли певну роль у розвитку досудових процедур кримінального процесу.

Дальшого розвитку досліджуваний інститут набув з припиненням існування Київської Русі та входженням деяких українських земель до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського. У цей час відслідковується запровадження до існуючого обвинувально-змагального процесу розшуково-слідчих елементів [6, с. 200]. Передусім це пов'язано з тим, що Статутом Великого князівства Литовського 1588 р. передбачалося проведення попереднього слідства службовими особами державного апарату (старостами, їх заступниками та замковими суддями).

Уперше в Російській імперії, до складу якої входила значна частина сучасної України, ідея створення слідчого відомства, організаційно та функціонально незалежного від інших органів державної влади, була реалізована Петром I. Так, під час реалізації судової реформи, одним з напрямів якої стало розділення кримінального процесу на стадії попереднього розслідування й судового розгляду було засновано перші спеціалізовані слідчі органи Росії – «майорські» слідчі канцелярії [7, с. 82].

Одним із ключових моментів на шляху реформування досліджуваного інституту стала судова реформа 1860-1864 рр., під час якої Указом імператора Олександра II від 08 червня 1860 року було засновано посади судових слідчих. Вони були прирівняні за посадою до членів окружного суду, а їх призначення та звільнення здійснював цар за поданням міністра юстиції. На них покладалося провадження слідства у всіх злочинах, що належали до відання судів. Контроль за слідчими діями, що виконували слідчі, покладался на суди. Лише вони могли зупинити та закрити провадження, надавати слідчим приписи, скасовувати їх розпорядження. За поліцією ж залишалося розслідування лише незначних злочинів і проступків [8, с. 23-24].

Вищевказана модель існувала аж до Жовтневої революції 1917 р., коли інститут судових слідчих було скасовано. У період зародження й становлення радянської держави юстиція загалом виступала одним з інструментів класової боротьби та засобом утвердження волі панівного класу. У світі такої ідеології слідчі підрозділи створювалися майже в усіх правоохоронних органах, зокрема й судових. Так, зокрема, 26 жовтня 1920 року Радою Народних Комісарів УРСР затверджено «Положення про народний суд» [9], яким було запроваджено поєднання в одній особі двох несумісних функцій, а саме слідчого та судді. Досліджуючи питання процесуального статусу слідчого у 20-х роках ХХ ст., звертає на увагу той факт, що до прийняття 11 вересня 1929 року «Положення про судоустрій Української РСР», він розглядався тільки як представник судової влади. Після підпорядкування слідчих як в адміністративному, так і в процесуальному відношенні, органам прокуратури відбулося нівелювання змагальності досудового слідства, а отже кримінальний процес знову набував інквізиційних ознак [10, с. 24].

З кінця 20-х і до початку 50-х років ХХ ст. в теорії та практиці простежується тенденція до спрощення кримінального процесу й ставлення до процесуальних гарантій як до простих формальностей. Указаний підхід призвів до жорстких порушень прав людини та масових репресій без слідства й суду. Так, у 30-х роках запроваджувався спрощений порядок кримінального провадження щодо окремих категорій злочинів, зокрема, диверсій, шкідництва та тероризму. Такий стан справ спричинив появу судочинства, що здійснювалося позасудовими органами, так званими «трійками» Народного Комісаріату Внутрішніх Справ. На жаль, радянська «законність» того часу встановлювалася таким чином аж до скасування вказаної інституції в 1953 р.

Розвиток слідчого апарату другої половини ХХ ст. був пов'язаний з періодичним перерозподілом функцій попереднього слідства між

прокуратурою та органами внутрішніх справ. 25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» [11], які остаточно закріпили функцію попереднього слідства за органами державної безпеки та прокуратури. Указані положення знайшли своє втілення також у кримінально-процесуальному законодавстві союзних республік, зокрема, у п. 7 ст. 32 КПК УРСР 1960 року. Отже, у ході судової реформи 1956-1964 рр. було скасовано Міністерство внутрішніх справ, а до створеного відомства, що дістало назву Міністерство охорони громадського порядку (далі – МООП) перейшли функції, що передусім пов'язані з охороною громадського порядку та оперативно-розшуковою діяльністю. У результаті все навантаження з розслідування лягло на слідчих прокуратури, у провадженні яких скупчилася величезна кількість кримінальних справ. Органи міліції могли виконувати лише окремі доручення слідчого та здійснювали дізнання.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 06 квітня 1963 року [12] в МООП (пізніше перейменованого в Міністерство внутрішніх справ) створюється слідчий підрозділ. На виконання вказаного нормативно-правового акта Президія Верховної Ради УРСР постановляє Указ «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» [13], згідно з яким до органів попереднього слідства віднесено слідчі прокуратури, слідчі органів охорони громадського порядку (внутрішніх справ) і слідчі органи державної безпеки (ст. 102 КПК УРСР). Означена тріада органів досудового розслідування існувала більше тридцяти років, аж до прийняття в 1998 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції» [14], на підставі якого органи досудового слідства, передбачені ст. 102 КПК України 1960 р., були доповнені слідчими податкової міліції. До речі, вищевказаний перелік указаних органів існував до втрати чинності КПК України 1960 р.

Після створення в 1963 р. слідчого апарату в МООП дізнання в значній мірі втратило свою функцію, оскільки для його здійснення не було створено відповідні організаційні структури, що не могло не позначитися на якості проведення невідкладних слідчих дій та матеріалів, що направляються до суду. Наказом МООП від 31 липня 1963 року «Про провадження дізнання в органах міліції» встановлюється порядок, за яким проведення дізнання в кримінальних справах мало доручатися найбільш досвідченим, які мають юридичну підготовку оперативним працівникам карного розшуку, служби боротьби з розкраданнями соціалістичної власності, інших служб, а також дільничним інспекторам. Таким чином, функція дізнання була розосереджена між окремими службами міліції. Водночас у наказі зазначалося, що співробітники, які проводять дізнання, від оперативної роботи не звільнялися [15, с. 21]. Зазначимо, що проблемні питання зі створення в міліції служби штатного дізнання існували до видання Наказу МВС СРСР від 05 серпня 1982 року № 254, коли в системі МВС було введено посади інспекторів і старших інспекторів з дізнання. Наказ МВС СРСР від 20 грудня 1985 року № 240 увів у дію Інструкцію з організації та провадження дізнання в органах внутрішніх справ.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство також передбачає дві форми досудового розслідування. Так, слідство здійснюється щодо злочинів, а дізнання відповідно до кримінальних проступків (ст. 215 КПК України). У порівнянні з КПК України 1960 р. його новацією є те, що дізнання це тільки форма розслідування, а орган дізнання як такий, узагалі відсутній. Водночас на сторінках сучасної юридичної літератури висловлюються пропозиції як щодо недоцільності існування вищевказаних форм, так і нівелювання ролі слідчого у вітчизняному кримінальному процесі. Зокрема, М.І. Хавронюк наголошує на тому, що в змагальному процесі розслідування здійснює юрист-прокурор, а тому поділ на такі форми стає зайвим. Запропоноване науковець обґрунтовує процесуальним статусом прокурора, оскільки саме він визначає повноту розслідування, його строки та все інше. Окрім цього, автор наполягає на тому, що слідчі (вони ж дізнавачі) у цьому випадку, на відміну від прокурора, повинні мати не юридичну, а поліцейську освіту й уміти лише розкривати правопорушення, закріплювати докази й представити їх на розгляд прокурора [16, с. 16-17]. Уважаємо, що вказана точка зору має право на своє існування, але за сучасного стану злочинності та положень чинного законодавства, що регламентують процесуальний статус слідчого, є передчасною.

З розпадом СРСР незалежні держави, що утворилися на його теренах, зіткнулися зі стрімким ростом злочинності. Потреби щодо забезпечення безпеки своїх громадян від злочинних посягань привела до пошуку нових форм протидії їм та вдосконалення національного судочинства. Тому в деяких державах пострадянського простору було утворено позавідомчі слідчі органи. Звертає на увагу те, що окреслене питання є дискусійним, а вперше поставало ще в 1956 р. під час обговорення проекту «Основ кримінального судочинства СРСР», коли В.М. Барсуков запропонував функції слідства передати новоствореному органу або одному з уже існуючих [17, с. 33]. Подібної точки зору дотримується ряд сучасних науковців та практиків, наприклад, О.В. Баганець, який констатує, що єдиним правильним шляхом системного реформування органів досудового слідства України є утворення нового позавідомчого слідчого органу в спосіб об'єднання слідчих підрозділів органів прокуратури, МВС, СБУ та податкової міліції, наприклад, у слідчий комітет. Таким чином, по-перше, буде вирішене питання відомчої незалежності слідчих від наглядового прокурора, штучного нарощування статистичних показників у всіх формах реалізації правоохоронної діяльності та, по-друге, буде збережений інтелектуальний потенціал працівників слідчих підрозділів з урахуванням їх спеціалізації [18].

Уперше вищевказані пропозиції було реалізовано в Республіці Казахстан, а пізніше в деяких інших країнах Співдружності Незалежних Держав, зокрема, Росії та Білорусі. Так, 21 грудня 1995 року було видано Указ Президента Республіки Казахстан «Про Державний слідчий комітет Республіки Казахстан та його органи» [19]. Згідно з цим нормативно-правовим актом Державний слідчий комітет Республіки Казахстан і його органи набули статусу спеціального державного органу, безпосередньо підпорядкованого та підзвітного Президентові. Новостворений орган не

входив до системи центральних виконавчих органів влади і здійснював дізнання, слідство, оперативно-розшукову діяльність та тісно пов'язані з ними інші функції. Проте цей експеримент виявився невдалим, і в 1997 р. Державний слідчий комітет припинив своє існування.

У Російській Федерації (далі – РФ) Слідчий комітет як самостійна структура в складі прокуратури було сформовано у вересні 2007 р. На підставі Положення про Слідчий комітет РФ, прийнятого в січні 2011 р. [20] зафіксовано його вихід зі складу прокуратури, встановлено незалежність від будь-яких органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і організацій при безпосередньому підпорядкуванні Президентові. Одночасно прокурор був позбавлений права порушувати, розслідувати кримінальні справи, а також надавати обов'язкові для слідчого вказівки. Водночас прокурор зберіг за собою право нагляду за законністю її порушення, підтримання державного обвинувачення в суді, здійснення деяких інших процесуальних дій.

Так само Слідчий комітет Республіки Білорусь (далі – РБ) розпочав свою діяльність з 2011 р. На підставі низки нормативно-правових актів з прокуратури, МВС та Комітету державного контролю було виділено слідчі підрозділи та об'єднані до Слідчого комітету. Однак, на відміну від Росії, у Білорусі прокурор на підставі положень ст. 34 КПК РБ, за наявності для того приводів і підстав наділений правом порушувати кримінальну справу, розслідувати її в повному обсязі або доручати розслідування в ній підлеглим прокурорам.

Зазначимо, що спроби створення позавідомчого слідчого органу в Україні закладено в положеннях КПК України. Так, зокрема, у його розділі X (Прикінцеві положення) передбачено, що не пізніше п'яти років з дня набрання ним чинності має почати діяти Державне бюро розслідувань України (далі-ДБР), засади діяльності якого докладно регламентовано Законом України від 12 листопада 2015 року «Про Державне бюро розслідувань» [21]. До речі, п'ята річниця закінчилась 20 листопада 2017 року, а активної діяльності зі створення цього органу в державі не здійснюється. Отже, положення, передбачені розділом XV Конституції України та розділом XI КПК України, що стосуються повноважень на здійснення розслідування слідчими прокуратури залишаються непохитними й цього разу. У зв'язку з тим постає питання щодо положень ст. 121 Основного Закону, згідно з яким на органи прокуратури здійснення функцій досудового слідства не покладається.

У контексті викладеного також звертають на увагу питання щодо новоствореного органу Національного антикорупційного бюро України (далі-НАБ), діяльність якого крім КПК України регулюється Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [22]. На вказаний орган крім інших правоохоронних функцій також покладаються повноваження щодо розслідування корупційних правопорушень відповідно до вимог підслідності. Згідно із ч. 1 ст. 10 вищевказаного нормативно-правового акта законодавець наділяє старших детективів та детективів НАБ під час досудового розслідування повноваженнями на здійснення оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим законодавець, створивши

орган досудового розслідування, який поєднує функції слідчих та оперативних підрозділів у положеннях КПК України не надає як тлумачення самого терміна «детектив», так і не регламентує його процесуального статусу. Також деякі особливості реалізації повноважень НАБ, що стосуються процедури досудового розслідування детально врегульовано лише Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України». Перш за все це стосується особливостей прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення означеної категорії, однак положення ст. 214 КПК України не визначають такого порядку. Окреслені недоліки треба усунути шляхом внесення відповідних змін та доповнень до КПК України. Водночас повноваження та процесуальний статус підрозділів НАБ, на відміну від ДБР, у чинному КПК України набули більш широкого нормативного закріплення.

Зважаючи на дискусійність досліджуваного питання, зауважимо, що спроби об'єднання органів досудового розслідування тільки до однієї структури або створення інших зазвичай не приводить до підвищення ефективності їх діяльності. Безумовно, головним чинником у цьому питанні є те, щоб вони не перетворилися в чергового «монстра», а безпосередньо виконували свої функції, які відповідають завданням кримінального провадження.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що в Україні органи досудового розслідування пройшли тривалий шлях розвитку. Їх місце та роль у механізмі держави постійно змінювалися, а питання про подальше реформування не знято з порядку денного. Досліджуваний інститут кримінального процесу постійно вдосконалюється, що є свідченням об'єктивних закономірностей життя держави та суспільства загалом.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.11.2017).
2. Таганцев Н.С. Курс уголовного права. Часть общая / Н.С. Таганцев. – СПб. : Тип. М. Стасюлевича, – 1874. Кн. 1. Учение о преступлении. – 284 с.
3. Стахівський С. М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : вибр. твори. / С. М. Стахівський. Київ : Бізнес Медіа Консалтинг, – 2010. – 276 с.
4. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) [Текст]: [монографія] / Татаров О.Ю. Донець: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
5. Погорєцький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М.А. Погорєцький. – Харків : Арсіс ЛПД, 2007. – 576 с.
6. Страхов Н. Право в Украинских землях во время пребывания их в составе Польши, Литвы и Речи Посполитой (конец XIV – первая половина XVII в.) / Н. Страхов // Право Украины. – 2013. – № 1. – С. 189-200.
7. Серов Д. О. Из истории организации и деятельности «майорских» следственных канцелярий (1713–1723 гг.) // Ориентиры чтения: Сб. науч. статей и публикаций. СПб., 2001. Вып. 1. С. 79-93.

8. Хмелева А. В. У истоков следствия (к 150-летию со дня создания института следователей) // Вестник следственного комитета при Прокуратуре РФ. – 2009. – № 4 (6). – С. 22-26.

9. Положення про народний суд 26 жовтня 1920 р. РНК УРСР затверджено // СУ УССР. – 1920. – №25. – Ст. 536.

10. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : монографія / Пивоваров В. В., Щербина Л. І. – Харків : Право, 2006. – 176 с.

11. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид. лит., 1987. – 511 с.

12. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 06 апреля 1963 года № 1237-VI «О предоставлении право производства предварительного следствия органам охраны общественного порядка» // Ведомости ВС СССР. – 1963. – № 16. – Ст. 181.

13. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР / Указ Президії Верховної Ради УРСР від 01 липня 1963 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), – 1963. – N 25, – Ст. 406.

14. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції / Закон України від 05 лютого 1998 року / Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 1998, – N 26. – Ст. 149.

15. Дознание в органах внутренних дел. Учебное пособие / Григорьев В.Н., Дамерт А.О., Сергеев А.Б., Сергеев К.А. – Челябинск: Изд-во Челяб. юрид. ин-та МВД России, 2005. – 167 с.

16. Хаворнюк Н.И. Проблемы форм предварительного расследования по проекту УПК РК (общая, дознание, следствие, упрощенная) / Материалы Центра исследования правовой политики «Реформирование уголовного процесса Республики Казахстан». Алматы, 2014. – 235 с.

17. Барсуков М. В. За дальнейшее совершенствование организации и деятельности советской милиции / М. В. Барсуков // Советское государство и право. – 1957. – № 2. – С. 33.

18. Баганець О. Переваги та недоліки нового КПК. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до проекту нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: http://www.yuricom.com/ua/legal_practice/services/kryminalne_pravo/perevagy_ta_nedoliky_novogo_kpk_propozytsii_shchodo_vnese_nnia_zmin_ta_dopovnen_do_proektu_novogo_kryminalnogo_protsesualnogo_kodek_su_ukrainy_publication/ (дата звернення: 18.11.2017).

19. Республика Казахстан. Указы Президента Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 21 дек. 1995 г. № 2706 «О Государственном следственном комитете Республики Казахстан и его органах» // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1995. – № 23. – С. 153.

20. Российская Федерация. Законы. Федеральный закон № 403-ФЗ «О Следственном комитете Российской Федерации»: федер. закон: [принят Гос. Думой 22 окт. 2010 г.; редакция от 03 февр. 2014 г.]. URL: <https://rg.ru/2010/12/30/sledstvenny-komitet-dok.html> (дата звернення: 18.11.2017).

21. Про державне бюро розслідувань / Закон України 12 листопада 2015 року № 794-VIII / Відомості Верховної Ради (ВВР), – 2016. – № 6. –Ст. 55.

22. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 18.11.2017).

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2017

Глобенко Г. И. Досудебное расследование: ретроспективный взгляд и пути дальнейшего реформирования

Рассматриваются вопросы становления и развития отечественного института досудебного расследования, в связи с чем осуществлен анализ отдельных исторических памятников законодательства, действовавших на украинских землях. Обосновывается, что исследование генезиса любого правового института помогает лучше понять его назначение, место в правовой системе и эффективность функционирования. Анализируются отдельные аспекты организации взаимодействия органов расследования с прокуратурой и полицией. Освещаются отдельные тенденции их развития и предлагаются изменения в УПК Украины.

Ключевые слова: *генезис, исторические этапы, реформирование, органы предварительного расследования, досудебное следствие, дознание.*

Hlobenko G. Pre-Trial Investigation: Retrospective View and Ways of Further Reforming

The author has studied the issues of the formation and development of the domestic institution of pre-trial investigation; in this regard the author has conducted the analysis of certain historical reminders of legislation, which acted on the Ukrainian lands. The author has analyzed its historical stages: I – pre-revolutionary; II – Soviet (from 1918 – 1991); III – modern (after Ukraine’s independence). It has been substantiated that the research of the genesis of any legal institution assists to better understand its purpose, place in the legal system and the efficiency of its functioning. Some aspects of the organization of interaction of investigative agencies with the prosecutor’s office and the police have been analyzed.

Today’s realities lead to new forms of counteraction to crime and to improve national judicial system. In this regard, Investigative Committees in some post-Soviet states were set up by merging investigating prosecutors, the Ministry of Internal Affairs, security agencies, and the fiscal service. A similar tendency is observed in Ukraine as well. Considering the discussion nature of the researched issue, it should be noted that attempts to merge the pre-trial investigation agencies into exclusively one structure or the creation of others, as a rule, does not lead to an increase in the efficiency of their activities. Undoubtedly, the main factor in this issue is that they do not turn into another «monster», but directly perform their functions, which correspond to the tasks of the criminal proceedings.

Key words: *genesis, historical stages, reform, pre-trial investigation agencies, pre-trial investigation, inquiry.*

УДК 343.102

В. Г. Дрозд

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ
СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У
СВІТЛІ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті розглянуто європейську практику застосування міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у галузі кримінального судочинства. Приділено увагу теоретичному обґрунтуванню категорій «стандарт», «міжнародно-правовий стандарт захисту прав людини в кримінальному процесі». Визначено три основні напрями подальших теоретичних досліджень

проблем запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод особи в кримінальному провадженні.

Ключові слова: *правова держава, права людини, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, застосування практики Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. Із здобуттям Україною незалежності пріоритетною проблемою правової думки є захист прав, свобод та законних інтересів людини. Особливого специфічного змісту та значення це питання набуває у сфері кримінального судочинства. Очевидним є й те, що в умовах євроінтеграції України до цього аспекту посилено увагу з боку міжнародних інституцій, оскільки на сьогодні уряд країни ратифікував значний масив міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження міжнародних-правових стандартів у кримінальне процесуальне законодавство досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Д. В. Сімонович, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, О. О. Юхно та інші. Проте після набрання чинності КПК України 2012 року це питання отримало новий вектор свого дослідження, адже на законодавчому рівні визначено, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування сутності та значення міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини в кримінальному провадженні в контексті останніх законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження цього питання О. В. Капліна цілком доречно зазначила, що реформування національного законодавства неможливе без урахування відповідного досвіду міжнародної спільноти. Вставши на демократичний шлях розвитку і визначивши як завдання побудову правової держави, Україна повинна сприйняти глибоко гуманістичні цінності, що набули статусу загальноновизнаних норм і стандартів, та імплементувати найпрогресивніші з них у свою правову систему [1, с. 223].

З-поміж іншого, проблеми і вимоги, які на сьогодні стоять перед Україною з огляду на інтеграційні процеси, свідчать про те, що захист прав, свобод і законних інтересів особи набуває все більшого значення. За таких умов розроблення й практичне втілення дієвих правових механізмів захисту прав, свобод та законних інтересів особи неможливе без урахування загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів і принципів у цій галузі. Саме тому, на наше переконання, удосконалення кримінального процесуального законодавства України повинно відбуватися тільки з урахуванням загальноновизнаних європейських стандартів і принципів здійснення кримінального судочинства. Отже, безумовно, на сучасному історичному етапі розвитку нашої держави порушене питання вимагає осмислення сутності та правової природи міжнародно-правових стандартів захисту особи в кримінальному процесі.

Беручи до уваги пріоритетність окресленого напрямку, Україна на сьогодні активно підтримує міжнародне співробітництво з членами європейської спільноти в різних галузях діяльності, що вимагає постійного приєднання до діючих багатосторонніх міжнародних договорів. На цій основі здійснюється приведення національного законодавства до відповідності із загальновизначеними нормами й стандартами. Зокрема, це стосується й кримінального процесу України як специфічного виду діяльності уповноважених службових осіб, які в межах і порядку, передбачених законом, можуть застосовувати правообмежувальні заходи.

Більше того, в умовах концептуального реформування національного законодавства потреба зосередження уваги на обов'язковості впровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод особи в кримінальному процесі, як ніколи, стає актуальною для нашої держави. Отже, існує потреба привернути увагу практиків і законотворців до названої проблеми для спонукання їх до формування відповідної концепції вдосконалення законодавства. Тож цілком очевидно, що позитивний досвід міжнародного співробітництва показує, що побудова добросусідських відносин з іншими державами базується на теорії і практиці міжнародного права та обумовлює потребу створення добре налагодженого державного механізму правового регулювання. Від цього напрямку державного управління залежить ефективність імплементації норм міжнародного права як у сфері взаємовідносин між державами, так й при їх реалізації відповідно до норм національного законодавства [2, с. 113].

До того ж зазначене обумовлено взятим Україною зобов'язанням щодо забезпечення захисту прав і свобод людини у повному обсязі, а в разі їх порушення – створення умов для поновлення. І як доречно зауважив М. Орхіз, конституційні права й свободи людини не можуть бути вужчими за змістом від міжнародно-правових стандартів, і до цього повинні прагнути всі народи [3, с. 9]. Принагідно нагадаємо вимоги ст. 22 Конституції України, згідно з якими при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод.

Таким чином, реформування правової систем України пов'язано з утвердженням ефективних правових інститутів, які б гарантували розвиток нашої держави як соціальної, демократичної та правової.

Зауважимо, що міжнародно-правові стандарти захисту прав і свобод людини мають важливе значення не лише для теорії права, а й для правозастосовної діяльності. По-перше, аргументуючи та приймаючи свої рішення на підставі таких стандартів, державні органи й посадові особи реалізують конституційні положення з питань застосування міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства. По-друге, застосування загальновизначених міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини є свідченням формування нової правової системи, у якій права і свободи людини та їх гарантії насправді визначають зміст і спрямованість діяльності держави. По-третє, формування суддівської позиції

на основі міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини сприяє довіри з боку громадян, які очікують на радикальні зміни в цій галузі.

Аналізуючи систему універсальних міжнародних правових актів щодо протидії катуванням та іншим формам негуманного поводження з людиною, Є. Б. Тітов зазначив, що з середини ХХ століття чимало зусиль було витрачено державами на розробку та реалізацію міжнародних стандартів захисту прав людини. Ці зусилля реалізувалися у формуванні масштабної системи таких стандартів. Учений зазначив, що така система включає норми універсального, регіонального, субрегіонального та локального характеру, які органічно доповнюють, підсилюють, а іноді й дублюють одна одну, формуючи ефективний міжнародно-правовий механізм забезпечення, захисту та відновлення прав людини [4, с. 383].

Як свідчить досвід провідних країн (США, Німеччина, Франція, Велика Британія тощо), процес імплементації міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини в національне законодавство не відбувається відразу, оскільки це явище не миттєвого характеру. Для цього процесу потрібен досить-таки тривалий час.

Результатом багаторічної плідної роботи провідних учених, практиків і міжнародних фахівців у галузі права стало прийняття Верховною Радою України 13 квітня 2012 року чинного КПК України. За словами його творців, він відповідає прогресивним європейським правовим стандартам і принципам кримінального судочинства, а його завданням є посилення захисту прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Із закріпленням у ст. 2 КПК України пріоритету захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження надалі постала потреба у формуванні відповідного правового механізму прикладного їх забезпечення. Адже, на думку, В. О. Зуєвої та Л. О. Шапенко, не стільки прийняття та існування правових приписів саме по собі, скільки їх втілення в діяльність суб'єктів здатне впливати на політичний і соціальний стан життя суспільства та держави. Саме реалізація права є загальноцивілізаційною основою та суттю правопорядку. Право виступає як вища соціальна цінність, але лише тоді, коли його норми та цінності втілюються в життя, реалізуються в актах соціальної взаємодії [5, с. 13].

Загалом видається можливим твердити, що з прийняттям КПК України доктрина кримінального процесу та правозастосовна практика отримали низку новел, однією з якої є запровадження положення щодо застосування в кримінальному провадженні практики Європейського суду з прав людини. Доходимо висновку, що з часу введення в дію чинного КПК України національна правова система набула певних рис англо-саксонської прецедентної системи права. Адже, як вважають А. Бущенко, О. Сапожнікова та О. Шинкаренко, на сьогодні судова система не може існувати без прецеденту, незалежно від того, до якої системи її відносять. Законом неможливо врегулювати все, і наші суди продовжують керуватися панівними в ній уявленнями про те, як правильно застосовувати закон. А це

і є прецедент. У системі прецедентного права всі юристи знають про такий прецедент і покладаються на його силу. У нашій системі це більш негласна політика, яку, по-перше, не так легко виявити, а, по-друге, якою можна знехтувати. Тому юристи не вбачають значних проблем у переході до прецедентної системи права. Хоча вона більш вимоглива до здатності судді аргументувати своє рішення, але така здатність не менш необхідна і в романо-германській системі [6, с. 13]. Ми цілком підтримуємо таку позицію, оскільки в правовій європейській країні, якою прагне стати Україна, кожний суддя має бути професіоналом, а при винесенні ухвали чи вироку за можливості посилатися на відповідну практику ЄСПЛ. Така обізнаність додатково засвідчить про справедливість, обґрунтованість і вмотивованість як власної позиції судді, так і прийнятого ним рішення, що своєю чергою мінімізує сумніви в суддівській об'єктивності, а отже, й підвищить авторитет судової влади загалом. В умовах проведення судово-правової реформи це питання набуває особливої гостроти, оскільки на сьогодні українці очікують від уряду країни концептуальних змін, зокрема запровадження не декларативних, а практично дієвих, ефективних законодавчих положень, спрямованих на дійсне забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів кожної особи.

Водночас, як констатував О. О. Юхно, законодавцем так і не було ліквідовано низку інститутів (до прикладу, депутатської недоторканності), що не може не вплинути на ефективність роботи правоохоронних органів, а також своєчасну протидію корупції в державі. Сучасні умови протидії та запобігання злочинності вимагають від слідчого дедалі вищої професійної майстерності. Попри прийняття нового КПК України, питання подальшого вдосконалення й демократизації досудового розслідування вирішуються дуже повільно. Це передусім пояснюється відсутністю єдиної концепції його реформування, яка має будуватися на професійно напрацьованих науковцями й практиками обґрунтованих засадах, що впливають з реальної дійсності суспільних відносин, а також з позитивних факторів у практиці функціонування вітчизняних і зарубіжних процесуальних інститутів [7, с. 159].

На нашу думку, новелізація щодо застосування практики ЄСПЛ привела до того, що сучасна парадигма захисту прав, свобод і законних інтересів особи в міжнародному вимірі значно зросла. Так, згідно з ч. 2 ст. 8 КПК України передбачено, що принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Своєю чергою, у ч. 5 ст. 9 КПК України закріплено, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Отже, буквальне тлумачення змісту наведених положень дає змогу зазначити, що застосування практики ЄСПЛ стосується лише засади верховенства права та законності, оскільки в інших двадцяти засадах (глава 2 КПК України) іншого не передбачено. Проте зрозуміло, що законодавець не обмежився застосуванням практики ЄСПЛ лише щодо вказаних двох засад. Тому, усвідомлюючи той факт, що захист особи, охорона прав, свобод і

законних інтересів особи в кримінальному провадженні є першочерговим завданням, законодавцеві треба було закріпити окрему засаду щодо застосування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні.

Наразі обов'язковість застосування прецедентної практики ЄСПЛ передбачено лише на рівні Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Натомість у непоодиноких випадках правоохоронні та судові органи до нього не звертаються та здебільшого у своїй діяльності керуються положеннями КПК України без урахування останньої. Більше того, доволі часто в одному й тому ж суді приймаються діаметрально протилежні рішення, абсолютно по різному застосовуються норми одного й того ж закону в аналогічних кримінальних провадженнях. Це пояснюється тим, що окремі положення кримінального процесуального законодавства України не сприяють однаковому їх тлумаченню, а отже, і правозастосуванню, що, звісно, призводить до «законного» порушення прав і свобод людини вже на стадії досудового розслідування.

Водночас згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є однією зі складових частин кримінального процесуального законодавства України. Одночасно відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Зокрема, як слушно зауважив С. М. Перепьолкін, ні у внутрішньодержавному, ні в міжнародному праві немає однозначної відповіді на питання про сутність, зміст і форми існування міжнародних стандартів, що, у цілому, негативно впливає на практику правозастосування [8, с. 269]. Загалом підтримуючи таку думку, зауважимо, що в сучасній юридичній науці питання визначення поняття міжнародно-правових стандартів захисту прав особи ще не досліджено цілком. Причинами цього, на нашу думку, є існування низки дефініцій, які певним чином пов'язані між собою, зокрема йдеться про такі поняття, як «міжнародний захист», «міжнародна система захисту прав», «міжнародні стандарти та принципи», «європейські правові стандарти», «норми та принципи міжнародного права» тощо. Як наслідок – на сьогодні більшість суддів, прокурорів і адвокатів ототожнюють ці поняття. Це підтверджено й результатами анкетування, проведеного М. Г. Моторигіною, згідно з яким 84,09 % опитаних респондентів вважають їх синонімами [9, с. 61].

Що ж стосується визначення поняття міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод особи, то вчені в дослідженнях висловлюють різні підходи до його змісту, зокрема в галузі кримінального процесу. Причому для теорії кримінального процесу таке поняття не є новим, оскільки широко використовується в юридичній літературі, однак серед учених немає єдиного підходу до його трактування. З огляду на це залишаються невизначеними межі їх впливу на забезпечення захисту прав і свобод особи в кримінальному провадженні. До того ж міжнародно-правові стандарти захисту прав і свобод людини відіграють прогностичну роль у розвитку й вдосконаленні законодавства. Усе це вимагає переосмислення усталених

підходів до правозастосовної практики, що зумовило певну активізацію досліджень проблем запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав, свобод і законних інтересів особи в контексті сучасної парадигми кримінального процесу України.

Далі з'ясуємо зміст поняття «стандарт», оскільки в юридичній літературі не завжди можна знайти розгорнуте його визначення. Здебільшого вчені не зосереджують увагу на етимології цього терміна, а відразу переходять до вивчення складеного поняття – «міжнародно-правовий стандарт».

У тлумачних словниках термін «стандарт» визначений, як: зразок, еталон, модель, що беруться за вихідне для зіставлення з іншими предметами (стають мірилом для інших об'єктів) [10, с. 411; 11, с. 856].

Що ж до визначення поняття «міжнародно-правовий стандарт», то в юридичній літературі існують різні підходи до його тлумачення, оскільки вчені розкривають його з огляду на належність до певної галузі права. Так, у контексті дослідження прав людини і громадянина П. М. Рабінович і М. І. Хавронюк міжнародно-правові стандарти з прав людини визначили як закріплені в міжнародно-правових актах та інших міжнародно-правових документах принципи (зразки, еталони), що є орієнтиром діяльності держав-учасниць, які ратифікували міжнародний договір (угоду). Далі вони вказують, що це узгоджені показники цих прав, які заохочують або зобов'язують держави до їх дотримання [12, с. 14, 19].

З точки зору вчених у галузі міжнародного права, зокрема В. Г. Буткевича, міжнародні стандарти прав людини – це регламентовані в конкретній сфері життєдіяльності її права й свободи, визначаючи, у який спосіб загальновизнані норми міжнародного права можуть бути застосовані, які зобов'язання держави можуть чи мають брати на себе для забезпечення прав людини і якими міжнародними гарантіями підкріплені ці права й свободи [13, с. 208].

Заслуговує на увагу позиція Д. В. Сімоновича, який міжнародні стандарти забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві визначив як зведення основних принципів забезпечення прав людини, установлених міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами в кримінальному судочинстві в разі їх ратифікації Верховною Радою України [14, с. 23].

У контексті розгляду питань реалізації рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України В. Г. Уваров вважає, що під правовою дефініцією «загальновизнаний міжнародно-правовий стандарт» треба розуміти норми та принципи, закріплені в міжнародно-правових актах, що мають обов'язковий або рекомендаційний характер для держав-членів, що ратифікували міжнародний договір, а також містять відповідні критерії, якими вони зобов'язані керуватися під час законотворчої діяльності при вдосконаленні національного законодавства [15, с. 7].

Децю подібну наукову позицію висловила і М. Г. Моторигіна, зокрема про те, що загальновизнані принципи міжнародного права у сфері кримінального судочинства – це історично обумовлені, визнані світовою спільнотою основоположні засади, що знайшли своє відображення в міжнародно-правових актах (договорах, статутах, деклараціях тощо), є обов'язковими або рекомендаційними для виконання чи дотримання та запровадження до національної правової системи держав-учасниць [9, с. 69].

Із наведеними трактуваннями повною мірою важко погодитись, оскільки, по-перше, на сьогодні у світі немає жодного міжнародно-правового акта, який був би ратифікований усіма державами. По-друге, вважаємо, що тільки норми-принципи є обов'язковими для виконання, що випливає із закріпленого в ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів терміна «імперативна норма міжнародного права», тобто норма, що приймається та визнається міжнародним співтовариством держав у цілому, а відхилення від її виконання є недопустиме, і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий же характер. Усі інші норми міжнародно-правових актів мають лише рекомендаційний характер і спрямовані на: по-перше, оптимізацію та вдосконалення чинного національного законодавства; по-друге, є орієнтиром при формуванні та запровадженні нових положень; по-третє, установлюють межі втручання в приватне життя, застосування примусу та обмеження прав і свобод людини.

Узагальнюючи точки зору щодо визначення поняття «міжнародний стандарт», О. В. Капліна зазначила, що одні вчені тлумачать його як своєрідний кодекс прав людини в міжнародному праві, другі, що «міжнародні стандарти в галузі прав людини» – це міжнародно-правові, тобто такі, що випливають з норм міжнародного права, обов'язки держав, треті твердять, що права людини неможливо імпортувати, оскільки в кожному суспільстві вони мають специфіку, а змісту й духовності вони набувають у державному відокремленому суспільстві. Існує також думка, що хоча основні права, свободи й обов'язки громадян встановлюються найвищими органами державної влади у формі конституційного закону, але вони не можуть бути вужчими за змістом від міжнародно-правових стандартів. Беручи до уваги неусталеність позицій, дослідниця підтримала думку вчених, що стосовно кримінального процесу міжнародно-правові стандарти – це норми, які базуються на загальних принципах міжнародного права і регулюють відносини, що складаються в процесі їх реалізації в різних сферах кримінального судочинства [1, с. 224].

Висновки. Аналітичний огляд наявних теоретичних поглядів на міжнародно-правові стандарти захисту прав і свобод людини дає можливість визначити, що такі стандарти розглядаються як багатоаспектне правове явище, а саме як: а) правовий інститут; б) гарантія проти необґрунтованого порушення прав і свобод людини; в) гарантія захисту порушених прав і свобод людини.

Ураховуючи наведені наукові позиції, на нашу думку, під міжнародно-правовими стандартами захисту прав і свобод людини слід розуміти

закріплені в загальновизнаних нормативних актах вихідні положення, якими встановлені основні й невід'ємні права і свободи людини, захист яких є обов'язком держави. Проте вважаємо, що трактування цього поняття здебільшого є умовним, оскільки на сьогодні у світі прийнято значну кількість міжнародних договорів, які ратифіковані не всіма державами або ж ратифіковані в певній частині чи з певними застереженнями. До того ж вони справляють суттєвий вплив на формування національного законодавства.

Уважаємо, що основними напрямками подальших теоретичних досліджень проблем запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод особи в кримінальному провадженні повинні бути:

1) розробка відповідної концепції запровадження міжнародно-правових стандартів захисту особи, охорони її прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні;

2) визначення теоретико-правових засад забезпечення прав і свобод особи в кримінальному провадженні через призму міжнародно-правових стандартів;

3) визначення шляхів підвищення ефективності процесуального механізму застосування міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод особи в кримінальному провадженні з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Використані джерела:

1. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 223-228.

2. Братко І. В. Особливості імплементації норм міжнародного права. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 113-120.

3. Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. *Право України*. 1992. № 4. С. 7-9.

4. Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383-389.

5. Зуєва В. О., Шапенко Л. О. Реалізація функцій права: теоретико-правові аспекти дослідження. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 13-18.

6. Бущенко А., Сапожнікова О., Шинкаренко О. «Precedent UA – 2015». Київ: КВІЦ, 2015. 412 с.

7. Юхно О. О. Актуальні проблеми реформування досудового слідства у сучасному стані розвитку і удосконалення кримінального процесуального законодавства України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 156-165.

8. Перепьолкін С. М. Поняття міжнародного стандарту правоохоронної діяльності. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 268-269.

9. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 272 с.

10. Бунимович Н. Т., Жаркова Г. Г., Корилова Т. М. и др. Словарь современных понятий и терминов / авт.-сост. общ. ред. В. А. Макаренко. 4-е изд., дораб. и доп. М., 2002.

11. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ, 2000.

12. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

13. Буткевич В. Г. Міжнародне право : Основні галузі права. Київ : Либідь, 2004. 816 с.

14. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : НикаНова, 2011. 272 с.

15. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... док-ра юрид. наук. Харків, 2014. 40 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2017

Дрозд В. Г. Введение международно-правовых стандартов защиты прав человека в свете реформирования уголовного процессуального законодательства

Рассматривается европейская практика применения международно-правовых стандартов защиты прав человека в сфере уголовного судопроизводства. Уделяется внимание теоретическому обоснованию категории «стандарт», «международно-правовой стандарт защиты прав человека в уголовном процессе». Определены три основных направления дальнейших теоретических исследований проблем внедрения международно-правовых стандартов защиты прав и свобод личности в уголовном производстве.

Ключевые слова: правовое государство, права человека, международно-правовые стандарты защиты прав человека, применении практики Европейского суда по правам человека.

Drozd V. Introduction of International Legal Standards for the Protection of Human Rights in the Light of Reforming the Criminal Procedural Legislation

The European practice of applying international legal standards for the protection of human rights in criminal justice is examined. Attention is paid to the theoretical substantiation of the category «standard», «international legal standard for the protection of human rights in the criminal process». In the author's opinion, under international legal standards for the protection of human rights and freedoms, it is necessary to understand the basic provisions enshrined in generally accepted normative acts, which establish basic and inalienable human rights and freedoms, the protection of which is the duty of the state. However, the treatment of this notion in most cases is conditional, since a large number of international treaties have been adopted in the world today, ratified not by all states or ratified in a certain part or with certain reservations. At the same time, they play a significant influence on the formation of national legislation. Analytical review of existing theoretical views on international legal standards for the protection of human rights and freedoms makes it possible to

determine that they are viewed as a multifaceted legal phenomenon, namely as: a) a legal institution; b) guarantee against unjustified violation of human rights and freedoms; c) guarantee of protection of violated human rights and freedoms. Three main directions of further theoretical studies of the problems of introducing international legal standards for the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings have been identified. We believe that the main areas for further theoretical studies of the problems of introducing international legal standards for the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings should be: 1) development of an appropriate concept for the introduction of international legal standards for the protection of a person, protection of his rights, freedoms and legitimate interests in criminal proceedings; 2) the definition of the theoretical and legal framework for the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings through the prism of international legal standards; 3) identification of ways to improve the effectiveness of the procedural mechanism for the application of international legal standards for the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings, with due regard to the practice of the European Court of Human Rights.

Keywords: rule of law, human rights, international legal standards for the protection of human rights, application of the practice of the European Court of Human Rights.

УДК 343.712.1

*О. О. Дудоров,
Д. В. Каменський*

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА
ЗАВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ШЛЯХОМ
ЗАСТОСУВАННЯ ДО ПОТЕРПІЛОГО
ШКІДЛИВИХ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ
РЕЧОВИН: ПРО ЩО СВИДЧИТЬ ДОСВІД США?**

На підставі аналізу кримінального законодавства різних штатів США, здобутків американської доктрини й матеріалів судової практики розглянуто проблему кримінально-правової оцінки заволодіння чужим майном через застосування до потерпілого шкідливих для здоров'я людини речовин. Зроблено висновок про принципову схожість українського та американського підходів із цього питання кваліфікації злочинів і водночас про доцільність уточнення описання складів насильницьких злочинів проти власності в КК України.

Ключові слова: майно, потерпілий, власність, фізичне насильство, шкідливі речовини, розбій, грабіж, крадіжка.

Постановка проблеми. У вітчизняній судовій практиці усталеним є підхід, згідно з яким застосування до потерпілого без його згоди наркотичних, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, це може бути клофелін у поєднанні з міцними спиртними напоями) з метою заволодіння чужим майном розглядається як насильство й залежно від того, чи було воно небезпечним для життя або здоров'я, такі дії треба кваліфікувати за ст. 186 або ст. 187 Кримінального кодексу (далі – КК) України, відповідно, як насильницький грабіж або розбій. Тобто кваліфікація скоєного визначається двома обставинами: 1) було вживання речовин, що викликало безпорадний стан потерпілого, добровільним або він вжив їх під впливом обману (наприклад, під виглядом ліків) чи внаслідок

застосування щодо нього насильства (без згоди); 2) за допомогою судово-медичної експертизи встановлюється небезпечність впливу на організм людини певних речовин. Наведений варіант кримінально-правової оцінки вказаних злочинних дій, на який свого часу орієнтував і Пленум Верховного Суду України (п. 11 постанови від 25 грудня 1992 року № 12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності», п. 10 постанови від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику в справах про злочини проти власності»), підтримується більшістю науковців.

Водночас з питання кваліфікації випадків «відключення» свідомості особи за допомогою різноманітних речовин для заволодіння її майном у доктрині кримінального права існує й інша позиція. Вона полягає в тому, що панівний на практиці підхід не узгоджується з чинними редакціями: ст. 186 КК України, яка, визначаючи грабіж як відкрите викрадення чужого майна, передбачає, що воно має вчинятися в присутності потерпілого або інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка, своєю чергою, усвідомлює, що її дії помічені та оцінюються як викрадення; ст. 187 КК України, яка виокремлює таку відмінну від небезпечного насильства ознаку складу злочину «розбій», як напад. Зокрема застосування снодійних речовин спрямоване на те, щоб забезпечити таємність заволодіння чужим майном за рахунок фізіологічного стану потерпілого; розуміти ж напад через обман неправильно. Відповідно, дії винного, який викликає за допомогою застосування певних речовин потрібний йому стан потерпілого, таємно заволодіває майном останнього, пропонується розцінювати як крадіжку, а в разі результативного (шкідливого) впливу на організм людини – додатково як той або інший злочин проти життя чи здоров'я особи. У межах цього підходу кваліфікація вчиненого в разі застосування наркотичних чи інших подібних речовин як розбою або насильницького грабежу вважається правильною за умови вживання потерпілим цих речовин під впливом фізичного або психічного примусу (вливання отруйних речовин, уштовхування таблеток, ін'єкція препарату з утриманням потерпілого тощо).

За продемонстрованої дискусійності питання про кваліфікацію вказаних злочинних посягань на власність подібні факти на практиці не є рідкістю. Наприклад, улітку 2017 р. начальник Головного управління Національної поліції в м. Києві А.С. Крищенко повідомив про затримання групи зловмисників, яка протягом тривалого періоду діяла в столиці, учинивши десятки злочинів за стандартною схемою: жінки знайомились із чоловіками в ресторанах і кафе, підсипали в напої жертв сильнодіючі речовини, а потім заволодівали мобільними телефонами, іншим цінним майном, а також банківськими картками потерпілих [1].

Не буде зайвим нагадати й те, що ст. 176 КК УСРР 1927 р. безпосередньо передбачала відповідальність за «загарбання чужого майна через доведення потерпілого до непригодності». Кваліфікуючою ознакою цього злочину (відмінного, до речі, від передбаченого ст. 174 КК розбою) визнавалось учинення вказаних дій засобами, небезпечними для життя або здоров'я потерпілого. Оцінюючи це кримінально-правову заборону, М.І. Панов писав, що законодавець не ототожнював, а, навпаки, розмежовував фізичне насильство при грабежі й розбої, з одного боку, та приведення в безпорадний

стан отруйними або іншими сильнодіючими речовинами для заволодіння майном, з іншого [2, с. 12–18]. З урахуванням існування в КК УСРР 1927 р. ст. 176 допускає неточність О.І. Бойцов, коли стверджує, що кримінальне законодавство радянського періоду, на відміну від Кримінального уложення 1903 р., не містило прямих указівок на застосування речовин з метою приведення потерпілого в непритомний стан [3, с. 445].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз юридичної літератури засвідчує, що домінуючий наразі в правозастосуванні підхід до кваліфікації розглядуваних злочинних дій зазвичай обґрунтовується за допомогою таких аргументів.

По-перше, вирішальну роль у цьому разі відіграє не стільки спосіб заволодіння майном (таємний або відкритий), скільки наявність або відсутність фізичного насильства, а його поняттям (поряд із застосуванням фізичної сили) охоплюється й протиправний (хімічний, біологічний) вплив на внутрішні органи й тканини людини (головний мозок, кровоносна й нервова системи тощо) без пошкодження зовнішнього (шкіряного) покриву. І в такому випадку тілесна недоторканність особи страждає, а використані зловмисником обман або довірчі відносини з потерпілим, лише створюючи умови для хімічного (біологічного) впливу на останнього, не позбавляють злочин статусу насильницького. По-друге, напад як ознака розбою, не маючи самостійного значення, утілюється у фізичному або психічному насильстві. Поза насильством напад утрачає кримінально-правове значення, оскільки не здатен зумовити заволодіння чужим майном. На нерозривності та взаємозалежності нападу й відповідного насильства як ознак розбою наголошується й у постанові Судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України від 14 листопада 2013 року в справі № 5-35кс13 [4]. По-третє, обманне або непомітне введення в організм потерпілого шкідливих речовин – це дії, які за своїм характером нічим не відрізняються від так званих таємних нападів при розбої. Таке замасковане (завуальоване) введення речовин не можна вважати добровільним, адже обов'язковою ознакою добровільності є усвідомлення всіх важливих обставин (наприклад, про якість і характер уживаної речовини). Фактично винний непомітно (таємно) або обманним шляхом вводить речовини для того, щоб придушити очікуваний опір потерпілого.

За наявності підстав указані злочинні дії потребують додаткової кваліфікації за відповідними нормами КК України (зокрема, за ст. 314 КК «Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»). Слід водночас зробити застереження: для заволодіння чужим майном винна особа може застосовувати не лише наркотичні, психотропні, отруйні або сильнодіючі, а й інші (так би мовити, звичайні) речовини, здатні викликати в іншій особи проблеми зі здоров'ям. Наприклад, це може бути умисне застосування певної харчової добавки, спроможної викликати в людини, яка страждає на алергію, серйозні больові відчуття, що позбавляють її здатності усвідомлювати характер учинюваних щодо неї дій або протидіяти посяганням на майно.

Один із співавторів цієї статті раніше висловлював думку про те, що прийнятним варіантом розв'язання позначеної кримінально-правової проблеми може стати виключення із законодавчого визначення розбою вказівки на ознаку нападу, що вже неодноразово пропонувалося багатьма дослідниками. Це дозволило б без застережень кваліфікувати розглядувані посягання на власність залежно від характеру насильства, яке застосовується винним для заволодіння чужим майном [5, с. 98–100].

Якщо питання застосування й удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність за зазначені злочинні посягання знайшли докладне висвітлення на сторінках вітчизняної юридичної літератури (праці Н.О. Антонюк, І.І. Гуні, О.О. Горішнього, О.І. Дітріх, Д.О. Калмикова, П.С. Матишевського, Н.М. Ярмиш та ін.), то відповідний кримінально-правовий досвід США залишається майже невідомим для вітчизняних правників. Так, у монографічному дослідженні А.В. Савченка при порівнянні злочинів проти власності за КК України й майнових посягань за федеральним законодавством США означена проблема відображення не знайшла [6, с. 358–375], а російський дослідник І.Д. Козочкін обмежується з цього приводу інформацією про те, що пограбуванням визнається також вилучення речі в особи, яка стала безпорадною внаслідок застосування до неї не лише сили, а й алкогольного або наркотичного сп'яніння (наприклад, потерпілого споїли) [7, с. 738; 8, с. 411].

При цьому не викликає сумнівів, що можливість зазирнути в «чуже» право, з'ясувати, яким чином воно щоденно реалізується на практиці, відкриває чимало нових напрямів для наукового пізнання, дозволяє отримати досі невідомі та поки що невикористані можливості для вдосконалення національного законодавства. Як справедливо наголошує Е. Еберле, юридична компаративістика забезпечує якісно нові знання та, можливо, певний рівень гармонізації окремих критично важливих елементів різних правових систем або хоча б дозволяє досягти певного рівня взаємного розуміння [9, с. 51].

Формування цілей. З огляду на сказане, автори статті, прагнучи усунути вказану прогалину в наукових дослідженнях, мають на меті висвітлити американський підхід до кримінально-правової кваліфікації застосування до потерпілого різноманітних речовин з метою заволодіння його майном, а також визначити можливі шляхи запозичення відповідного зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Передусім уважаємо за потрібне наголосити, що, починаючи з періоду активної рецепції англійського права (перша половина XIX ст.), кримінальне право США відносить розбій до злочинів проти життя, а не проти власності. Такий підхід, який продовжує зберігатися, наприклад, у кримінальному законодавстві Каліфорнії й Міннесоти, можна пояснити тим, що загальне право, на основі якого формувалось американське законодавство про боротьбу з майновими злочинами, у цьому разі традиційно робить акцент на охороні життя й здоров'я людини, а не належних їй майнових благ. До того ж англо-американське право не розмежує поняття грабежу та розбою, як це робить,

наприклад, КК України, використовуючи усталений в англійській мові термін «robbery» (грабіж/розбій або «пограбування»; надалі в межах нашого дослідження ми будемо послуговуватися звичним для вітчизняних фахівців терміном «розбій»). Додамо й те, що відкрите заволодіння чужим майном, включаючи його висмикування з володіння потерпілого (наприклад, висмикування гаманця або жіночої сумки) у США, на відміну від України, визнається не грабежем, а крадіжкою.

Одне з перших доктринальних згадувань про кримінально-правову оцінку застосування до потерпілого шкідливих речовин знаходимо у фундаментальному трактаті класика англійського кримінального права Уільяма Рассела, перше видання якого побачило світ ще в 1819 р. Коментуючи різні способи вчинення традиційного для загального права злочину «напад» (англ. – assault), тобто незаконного застосування фізичної сили до потерпілого, дослідник описував таку ситуацію: якщо обвинувачений додає до кави потерпілої особи, наприклад, токсин «кантаридин» (останній може призвести до нудоти, помітного підвищення температури тіла, запалення сечовивідних шляхів чи навіть смерті), і внаслідок споживання зіпсованого напою особа захворіла, то такі дії мають прирівнюватися до нападу. Тому вчений піддав критиці позицію вищої судової інстанції Англії, яка скасувала вирок, виходячи з того, що в аналізованій ситуації був відсутній напад у вигляді примусових фізичних дій, а також насильство, а діяння, яке полягало у свідомому споживанні кави потерпілою особою, не може розцінюватись як злочин [10, с. 1021].

У справі «Commonwealth v. Charles H. Stratton», розглянутій у 1873 р. в американському штаті Массачусетс, ми знаходимо один з перших правозастосовних тестів стосовно притягнення до кримінальної відповідальності особи за застосування нею щодо іншої особи кантаридину та взагалі будь-якої шкідливої речовини. З матеріалів цієї кримінальної справи випливає, що обвинувачений запропонував двом дівчатам скуштувати декілька фініків, до яких було таємно додано сторонню речовину. Через декілька годин потерпілі почали відчувати сильний і тривалий біль у різних частинах тіла. З'ясувалося, що у фініки було додано речовину під назвою «порошок кохання», придбану в третьої особи, яка запевнила чоловіка в безпеці її вживання, і що однією з активних речовин у застосованому порошку був саме кантаридин. Суд постановив, що, хоч підсудний і не був непосредньо обізнаний про властивості застосованого препарату та очікуваний ефект від нього, він усвідомлював, що дає потерпілим не звичайну їжу, що вводить дівчат в оману і, більше того, – мав намір через такий обман спонукати їх до вживання речовини за відсутності згоди. Суд також дійшов висновку про те, що обвинувачений очікував на настання певного стану потерпілих осіб унаслідок своїх дій. Уведення в оману, завдяки чому волю потерпілої було спрямовано на вживання речовини, було нічим іншим як шахрайським пригнічуванням її волі, а отже, повинно визнаватись еквівалентом застосування фізичної сили. Крім цього, суд вирішив, що у разі встановлення зв'язку між фізичною шкодою й

протиправною дією обвинуваченого факт застосування шкоди зовнішньо чи внутрішньо, механічним або хімічним шляхом самостійного правового значення не має [11].

До слова, на сьогодні різноманітні препарати, що негативно впливають на свідомість потерпілих, нерідко застосовуються в США для вчинення статевих злочинів, у зв'язку з чим у цій країні навіть набув поширення неформальний термін «date drug» («наркотик для побачення»). Часто відповідні речовини седативного впливу підмішуються в алкогольні напої, інколи – у їжу, рідше вони видаються зловмисниками за медичні препарати або речовини, які знімають напруження та покращують настрій. Гучним прикладом може слугувати обвинувачення відомого американського актора й комедіанта Уїяльма Косбі у вчиненні декількох статевих злочинів способом застосування до потерпілої особи пігулок димедролу під виглядом препарату на основі лікувальних трав [12]. Зарубіжний досвід протидії статевим злочинам і в інших країнах показує, що існують речовини, уживання яких призводить до порушення нормального функціонування свідомості потенційної жертви звалтування; як наслідок, особа проявляє надмірну сексуальну активність, більш охоче йде на статеві зносини, після чого не може точно згадати всі обставини вчиненого злочину [13].

Повернемося, однак, до інших здобутків американської кримінально-правової доктрини в частині висвітлюваної проблематики. У книзі, датованій 1897 р., Емлін Макклеїн писав, що застосування до іншої особи отруйних речовин без її згоди вважається заповдінням шкоди здоров'ю й може розцінюватись як напад. При цьому відзначалося, що встановлювати обізнаність нападника про отруйні властивості використаної речовини або потенційну шкоду для здоров'я потерпілого не обов'язково – достатньо встановити умисну чи необережну форму вини щодо кінцевого наслідку, якого винний бажав досягнути відповідним шляхом. Ступінь насильства не має значення, якщо встановлена безпосередня спрямованість насильства на потерпілого з метою позбавлення його майна [14, с. 203, 454].

Аналогічної позиції дотримувався Джастін Міллер, який зазначав, що застосована під час розбою сила насправді може бути незначною – якщо її достатньо для досягнення мети, поставленої перед собою обвинуваченим. Отже, застосування наркотику (іншого препарату) з метою приведення потерпілого в безпорадний стан має визнаватися проявом насильства [15, с. 394].

Ще один представник американської кримінально-правової науки Френсіс Уортон писав, що застосування отруйних речовин може утворювати напад як окремий злочин проти здоров'я особи. Відзначалося, що аналогічне обґрунтування кримінальної відповідальності повинно мати місце й у випадку свідомого застосування інших шкідливих речовин. Тому піддавався критиці підхід, який станом на другу половину XIX ст. склався в Англії, де застосування отрути здебільшого не розцінювалось як напад. Дослідник визнавав, що кидання купоросу в іншого, насильницьке введення отруйної речовини в організм іншої особи з усією очевидністю вказують на насильницький напад. Водночас констатувалися труднощі з кримінально-правовою оцінкою скоєного в тих випадках, коли потерпілий свідомо вживав

отруту, розраховуючи на те, що речовина не є шкідливою; інакше кажучи, щодо нього мав місце пасивний обман [16, с. 1103-1104].

У спільній монографії з кримінального права Роллін Перкінс і Рональд Бойс пишуть, що так само, як тілесне ушкодження може бути заподіяне способом застосування отрути, так і сила, спрямована на заволодіння майном особи всупереч її волі, може застосовуватися внутрішньо. Як приклад, наводиться кримінальна справа, у якій розбійом були визнані дії винного, що полягали у заволодінні грошима з касового апарату, і при цьому касир перебував у безпорадному стані внаслідок застосування щодо нього винним наркотику [17, с. 348].

На думку Уейна ЛаФейва, особа може вчинити розбій, наприклад, способом нанесення фізичного удару або застосування зброї. Водночас винний може ввести потерпілого в безпорадний стан і в більш винахідливий спосіб, зокрема, через застосування алкогольних напоїв чи наркотичних засобів; діяти в такий спосіб означає застосовувати силу з метою вчинення розбійного нападу [18, с. 184].

Наведені вище міркування американських дослідників цілком співзвучні уявленням вітчизняних авторів про протиправний вплив на внутрішні органи й тканини людини як різновид фізичного насильства, про що вже йшлося на початку нашої статті. З цього приводу О.І. Бойцов проводить цілком слушну аналогію. Здається, що злочинне заволодіння майном потерпілого, який не усвідомлює протиправності цих дій через нанесення йому декількох ударів ножом у ділянку серця, збігаються за об'єктивною стороною з крадіжкою, бо вчиняються таємно для того, хто перебуває в безпорадному стані. Проте хіба комусь потрібно доводити, що потерпілий у цьому разі був приведений у безпорадний стан в процесі розбою? Так само злочинні дії, які полягали в заволодінні майном потерпілого, який перебував у стані, коли він не усвідомлював протиправності цих дій унаслідок попереднього введення в його організм одурманюючих речовин, лише на перший (поверховий) погляд збігаються за об'єктивною стороною з таємним вилученням чужого майна [3, с. 449].

Далі в контексті розкриття аналізованої проблематики пропонуємо звернутися до відповідного законодавчого матеріалу. У цьому сенсі викликає інтерес § 39-11-106 (а)(2) КК штату Теннессі, який визначає тілесне ушкодження як поріз, зсадину, синець, опік чи знівечення, фізичний біль чи тимчасове захворювання або порушення функціонування частини тіла, органу чи розумових здібностей. Водночас у ч. (а) (34) цього параграфа поняття серйозного тілесного ушкодження розкривається через наслідки для здоров'я потерпілого: значний ризик настання смерті; тривала втрата свідомості; надзвичайний фізичний біль; тривале або очевидне знівечення; тривала втрата чи істотне порушення функцій частини тіла, органу чи розумових здібностей; перелом кісток у дитини у віці до восьми років.

Як бачимо, деякі з наведених ушкоджень, що утворюють обидва негативні стани здоров'я потерпілого, можуть виступати безпосереднім наслідком застосування шкідливих речовин. Причому ознака серйозного

тілесного uszkodження визнається за законодавством штату Теннесі (§ 39-13-402 КК цього штату) так само, як і в інших юрисдикціях, конструктивним елементом складу кваліфікованого розбою. Отже, застосування шкідливих для організму людини речовин може бути ознакою розбою.

Поняття нападу як синоніму фізичного чи психічного насильства та як окремого різновиду злочину проти особи розкривається в кримінальних кодексах переважної більшості штатів. Воно міститься й у Модельному кримінальному кодексі США (далі – МКК), а саме в його § 211.1. Причому МКК розрізняє два види нападу – простий та за обтяжуючих обставин; критерієм розмежування виступає тут ступінь (інтенсивність) тілесного uszkodження – є останнє звичайним або серйозним. В офіційному коментарі розробника МКК – Американського інституту права можна прочитати, що поняття тілесного uszkodження охоплює значно більше, ніж традиційне, «зовнішнє» заподіяння фізичної шкоди. Як приклади наводяться наслідки у вигляді болю, захворювання, фізичної неповноцінності, що настали, зокрема, унаслідок нетерапевтичного застосування наркотику або медичного препарату. У зв'язку з цим, відзначають автори згаданого коментарю, потреби в окремій криміналізації таких «непрямих» фізичних посягань, як це було зроблено законодавцями окремих штатів, немає [19, с. 187–188].

Продемонструємо вказану неоднозначну «надмірність» у частині законодавчого описання фізичного насильства на прикладі кримінальних кодексів окремих американських штатів. Так, § 609.235 Статутів штату Міннесота криміналізує застосування шкідливих речовин для заподіяння фізичної шкоди чи полегшення вчинення злочину. Заборона передбачає санкції у вигляді позбавлення волі до п'яти років та (або) штрафу в розмірі до 10 тис. дол. у разі застосування до іншої особи отруйної, одурманюючої, знесилюючої, наркотичної або анестезуючої речовини з метою заподіяння фізичної шкоди потерпілому або для полегшення вчинення іншого злочину.

§ 708.5 КК штату Айова також визнає застосування шкідливих для здоров'я речовин окремим злочином – фелонією класу D (передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років). Злочином визнається застосування до іншої особи чи примушування іншої особи до живання без її згоди чи через погрози або обману та з метою, не пов'язаного з медичною допомогою, будь-якої отруйної, одурманюючої, стимулюючої, пригнічуючої, транквілізуючої, наркотичної, гіпногічної, галюциногенної або анестезуючої речовини в кількості, достатній для настання відповідного наслідку (ефекту).

Наголос, зроблений на відповідній кількості речовини, видається цілком доречним, адже, як засвідчують дані медицини, одна й та ж речовина в різних ситуаціях і при різних дозуваннях може бути отрутою, ліками або її проникнення в організм може пройти непоміченим [20, с. 33]. Уведення в організм потерпілого одурманюючих речовин може призвести залежно від їх активності та кількості до фізичних і психічних наслідків вельми широкого діапазону – від комплексу седативних ефектів різного ступеня (м'язовості, сонливості, загальмованості мислення й мови) до повного

порушення свідомості і впадіння в непритомний стан, від м'язової слабкості й незначних змін у серцево-судинній системі до великих патологій органів [21].

§ 222 КК штату Каліфорнія передбачає відповідальність за застосування одурманюючих речовин (наркотиків) з метою полегшення вчинення тяжкого злочину. Ця заборона встановлює, що будь-яка особа, визнана винною у введенні іншій особі хлороформу, ефіру, лаудануму (опіумної настоянки на спирту) чи будь-якої контрольованої речовини, анестезуючого засобу чи одурманюючої речовини з метою створення умов для себе чи іншої особи вчинити тяжкий злочин, буде вважатися такою, що вчинила фелонію, і каратиметься позбавленням волі на 16 місяців, два або три роки.

Прикладом застосування наведеної кримінально-правової заборони може слугувати рішення апеляційного суду штату Каліфорнія в справі «People v. Cline» (1934 р.). У цій справі було встановлено, що обвинувачений Клайн для заволодіння грошима та іншим майном потерпілого Фрейма пригостив останнього молочним коктейлем, до якого таємно підмішав сильнодіючу снодійну речовину «фенобарбітал». Через деякий час після знепритомнення потерпілого Клайн заволодів грошима, які були при ньому, у розмірі 240 дол., а також забрав з готелю, де зупинився потерпілий, його особисті речі, включаючи банківську чекову книжку. Суд визнав Клайна винуватим у вчиненні як крадіжки, так і в застосуванні до потерпілого фенобарбіталу як одурманюючої речовини для полегшення вчинення крадіжки, тобто у вчиненні злочину, передбаченого § 222 КК Каліфорнії [22].

Висловимо припущення, що засудження Клайна за вчинення крадіжки, а не розбою пояснюється тим, що заволодіння майном потерпілого відбулося не одразу після застосування щодо нього одурманюючої речовини, а через певний проміжок часу – протягом доби, коли потерпілий перебував у непритомному стані. У згаданій кримінальній справі викликає інтерес і та обставина, що суд першої інстанції надав присяжним спеціальну інструкцію щодо змісту поняття «одурманююча речовина»: це – будь-який препарат, речовина або сполука, яка при введенні в організм людини впливає або порушує організм людини таким чином, що може викликати серйозні порушення фізичного або психічного стану через приведення людини у стан глибокого сну, ступору, непритомності або напівпритомності разом з порушенням функцій самоконтролю (вольових функцій). Як бачимо, у США віднесення конкретної речовини до категорії одурманюючих є проявом дискреційної компетенції присяжних.

§ 211 КК штату Каліфорнія, ухваленого ще в 1872 р., визначає розбій з урахуванням усталеної дефініції загального права. Відповідно, розбій повинен обов'язково передбачати елемент застосування сили чи створення в жертви почуття страху. Переконливий правозастосовний тест із точки зору прирівнювання факту застосування сильнодіючих речовин до насильства в складі цього злочину знаходимо в справі «People v. Dreas» (1984 р.), що переглядалась апеляційним судом першого округу штату Каліфорнія.

Як впливає з матеріалів цієї справи, обвинувачений Дреас знайомився з жертвами у барах, після чого пропонував йти до їхнього житла, щоб випити

каву. Перебуваючи в потерпілих удома, обвинувачений таємно додавав у каву седативний препарат «лоразепам», після вживання якого потерпілі втрачали свідомість або міцно засинали. Користуючись безпорадним станом потерпілих, обвинувачений заволодівав їхнім майном, у т. ч. належними їм автомобілями (у декількох епізодах). Однією з обставин справи, оскаржуваних під час апеляції, було те, що застосування сильнодіючих речовин за своїм характером нібито не відповідає характеру насильства чи погрози в складі розбою. Суд, однак, не погодився з таким аргументом апелянта, зазначивши, що, хоч справа й не ґрунтується на прецедентній практиці в цій юрисдикції, доктринальні дослідження й матеріали судової практики інших штатів переконують у тому, що застосування сильнодіючих речовин і наркотиків для подолання супротиву потерпілого утворює елемент насильства в контексті інкримінування § 211 КК Каліфорнії. Пославшись на роботи відомих американських учених, зокрема, згаданого вище У. ЛаФейва, а також на рішення Верховного Суду штату Невада в справі «State v. Snyder» (1918 р.), каліфорнійський суд вирішив, що ознака застосування сили чи погрози її застосування не повинна обмежуватися зовнішніми проявами з метою пригнічування волі й спротиву потерпілого. Отрута чи будь-яка інша шкідлива речовина, попри те, що вони застосовуються внутрішньо в організм жертви, також можуть виступати дієвими способами заволодіння майном без згоди жертви, а отже, утворювати склад злочину «розбій» [23].

До слова, у справі «State v. Snyder» Верховний Суд штату Невада провів доречну аналогію між розбоєм і звалтуванням у частині оцінки застосування до потерпілої особи так званої конструктивної сили, яка, не будучи очевидним болісним нападом на особу, водночас призводить до наслідку у вигляді втрати свідомості та неможливості чинити опір нападникові. Дослідивши напрацьовану практику застосування алкогольних напоїв до жертв звалтування, суд зробив виважений висновок: як і у випадку звалтування, поєднаного з застосуванням алкоголю чи шкідливої (отруйної) речовини чи використанням безпорадного (непритомного) стану потерпілої, що свідчить про відсутність її згоди на статеві зносини, так і у випадку розбою ці способи, будучи еквівалентом застосування фізичної сили, указують на подолання волі (і спротиву) потерпілого щодо відчуження його власного майна чи майна, що перебуває під його контролем. Більше того: навіть спільне вживання алкогольних напоїв, поєднане з дальшою згодою потерпілої на вступ у статеві зносини, не виключає відповідальності за звалтування (можливо, з аналогічних міркувань, і за розбій) [24].

Цікаво, що в стислому науковому огляді цієї кримінальної справи, надрукованому в 1919 р. в юридичному журналі Йельського університету, також зверталась увага на інтерпретацію вищою судовою інстанцією штату Невада поняття «насильство» у розбій за аналогією зі звалтуванням. Водночас зауважувалося що, на відміну від розбою, застосування насильства при звалтуванні не є обов'язковим (ключовою ознакою тут виступає відсутність згоди потерпілої на вступ у статеві зносини). Автор аналітичного

огляду обстоював точку зору, згідно з якою прирівнювання факту застосування хімічних препаратів до фізичного насильства має здійснюватися з позиції не прецедентів у справах про зґвалтування, а судового тлумачення окремих нетипових форм фізичного насильства на кшталт проаналізованого судом у справі «Commonwealth v. Charles H. Stratton». У такому разі застосування отруйної речовини як потрібний крок на шляху отримання чужого майна може повною мірою розцінюватись як застосування сили в межах дефініції розбою [25, с. 284].

З матеріалів американської судової практики випливає, що використання стану сильного алкогольного сп'яніння потерпілого для заволодіння його майном, якщо він сам (без жодного зовнішнього примусу) привів себе до такого стану, визнається не розбоєм, а крадіжкою. У подібних випадках уважається, що мало місце не подолання свідомого волевиявлення потерпілого, а, навпаки, останній спрямував свою волю на приведення самого себе в стан алкогольного сп'яніння [26].

§ 436 КК штату Мічиган (у редакції 1931 р.) забороняє умисно змішувати отруту або шкідливу речовину з їжею, напоєм, лікарським препаратом, а також додавати отруту або шкідливу речовину в джерело води, колодязь, резервуар або систему громадського водопостачання, усвідомлюючи або маючи підстави вважати, що їжа, напій, медичний препарат чи вода можуть бути спожиті або використані іншою людиною на шкоду собі.

Подібна за змістом заборона, яка містилась у кримінальному законодавстві Мічигану ще в XIX ст., пройшла своє «випробування» у справі «People v. Carmichael» (1858 р.). У цій справі обвинувачений Кармайкл наполягав на тому, що в нього не було специфічного наміру, спрямованого на заподіяння тілесного ушкодження потерпілій; він мав на меті лише «зробити» її більш схильною для вступу в статеві зносини. Суд визнав, що відповідний кримінальний статут вимагав установлення факту умисного додавання отруйної речовини для заподіяння потерпілому смерті або тілесного ушкодження. Водночас конкретний ступінь тяжкості фізичної шкоди, заподіяної в такий спосіб, законодавцем не був визначений, а отже, мав тлумачитися поширювально. Суд також додав, що обвинувачений усвідомлював той факт, що він застосує до потерпілої отруйну речовину, а тому, навіть урахувавши загальне розуміння слова «отрута» як небезпечної для життя чи здоров'я речовини, він не міг не усвідомлювати можливі наслідки своїх дій [27].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати принципову схожість (порівнюваність) українського та американського підходів з питання про кримінально-правову оцінку застосування різноманітних речовин для «відключення» свідомості особи з метою заволодіння її майном, що, крім усього іншого, може слугувати ще одним (уже компаративістським) аргументом на користь домінантного у вітчизняній доктрині й судовій практиці тлумачення вказаних злочинних дій як розбою або насильницького грабежу. При цьому відповідний американський підхід здебільшого сформувався ще в XIX ст. завдяки більш-менш одноманітному

тлумаченню судами окремих штатів відомої загальному праву кримінально-правової норми про відповідальність за розбій. Виявляється також, що змістовне ототожнення нападу й насильства (один із традиційних теоретичних аргументів на користь панівного наразі в Україні підходу) притаманне й кримінальному праву США; щоправда, у межах останнього напад, який полягає в застосуванні чи погрозі застосування сили, може виступати як окремим злочином (без мети заволодіння чужим майном), так і обов'язковою ознакою розбою (якщо напад був поєднаний із заволодінням чужим майном).

Крім цього, висвітлений кримінально-правовий досвід США зайвий раз переконує в доцільності уточнення описання складів злочинів проти власності в КК України, зокрема, у частині уніфікації законодавчих визначень таких насильницьких посягань, як грабіж і розбій. Так, цей досвід підтверджує слушність доктринальної пропозиції щодо виключення з легального визначення розбою (ст. 187 КК України) указівки на ознаку нападу. Потреба запропонованої зміни цієї кримінально-правової заборони зумовлена й тим, що можливі й інші випадки, коли винні особи застосовують насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, або погрожують застосувати таке насильство для заволодіння майном фактично без нападу (наприклад, це може мати місце в разі переростання крадіжки в розбій). При цьому такі дії за логікою речей повинні розцінюватись як розбій, оскільки диференціація кримінальної відповідальності за вчинення насильницького грабежу й розбою проведена (повинна проводитися й надалі) за характером насильства.

Використані джерела:

1. Клофелинщики работали в ресторанах // Вести. – 14 июля 2017 г. – № 113.
2. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений / Н.И. Панов. – Х.: Юридический ин-т, 1986. – 54 с.
3. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 775 с.
4. Рішення Верховного Суду України. – 2014. – Вип. 1 (28). – С. 75–76.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / за ред. М.І. Хавронюка. – К.: ВД «Дакор», 2017. – 448 с.
6. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів України: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія / А.В. Савченко. – К.: КНТ, 2007. – 596 с.
7. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.
8. Козочкин И.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования / И.Д. Козочкин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 478 с.
9. Eberle E. Methodology of Comparative Law / E. Eberle // Roger Williams University Law Review. – 2011. – № 16. – P. 51–72.
10. Russell W. A Treatise on Crimes and Misdemeanors. In Six Volumes / W. Russel. – London: Stevens & Sons Limited, 1865. – Vol. II. – 1127 p.
11. Commonwealth v. Charles H. Stratton, 114 Mass. 303 (1873).

12. Bowley G., Pérez-Peña R., Hurdle J. Bill Cosby's Sexual Assault Case Ends in a Mistrial / Bowley G., Pérez-Peña R., Hurdle J. // The New York Times. – June 17, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2017/06/17/arts/television/bill-cosby-trial-day-11.html>.

13. Исследование сексуальных преступлений, совершенных с применением наркотиков // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 126–128.

14. McClain E. A Treatise on the Criminal Law / E. McClain. – Chicago: Callaghan and Company, 1897 – Vol. II. – 785 p.

15. Miller J. Handbook on Criminal Law / J. Miller. – St. Paul: West Publishing Co., 1934. – 649 p.

16. Wharton F. Wharton's Criminal Law / F. Wharton. – Rochester: The Lawyers Co-operative Publishing Company, 1932. – 1157 p.

17. Perkins R. Criminal Law / R. Perkins, R. Boyce. – Mineola, N.Y.: Foundation Press, 1982. – 1402 p.

18. LaFave W. Substantive Criminal Law. Second Edition / W. LaFave – St. Paul: West Group, 2003. – Vol. 3. – 731 p.

19. Model Penal Code and Commentaries (Official Draft and Revised Comments). Part II. Definition of Specific Crimes. – Philadelphia: The American Law Institute, 1980. – 465 p.

20. Кухарук В. Квалификация посягательств на собственность, сопряженных с использованием веществ / В. Кухарук // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С. 32–34.

21. Хиллута В. Использование веществ в качестве средства завладения имуществом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1909:2013-03-06-09-39-10&catid=38:2010-12-22-07-41-07&Itemid=1.

22. People v. Cline, 31 P.2d 1095 (Cal. Ct. App. 1934).

23. People v. Dreas, 153 Cal.App.3d 623 (1984).

24. State v. Snyder (1918) 41 Nev. 453.

25. Administration of Drug as Force // Yale Law Journal. – 1919. – № 28. – P. 284.

26. People c. Kelley, 220 Cal. App. 3d 1358 (1990).

27. People v. Carmichael, 5 Mich. 10 (1858).

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2017

Дудоров А. А., Каменский Д. В. Уголовно-правовая оценка завладения чужим имуществом путем применения к потерпевшему вредных для здоровья человека веществ: о чем свидетельствует опыт США?

На основании анализа уголовного законодательства разных штатов США, достижений американской доктрины и материалов судебной практики рассматривается проблема уголовно-правовой оценки завладения чужим имуществом путем применения к потерпевшему вредных для здоровья человека веществ. Сделан вывод о принципиальном сходстве украинского и американского подходов по этому вопросу квалификации преступлений и в тоже время о целесообразности уточнения описания составов насильственных преступлений против собственности в УК Украины.

Ключевые слова: *имущество, потерпевший, собственность, физическое насилие, вредные вещества, разбой, грабеж, кража.*

Dudorov O., Kamenskii D. Criminal and Legal Assessment of Taking Possession of Someone's Property by Using Harmful for Human Health Substances to the Victim: What is Evidenced by the USA Experience?

Based on the analysis of criminal legislation in different US states, the achievements of American doctrine and materials of judicial practice, the issue of criminal-law assessment of the taking possession of another's property by the use of harmful to human health substances to the victim is reviewed. Conclusion about the fundamental similarity of the Ukrainian and American approaches to this issue of qualification of crimes, which may serve as yet another (now comparative) argument in favor of interpreting the mentioned criminal acts as a robbery or violent robbery, as prevailing in domestic doctrine and judicial practice, is drawn.

It is shown that the relevant American approach has been mostly formed in the XIX century due to the more or less unified interpretation by the courts of certain states of the recognized by common law criminal law provision on liability for robbery. It is also found that the substantive identification of the attack and violence (one of the traditional theoretical arguments in favor of the prevailing approach in Ukraine) is also inherent in the American criminal law. However, within the latter, the attack, which is the use or threat of the use of force, can be a separate crime (without the aim of taking possession of another's property) as well as a compulsory element of robbery (if the attack was combined with taking possession of another's property).

The highlighted criminal law experience in the United States once again proves the relevance of clarifying the description of crimes against property in the Criminal Code of Ukraine, in particular, in terms of unifying the legal definitions of such violent offenses as robbery and violent robbery. In particular, such experience confirms the appropriateness of the doctrinal proposition regarding the exclusion of the indication of attack from the legal definition of robbery.

Key words: *property, victim, property, physical violence, harmful substances, violent robbery, robbery, theft.*

УДК 343.71

О. І. Кривенко

**ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ,
ПРИСВЯЧЕНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ
ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВАМ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ
ІНТЕРНЕТ**

У статті зроблено спробу здійснити генезис наукових досліджень, присвячених питанню оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет. Для вирішення поставленої мети проаналізовано фахову юридичну літературу, а розгляд питань, пов'язаних з протидією різного виду шахрайствам проведено способом виокремлення наукових праць залежно від рівня наукового дослідження. Аналізуючи окремі положення наведених праць, виконаних у галузі оперативно-розшукової діяльності, констатовано, що досліджуване питання розкрито лише фрагментарно та здебільшого при розгляді інших видів шахрайств. Це своєю чергою приводить до того, що лише незначна частина питань з обраної тематики на сьогодні є достатньою дослідженою. Водночас на сьогодні відсутні комплексні монографічні дослідження з питання оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет.

Ключові слова: *шахрайства через мережу Інтернет, науковий генезис, оперативно-розшукова протидія.*

Постановка проблеми. Кількість людей у всьому світі, які користуються Інтернет для отримання різного роду інформації, заробітку, спілкування з друзями й близькими невпинно зростає. Саме ця масовість користування привертає увагу до мережі шахраїв. Так, на сьогодні відомо про більше ніж 100 способів учинення шахрайств через мережу Інтернет, проте щодня, щогодини у світі з'являються нові [1]. Попри всі спроби правоохоронних органів попередити та припинити названі злочини, їх кількість постійно збільшується. Інтернет шахраї регулярно шукають недоліки в захисті сайтів електронних торговельних майданчиків, соціальних мереж, персональних даних майбутніх потерпілих та приводу для введення в оману для подальшого вчинення шахрайських дій. Отже, питання протидії шахрайствам через мережу Інтернет не можуть не привернути уваги як правоохоронців, так і вчених-юристів, соціологів, психологів і навіть засоби масової інформації [2]. Ураховуючи зазначене, вважаємо за доцільне провести генезис наукових досліджень, де б розглядалися питання оперативно-розшукової протидії шахрайств через мережу Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері оперативно-розшукової діяльності окремі аспекти протидії шахрайствам оперативними підрозділами поліції розглядали на дисертаційному рівні О.Ю. Анциферов, Х.М. Михайлова, А.А. Сандрачук, О.І. Штепа, Я.В. Стрелюк та М.В. Яцков. Особливості цього процесу також фрагментарно вивчалися в науково-методичних розробках, фахових статтях і тезах доповідей таких науковців, як: С.В. Албул, Л.І. Аркуша, К.В. Антонов, О. М. Бандурка, О.В. Кириченко, А. М. Кислий, І. П. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, Ю.Ю. Орлов, В.Д. Пчолкін, С.В. Слінько, М.В. Стащак, Р.Л. Степанюк, В.В. Шендрік, О.О. Южно та інших. З огляду на недостатнє вивчення досліджуваної тематики, вважаємо за доцільне провести генезис наукових розробок у галузі оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет

Формування цілей. Метою статті є проведення генезису наукових досліджень, присвячених питанню оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Передусім зауважимо, що протягом тривалого часу науковці-юристи вивчають окремі питання, пов'язані з протидією шахрайству взагалі, тобто залежно від способу його вчинення або предмета посягання. Зазначимо, що згадка про кримінально-злочинний майновий обман починає з'являтися в літописах законодавства з тих пір, коли майновий обіг суспільства досягає того ступеня розвитку, на якому для нього потрібною є взаємна довіра. Такі сфери торгівлі, як продаж-купівля золотих і срібних товарів або торгівля на ринках, які вимагали правдивості в мірах і вагах, послужили вхідними дверима для шахрайства [3, с. 83-84]. Тому, на наш погляд, для вивчення генезису наукової думки щодо протидії шахрайству через мережу Інтернет доцільно спочатку розглянути наукові праці, у яких певною мірою розглядалися питання, пов'язані з оперативно-розшуковою протидією шахрайствам, а потім окремо лише ті роботи, де

вивчалися питання Інтернет шахрайств. Водночас розгляд питань, пов'язаних з протидією різного виду шахрайства можна провести, виокремивши наукові праці залежно від рівня наукового дослідження.

Так, на рівні докторських дисертаційних праць у галузі оперативно-розшукової діяльності обрана тематика ще не розглядалась, проте частково була проаналізована такими вченими-кримінологами, як О.В. Тихонова в дослідженні «Кримінально-правові та кримінологічні засади фінансової безпеки України» (2015 р.). Аналізуючи згадану наукову працю, можна дійти висновку, що досліджувану проблематику вчена розглядала лише в контексті виявлення причин та умов вчинення шахрайств узагалі, а також вплив від такої злочинної діяльності на фінансову безпеку нашої країни [4].

Водночас на рівні кандидатських досліджень у галузі оперативно-розшукової діяльності окремі аспекти згаданої тематики розглядали такі вчені, як Є.В. Бондаренко («Запобігання шахрайству у сфері страхування оперативними підрозділами»), Х.М. Михайлова («Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва»), А.А. Сандрачук («Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності»), Я.В. Стрелюк («Оперативно-розшукова протидія шахрайствам підрозділами карного розшуку ОВС України»), М.В. Яцков («Виявлення та розслідування шахрайств із використанням «фінансових пірамід»), В.В. Яцковина («Подолання протидії розслідуванню шахрайств») та інші. Беззаперечно, названі вчені проаналізували доволі різнопланові питання у сфері протидії шахрайствам і висловили актуальні пропозиції, проте тільки в праці Я.В. Стрелюка фрагментарно розглядалося питання Інтернет-шахрайства (у контексті визначення сучасної оперативно-розшукової характеристики шахрайств) [5]. З огляду на висловлене, доходимо висновку, що лише окремі положення зазначених кандидатських дисертацій становлять інтерес для досліджуваної проблематики.

До другого рівня належать навчальні посібники та підручники. Так, безпосередньо питання протидії шахрайствам розглянули лише В.І. Грачов та Л.І. Казміренко у навчальному посібнику «Борьба горрайорганов внутренних дел с мошенничеством» [6]. Проте зауважимо, що по-перше, науково-практичне дослідження проведено на підставі застарілого кримінального, кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, по-друге, з урахуванням реалій сьогодення види шахрайств, які розглядають учені, на нині є застарілими та не актуальними, а шахрайство через мережу Інтернет навіть не згадується, отже, цей підручник не може бути використаний на сьогодні в системі спеціальної підготовки працівників Національної поліції України.

Наступний рівень складають статті, наукові доповіді та тези конференцій, серед яких з огляду на тематику досліджень, заслуговують на увагу публікації В.Я. Гайдаї, О.М. Дубенка та М.В. Кари. Однак названі автори лише фрагментарно дослідили окремі аспекти протидії шахрайствам, не проводячи комплексних монографічних досліджень.

До наукових праць у галузі оперативно-розшукової діяльності, де аналізувалися різні аспекти оперативно-розшукової протидії шахрайствам через Інтернет належать дослідження, проведені протягом останніх 15 років. Це пов'язано з тим, що перші злочини досліджуваного виду починають вчинятися лише наприкінці 90-х років ХХ сторіччя. Зокрема, О.М.Юрченко виконав дисертаційне дослідження «Забезпечення фінансово-правової безпеки в банківських системах при розрахунках пластиковими картками» (2000 р.) на здобуття наукового ступеня «кандидат юридичних наук». На рівні підручників, навчальних посібників та лекцій зазначене питання не вивчалось, а лише в наукових статтях і тезах доповідей. Зокрема, у наукових статтях:

- В.О. Голубєва «Про боротьбу зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації» (1999 р.);
- Ю.М. Литвинова «Особливості викриття шахрайства, вчиненого за допомогою електронної пошти» (2004 р.);
- І.О. Воронова «Формування методики розслідування шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» (2008 р.);
- В.М. Бутузова «Документування фактів несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів і комп'ютерних мереж» (2009 р.), «Соціальна інженерія - "мистецтво" вторгнення в персональні дані» (2010 р.).

Аналізуючи вказані роботи, доходимо висновку, що, по-перше, названі наукові праці здебільшого виконані на рівні фрагментарних досліджень, оскільки в них не визначалися організаційно-тактичні особливості протидії конкретним видам злочинності, зокрема шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет, а здебільшого характеризувалися проблеми протидії економічній злочинності, яка використовує комп'ютерні технології.

Із 12-13-х років ХХІ сторіччя питання оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет починає привертати увагу фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності. Вказане пов'язано з тим, що із середини 2000-х років Інтернет поступово займає більшу частину соціально-економічної, культурної та трудової сфери життєдіяльності нашої країни. З огляду на це досліджувана проблематика починає розроблятися на рівні дисертаційних та монографічних досліджень. Зокрема, у докторській дисертації І.О. Воронова «Організаційні і тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ» (2012 р.), а також у таких кандидатських дисертаціях:

- О.М. Комар «Протидія оперативними підрозділами МВС України шахрайствам, вчинюваним шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» (2013 р.)
- В.П. Поїзд «Оперативний пошук ознак податкових злочинів, що вчинюються з використанням високих інформаційних технологій (2014 р.);
- Є.О. Жижський «Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету» (2015 р.) та монографіях:

- І.О. Воронов «Організаційно-тактичні основи протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій» (2010 р.);
- О.В.Тихонова «Фінансова безпека України : кримінально-правові та кримінологічні основи» (2015 р.);
- авторський колектив (М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.О. Сухачов, І.О. Сухорода) «Злочини у сфері банківського кредитування: правові та організаційно-тактичні засади документування оперативними підрозділами» (2016 р.).

Детальний аналіз згаданих досліджень показав, що більшість робіт присвячено економічному шахрайству способом використання комп'ютерних технологій, а питання щодо оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет ще ніким не розглядалось.

Окремо зазначимо, що в навчальних посібниках і підручниках особливості оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет ще ніким не досліджувались, на відміну від публікацій на рівні статей і тез доповідей. Так, різні аспекти протидії шахрайствам через мережу Інтернет розглянуто в таких наукових статтях:

- Л.М. Зима «Питання протидії шахрайству в мережі Інтернет»;
- Д.В. Зюзь «Несанкціоноване втручання в роботу систем дистанційного банківського обслуговування»;
- О.М. Комар «Виявлення та документування фактів шахрайства, вчиненого із застосуванням електронно-обчислювальної техніки: оперативно-розшуковий аспект»;
- А.В. Мирний «Кібершахрайство з виправної колонії»;
- О.М. Рогожина «Інтернет-аукціони – лавірки для шахраїв»
- І.О. Шевченко «Кіберзлочинність: методика розкриття та розслідування».

Проте, аналізуючи вказані наукові праці, доходимо висновку, що оперативно-розшукова протидія шахрайствам через мережу Інтернет розглядалася поверхнево та фрагментарно, здебільшого розкривалися лише окремі питання такої діяльності.

Зауважимо, що питання оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет на сьогодні також набуло актуалізації й у наукових працях зарубіжних учених, зокрема Сполучених Штатів Америки (Стівен Бураньї, Ден Рейвуд, Томас Т. Кубчі, Том Целлер-мл), Великої Британії (Джеймі Доуард, Келлі Берк, Леда Муллаем), Австралії (Жаклін Манай), Німеччини (Є. Францес, Пітер Шеарс, Сандра Херд, Майк Беселшнер, Андре Шульц), Казахстану (Д. Т. Кенжетаєв), Росії (Р.С. Атаманов, Р.А. Белевський В.Б. Вехов, А.С. Гікст, Т.П. Кесарєєв, М.К. Коровін, В.В. Крилов, С.С. Медведєв, В.А. Мещеряков, А.І. Усов, Н.Г. Шурухнов та інших) тощо. До головних здобутків названих учених віднесемо те, що вони на основі аналізу емпіричного матеріалу наводять найбільш розповсюджені види шахрайств через мережу Інтернет, способи протидії користувачів та способи пошуку злочинців працівниками кіберполіції. Водночас, зважаючи на те, що дослідження згаданих учених проведено з урахуванням іноземного законодавства, правоохоронної практики та кримінальної обстановки, то

положення їхніх праць мають для цієї публікації інформативний та пізнавальний характер.

Проблеми оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет також розглядаються вченими й під час вивчення питань протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості (до прикладу, у кандидатській дисертації «Оперативно-розшукова протидія підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції», монографії авторського колективу (Я.О. Морозова, М.А. Погорецький, М.В. Стацак, В.В. Шендрик) «Оперативно-розшукові аспекти виявлення осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини в минулі роки»), організованій злочинності (до прикладу, В.Ф. Ущатовського «Протидія організованій злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми») та загальних теоретико-прикладних аспектів (скажімо, у навчальному посібнику авторського колективу (О. Ю. Анциферов, М. В. Стацак, В. В. Шендрик) за ред. С. М. Гусарова «Основи оперативно-розшукової діяльності»).

Отже, аналізуючи наведене та результати вивченого емпіричного матеріалу, констатуємо нагальну потребу в науковому дослідженні з подальшою розробкою теоретико-прикладних засад удосконалення протидії шахрайствам через мережу Інтернет означеними підрозділами, зокрема в таких напрямках:

- оперативно-розшукова характеристика шахрайств, які вчиняються через мережу Інтернет;
- правове регулювання оперативно-розшукової протидії шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет;
- шляхи підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет;
- перспективні напрями вдосконалення внутрішньої взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України під час оперативно-розшукової протидії шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет;
- зовнішня взаємодія оперативних підрозділів Національної поліції України під час оперативно-розшукової протидії шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет;
- тактичні особливості здійснення оперативно-розшукової протидії шахрайствам, які вчиняються через мережу Інтернет;
- особливості тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами Національної поліції України під час досудового розслідування шахрайств, які вчиняються через мережу Інтернет.

Висновки. Аналізуючи окремі положення наведених праць, виконаних у галузі оперативно-розшукової діяльності, констатовано, що досліджуване питання розкрито фрагментарно й здебільшого при розгляді інших видів шахрайств. Це своєю чергою приводить до того, що лише незначна частина питань з обраної тематики на сьогодні є достатньою дослідженою. Водночас

на сьогодні відсутні комплексні монографічні дослідження з питань оперативно-розшукової протидії шахрайствам через мережу Інтернет.

Використані джерела:

1. Распространённые виды мошенничества в Интернете [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.earning-empire.ru/index/rasprostranjonnye_internet_moshennichestva_posobie/0-51

2. ТСН : Мошенники процветают в Украине из-за доверчивости людей и любителей "халявы" [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://ru.tsn.ua/ukrayina/moshenniki-procvetayut-v-ukraine-iz-za-doverchivosti-lyudey-i-lyubiteley-halyavy-310757.html>

3. Фойницкий И. Я. Мошенничество по русскому праву : сравнительное исследование / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Общественная польза, 1871. – 543 с.

4. Тихонова О. В. Фінансова безпека України : кримінально-правові та кримінологічні основи : монографія / О. В. Тихонова. – Дн.: Середняк Т.К., 2015. – 484 с.

5. Стрелюк Я. В. Оперативно-розшукова протидія шахрайствам підрозділами карного розшуку ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Стрелюк Ян Валерійович; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2015. – 252 с.

Грачев В. И. Борьба горрайорганов внутренних дел с мошенничеством : учебное пособие / В. И. Грачев, Л. И. Казмиренко. – Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992. – 81с.

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2017

Кривенко А. И. Генезис научных исследований, посвященных оперативно-розыскному противодействию мошенничеству через Интернет

Предпринята попытка осуществить генезис научных исследований, посвященных вопросу оперативно-розыскного противодействия мошенничеству через Интернет. Для решения поставленной цели автором анализируется профессиональная юридическая литература, а рассмотрение вопросов, связанных с противодействием различного вида мошенничества, проводится путем разделения научных трудов в зависимости от уровня научного исследования. Анализируя отдельные положения указанных работ, проведенных в сфере оперативно-розыскной деятельности, констатируется, что исследуемый вопрос раскрыто лишь фрагментарно и в основном при рассмотрении других видов мошенничества. Это в свою очередь приводит к тому, что лишь незначительная часть вопросов по выбранной тематике сегодня является достаточно исследованной. Вместе с тем, сегодня отсутствуют комплексные монографические исследования по вопросу оперативно-розыскного противодействия мошенничеству через Интернет.

Ключевые слова: мошенничества через Интернет, научный генезис, оперативно-розыскные противодействия.

Kryvenko O. Genesis of Scientific Researches Devoted to the Operational and Searching Counteraction to the Fraud through the Internet Network

An attempt has been made to investigate the genesis of scientific research on the issue of operational-search counteraction to fraud through the Internet. To solve the goal, the author analyzes specialized legal literature, and the consideration of issues related to

counteraction to various types of fraud is carried out through a section of scientific work, depending on the level of scientific research: at the level of doctoral dissertation research; at the level of candidate research in the field of operational and investigative activities; At the level of articles, scientific reports and conference theses have been studied. However, analyzing the work concluded that, firstly, the listed scientific works are mostly performed at the level of fragmentary research, since they did not determine the organizational and tactical features of counteraction to specific types of crime, in particular fraud, which are committed through the Internet, and mostly investigated the problems of counteraction to economic crime that uses computer technology.

At the same time, taking into account the results of the study of empirical material, there was an urgent need for scientific research with the further development of theoretical and applied principles for improving counteraction to fraud through the Internet through designated units, in particular in the following areas: operational-search characteristics of fraudsters committed through the Internet; legal regulation of operational-search counteraction to fraud committed through the Internet; ways to increase the effectiveness of information and analytical support for operative-search counteraction to fraud, which are committed through the Internet; promising directions for improving the internal interaction of operational units of the National Police of Ukraine during the operational search and counteraction to fraud committed through the Internet; external interaction of operational units of the National Police of Ukraine during operational search and counteraction to fraud committed through the Internet; tactical peculiarities of conducting operative-search counteraction to fraud, which are carried out through the Internet; Peculiarities of the tactics of conducting investigatory (search) and secret investigators (investigatory) operations of the operational units of the National Police of Ukraine during pre-trial investigation of fraud committed through the Internet.

In the conclusion to the article it was stated that the issue under investigation is disclosed only in a fragmentary way and mostly in the consideration of other types of fraud. This, in turn, leads to the fact that only a small part of the issues on the selected topics are sufficiently researched today. At the same time, today there are no monographic researches on the issue of operative-search counteraction to fraud through the Internet.

Keywords: *fraud through the Internet, scientific genesis, operative and search counteraction.*

УДК 343:132

В. І. Левін

ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБШУКУ ЯК СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

У статті наведено наукові позиції вчених щодо тлумачення поняття слідчої (розшукової) дії, а також обшуку як одного з видів слідчої (розшукової) дії. Підтримано наукове бачення щодо доцільності класифікації обшуку залежно від об'єкта його проведення. Виснувано, що обшук має примусовий та пошуковий характер, тому його проведення пов'язано з обмеженням певних прав, свобод і законних інтересів громадян, через що вимагає дотримання встановлених законом гарантій.

Ключові слова: *слідча (розшукова) дія, обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, примусове обстеження.*

Постановка проблеми. Прийняття та набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК

України) ознаменувалося новим етапом у розвитку сфери кримінального процесу. Так, законодавцем було не лише змінено його парадигму, а й обрано концептуально новий підхід до правозастосування окремих процесуальних інститутів. Одним з них став інститут слідчих (розшукових) дій, до якого увійшов і обшук. Водночас, попри загальне оновлення кримінального процесу, на практиці виникають певні протиріччя, по'язані з недостатньою законодавчою визначеністю понятійного апарату, що змушує звертатися до доктринального рівня їх тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий унесок у розуміння сутності поняття «обшук» унесли такі вчені, як Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорєцький, Л. Д. Удалова та інші. Проте після набрання чинності КПК України 2012 р. це питання отримало новий вектор дослідження, адже на законодавчому рівні закріплено окрему главу 20 «Слідчі (розшукові) дії», до яких, з-поміж іншого, увійшов і обшук. Натомість у практичній площині до сьогодні існують проблеми, що змушує нас звернутися до доктринального рівня її вирішення.

Формування цілей. Метою статті є здійснення онтологічної характеристики обшуку як слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. З'ясування сутності поняття «обшук» не може бути ефективним без визначення вихідного поняття – «слідча (розшукова) дія». Тож, виникає потреба вдатися до аналізу самого поняття «слідча (розшукова) дія», щодо якого впродовж тривалого часу розвитку кримінального процесуального законодавства серед правників точаться дискусії.

Так, С. А. Шейфер зазначає, що слідчі дії – це дії, які, зазвичай, іменуються збиранням доказів; М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко вказують на те, що слідчі дії як частина процесуальних дій пов'язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі; Є. Г. Коваленко стверджує, що слідчими є процесуальні дії слідчого, спрямовані на виявлення, закріплення й перевірку доказів, змінюючи слово «фіксація» на «закріплення». Подібне визначення запропонував й В. М. Тертишник, з тією лише відмінністю, що слідчі дії спрямовані не тільки на збирання та перевірку доказів, а й на їх дослідження. Неодноразово ми натрапляли на думку про те, що під слідчими діями слід розуміти будь-які дії слідчого, регламентовані кримінально-процесуальним законом [1].

Отже, учені по-різному тлумачили поняття «слідчі дії». Їхні погляди на це поняття можна умовно поділити на дві групи: у широкому розумінні – це всі дії слідчого, які він здійснює під час розслідування в кримінальному провадженні; у вузькому – дії слідчого пізнавального характеру, спрямовані тільки на всебічне та повне встановлення обставин справи. Так, до прикладу, прибічником широкого розуміння поняття «слідчі дії» був О. М. Ларін, який навіть прийняття слідчим у межах порушеної кримінальної справи заяви про злочин (якби з повинною) вважав слідчою дією [2, с. 59], до того ж саму слідчу дію визначав як «спосіб здійснення норм кримінально-процесуального законодавства» [3, с. 170].

Ми погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що в основу такого підходу покладено належність дій до суб'єкта їх виконання – слідчого, з огляду на що такий підхід є необґрунтованим, оскільки не відображає сутності цих дій і дає підстави ці ж дії вважати прокурорськими, судовими тощо [4, с. 178; 5, с. 54].

З прийняттям КПК України 2012 р. у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» законодавець закріпив офіційне визначення поняття «слідчі (розшукові) дії». Зважаючи на це, І. С. Кіпращ зауважує, що законодавче закріплення поняття «слідчі дії» стало принципово новим та прогресивним [6, с. 276, 277].

Згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [7].

Подібне визначення слідчих (розшукових) дій як регламентованих кримінальним процесуальним законом процесуальних дій, що спрямовані на отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, міститься й у коментарі до чинного КПК України. Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів, а звідси – основним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань [8, с. 550].

Не можна залишити поза увагою, по-перше, запровадження по суті нового поняття «слідчі (розшукові) дії», по-друге, ототожнення законодавцем понять слідчих та розшукових дій слідчого, що, своєю чергою, передбачає надання слідчим діям активного пошукового характеру [6, с. 280].

Процесуалісти впродовж багатьох років неоднозначно вирішували питання визначення поняття розшукової діяльності слідчого, а отже, і тотожності понять «слідчі дії» і «розшукові дії» або їх суттєвої відмінності. Водночас у теорії криміналістики проводиться чітке розмежування слідчої і розшукової діяльності, що розглядаються як самостійні пізнавальні засоби з розкриття злочину, які здійснюються відповідними суб'єктами за наявності передбачених підстав і у визначеній формі [6, с. 279].

Досліджуючи поняття слідчих (розшукових) дій, Д. Б. Сергеева виокремлює такі їх сутнісні ознаки: а) вони є заходами, тобто діями або засобами для досягнення чогось, що мають активний діяльнісний характер; б) передбачені та регламентовані нормами КПК України; в) є частиною процесуальних дій, що мають пошуково-пізнавальний та посвідчувальний характер; г) можуть здійснюватися лише уповноваженими суб'єктами; і) їх перебіг та результати фіксуються у відповідних процесуальних документах; д) вони забезпечуються силою процесуального примусу; е) проводяться для виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки цих доказів. Із зазначеними ознаками цілком можна погодитися, також, як і з тим, що ці дії мають пізнавальний характер та розшуково спрямованість, сутність якої полягає в намаганні уповноваженої особи розшукати й належно зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення

для кримінального провадження. І саме цей аспект вищевказаної діяльності підсилено законодавцем через запровадження в чинному КПК України для позначення цих дій терміна «слідчі (розшукові) дії» [5, с. 55].

Убачається за доцільне погодитися з А. С. Косенком, який визначає розшукову діяльність слідчого як таку, що полягає не лише у встановленні місцезнаходження відомих осіб та різних відомих об'єктів, на чому наголошують окремі автори, зокрема Е. Ф. Коновалов [9, с. 5], а й невідомих злочинців, потерпілих, свідків, викраденого майна, отримання інформації, яка ще не відома, тобто розшуку будь-яких осіб та об'єктів, які мають значення для встановлення істини в справі [10, с. 20].

Також поділяємо наукову позицію В. І. Галагана, який до розшукових дій слідчого відносить такі слідчі дії, як обшук, огляд, при проведенні яких зусилля слідчого спрямовані на встановлення тих обставин (пошук особи, яка вчинила злочин, його матеріальних слідів), які під час подальшого розслідування надають можливість приймати правильні процесуальні й тактичні рішення [11, с. 34].

Чинний кримінальний процесуальний закон передбачає проведення таких слідчих (розшукових) дій: а) допит, серед іншого одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (статті 224-226 КПК); б) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 КПК), речей (ст. 229 КПК), трупа (ст. 230 КПК); в) обшук (статті 233-236 КПК); г) огляд: місцевості, приміщень, речей та документів (ст. 237 КПК), трупа (ст. 238 КПК), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК); ґ) слідчий експеримент (ст. 240 КПК); д) освідчення особи (ст. 241 КПК); е) проведення експертизи (статті 242-243 КПК) [8, с. 550]. Про це свідчить аналіз глави 20 КПК України.

Будь-яка слідча (розшукова) дія, зокрема й обшук, повинна проводитися не інакше, як за наявності для того законних підстав. У ч. 2 ст. 223 КПК України зазначено, що підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети [7]. Тож, для проведення слідчої (розшукової) дії необхідними передусім є фактичні складові – «наявність достатніх відомостей» та «можливість досягнення мети» слідчої дії [8, с. 550].

До відомостей, що вказують на можливість досягнення мети обшуку, серед іншого, можна віднести достатні відомості про те, що знаряддя кримінального правопорушення або майно (речі й цінності), здобуте в результаті його вчинення, а також інші предмети й документи, що мають значення для розкриття правопорушення чи забезпечення цивільного позову, відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення знаходяться у певному приміщенні або місці чи в якій-небудь особи [12, с. 389-390].

Мета слідчої дії вказується в конкретних статтях, що врегульовують процесуальний порядок їх проведення [12, с. 365]. Як уже зазначалось, відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК обшук проводиться для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК огляд місцевості,

приміщення, речей та документів проводиться для виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [7].

Таким чином, обшук – це слідча (розшукова) дія, яка за своїми інформаційно-пізнавальними цілями дуже близька до огляду. Першоаргументом цього є те, що мета обох зазначених слідчих (розшукових) дій сформульована подібним чином і схожа. Обидві вони спрямовані на виявлення відомостей, що мають чи можуть мати значення для кримінального провадження. Водночас між обшуком і оглядом, безумовно, є й принципові відмінності, що полягають як у процесуальній сутності та регламентації, так і в тактиці їх проведення [13]. Отже, є потреба їх чіткого розмежування та усвідомлення, у яких випадках, для досягнення по суті єдиних цілей, треба проводити огляд, а в яких – обшук.

У юридичній літературі у процесі дослідження сутності та значення обшуку як слідчої (розшукової) дії науковці зазначають, що це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення в провадженні, а також виявлення розшукуваних осіб [14, с. 214; 15].

Інші автори пропонують більш широке поняття обшуку, зокрема із зазначенням мети його проведення, а саме: обшук тлумачиться як слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень, споруд, ділянок місцевості та громадян з метою відшукування і вилучення знарядь злочину, речей і цінностей, які здобуті злочинним шляхом, інших предметів і документів, що мають значення для провадження, а також виявлення розшукуваних осіб, трупів і тварин [16, с. 283]. Заразом учені звертають увагу на потребу врахування тієї обставини, що під час проведення обшуку можуть обмежуватися деякі конституційні права громадян [17, с. 573]. Скажімо, право на власність, право на особисту свободу та недоторканність тощо.

Досліджуючи поняття обшуку з урахуванням положень чинного КПК, Н. М. Ахтирська пропонує таке визначення цієї слідчої дії: обшук – це слідча (розшукова) дія, метою якої є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб у межах території, що знаходиться у сфері охоронюваних Конституцією інтересів особи. До того ж сучасні технічні можливості криміналістичного забезпечення цієї слідчої дії дозволяють виокремлювати обшук, що проводиться за умови фізичного проникнення співробітників правоохоронних органів на територію чи об'єкт, де планується проведення цієї слідчої дії, або без такого фізичного втручання способом візуального обстеження з повітря, або з використанням електронних приладів дистанційної дії [18, с. 279-280].

У навчальній літературі обшук визначається як слідча (розшукова) дія, що являє собою процесуальне примусове обстеження житла чи іншого володіння особи, а також окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення,

знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб [12, с. 389]. Подібне визначення пропонується й у науково-практичному коментарі до КПК України [8, с. 592].

Отже, як слушно зауважує О. Я. Басв, якраз своїм примусовим характером, необхідністю у визначених законом межах обмежувати права громадян на особисту свободу, свободу особистого життя та недоторканність житла обшук відрізняється від огляду та інших слідчих дій. Саме тому підстави для проведення обшуку (фактичні й правові) та процесуальний режим його проведення забезпечуються додатковими гарантіями прав і законних інтересів особи – обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК). Із цієї ж причини чимала частина тактичних прийомів обшуку, пов'язаних з допустимим примусом, опосередкована кримінальним процесуальним законом. Образно кажучи, якщо для проведення огляду, зокрема огляду місця події – слідчої дії, найбільш близької за своїми цілями до обшуку в приміщенні – слідчого «запрошують» особи, які виявили подію, що містить ознаки злочину, то на обшук слідчого не тільки не «запрошують», але й не очікують і, принаймні, не бажають його проведення. Він проводиться з ініціативи самого слідчого, зазвичай, раптово для обшукуваних осіб, і неминуче пов'язаний з реальним або потенційним примусом стосовно не тільки безпосередньо обшукуваних, але й інших осіб (зокрема, які опинилися випадково або в справах служби на місці проведення обшуку) [13].

Зважаючи на це, як доречно зазначається в юридичній літературі, оскільки обшук містить елементи примусового обстеження житла чи іншого володіння особи, його слід віднести до слідчих (розшукових) дій із значним потенціалом конфліктності, що виражається, з одного боку, протиріччями цілей сторін, а з іншого – примусовістю та публічністю. Примусовий характер обшуку породжує, зазвичай, емоційний конфлікт, оскільки його проведення означає втручання сторонніх осіб в особистісну сферу обшукуваного [19; 20, с. 189].

У цілому ж розмежування обшуку від огляду здійснюється за трьома ознаками: 1) у процесі обшуку обстежуються приміщення, ділянки місцевості та інші об'єкти, які не є місцем події, але перебувають у віданні певної особи; 2) обстеження об'єктів носить характер пошуку заздалегідь відомих конкретизованих джерел доказової інформації, часто навмисно прихованих, з різним ступенем витонченості; 3) обстеження носить яскраво виражений примусовий характер [21].

Зважаючи на те, що обшук може мати як елементи взаємодії з обшукуваним, так і характеризуватися їх відсутністю, С. Ф. Денисюк визначає проміжне становище обшуку в класифікації слідчих (розшукових) дій на вербальні й невербальні [22, с. 7].

Залежно від об'єкта обшук поділяється на такі види:

1) обшук житла (тобто приміщення, що перебуває в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового

статусу, та пристосованого для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усіх складових частин такого приміщення);

2) обшук іншого володіння особи: транспортних засобів, земельних ділянок (саду, городу, подвір'я, ділянок лісу, поля тощо); гаражів, інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи;

3) обшук особи (ч. 3 ст. 208, ч. 5 ст. 236 КПК) [23].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість дійти таких загальних висновків: 1) обшук відноситься до примусових слідчих (розшукових) дій; 2) має пошуковий характер, до того ж об'єкти пошуку конкретизовані в ухвалі слідчого судді; 3) проведення обшуку пов'язане з обмеженням певних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема недоторканності особи, житла тощо, тому вимагає дотримання встановлених законом гарантій.

Використані джерела:

1. Поняття і значення слідчих (розшукових) дій, умови та підстави їх проведення. URL: http://studopedia.com.ua/1_332321_ponyattya-i-znachennya-slldchih-rozshukovih-diy-umovi-ta-pldstavi-yih-provedennya.html.

2. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. Москва: Юрид. лит., 1966. 156 с.

3. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организации. – Москва: Юрид. лит., 1970. 224 с.

4. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

5. Сергеева Д. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 52-56.

6. Кіпращ І. С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник національної Академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 275-283.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1/ О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін., за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2012. 768 с.

9. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя: учебно-практическое пособие. Москва, 1973. 57 с.

10. Косенко А.С. Розыскные действия в советском уголовном процессе: учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высш. шк. МВД СССР, 1989. 43 с.

11. Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України : матеріали круглого столу (Київ, 7 листоп. 2011 р.). Київ: Вид. Ліпкан О. С., 2011. 167 с.

12. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право. 2013. 824 с.

13. Басв О. Я. Тактика кримінального переслідування і професійного захисту від нього. Слідча тактика: науково-практичний посібник. 2003. URL: <http://yport.inf.ua/obyisk-ponyatie-suschnost.html>.

14. Криміналістика: підручник / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

15. Криминалистика: учебник / Под ред. А.Г. Филиппова. М.: Высшее образование, 2006. 441с.

16. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Варфоломєєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

17. Криминалистика: учебник / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р.; под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.

18. Ахтирська Н. М. Поняття обшуку за законодавством України та США. *Держава і право* : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 62. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 279-280.

19. Александров Д. О. Юридична психологія. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/81643-24-psiologchn-osoblivostprovedennya-obshuku.html>.

20. Самодін А. В., Невчаль А. О. Окремі теоретичні та практичні проблеми обшуку й тимчасового доступу до речей і документів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 188-190.

21. Поняття, завдання та види обшуку. URL: <http://um.co.ua/1/1-1/1-135044.html>.

22. Денисюк С. Ф. Система тактичних прийомів обшуку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 18 с.

23. Гетьман А. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків : Право, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Національна академія правових наук України, 2012. 681 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2017

Левин В.И. Онтологическая характеристика обыска как следственного (розыскного) действия

В статье приведены научные позиции ученых относительно толкования понятия следственной (розыскной) действия, а также обыска как одного из видов следственной (розыскной) действия. Поддержано научное видение целесообразности классификации обыска в зависимости от объекта его проведения.

Ключевые слова: *следственные (сыскные) действия, обыск, осмотр, временный доступ к вещам и документам, принудительное обследование.*

Levin V. The Ontological Characteristic of Search as an Investigative (Searching) Action

The scientific positions of scientists concerning the interpretation of the concept of investigative (investigative) action, as well as the search as one of the types of investigative (investigative) action are presented in the article. The scientific vision of the expediency of classification of the search depending on the object of its conduct is supported: 1) search of housing (that is, a premise that is in permanent or temporary possession of a person, regardless of its purpose and legal status, and adapted for the permanent or temporary

residence of individuals in it, as well as all the components of such premises); 2) search of another person's property: vehicles, land (garden, garden, yard, forest plots, fields); garages, other buildings or premises for domestic, official, economic, industrial and other purposes that are in the possession of the person; 3) search of the person (personal search). It is determined that the search is conducted for a specific purpose in the presence of legal and factual bases. The conducted study made it possible to draw the following conclusions: 1) the search refers to forced investigative (search) actions; 2) has a search character, while the search objects are specified in the order of the investigator of the judge; 3) the search is related to certain violations of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, in particular the inviolability of the person, the dwelling, and therefore requires compliance with the guarantees provided by law. The term "search" should be understood as an investigative (wanted) action conducted on the basis of an investigating judge's decree and is a compulsory survey of premises, terrain, individuals in order to identify and record information about the circumstances of the commission of a criminal offense, a criminal offense instrument or property that was obtained as a result of his commission, as well as the location of wanted persons.

Key words: *investigative (detective) action, search, inspection, temporary access to things and documents, compulsory examination.*

УДК 343.326

О. В. Міщенко

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕРОРИСТИЧНИХ ТА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У науковій статті розглянуто діяльність терористичних груп та терористичних організацій як особливого виду злочинності. Досліджено характерні риси терористичної злочинності, визначено критерії, за якими вона відмежовується від організованої злочинності, доведено доцільність такого розмежування, визначено його вплив на теоретичні засади та практичну діяльність у сфері протидії тероризму.

Ключові слова: *злочинність, організована злочинність, терористична група, терористична організація.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть терористичні організації становлять значну проблему для національних правоохоронних органів та міжнародних інституцій. Одним із ключових питань сьогодення є співвідношення терористичних та організованих злочинних об'єднань. Як показують дослідження та практика, межа між цими угрупованнями є досить розмитою та визначеною недостатньо. Досить часто такі угруповання набувають ознак, притаманних іншим структурам, наслідують тактику злочинних дій, мають однакові джерела фінансових надходжень тощо. Міжнародні організації неодноразово наголошували на необхідності більш детального дослідження зв'язків між терористичною діяльністю та організованою злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен тероризму, зокрема його зв'язок з іншими суспільно-небезпечними явищами, розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, А. А. Глушков, В. П. Ємельянов, В. С. Зеленецький,

В. С. Канцір, В. В. Крутов, В. Н. Кубальський, В. А. Ліпкан, В. В. Мальцев, Г. М. Міньковський, С. М. Мохончук, Л. В. Новікова, Г. В. Овчинникова, В. Є. Петрищев, В. П. Ревин, І. Р. Серкевич, В. П. Тихий, О. В. Шамара та інші.

Проте питання взаємозв'язку терористичної діяльності з організованою злочинністю досі залишається невирішеним та дискусійним, а отже, і не втратило наукової та практичної актуальності.

Формування цілей. Метою статті є дослідження та аналіз наукових поглядів на сутність терористичних груп та терористичних організацій та обґрунтування відмінності терористичної діяльності від організованої злочинності.

Виклад основного матеріалу. Немає сумніву, що сучасний тероризм носить організований та структурований характер. На сьогодні існує понад 200 терористичних організацій, які були предметом дослідження різних науковців, публіцистів та спеціалістів правоохоронних органів. Усеосяжна увага з боку світової спільноти до питання протидії діяльності різноманітних терористичних об'єднань указує на їх суттєву небезпеку.

Терористичні організації вже давно вийшли за межі однієї країни, їх інтереси зосереджуються на світовому пануванні та здатності впливати на глобальні процеси як у світі загалом, так і в окремих регіонах. Терористичні угруповання встановлюють зв'язки не лише між собою, але й з деякими державами, що підтримують з певних мотивів терористичну діяльність, а також з іншими злочинними угрупованнями.

На відміну від минулого, сучасний тероризм проявляється вже не стільки діяльністю терористів-одинаків, викрадачів літаків та убивць-камікадзе, скільки існуванням потужних структур з масштабним оснащенням. Приклади Афганістану, Таджикистану, Косово, Чечні, Колумбії, Мексики показують, що лідери сучасного тероризму здатні вести диверсійно-терористичні війни та провокувати збройні конфлікти. Тероризм перетворився на досить прибутковий бізнес глобального масштабу з розвиненим ринком праці й застосуванням капіталу (поставка зброї, наркоторгівля тощо) [1, с. 73].

Серед наукової спільноти існують різноманітні точки зору щодо питання співвідношення терористичних та злочинних організацій. Основна їх частина ототожнює терористичну діяльність з організованою злочинністю, і вважає терористичні групи та терористичні організації різновидом злочинних організацій.

Як зазначає Ю. І. Авдєєв, тероризм завжди кримінальний і майже на 90 % – організований. Це особливий різновид організованої злочинності, що відрізняється специфічною мотивацією, а тому його зв'язок з іншими формами організованої злочинності цілком природний і закономірний [2, с. 172].

І. Р. Серкевич у своїх працях визначає тероризм як форму організованої злочинності, а «терористичні організації» як різновид «злочинних організацій», мотивуючи це тим, що терористичну діяльність слід розглядати не як самоціль, а засіб, наводячи приклад використання італійською мафією та колумбійськими наркокортелями тактики вчинення

терористичних актів, спрямованих проти громадських та державних інститутів для їх залякування [3].

Актуальною є думка Б. Д. Леонова, який з урахуванням системно-структурного підходу до організованої злочинності як негативного соціально-правового явища, зазначає, що тероризм виступає складовою цієї злочинності. Йому притаманні властивості, що характеризують як усю організовану злочинність загалом, так і ті з них, які є своєрідними проявами, помітними саме в терористичній злочинності. На його думку, тероризм у структурі організованої злочинності є своєрідною формою, корелянтою, підсистемою або системою нижчого порядку. Однак далі науковець уже вказує, що тероризм – це не рядова, тим більше, похідна від інших складова організованої злочинності. Він набув статусу пріоритетності щодо всіх складових сучасної глобалізованої злочинності, а нині взагалі є першоосною, першозасадним чинником найбільш небезпечних її різновидів (форм) [4].

В. В. Устінов зазначає, що тероризм та організовану злочинність споріднює «не тільки структурна подібність побудови організованої злочинності та терористичних організацій, а й стійкі зв'язки між ними, використання для взаємної вигоди їхніх можливостей: організованою злочинністю – терористів для тиску на владу для зміни антикримінальної політики, і навпаки, терористами – організованої злочинності для отримання потрібних коштів (що характерно передусім для зв'язку з наркобізнесом, прикладом чого було використання коштів від реалізації наркотиків з Афганістану для фінансування терористичних акцій у Чечні)» [5, с. 353].

Такої ж думки притримуються представники судової гілки влади. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, учинені стійкими злочинними об'єднаннями», визначає терористичну організацію як вид злочинної, при цьому наголошуючи, що банди, терористичні групи, терористичні організації та непередбачені законом воснізовані або збройні формування є спеціальними видами організованих груп і злочинних організацій [6].

На підставі аналізу положень КК України та Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, учинені стійкими злочинними об'єднаннями», А. А. Вознюк дійшов висновку, що організовані злочинні об'єднання поділяються на загальні та спеціальні. До загальних доцільно віднести організовану групу та злочинну організацію, визначені ст.ст. 28 та 255 КК України. Організовані групи та злочинні організації, передбачені ст.ст. 143, 181, 257, 258-3, 260 та 392 КК України, є спеціальними, оскільки вони, крім загальних ознак організованих груп і злочинних організацій, передбачених ст.ст. 28 та 255 КК України, характеризуються спеціальними ознаками, передбаченими диспозиціями ст.ст. 143, 181, 257, 258-3, 260 та 392 КК України [7].

І. Р. Серкевич підкреслює, що терористична група або терористична організація можуть мати характер власне терористичний або змішаний (терористичний і загальнокримінальний) [8, с. 112].

Основним аргументом щодо ототожнення терористичної діяльності з організованою злочинністю є виділення їх спільних рис. Під час власного дослідження проблематики тероризму Б. Д. Леонов дійшов висновку, що спільними різновидами зв'язків організованої злочинності й тероризму є такі: 1) корислива мотивація (тероризм в інтересах організованої злочинної діяльності); 2) систематична колективна злочинна діяльність осіб (при тероризмі можлива діяльність одинаків); 3) зовнішнє оформлення діяльності у вигляді різних організаційних структур (від ієрархічних до мережевих); 4) визначальним методом досягнення мети є насильство та інші способи залякування; 5) отримання влади в різних політичних інститутах держави [4].

І. Р. Серкевич указує, що терористичні групи та організації є різновидом форм організованої злочинності, що зумовлено подібністю структури та організації, механізму функціонування терористичних та організованих злочинних формувань. Як основну відмінність терористичних груп та організацій від інших форм організованої злочинності слід виділити цілі та мотиви їх створення й учинення ними злочинної діяльності [8, с. 113].

В. М. Дрьомін розглядає терористичну діяльність як особливий вид організованої злочинної діяльності, що має суттєву специфіку за своїм об'єктом, мотивами, цілями, і, що особливо важливо, способами вчинення злочинів та його наслідками [9, с. 208].

Однак існує й інша точка зору, що вказує на неможливість та недоцільність ототожнення терористичної діяльності з організованою злочинністю.

А. А. Бова та В. І. Литвиненко вказують, що тероризм спершу розглядався – як з професійного, так і з статистичного боку – у межах організованої злочинності, але протягом періоду розвитку обох цих явищ цей підхід став надто схематичним. Тому на тепер від нього справедливо відійшли, що позитивно вплинуло на практичну модель боротьби з обома формами злочинності [10].

В. О. Глушков та Є. Д. Скулиш, беручи до уваги положення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, вважають, що міжнародні терористичні організації, які за зовнішніми ознаками відповідають транснаціональним злочинним організаціям, не підпадають під визначення «транснаціональна організована злочинність», оскільки основним завданням їх злочинної діяльності є не отримання надвисоких прибутків, а вчинення політично вмотивованих злочинів для досягнення відповідної політичної мети [11].

Б. Д. Леонов виділяє такі ознаки тероризму, які докорінно відрізняють його від організованої злочинної діяльності: 1) вплив на прийняття рішення або відмови від нього державою, міжнародною організацією, фізичною, юридичною особою або групою осіб, а в деяких випадках – досягнення релігійних, сепаратистських, національних цілей; 2) публічний характер; 3) наявність невинних жертв або інших об'єктів посягання; 4) залякування,

навмисне створення обстановки страху, напруги на загальносоціальному (масовому) рівні [4, с. 65].

Так само В. Ф. Антипенко окреслює такі відмінності тероризму від організованої злочинності: у терористів, як у будь-якого політичного руху, є підтримка серед широких верств населення, у кримінальної злочинності – лише противники в соціальному розумінні; тероризм має на меті здобуття незалежності, державно-територіальні або радикальні соціально-економічні зміни; для терористів характерна висока взаємодопомога, об'єднання на ідейно-духовній основі, яка практично відсутня в кримінальній злочинності; у терористів зазвичай відсутній корисливий мотив, що є часто визначальним для кримінальної злочинності; тероризм загалом характеризується насильницькими акціями непрямої дії, для учасників злочинного угруповання характерне насилля з прямою метою [12].

Деякі вчені вважають, що до різновиду злочинних організацій також не слід відносити й інші прояви організованої злочинності. Так, В. А. Робак стверджує, що непередбачені законом воєнізовані або збройні формування не відносяться до різновиду злочинних організацій, а є стійкими злочинними об'єднаннями [13, с. 10].

На думку автора статті, говорячи про терористичну діяльність потрібно розуміти її як окремий вид злочинності, який, в основному, урахувуючи сучасні тенденції розвитку тероризму, має організований характер. Саме тому терористичній діяльності притаманні зовнішні ознаки організованої злочинної діяльності. Наголосимо, що терористична діяльність набуває лише ознак організованості, залишаючись за своєю суттю окремим явищем, яке докорінно відрізняється від звичайної організованої злочинності.

Наприклад, В. А. Ліпкан запропонував поняття терористичної злочинності, визначивши її як: 1) сукупність зареєстрованих упродовж визначеного періоду на певній території злочинів, учинених терористичними групами, а також терористичними організаціями; 2) сукупність терористичних груп, терористичних організацій та їх учасників, виявлених упродовж певного періоду на певній території; 3) створення терористичних груп, терористичних організацій та їх терористична діяльність [14, с. 127].

М. В. Семікін указує, що злочини терористичної спрямованості передусім відрізняються від усіх інших злочинів саме фактором цілеспрямованого залякування населення як засобу досягнення поставленої мети, і саме цей чинник дозволяє відмежувати організовані терористичні групи та терористичні організації від інших організованих груп та злочинних організацій [15, с. 71-72].

Ураховуючи викладене, терористичні групи та терористичні організації не можна вважати різновидом організованих злочинних організацій. Терористичні групи та терористичні організації є організованою формою прояву терористичної діяльності, яка є різновидом злочинності. Більш того, не варто говорити про існування власне терористичних об'єднань та змішаних.

Такий підхід, на думку автора, є не прийнятним, адже суперечить положенням ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», у якій вказано, що організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації. Виходячи з наведеного, якщо організована група чи злочинна організація для досягнення власних злочинних цілей використовує терористичні акти, такі об'єднання повинні визнаватися терористичними.

Проте це суперечить сутності організованої злочинності, основною метою якої є отримання матеріального прибутку. Зазначене вказує на хибність отождолення понять терористичної діяльності та організованої злочинності, підтверджує неможливість розгляду терористичних об'єднань як складової організованих злочинних угруповань.

У міжнародних нормативно-правових актах указується саме на зв'язок між тероризмом та організованою злочинністю, у контексті використання злочинних методів для забезпечення терористичної діяльності. Згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН 2195 (2014) «Загрози міжнародному миру та безпеці», держави-учасниці повинні більше приділяти уваги та досліджувати зв'язок між організованою злочинністю та тероризмом як загрози безпеці та розвитку суспільства й держави.

Контртерористичний комітет ООН у власному дослідженні виділяє п'ять видів зв'язку тероризму й організованої злочинності: функціональний, логістичний, фінансовий, політичний та ідеологічний.

Зауважимо, що зв'язок між терористичними організаціями та організованою злочинністю не є сталим, а змінюється протягом часу. Так, на початковому етапі організована злочинність (італійська та балканська мафії тощо) іноді вдавалася до вчинення вибухів та політично вмотивованих убивств для тиску на державу з метою досягнення власних злочинних цілей. Водночас деякі терористичні угруповання (Ірландська Республіканська Армія, Армія визволення Косово) активно брали участь у діяльності організованої злочинності для фінансування власних структур.

За даними Норвезького оборонного дослідницького центру, який проаналізував фінансування понад 40 терористичних угруповань, причетних до організації та вчинення терористичних атак на території Європи з 1994 по 2013 роки, другим за розміром джерелом фінансування терористичної діяльності після власних заощаджень (приблизно 28 %) були надходження від злочинної діяльності (пограбування, крадіжки, наркоторгівля, продаж зброї та підроблених документів тощо) [16].

Виникнення феномена іноземних терористів бойовиків, а також терористичні атаки впродовж 2014-2017 років указують на зміну сутнісного взаємозв'язку між терористичними угрупованнями та організованою злочинністю. Терористичні групи та терористичні організації почали вдаватися не до допомоги злочинних організацій загалом, а залучати до вчинення терористичних атак їх окремих членів, адже вони більш схильні до радикалізації. Зокрема, Абдельхамід Абоуді та Ахмед Кулібали, виконавці атаки в Парижі на видавництво «Charlie Hebdo», Мохамед Лахойі Боутель,

який спрямував вантажівку в натовп на набережній у м. Ніца, Аніс Амрі, відповідальний за терористичну атаку під час Різдвяного ярмарку в м. Берлін, були причетними до організованої злочинності, перед тим як стати джихадистами.

Є різні класифікації злочинності. У загальному їх можна поділити за напрямками (економічна, корупція, антидержавна, наркоторгівля тощо) і за формою: організована та звичайна (неорганізована). За онтологічним змістом терористична діяльність є окремим різновидом злочинності поряд із перерахованими видами. Водночас, урахувуючи новітні тенденції розвитку тероризму, терористична діяльність усе більше набуває форми організованої злочинності. Саме у зв'язку з тим, що терористична діяльність є різновидом злочинності, її не можна порівнювати з організованою злочинністю як окремим різновидом протиправних дій, адже це різні рівні явища. Тому терористичну діяльність не можна ототожнювати з організованою злочинністю, вона лише переймає форму організованості, а за своєю сутністю залишається окремим різновидом злочинності.

Б. Д. Леонов дійшов висновку про реальну інтеграцію (зрошення) тероризму та організованої злочинності, у якій тероризм посідає особливе місце, будучи відносно самостійним соціальним (чи антисоціальним) та правовим феноменом, якому властиві свої, особливі соціально-правові та кримінологічні ознаки. Будучи складовою частиною явища тероризму, терористична злочинність утворює самостійний різновид організованої злочинної діяльності, яка проявляється у вчиненні особами терористичних злочинів, спрямованих на залякування населення способом застосування загальнонебезпечного насильства або погрози його застосування щодо одних осіб (невинних жертв), або майна для впливу на прийняття рішення чи відмови від нього державою, міжнародною організацією, фізичною, юридичною особою або групою осіб, а в деяких випадках – досягнення релігійних, сепаратистських, національних цілей [4].

Висновки. Підсумовуючи викладене, на думку автора, сприйняття терористичної діяльності як окремого різновиду злочинності, розуміння її відмінності від організованої злочинності має вагоме теоретичне й практичне значення. По-перше, такий підхід дозволяє виділити окремий унікальний родовий об'єкт терористичних злочинів, яким є суспільні відносини щодо встановлення (забезпечення) стану захищеності (безпеки) людини, суспільства та держави від терористичних посягань. По-друге, це створює умови для правильної кримінальної кваліфікації терористичних злочинів, відмежування їх від суміжних складів злочинів, а також для більш ефективного розподілу обов'язків щодо боротьби зі злочинністю між правоохоронними органами.

Використані джерела:

1. Тимошенко В. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації: зб. матер. «круглого столу» / за ред. М.Г.Гуцало. К.: НІСД, 2011. 120 с.
2. Авдеев Ю.И. Основные тенденции современного терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под. ред. Е.И. Степанова. М., 2000. С. 137-175.

3. Серкевич І.Р. Взаємозв'язок організованої злочинності та тероризму – характерна ознака глобалізованого світу // Проблеми державотворення та правотворення в Україні: мат. II Рег. круг. столу (18 лютого 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. 456 с.
4. Леонов Б.Д. Концептуальні засади запобігання тероризму: монографія. К.: НА СБУ, 2014. 364 с.
5. Устинов В.В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика. М., 2002. 559 с.
6. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, учинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення 10.10.2017).
7. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Нац. акад. внутр. справ. Київ: НАВС, 2015. 191 с.
8. Серкевич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.08. Львів. Держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2015. 215 с.
9. Дремин В.Н. Криминальный террор в социальном механизме воспроизводства преступности // Социально-правовые аспекты терроризма: монография / Под ред. С.В. Кивалова, В.Н. Дремина. Одесса:Фенікс. С. 193–210.
10. Бова А.А. Тероризм та організована злочинність (аналітичний огляд) // Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», АПЦ при СБ України, Одеська нац. юр. акад. Тероризм і боротьба з ним. Том 19. Київ, 2000. С. 92 – 117.
11. Скулиш Є.Д., Глушков В.О. Поняття транснаціональної організованої злочинності та її співвідношення з тероризмом // Науковий журнал «Право і суспільство», № 2/2012. Дніп-к, 2012. С. 190-194.
12. Антипенко В.Ф. Современный терроризм: состояние и возможности его предупреждения (криминологическое исследование). К., 1998. С.77-78.
13. Робак В.А. Кримінальна відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань: автореф. дис... канд. юрид. наук:12.00.08/ Академія адвокатури України. К., 2008. 20 с.
14. Ліпкан В.А. Борьба с терроризмом: у визначеннях та поняттях. К.: Магістр – XXI ст., 2009. 162 с.
15. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія / За заг. ред. проф. В.П.Ємельянова. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 145 с.
16. Emilie Oftedal. The financing of jihadi terrorist cells in Europe. FFI-rapport 2014/02234.2015. URL: www.ffi.no/no/Rapporter/14-02234.pdf (дата звернення 07.11.2017).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2017

Мищенко А. В. Сравнительный анализ террористических и организованных преступных сообществ

В научной статье рассмотрена деятельность террористических групп и террористических организаций как особого вида преступности. Изучены характерные черты террористической преступности, определены критерии, по которым она отличается от организованной преступности, аргументирована

необходимость такого разделения, определено влияние на теоретические основы и практическую деятельность в сфере противодействия терроризму.

Ключевые слова: *преступность, организованная преступность, террористическая группа, террористическая организация.*

Mishchenko O. The Comparative Analysis of Terrorist and Organized Criminal Organizations

The article deals with the activities of terrorist groups and terrorist organizations as a special type of crime. Author investigates the characteristic features of terrorist crimes, identifies the nexus between terrorism and organized crime, proves the expediency of such delimitation, and determines the influence on the theoretical basis and practical activity in combating terrorism.

Activities of terrorists and organized criminals frequently reinforce each other, where terrorists engage either directly or indirectly in organized crime activities such as trafficking, smuggling, extortion, kidnapping for ransom and the illicit trade of natural resources, for financial and/or material benefits. Such benefits contribute to undermining state security, stability and social and economic development, which in turn may create or maintain the conditions for organized criminal groups to flourish. On the other side, organized crime groups may employ terrorist tactics, including the strategic use of violence, to enable their objectives.

In the author's opinion, speaking about terrorist activity, it is necessary to understand it as a separate type of crime, which, basically, taking into account the current trends in the development of terrorism, has an organized character. That is why the terrorist activity is characterized by external signs of organized crime. It should be emphasized that terrorist activity acquires only signs of organization, remaining inherently separate phenomenon, which is radically different from ordinary organized crime.

According to the author, the perception of terrorist activity as a separate type of crime, understanding of its distinction from organized crime has significant theoretical and practical results. Firstly, such an approach allows to distinguish a separate unique generic object of terrorist crimes, which is the social relations in ensuring the security of person, society and the state from terrorist attacks. Secondly, it creates the conditions for the proper criminalization of terrorist offenses, their separation from adjacent offenses, and the more effective division of obligations in countering crimes between law enforcement agencies.

Keywords: *crime, organized crime, terrorist group, terrorist organization.*

УДК 343.211

О. О. Пащенко

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НОРМИ: ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ

У статті розглянуто різні значення терміна «закон про кримінальну відповідальність», а також його співвідношення з кримінально-правовою нормою. З'ясовано, яке з двох названих понять варто використовувати під час вирішення питання щодо соціальної обумовленості.

Ключові слова: *закон про кримінальну відповідальність, кримінальний закон, кримінально-правові норми, соціальна обумовленість.*

Постановка проблеми. Термін «закон про кримінальну відповідальність» використовується у двох значеннях: для позначення кримінального кодексу та однієї з його статей і, навіть частини статті. Останню позицію поділяють також вищі судові інстанції, указуючи в ухвалах та інших процесуальних документах таке: «призначити особі за відповідним законом покарання».

Як відомо, будь-яка влада прагне до свавілля. Закон для того й існує, щоб це свавілля обмежити [1, с. 44]. Тому кримінальний закон завжди повинен бути обґрунтований соціально-економічними, ідеологічними та соціально-правовими потребами криміналізації діянь [2, с. 50]. Він відіграє важливу роль у формуванні загальної системи законодавства, орієнтуючи й мобілізуючи всю її на охорону правопорядку від злочинів [3, с. 306].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми закону про кримінальну відповідальність та кримінально-правових норм приділили увагу в наукових працях такі вчені-криміналісти, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, М.І. Блум, В.І. Борисов, Я.М. Браїнін, Л.В. Дорош, М.Д. Дурманов, В.М. Куц, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.А. Пономаренко, А.О. Тіллі, П.Л. Фріс, М.Д. Шаргородський та інші фахівці. Проте в їх дослідженнях вирішення проблеми здійснювалося у відриві від питання його (закону) соціальної обумовленості.

Білоруський дослідник А.І. Лукашов наголошує, що під кримінальними законами можна розуміти лише ті, що встановлюють кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння, які раніше не були криміналізовані, або змінюють підстави й умови кримінальної відповідальності за злочинні діяння, уже передбачені в Особливій частині КК (1). Водночас не виключається й більш широке тлумачення: будь-який закон, що доповнює або змінює КК і є новий кримінальний закон (2). При виборі з двох зазначених варіантів тлумачення, зауважує правознавець, важливо розкрити зміст терміна «кримінальний закон». Дефініції цього терміна немає в законодавстві Республіки Білорусь (так само як і в КК України – О.П.). Однак якщо КК є єдиним кримінальним законом, то, очевидно, що поняттям «кримінальний закон» охоплюються всі закони, що містять норми, які регулюють ті самі відносини, що регламентуються КК, а не тільки ті, які встановлюють кримінальну відповідальність або змінюють її заснування й умови. Тому закони, що вносять зміни й доповнення тільки в КК або поряд з КК і в інші закони, які б питання вони не вирішували, є відповідно повністю або частково новими кримінальними законами, що підлягають включенню до КК, якщо тільки ці питання відносяться до сфери регулювання КК [4, с. 238].

П.Л. Фріс стверджує, що можна виділити три види нормативних актів, які належать до кримінального закону: 1) КК України, 2) “будь-яка окрема стаття (норма) КК України (частина статті), яка визначає загальні положення, що регулюють питання кримінальної відповідальності за відповідну поведінку, установлює її підстави та межі”; 3) “міжнародні акти, які визначають підстави та умови кримінальної відповідальності за окремі злочинні діяння, що ратифіковано Україною та імплементовано в

національне кримінальне законодавство” [5, с. 19]. Зважаючи на вищевикладене, зауважимо, що міжнародні акти не може бути віднесено до кримінальних законів, оскільки: а) насправді вони не “визначають підстави та умови кримінальної відповідальності за окремі злочинні діяння”, як пише правник, а лише закріплюють обов’язок держави встановити відповідальність за вчинення певного виду діянь; б) дослідник указує на потребу імплементації міжнародних актів у кримінальне законодавство (правильніше казати – “положень міжнародно-правових актів”), а тому вони вже знаходять своє закріплення в певних статтях (частинах статей КК), тобто належать до другої, виділеної науковцем групи. Більше того, постає запитання: навіщо виділяти види законів чи “види нормативних актів, які належать до кримінальних законів”, як це робить П.Л. Фріс? Може краще обмежитися дослідженням того, у яких значеннях уживається термін “закон про кримінальну відповідальність”, а все інше розглядати під час аналізу джерел кримінального права?

Формування цілей. Метою статті є встановлення того, що саме охоплюється терміном кримінальний закон (закон про кримінальну відповідальність), його співвідношення з кримінально-правовою нормою, а також з’ясування того, яке з двох названих понять варто використовувати під час вирішення питання щодо соціальної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. В.І. Борисов звертає увагу на те, що поняття «закон про кримінальну відповідальність», яким широко користується теорія кримінального права, є дещо умовним, оскільки на відміну від КК або окремо прийнятого Верховною Радою України закону, не має всіх атрибутів закону як нормативно-правового акта. Правознавець посилається на визначення закону, наведене Ю.М. Тодикою, згідно з яким – це юридично цілісний і структурно завершений нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою відповідно до її конституційних повноважень [6, с. 25; 7, с. 473]. Тому В.І. Борисов розуміє кримінальний закон як письмовий правовий акт, що має вищу юридичну силу, приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і містить кримінально-правові норми [8, с. 37]. Якщо в цьому аспекті правник має на увазі перше значення терміна «кримінальний закон» (як синонім КК), то зворот «містить кримінально-правові норми» орієнтує на розуміння норми як синоніму терміна «кримінальний закон» у другому значенні (як окремої статті КК).

Ю.А. Пономаренко, фахівець з питань кримінальних законів, у своєму визначенні теж наголошує на тому, що останні приймаються у встановленому Конституцією України порядку і є письмовими за формою нормативно-правовими актами [9, с. 27]. На те, що кримінальний закон є нормативним актом, указують й інші правники [10, с. 29, 30; 11, с. 5; 12, с. 15; 13, с. 23]. Звичайно, що окремі статті КК (їх частини або навіть декілька статей), не мають усіх ознак нормативного акта, а тому умовність у розумінні аналізованого поняття, як зазначав В.І. Борисов, заслуговує на увагу.

І.О. Зінченко та В.Б. Харченко зауважують, що кримінальне законодавство України складається із законів про кримінальну відповідальність, які являють собою єдину нормативну систему – Кримінальний кодекс України. Поняття «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність» вони визнають тотожними, а тому стверджують, що КК – це система кримінальних законів [14, с. 13, 14]. Зазначимо, що в інших випадках (не щодо КК) законодавець акцентує увагу на слові «закон» стосовно структурних елементів єдиного законодавчого акта, який відповідає всім вимогам закону. Наприклад, із назви Кодекс законів про працю [15] слідує, що цей кодекс складається із законів. Водночас кожен з таких законів не має всіх потрібних атрибутів нормативно-правового акта.

Ю.А. Пономаренко, аналізуючи ст. 3 КК, наголошує на порушенні правил формальної логіки при її формуванні, оскільки вона допускає існування кримінального законодавства як сукупності кримінальних законів [9, с. 42, 43]. Водночас, якщо стати на позицію, що законом про кримінальну відповідальність є кожна кримінально-правова норма, то гострота поставленого дослідником питання нівелюється, оскільки тоді виходить, що кодекс складається із сукупності законів. Останнє твердження є аксіомою.

Показовою стосовно цього є позиція М.І. Бажанова, який підкреслював, що КК – це системоутворюючий акт, де *кримінальні закони* зведено в певну систему. Що ж до визначення кримінального закону правник указував, що це акт законодавчої влади, який установлює певні норми права, а також писав, що під названим терміном розуміють і окрему статтю КК, і декілька норм, що можуть міститися в окремому законодавчому акті, і насамкінець увесь кодекс загалом (КК) [16, с. 8].

Спираючись на викладене, підсумуємо, що закон про кримінальну відповідальність, у другому значенні цього терміна, і є кримінально-правовою нормою, бо КК складається з кримінальних законів (а за визначенням М.І. Бажанова – з норм). Ми усвідомлюємо, що наведене трактування співвідношення понять «закон про кримінальну відповідальність» і «кримінально-правова норма» є не єдиною у вітчизняній доктрині [17, с. 286; 18, с. 497, 498; 19, с. 23; 20, с. 110; 21, с. 71], проте, для дослідження наукової проблеми соціальної обумовленості саме вона є найбільш прийнятною.

Потреба в уживанні терміна «закон про кримінальну відповідальність» для позначення не лише КК, а і його структурних елементів (кримінально-правових норм) зумовлюється декількома чинниками. По-перше, норми Особливої частини КК містять яскраво виражені заборони, що звернуті до населення, які відрізняються не лише за об'єктом охорони, а й за характером діянь, які не можна вчиняти. По-друге, не лише КК загалом, а його окрема стаття (чи навіть її частина) мають самостійний ефект сприйняття її змісту та наслідків застосування. Ю.В. Баулін пише, що з точки зору психологічного, інформаційного та ціннісно-орієнтаційного впливу кримінально-правова норма звернута до певної кількості осіб, на яких вона поширює власний вплив [22, с. 600]. По-третє, як уже відзначалося, у ч. 1 ст. 3 КК Кримінальний кодекс іменується «законодавство», а це завжди сукупність законів. По-

четверте, у ч. 2 ст. 3 КК у множині сказано, що до Кодексу включаються «законои». По-п'яте, у ч. 5 ст. 3 КК знову ж таки в множині зазначено, що «законои» про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням міжнародно-правових договорів. З цього слідує, що останнім повинен відповідати не лише Кодекс загалом, а й кожен із законів окремо. По-шосте, у всіх частинах ст. 5 КК та її назві «Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі» термін «закон» ужито в однині. Отже, треба вирішувати питання про зворотну силу окремого закону, а не Кодексу.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що послідовним було б досліджувати соціальну обумовленість *закону* про кримінальну відповідальність. Водночас, зважаючи на те, що соціальна обумовленість залежить від виду, а в кримінально-правовій доктрині стало звичним у цьому аспекті поділяти на види не закони, а норми, то без звернення до останніх вирішення питання щодо соціальної обумовленості вбачається нелогічним. Тому під час вирішення наукової проблеми, з одного боку, немає підстав відмовлятися від терміна «закон», з іншого боку, оскільки різним видам кримінально-правових відносин кореспондують різні види норм, а не законів, – є сенс писати про соціальну обумовленість кримінально-правових норм, використовуючи цей термін як синонім поняття «закон про кримінальну відповідальність».

Зауважуємо також, що зворот «види законів про кримінальну відповідальність» у науці вживається в іншому значенні. Ідеться про КК та закони тимчасової дії, які до КК не включаються. Наголосимо, що терміносполучення «охоронні закони про кримінальну відповідальність», «регулятивні закони про кримінальну відповідальність», а тим паче «закони-дефініції» та «заохочувальні закони» – у кримінально-правовій доктрині не використовуються. Водночас залежно від виду норм (або законів) слід вирішувати питання щодо їх соціальної обумовленості. Це пояснюється різним функціональним призначенням останніх. Зважаючи на це, логічним є припущення щодо неоднаковості обставин (причому як їх кількості, так і найменування), за допомогою яких визначається соціальна обумовленість законів про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм) різних видів.

Установлення системи названих обставин та змісту кожної з них є перспективами дальших наукових розвідок з досліджуваного напрямку.

Використані джерела:

1. Костанов Ю. Хотели как лучше ... / Ю. Костанов // Законность. – 2004. – № 4. – С. 44–46.

2. Советское уголовное право. Общая часть: учебник / Г.Н. Борзенков, Е.В. Ворошилин, Ю.А. Красиков и др. ; под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 368 с.

3. Панченко П.Н. Уголовный закон как система и как системообразующий фактор права / П.Н. Панченко / Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (г. Москва, 31 мая-1 июня 2007 г.) ; отв. ред. В.С. Комиссаров. – М. : Велби, 2007. – С. 306–310.

4. Лукашов А.И. К вопросу о понятии «уголовного закона» и правилах формулирования уголовно-правового запрета / А.И. Лукашов / Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (г. Москва, 31 мая-1 июня 2007 г.); отв. ред. В.С. Комиссаров. – М. : Велби, 2007. – С. 237-240.
5. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / П.Л. Фріс. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 362 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-ге вид., перероб. і допов. – Х.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
7. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография / Ю.Н. Тодыка. – Х.: Факт, 2000. – 608 с.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.–Х.: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
9. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія / Ю.А. Пономаренко. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
10. Шаргородский М.Д. Уголовный закон : монография / М.Д. Шаргородский. – Л.: Юриздат, 1948. – 311 с.
11. Тилле А.А. Время, пространство, закон : монография / А.А. Тилле. – М.: Юрид. лит., 1965. – 203 с.
12. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение: монография / Я.М. Брайнин. – М.: Юрид. лит., 1967. – 240 с.
13. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон : монография / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 319 с.
14. Зінченко І.О. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини в питаннях і відповідях : наук.-практ. посіб. / І.О. Зінченко, В.Б. Харченко. – К.: Атіка, 2013. – 240 с.
15. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
16. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть: конспект лекций / М.И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 166 с.
17. Баулін Ю.В. Методологічне значення поділу права на приватне й публічне для кримінально-правових досліджень / Ю.В. Баулін / Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф (м. Харків, 13-14 грудня 2002 року) ; упоряд. М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – С. 285–287.
18. Галабала М.В. Розвиток вчення про кримінальний закон в українській кримінально-правовій науці / М.В. Галабала // Держава і право: зб. наук. пр.: Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 494–504.
19. Навроцький В. Кримінальне право й кримінальне законодавство: співвідношення понять / В. Навроцький // Право України. – 2011. – № 9. – С. 20–24.
20. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія / О.В. Наден. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
21. Дорош Л.В. Кримінально-правова норма: поняття та ознаки / Л.В. Дорош // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2010. – Вип. 20. – С. 64–75.
22. Баулін Ю.В. Правовая система Украины: история, состояние, перспективы / Ю.В. Баулин // Выбранные работы: монография / Ю.В. Баулин. – Х.: Право. – С. 581–602.

Стаття надійшла до редколегії 16.12.2017

Пащенко А. А. Закон об уголовной ответственности и уголовно-правовые нормы: вопросы социальной обусловленности

В статье рассматриваются различные значения термина «закон об уголовной ответственности», а также его соотношение с уголовно-правовой нормой. Выясняется, какое из двух названных понятий следует использовать при решении вопроса о социальной обусловленности.

Ключевые слова: *закон об уголовной ответственности, уголовный закон, уголовно-правовые нормы, социальная обусловленность.*

Pashchenko O. Law on Criminal Liability and Criminal and Legal Rules: Issues of Social Conditionality

The article discusses the various meanings of the term "law of criminal liability", as well as its relation to criminal-law rules. We prove which of the two concepts should be used when deciding on the social conditioning.

The term "law of criminal liability" is used in two senses: to refer Criminal Code and one of his articles and even part of the article.

The need to use the term "law of criminal responsibility" for determining not only to the Criminal Code, but its structural elements (criminal-law rules) is caused by several factors. First, the norms of the Special Part of the Criminal Code contain pronounced prohibitions. These prohibitions addressed to population. They are differ not only the object of protection, but also the nature of the acts that are inadmissible. Second, not only the Criminal Code as a whole and its separate article (or even part) have an independent effect the perception of the content and effects of. Y. Baulin says that in terms of psychological, information and value-orientation influence the criminal-law rules is addressed to for a certain number of persons, to whom it renders their influence. Thirdly, as already noted in Part. 1, Art. 3 of the Criminal Code called "legislation", which is always a set of laws. Fourth, in ch. 2, Art. 3 of the Criminal Code in the plural said that the Code include "laws". Fifth, in ch. 5, Art. 3 of the Criminal Code again in plural of said that "laws" of criminal liability must comply with international legal agreements. From this emerged that the latter must meet not only the Code as a whole, and each law separately. Sixth, in all parts of the Art. 5 of the Criminal Code and its title "reverse effect of the law on criminal responsibility at the time" the term "law" is used in the singular. It follows that we must address the question of retroactive separate law, not code.

The foregoing suggests that the consequentially would explore the social determination of the law on criminal responsibility. However, despite the fact that social determination depends on the type, and criminal-law doctrine has become customary in this respect, divided into types of not laws, but divided rules, without resort to them decide on the of social conditioning perceived illogical. Therefore, during the solution of scientific problems, on the one hand, there is no reason to abandon the term "law" on the other, because different types of criminal relationship corresponds to different types of rules, not laws - it makes sense to write about the social determination of criminal-law rules, using the term as a synonym of "the law of criminal responsibility".

Mind that warning also that turn "types of law on criminal responsibility" in science is used in a very different sense. This is the Criminal Code and the laws of interim action, which are not included in the Criminal Code. Note that terms "security laws of criminal responsibility", "regulatory laws of criminal responsibility", and especially "laws-definitions" and "incentive laws" - in criminal-legal doctrine is not

used. However, depending on the type of rules (or laws) should decide on their social conditioning. This is due to the different functionality of the latter. Given this logical assumptions about the unequal circumstances (both in their number and name), by which social determination defined laws of criminal liability (criminal-law rules) of various kinds.

Installation of these circumstances and the content of each of them is the prospect of further scientific research in the test direction.

Key words: *law of criminal liability, criminal law, criminal-law rules, social conditioning.*

УДК 343.98.06 (477)

С. В. Пеньков

ГЕНЕЗИС ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОВИХ ТВАРИН ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено генезис використання службових тварин під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. У результаті проведеного дослідження констатовано, що генезис задіявання службових тварин свідчить про те, що процес становлення використання собак у правоохоронній діяльності пройшов шлях від застосування останніх у мисливській та військовій справі до окремої ланки в структурі правоохоронної діяльності, зокрема собак почали використовувати на професійно-регулярній основі для пошуку запахових слідів, передачі даних, охорони об'єктів і людей, затримання правопорушників тощо.

Ключові слова: *службові тварини, генезис, правоохоронні органи, оперативно-розшукова діяльність.*

Постановка проблеми. Проблема протидії злочинності розпочинає свою історію ще з давніх часів. Тому не дивним є те, що одночасно постають питання пошуку перспективних шляхів підвищення ефективності такої діяльності та, як наслідок, провідну роль відіграють засоби оперативно-розшукової діяльності, зокрема службові тварини. Ураховуючи вказане, вважаємо за доцільне дослідити генезис використання службових тварин в оперативно-розшуковій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що питання використання службових тварин правоохоронними органами, зокрема й під час оперативно-розшукової діяльності, досліджувалися вченими здебільшого фрагментарно. Так, лише М.В. Корнієнко провів дослідження, присвячене питанню використання службових тварин, проте без історико-правового генезису їх використання під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Водночас питання, пов'язані з використанням інших видів тварин, також залишилося поза увагою науковців. Вказане й обумовлює потребу вивчення цього питання.

Формування цілей. Метою статті є дослідження генезису використання службових тварин під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки щодо використання тварин для досягнення правоохоронних цілей датуються II сторіччям до нашої ери. Так, наукова література, присвячена Давнім часам, містить згадки

про використання таких тварин, як гусей, собак, коней, слонів та навіть щурів [1-2]. Проте в ті часи тварини здебільшого використовуються як військовий засіб, зокрема для залякування противника, подолання його опору та знищення перешкод. Заразом є згадки про використання собак при охороні й конвоюванні ув'язнених у Стародавньому Єгипті. Скажімо, відомий барельєф у Ніневії, який зображає ассирійського воїна з собакою на повідку. За часів завоювань Юлієм Цезарем Британії в 55 р. до н.е. римські солдати вивили таку породу собак, як мастиф. Згодом вони завезли їх в Імперію, де використовували для охорони [3].

В античні часи собак використовували також як гінців, змушуючи їх ковтати донесення. Коли собака добиралася до адресата, то для отримання цінних документи його просто вбивали. Утім, від такої практики дуже швидко відмовились, але не через її жорстокість, а з огляду на дорожнечу [4].

Що ж стосується використання тварин за часів Київської Русі, то серед них найбільше цінувалися ті, які задіювалися в мисливстві, зокрема такі птахи, як сокіл і яструб. Коні та воли використовувалися як засоби пересування та перевезення габаритних предметів, а собаки – для пошуку дичини та відлякування злочинців. Тобто тварини, окрім домашніх, здебільшого використовувалися під час полювання та військових дій як засіб передання інформації (послання/листа) або пересування. Водночас собака інколи використовувався для пошуку та загнання злочинця під час «гоніння слідом» за часів Ярослава Мудрого [4]. Тобто, хоча й було закладено основу для використання собак як знарядь пошуку запахових слідів, однак широкого розповсюдження використання тварин, зокрема собак, у ті часи не набуло.

В епоху Середньовіччя продовжується використання собак і коней на службі в державних органах. Так, неперевершене чуття собак і їх схильність до охорони й захисту господаря дозволили використовувати їх для вартової служби в численних фортецях, цитаделях, укріплених районах і містах. Плутарх, один із філософів того часу, так описав подвиг собаки за кличкою Сотер: «Коринф охоронявся гарнізоном, якому допомагали 50 молоських догів, які спали на березі. В один з вечорів поруч з містом висадилися ворожі війська. Солдати, які вживали напередодні алкоголь, утратили пильність, і ворога зустріли тільки собаки. Проте сили були нерівні й 49 молосів було винищено. Тільки одному Сотеру вдалося вислизнути й підняти тривогу своїм гавкотом. Коринфяни взяли за зброю та зуміли відкрити ворога. Як нагороду за хоробрість собака отримав чудовий нашійник з написом: «Сотеру, захисникові та рятувнику Коринфа». Особливо активно вартові собаки застосовувалися в середні віки під час оборони таких великих фортець, як Мон-Сен-Мішель або Сен-Мало, де з 1155 по 1770 р. щовечора на берег випускали 24 англійських мастифів для охорони суден від піратів [5].

Зауважимо, що в ті часи певний відсоток собак дресировали для пошуку людини за її слідами. В Америці під час завоювання індіанських земель європейцями собак тренували знаходити та вбивати індіанців. У Ла-Вега (Домініканська Республіка) кілька тисяч індіанців повернуті після втечі загоном всього зі 150 піхотинців, 30 вершників і 20 бойових собак [6].

Пізніше в Південній Америці іспанці використовували собак для переслідування рабів, які втікали з плантацій. Уже в більш пізній час, під час війни в Алжирі, собаки французької армії допомагали відшукувати супротивника, який зумів подолати системи безпеки.

У В'єтнамі американські військові використовували собак-слідопитів для пошуку в лісах партизанських таборів в'єтконгівців [6].

До появи технічних засобів зв'язку доставлення повідомлень і наказів нерідко доручали собакам-зв'язковим. У XVIII столітті король Фрідріх II відродив цей метод кур'єрського зв'язку у прусських військах. Собаки-кур'єри добре зарекомендували себе під час Семирічної війни й започаткували цілу династію собак-зв'язківців. У Першу світову війну використання таких собак отримує подальший розвиток [6].

Зазначимо, що собаки-зв'язкові відігравали дуже важливу роль: вони забезпечували зв'язок між пунктами, віддаленими один від одного великими відстанями, нерідко в складних погодних умовах. Збереглися дані про те, що собаки-зв'язкові могли під артилерійським вогнем пробігти 5 км за 12 хвилин. Цікаво, що собакам довіряли доставлення повідомлень, написаних відкритим текстом, які могли бути легко прочитані противником. Проте такий спосіб виявився надійним, оскільки випадки перехоплення собак-зв'язкових були поодинокими.

Уперше собака в поліцейській операції був задіяний 08 лютого 1816 року під час арешту злочинної групи в шотландському графстві Абердиншир. Поліцейським допомагав бультер'єр, який був навчений кидатися спереду на коней, які тікали. Кінь при такому нападі ставав дибки, а вершник опинявся на землі [7].

Поодинокі факти застосування собак правоохоронними органами мали місце в Німеччині, Англії, Франції, Росії та деяких інших країнах. У Росії для виконання спеціальних завдань собаки почали застосовуватися в середині XIX століття в прикордонній варті, а пізніше й у поліції [7].

Становлення регулярної поліції в Росії в першій половині XVIII ст., її дальший розвиток у другій половині того ж століття, а також у XIX ст. сприяло вдосконаленню кримінального розшуку саме як оперативно-розшукової діяльності. Став більш різноманітним арсенал засобів і методів цієї діяльності. Зокрема, почали широко застосовуватися такі методи, як вивідування, словесні розпитування, використання собак для розшуку осіб за запаховими слідами тощо [8].

Зауважимо, що перехід до регулярного використання спеціально підготовлених собак пов'язують з ім'ям професора-криміналіста Ганса Гросса, який привернув увагу до собаки як до корисної тварини в справі охорони поліцейського від нападів і розшуку злочинців. Під його керівництвом у 1896 році було підготовлено перші 12 собак. Як справедливо зазначає В.М. Агмажигтов, Ганс Гросс був першим ученим, який наприкінці XIX сторіччя вказав на можливість використання собак у розшукових цілях [9].

На початку XX століття розгул злочинності в Російській імперії набув загрозливих розмірів, а кримінальний розшук був завалений нерозкритими справами та потребував нових підходів до розслідування й реформування

[9]. Завдяки ентузіастові й новатору в галузі криміналістики В.І. Лебедєву (голови розшукового відділення поліції в Петербурзі) у дев'ятисоті роки почали застосовувати дактилоскопію, фотографувати затриманих, складати словесний портрет і, зокрема, використовувати службових собак [10]. З огляду на тематику дослідження, цікавим є приклад використання собаки з кличкою Треф, якого за допомогу в розкритті багатьох злочинів, зокрема вбивств, було нагороджено орденом «Золотої Зірки». Історія цього собаки стала основою для створення шкіл поліцейських собак та їх використання [11].

З ХХ сторіччя на території Російської імперії розпочинається реформування кримінального розшуку [12]. Зокрема, у серпні 1908 року були започатковані спеціальні 2-місячні курси з підготовки кандидатів на посади начальників розшуку, до програми навчання яких, зокрема, входили прийоми дресирування собак для захисних, сторожових і розшукових цілей [13].

Це стає поштовхом для створення кінологічних розплідників. Одними з перших відкрилися розплідники для собаківництва в Одесі. Так, В. Петровський зазначає, що під час реформування поліцейських органів, зокрема в Одесі, до складу новостворених відділів карного розшуку також зараховувалися службовці розплідника собак. Останній з'явився в 1906 р., його службовці були піонерами в справі використання собак у розшуковій справі [14, с. 139].

21 червня 1909 року (нині цей день називають професійним Днем кінолога) відбулося урочисте відкриття першої школи поліцейських собак на околиці Санкт-Петербурга, у Старому (Царському) селі. Собак привезли з кращих зарубіжних розплідників. Разом із 26 поліцейськими з різних міст Російської імперії, де були організовані розшукові відділення, вони проходили курс навчання. А через три місяці відбувся перший іспит випускників, які в подальшому відряджались на службу до відділів карного розшуку різних міст [7].

До кінця 1913 року було відкрито вже вісім провінційних відділів цієї школи, а в наступні роки їх кількість значно зросла. Наприклад, розплідник поліцейських собак при Харківському розшуковому відділенні був заснований у січні 1910 року. Однією з головних причин створення розплідників було значне зростання кількості грабежів і вбивств. Для більш ефективного розкриття злочинів, які відбувалися на території Харківської губернії, було порушено питання про придбання поліцейських собак [14].

До січня 1912 року 10 повітів Харківської губернії були забезпечені по одному поліцейському собаці, який був цілком придатним до несення розшукової служби. Місто Харків і Харківський повіт обслуговувалися двома поліцейськими собаками, що знаходилися в розпліднику розшукового відділення. Ці собаки за запитом посилалися й до інших губерній [15].

У зимовий час поліцейські собаки знаходилися у дворі губернатора, в добре обладнаному для цього сараї. Із ними завжди перебували два провідники й людина для приготування їжі та прибирання приміщення. Учителем дресирування був поліцейський наглядач. Загальний нагляд і всю відповідальність за розплідник було покладено на начальника Харківського розшукового відділення.

Окрім Харківського повіту, собаки починають використовуватись і в інших містах. Так, як зазначає В.М. Петровський, в Одесі поліція для розшуку злочинців почала використовувати спеціально тренованих собак. Газети того часу рясніли повідомленнями про подвиги службових собак, які допомогли знайти та затримати до сотні злочинців [14, с. 140].

З наведеного можна дійти висновку, що в період з 1906 по 1911 роки розпочинається історія професійного використання собак правоохоронними органами для протидії злочинності.

Через військові дії, що струсували світ у 30-40-х роках ХХ сторіччя, службове собаківництво в правоохоронних органах було переорієнтоване на військову справу. Після закінчення Другої Світової війни деякий час службові собаки здебільшого використовувалися для проведення пошукових робіт (пошук вибухових речовин) і профілактичних заходів (під час патрулювання). Проте після відкриття одорологічного методу службове собаківництво знову набуває масового поширення. Так, як указує М.В. Корнієнко, із середини ХХ сторіччя все більшого поширення набуває отримання запахових слідів і використання для цього службових собак. Учений також зазначає, що в 70-ті роки ХХ сторіччя одорологічний метод набув широкого поширення в Німеччині, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині та Польщі. У 1972 році в НДР при кримінально-технічній службі відповідно до директиви «Застосування диференціації запахів у боротьбі зі злочинністю» було створено одорологічні лабораторії, завданням яких було проведення ідентифікації запахів у регіонах їх обслуговування. Кожна лабораторія мала банк запахової інформації, що являла собою картотеку-сховище, де зосереджувалися сліди запахів, вилучених з місць вчинення злочинів, а також зразки запахів осіб, які представляють оперативний інтерес. Так, уже до середини 80-х років у НДР нараховувалося близько двадцяти таких лабораторій [16].

Такі ж дослідження проводились і в Чехословаччині, де робота з консервованими запахами почалася з 1977 року за вказівкою Федерального міністерства внутрішніх справ. Так, у 1979 році за допомогою цього методу було встановлено 1041 злочинця. У Болгарії метод криміналістичної одорології одержав свій розвиток у 1978 році з прийняттям відповідного нормативного акта. Застосування ж консервованого запаху в розкритті злочинів було регламентовано наказом МВС НРБ у 1981 році [16].

Починаючи з 1979 року, у Науково-криміналістичному центрі МВС СРСР проводилися дослідження з удосконалення методу криміналістичної одорології. Нові рішення щодо збору й виділення запахових слідів одержали шість авторських посвідчень, а проведені на їх основі дослідження мали позитивний результат.

Для перевірки практичної значимості й отримання об'єктивної картини використання методу криміналістичної одорології наказом Міністра внутрішніх справ Латвії у 1976 році на базі Юрмальського райвідділу Латвійської РСР було створено першу в СРСР одорологічну лабораторію, а згодом аналогічні лабораторії організовано при НДЛ-6 ВИДІ МВС СРСР, МВС Грузинської і Литовської РСР, УВС Вінницького,

Калінінського, Новосибірського та Омського облвиконкомів, які все ж таки не змогли стати повноцінними експертними установами. Створена в Юрмалі експериментальна одорологічна лабораторія займалася збором, консервуванням і збереженням запахових слідів, вилучених з місця події, а також ідентифікацією законсервованого запаху зі зразками, вилученими в підозрюваних, з використанням собак-детекторів. Позитивний досвід діяльності лабораторії підтвердив правильність і перспективність наукового пошуку, що стало поштовхом для створення наприкінці 80-х років подібних лабораторій в інших містах колишнього СРСР [164].

Зазначимо, що проблемам одорології, зокрема використанню службових собак, було присвячено низку наукових досліджень. Так, у 1975 році Г.О. Гвахарія в кандидатській дисертації «Щодо деяких положень теорії інформації та теорії гри у криміналістиці (питання методології і управління)» звернувся до проблеми одорологічного методу, окремо проаналізувавши питання вдосконалення методики одорологічного дослідження за допомогою собак-детекторів. Деякі дисертації з проблем вивчення нюхових здібностей собаки-детектора було захищено до появи одорологічного методу, зокрема Д.А. Флеса «Вивчення нервової діяльності та чуття у собак розшукової служби» у 1952 році, М.М. Мизніков «Чутливість нюхового аналізатора собак і методи його підвищення» у 1960 році. О.А. Кириченко в 1992 році вперше в Україні в межах кандидатської дисертації «Класифікація мікрооб'єктів та їх значення для розслідування злочинів проти особистості» обґрунтував можливість використання результатів лабораторного одорологічного дослідження в доказуванні у кримінальних справах за умови дотримання низки гарантій їх достовірності.

Проблеми використання службових собак також розглядалися в низці дисертаційних робіт зарубіжних учених, зокрема: К.Т. Сулімов «Криміналістична ідентифікація індивідуума за нюховими сигналами»; В.І. Крутов «Ідентифікація осіб за нюховими сигналами деяких видів хребетних»; Г.В. Федоров «Теорія і практика використання одорології в боротьбі зі злочинністю»; О.О. Грошенко «Використання нюхових слідів людини в розслідуванні злочинів».

Згадані автори розкривають як загальні питання використання службових собак правоохоронними органами в протидії злочинності, охороні громадського порядку, так і організаційно-тактичні засади їх застосування в окремих випадках. На сьогодні службових собак використовують у всьому світі під час пошуку наркотиків і вибухівки, допомоги в розшуку та затримання злочинців, а також запобігання терористичним актам.

Принадібно зауважимо, що сьогоднішня міжнародна практика використання службових тварин, окрім собак, налічує декілька десятків видів тварин, які на постійній основі виконують правоохоронні, зокрема оперативно-розшукові, завдання в процесі протидії злочинності.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що генезис використання службових тварин у правоохоронній діяльності пройшов

пшлях від їх використання у мисливській та військовій справі до окремої ланки в структурі правозастосовної діяльності, зокрема собак почали використовувати на професійно-регулярній основі для пошуку запахових слідів, передачі даних, охорони об'єктів і людей, затримання правопорушників тощо.

Використані джерела:

1. История применения собаки в военном деле [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://animalworld.com.ua/news/Istoriya-primeneniya-sobaki-v-voennom-dele>
2. Логачев Н. Г. Зарубежный опыт тактического применения кинологических подразделений при проведении специальных операций / Н. Г. Логачев // Право і Безпека. - 2004. - Т. 3, № 2. - С. 75-77. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2004_3_2_21.
3. Собаки в армии Австро-Венгрии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wardog.pp.ua/sobaki-v-armii-avstro-vengrii/>
4. История охоты с собакой на Руси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.ihunter.ru/topic/3261/>
5. Псы войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.zoologist.ru/viewtopic.php?pid=140288>
6. Военные подвиги немецкой овчарки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rotenblic.ru/about_breed_08.html
7. Собаки на службе в полиции // Официальный сайт МВД по Кабардино-Балкарской Республике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://07.xn--b1aew.xn--p1ai/news/item/7196007>
8. Яблоков Н. П. Криминалистические основы оперативно-розыскной деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kursach.com/biblio/9000000/011.htm>
9. Николая Верг. Государство против своего народа. Насилие, репрессии и террор в Советском Союзе / Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. Ч. 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://scisne.net/a-1046?pg=4>
10. Лебедев В. И. Искусство раскрытия преступлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27211-lebedev-v-i-iskusstvo-raskrytiya-prestupleniy-1-daktiloskopiya-paltsepechatanie-spb-1909#page/1/mode/grid/zoom/1>
11. Черниенко О. С любовью ко всему живому. Рассказы о животных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://bookz.ru/authors/ol_ga-4ernienko/s-lubov__242/page-2-s-lubov__242.html
12. Организация и деятельность уголовного сыска в дореволюционной России (конец XIX - начало XX вв.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pervonachalnye-shagi-po-podgotovke-politseyskih-v-dorevoljutsionnoj-rossii>
13. Лядов А. О. Уголовный сыск в дореволюционной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Lib/A/54/1.htm>
14. Петровский В. М. Одеська міська поліція: історико-правове дослідження : монографія / В. М. Петровський. – Одеса : «Юридична література», 2008. – 290 с.
15. О значимости полицейских собак в дореволюционном Харькове [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://moniacs.kh.ua/istoriya/o-znachimosti-politseyskih-sobak-v-dorevoljutsionnom-harkove/>

16. Корниенко Н. А. Российские и международные криминалистические учеты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rumvi.com/products/ebook/preview/preview.html>.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2017

Пеньков С. В. Генезис использования служебных животных при осуществлении оперативно-розыскной деятельности

В статье исследован генезис использования служебных животных при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. В результате чего констатировано, что генезис использования служебных животных свидетельствует о том, что процесс становления задействования собак в правоохранительной деятельности прошел путь от использования последних в охотничьем и военном деле к отдельному звену в структуре правоохранительной деятельности, в частности собак начали использовать на профессионально-регулярной основе для поиска запаховых следов, передачи данных, охраны объектов и людей, задержания правонарушителей и тому подобное.

Ключевые слова: *служебные животные, генезис, правоохранительные органы, оперативно-розыскная деятельность.*

Penkov S. Genesis of Using Official Animals During Operational and Searching Activities

The genesis of the use of official animals during operational and investigative activities is explored. In particular, the author studies the use of official animals during certain historical stages of the existence of society. The role of animals in law-enforcement activity in many countries of the world, in particular our country, has been determined, with the distinction of features determined by certain historical factors and events. Also, taking into account the analysis of the practice of using animals, it was stated that the greatest and most ancient role in law-enforcement activity was played by dogs, the periods of formation of which as one of the varieties of official animals may be conditionally divided into:

- from the second century until e. until the middle of the fourteenth century. N. e. - mostly used during hunting and hostilities as a means of transmitting information (message / letter) or travel. In rare cases, during persecution, the smell of dogs was used;
- from the fifteenth to the nineteenth century. - are beginning to be used for the guard service. At the same time, there are isolated cases of dog training for the search for a person after her, begin to apply dog-surveyors and dog-couriers;
- February 08, 1816 to 1896 - begin to be used in police activities, to be involved in conducting special operations;
- 1896 - 60th years of the twentieth century. - Official dogs are taken to the police service by the police, they are included in the criminal search state, special training courses are organized, special schools of police dogs and nurseries for cynological centers are opened, and the use of dogs is intensively introduced into the use of dogs to detect crimes;
- 60th years of the twentieth century. to this day - the discovery and definition of the hydrological method, the creation of data banks of aquatic information, the use of official dogs in everyday activities, in particular operational search.

In the course of studying the subject of the article it is grounded that today it is advisable to speak about the possibility of using official animals, and not only official dogs.

As a general conclusion of the study, the author determined that the genesis of the use of official animals suggests that the process of the formation of the use of dogs in law enforcement activities has gone from the use of the latter in the hunting and military affairs until the gradual seizure of a separate link in the structure of law enforcement, in particular dogs began to be used on professional-regular basis for the search for smell traces, data transfer, protection of objects and people, detention of offenders, etc.

Key words: *official animals, genesis, law enforcement agencies, operative-search activity.*

УДК 343.3/7

С. С. Титаренко

АНАЛІЗ САНКЦІЙ СТАТЕЙ 205-1, 206, 206-2 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу санкцій статей 205-1, 206, 206-2 КК України з точки зору їх відповідності основним принципам (правилам) побудови санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України. На підставі аналізу запропоновано заходи з удосконалення кримінального законодавства.

Ключевые слова: *санкція, покарання, конфіскація майна, штраф, позбавлення волі, позбавлення права.*

Постановка проблеми. Можливість призначення справедливого виваженого покарання за злочин без правильно сконструйованої санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України не убачається ймовірно. Адже саме санкція є орієнтиром при призначенні покарання за певний злочин, саме вона визначає типове покарання (види покарань, які можуть застосовуватися та їх розміри), що відображає суспільну небезпеку злочину, його місце в класифікації злочинів. Формулюючи санкцію статті, законодавець виходить з оцінки узагальнених, найбільш типових, закономірних характеристик об'єктивних і суб'єктивних ознак певних діянь [1, с. 63]. Повною мірою це стосується і санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за протиправне поглинання або захоплення суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідженню проблем санкцій кримінально-правових норм і правил (принципів) їх конструювання присвятили свої праці Н.О. Гуторова, С.І. Дементьев, Т.А. Денисова, Д.О. Калмиков, О.О. Книженко, І.Я. Козаченко, А.П. Козлов, Л.Л. Кругліков, Т.О. Леснієвські-Костарева, Н.А. Орловська, М.І. Панов, Ю.В. Філей, О.Г. Фролова, М.І. Хавронюк та інші. Проте вчені недостатньо уваги зосередили на аналізі санкцій статей (частин статей), які передбачають відповідальність за протиправне поглинання або захоплення суб'єктів господарювання.

Формування цілей. Метою роботи є аналіз дотримання основних правил (принципів) конструювання санкцій кримінально-правових норм при визначенні санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за протиправне поглинання або

захоплення суб'єктів господарювання (до останніх ми відносимо статті 205-1, 206 та 206-2 КК України).

Виклад основного матеріалу. Передусім проаналізуємо, які види покарань використовує законодавець у санкціях зазначених статей. Як слушно зазначає О.В. Степаненко, у статтях Особливої частини повинні бути зазначені такі види покарань, які враховують специфіку вчиненого злочину і, отже, можуть сприяти досягненню цілей покарання. Адже суддя має отримати можливість для призначення таких заходів примусу, які є карою саме для конкретного засудженого, а також сприятимуть його виправленню та попередженню вчиненню злочинів як ним самим, так і іншими особами. У цьому він убачає реалізацію принципу доцільності в кримінальному праві [2, с. 278-279].

Із цієї позиції законодавець в цілому дотримується принципу доцільності. При конструюванні санкцій статті 206 КК України він обирає ті види покарань (штраф та позбавлення волі), які здатні сприяти досягненню мети покарання, можуть застосовуватися щодо досить широкого кола суб'єктів, а також у разі неможливості або недоцільності застосування можуть бути замінені іншими видами покарань. Проте цього не можна твердити про санкції статей 205-1 та 206-2 КК України, які містять вказівку на такі види обов'язкових додаткових покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію майна.

У науковій літературі обґрунтовано зазначається, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю доцільно встановлювати в санкціях тих кримінально-правових норм, у яких воно безпосередньо пов'язано зі складом злочину, тобто коли використання певної посади або певної діяльності при вчиненні злочину або безпосередньо вказане в диспозиції норми, або випливає з тлумачення її змісту (коли на це вказує спеціально-конкретний суб'єкт злочину або об'єктивна сторона (суспільно небезпечне діяння, спосіб вчинення злочину), визначені в диспозиції норми) [3, с. 102]. Як уже зазначалось, попри те, що в переважній більшості випадків такі злочини вчиняються суб'єктами підприємницької діяльності, суб'єкт цих злочинів є загальним – ним може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Та й сам характер діянь, які утворюють об'єктивну сторону цих злочинів (заволодіння майном підприємства, установи, організації з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів; внесення завідомо неправдивих відомостей у реєстраційні документи тощо) свідчить про те, що вони не обов'язково пов'язані з певною посадою або діяльністю винної особи. Це може поставити суд у незручне становище, адже він не може заборонити особі заволодівати майном юридичних осіб, підробляти документи або укладати правочини.

Тим більше дивним виглядає такий вид покарання у кваліфікованих складах злочину, передбаченого в статті 206-2 КК України, пов'язаних із застосуванням насильства, пошкодженням або знищенням майна тощо. Тому на нашу думку, наявність покарання у вигляді позбавлення права

обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в санкціях статей 205-1 та 206-2 КК України не відповідає принципу доцільності в кримінальному праві.

Є певні зауваження й щодо формулювання цього виду покарання в санкціях статей 205-1 та 206-2 КК України. Так, у санкціях цих статей він сформульований як «позбавлення права обіймати певні посади **чи** (виділено нами - С. Т.) займатися певною діяльністю», водночас як у статті 55 КК України, положення якої регламентують застосування цього виду покарання, у відповідних випадках вживається сполучник «або». Звичайно, можна посперечатися на те, що сполучники «або» та «чи» мають синонімічний характер, проте законодавцеві не випадає порушувати принцип єдності термінології навіть у таких дрібницях, адже будь-який вид покарання в санкціях статей Особливої частини КК України має відповідати системі покарань, визначеній у Загальній частині, інакше порушується принцип системності в кримінальному праві.

Принагідно зауважимо, що це не єдиний випадок неправильного формулювання покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при визначенні санкцій статті Особливої частини. Подібна проблема простежується й у санкціях статті 220-1 КК України, на що вже зверталась увага в науковій літературі [4].

Що ж стосується такого виду покарання, як конфіскація майна, то в науковій літературі неодноразово висувались аргументи на користь недоцільності використання цього виду покарання [5; 6]. На нашу думку, зважаючи на наявність спеціальної конфіскації, а також покарання у вигляді штрафу, сенсу використання такого виду покарання, як конфіскація майна немає. Для його виконання необхідно вилучити майно, зберігати його, реалізовувати в передбаченому законом порядку. І немає жодної гарантії, що хтось придбає це майно й держава отримає за нього реальні гроші. Водночас виконання покарання у вигляді штрафу є більш простим, не потребує жодних витрат людських чи матеріальних ресурсів держави та дозволяє одразу отримати реальні кошти. Більше того, його застосування порушує принципи пропорційності та економії кримінально-правової репресії, адже покладає на винну особу надмірний тягар, коли вона за посягання на частину майна іншої особи позбавляється всього майна (за винятком предметів, які не підлягають конфіскації). Та й ефективність цього виду покарання в сучасних умовах викликає сумнів, адже сучасні злочинці, які вчиняють корисливі злочини, добре обізнані з можливістю застосування щодо них цього виду покарання й зазвичай не реструкують на своє ім'я жодного цінного майна, залишаючи все родичам, членам сім'ї тощо.

Ми приєднуємося до авторів, які наголошують на недоцільності застосування такого виду покарання, як конфіскація майна в кримінальному законодавстві України в цілому, та пропонуємо виключити його із санкції частини 3 статті 206-2 КК України, використавши замість нього в санкціях статті 206-2 КК України додаткове покарання у вигляді штрафу.

Після визначення кола покарань, які можуть використовуватись у санкціях аналізованих статей, доцільно перейти до визначення меж таких

покарань, адже, як слушно зазначається в науковій літературі, реалізація принципу законності при встановленні кримінально-правових санкцій зобов'язує законодавця, по-перше, чітко з'ясувати види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, а також визначити їх систему; по-друге, установити правові межі застосування певного кримінального правового заходу. При встановленні кримінально-правових санкцій мають органічно поєднуватися принципи законності та справедливості для того, щоб «законна за формою», проте несправедлива за суттю санкція врешті-решт як на законодавчому рівні, так й у правозастосовній діяльності була визнана незаконною [7, с. 122].

Одним із загальних правил при визначенні меж покарання в санкціях статей є вимога, відповідно до якої межі санкції повинні бути визначені таким чином, щоб суд, з одного боку, міг призначити індивідуальне, справедливе, гуманне та достатнє покарання засудженому, а з іншого – не стати причиною судового свавілля [8, с. 38; 9, с. 33-34; 10, с. 71; 11, с. 118-125; 12]. Тож межі санкції та конкретного покарання повинні залишати місце для судової дискреції, але не занадто багато.

Так, В.О. Туляков і А.С. Макаренко дотримуються диференційованого підходу та вважають, що за злочини середньої тяжкості, коли максимальний строк покарання не перевищує п'яти років, розрив між мінімальною і максимальною межами, або так звана «вилка» покарання, не має перевищувати трьох років, а за тяжкі й особливо тяжкі злочини, коли максимальний строк покарання досягає десяти й більше років, діапазон санкції має дорівнювати п'яти рокам. Така побудова санкцій звужить суддівський розсуд, полегшить здійснення правосуддя, зумовлюватиме більшу єдність судової практики й таким чином підвищить авторитет закону і суду [13, с. 215].

До того ж нерідко межі судового розсуду пов'язуються із формалізованою диспозицією: чим вона вища, тим меншим має бути розрив між мінімальною та максимальною межами покарання й навпаки [14, с. 128; 15, с. 111].

Із цієї позиції важко критикувати законодавця, адже санкції статей 205-1, 206, 206-2 КК України сконструйовані таким чином, що залишають місце для судового розсуду, проте розрив між мінімальною та максимальною межами кожного виду покарання не є значним і знаходиться в науково обґрунтованих межах. Що ж стосується формалізованості, то вона тут є середньою. З одного боку, у більшості складів злочинів, що розглядаються, чітко визначений спосіб вчинення злочину, досить детально описуються ознаки діяння, предмет злочину тощо, проте відсутні вказівки на суспільно небезпечні наслідки вчиненого діяння (крім деяких кваліфікуючих ознак), тож такі склади злочинів охоплюють доволі широке коло злочинних діянь.

На думку більшості науковців, при формулюванні санкцій кваліфікованих складів злочинів доцільно використовувати побудову санкцій за ці злочини «у стик», коли максимальний розмір покарання за основний злочин є одночасно мінімальним розміром покарання за кваліфікований злочин [10, с. 246; 16, с. 36; 17, с. 590]. Здебільшого щодо

встановлення відповідальності за протиправне поглинання або захоплення суб'єктів господарювання законодавець цього правила дотримується. Єдиний виняток становить стаття 205-1 КК України, де між максимальною межею покарання в частині 1 (обмеження волі на строк до двох років) та мінімальною межею покарання в частині 2 (обмеження волі на строк від трьох років) є розрив. Звичайно, це не дуже суттєвий розрив, проте для плавного підвищення типового покарання за відповідні злочини його доцільно усунути. На нашу думку, це можна зробити через зниження мінімальної межі покарання у вигляді обмеження волі в санкції частини 2 статті 205-1 КК України до двох років. Такий підхід дозволить подолати відповідний розрив, не змінюючи типовий рівень суспільної небезпеки такого діяння.

Ще одним правилом, якого потрібно дотримуватися при побудові санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, є положення, відповідно до якого посягання на об'єкти різного соціального значення повинні отримувати різне покарання через встановлення більш суворих санкцій за посягання на більш значні об'єкти [18], і навпаки – приблизно рівні за характером та ступенем суспільної небезпеки посягання повинні тягнути за собою приблизно однакове покарання [19, с. 50].

При побудові санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, що передбачають відповідальність за протиправне поглинання або захоплення суб'єктів господарювання, законодавець загалом дотримується цього правила. Посягання на майно підприємства, поєднане із застосуванням насильства, погрози застосування такого насильства або якщо воно потягло за собою тяжкі наслідки, значно суворіше карається у вигляді позбавлення волі, і, чим більш небезпечним є насильство та наслідки, тим більший строк покарання у вигляді позбавлення волі передбачає законодавець. Проте інколи це правило порушується.

Так, у частині 3 статті 206 КК України однією з кваліфікуючих ознак є застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, тобто додатковим факультативним об'єктом цього злочину є життя та здоров'я людини. А в частині 3 статті 206-2 КК України, яка передбачає відповідальність за подібне діяння й містить практично той самий набір кваліфікуючих ознак (вчинення злочину службовою особою, заподіяння великої шкоди або інші тяжкі наслідки), крім вчинення злочину організованою групою або із застосуванням вказаного насильства, тобто взагалі не передбачає можливості умисного спричинення шкоди життю та здоров'ю людини, – передбачено таке саме покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Більше того, санкція частини 3 статті 206-2 КК України є більш суворою порівняно із санкцією частини 3 статті 206 КК України, оскільки остання є простою альтернативною, відповідно до якої суд може обирати для застосування покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу, на відміну від безальтернативної кумулятивної санкції частини 3 статті 206-2 КК України, яка не тільки не містить альтернативи покаранню у вигляді позбавлення волі, а й передбачає такі додаткові обов'язкові

покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію майна.

Окрім цього, порівнюючи між собою приблизно однакові діяння, що посягають на однакові об'єкти, але відповідальність за які передбачена в різних статтях КК України, з'ясуємо, що відмінність у суворості покарання за такі діяння все ж існує. Так, діяння, відповідальність за які передбачена в частинах 2 статей 206 та 206-2 мають схожий характер – заволодіння майном підприємства, установи, організації з однаковими обтяжуючими вину ознаками (повторність, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, погроза вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, насильство, що не є небезпечним для життя і здоров'я, пошкодження чи знищення майна), проте незважаючи на те, що розмір покарання у вигляді позбавлення волі для цих злочинів збігається, суворість санкцій за них значно відрізняється. Так, санкція частини 2 статті 206 КК України є альтернативною, адже замість позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років суд має право призначити покарання у вигляді штрафу від 3000 до 10000 НМДГ (неоподаткований мінімум доходів громадян), і не містить додаткового покарання. Водночас санкція частини 2 статті 206-2 КК України є безальтернативною кумулятивною, оскільки не передбачає альтернативи покаранню у вигляді позбавлення волі на той самий строк і містить додаткове обов'язкове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Сумнівно, що таке положення можна назвати справедливим.

Подальшим правилом побудови санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України можна назвати вимогу наявності альтернативних основних видів покарань [9, с. 105]. Так, Я.О. Лантінов конкретизує, що в санкції доцільно включити вказівку щонайменше на два види основних покарань (до того ж одним з них має бути штраф) [20, с. 164]. Проте таких альтернатив не може бути занадто багато, зокрема в науковій літературі зазначається, що не бажано встановлювати більше трьох альтернативних основних видів покарань. На наш погляд, до цього питання слід підходити диференційовано. Безсумнівно, за злочини середньої тяжкості, а тим більше – тяжкі та особливо тяжкі, не можна встановлювати велику кількість основних покарань, оскільки рівню їх суспільної небезпеки відповідають лише покарання у вигляді позбавлення волі та штрафу. Водночас для злочинів невеликої тяжкості арсенал видів покарань, які можуть використовуватися як основні, може бути більшим, інакше навіть законодавець визначив у системі покарань таку кількість покарань, які можуть призначатися за злочини невеликої тяжкості?

Майже зразковими в цьому сенсі є санкції частини 1 статті 205-1 та частини 1 статті 206-2 КК України, адже вони передбачають три альтернативних основних види покарання, що відповідають суспільній небезпеці цих злочинів, які відносяться до злочинів невеликої тяжкості. Проте законодавець не завжди дотримується цього правила при конструюванні санкцій статей 205-1, 206, 206-2 КК України. Зважаючи на

вищевикладене, санкції частин 2 та 3 статті 206-2 КК України є безальтернативними. Як уже зазначалось, якщо вже законодавець визнав за можливе визначити альтернативний вид покарання у вигляді штрафу для санкцій відповідних частин статті 206 КК України, які передбачають покарання за схожий за характером і ступенем суспільної небезпеки злочин, то чому такий підхід не можна було застосувати в статті 206-2 КК України? На наш погляд, якщо злочин, відповідальність за який передбачена в статті 206-2 КК України, вчиняється ненасильницьким способом, порушує лише майнові права потерпілого, суд повинен мати можливість призначити за таке діяння адекватне й справедливе покарання у вигляді штрафу.

Висновки. Ураховуючи викладене, можна дійти таких висновків:

1. Більшість санкцій статей 205-1, 206 та 206-2 КК України відповідають основним принципам (правилам) побудови санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України.

2. Використання в санкціях статей 205-1 та 206-2 КК України таких додаткових покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскація майна суперечить основним принципам кримінального права, тому пропонуємо виключити вказівку на них у тексті зазначених статей.

3. Потребує виправлення розрив між максимальною межею санкції частини 1 та мінімальною межею санкції частини 2 статті 205-1 КК України. На нашу думку, найбільш доцільним є зменшення мінімальної межі покарання у вигляді обмеження волі в санкції частини 2 статті 205-1 КК України до двох років.

4. Покаранню у вигляді позбавлення волі в санкціях частин 2 та 3 статті 206-2 КК України потрібна альтернатива у вигляді штрафу. Це дозволить не тільки створити умови для індивідуалізації покарання, але й узгодити між собою санкції статей 206 та 206-2 КК України, що передбачають відповідальність за подібні за характером і ступенем суспільної небезпеки злочини.

Використані джерела:

1. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Полтавець Валерія Володимирівна. – Луганськ, 2005. – 200 с.

2. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права у сфері кримінальної законотворчості / О. В. Степаненко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 277–281.

3. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шиян Дмитро Сергійович. – Дніпропетровськ, 2008. – 270 с.

4. Крайник Г. С. Щодо необхідності прийняття Закону України «Про приведення покарання у частині 4 статті 220-1, у частині 1 статті 220-2 та у частині 1 статті 365-2 Кримінального кодексу України у відповідність до положень статті 55 Кримінального кодексу України» / Г. С. Крайник // Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування : матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (Одеса, 27 грудня 2016 р.) / відп. ред. : В. О. Туляков. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – С. 42-45.

5. Мельнікова-Крикун В. М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання / В. М. Мельнікова-Крикун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2005. – Вип. 29. – С. 61–65.
6. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65.
7. Книженко О. Реалізація принципів законності та справедливості при встановленні санкцій у кримінальному праві / О. Книженко // Наше право. – 2010. – № 4. – Ч. 4. – С. 120–123.
8. Калмиков Д. О. Аналіз санкцій статті 150 Кримінального кодексу України / Д. О. Калмиков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 4. – С. 37–42.
9. Козлов А. П. Уголовно правовые санкции: проблемы построения, классификации и измерения / Козлов А. П. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1989. – 176 с.
10. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева – М. : НОРМА, 1998. – 296 с.
11. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно правовых санкций: аксиологический аспект / Осипов П. П. – Л. : Издательство Ленинградского государственного университета, 1976. – 135 с.
12. Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній безпеці діянь / М. І. Хавронюк // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 101–109.
13. Туляков В. О. Призначення покарання / В. О. Туляков, А. С. Макаренко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1. – С. 208–227.
14. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми і шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) / О. Г. Фролова. – К. : АртЕк, 1997. – 208 с.
15. Лоза В. В. Проблеми побудови відносно визначених санкцій / В. В. Лоза // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – № 4. – С. 108–112.
16. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов : Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 157 с.
17. Ткачук Ю. О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення / Ю. О. Ткачук // держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 588–591.
18. Иерусалимов А. И. О предупредительной роли уголовно-правовых и административно-правовых санкций при обеспечении прав граждан / А. И. Иерусалимов // Советское законодательство и вопросы борьбы с преступностью. – Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1974. – Вып. 10. – С. 127–133.
19. Блувштейн Ю. Д. Уголовное право и социальная справедливость / Ю. Д. Блувштейн. – Мн. : из-во «Университетское», 1987. – 63 с.
20. Лантінов Я. О. Щодо теоретичних основ пеналізаційного розрахунку як складової наукового обґрунтування вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ громадянського суспільства в Україні / Я. О. Лантінов // Вісник

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – Вип. 17. – С. 161-165.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2017

Титаренко С. С. Анализ санкций статей 205-1, 206, 206-2 УК Украины

Статья посвящена анализу санкций статей 205-1, 206, 206-2 УК Украины с точки зрения их соответствия основным принципам (правилам) построения санкций статей (частей статей) Особенной части УК Украины. На основании анализа предлагаются меры по усовершенствованию уголовного законодательства.

Ключові слова: *санкція, покарання, конфіскація імуществва, штраф, лишение свободы, лишение права.*

Tytarenko S. Analysis of the Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine

The article aims to analyse the sanctions of the Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine in the context of their correspondence to the basic principles (rules) of the composition of the sanctions of the articles (or articles' parts) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Based on the analysis the author concludes that the majority of the sanctions of the Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine correspond to the basic principles (rules) of the composition of articles or articles' parts of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The legislator mostly uses those types of punishment (fine and imprisonment) that can facilitate the achievement of the purpose of punishment, may be imposed to rather wide range of subjects and can be substituted by other types of punishment in the case of impossibility or inexpediency of punishment application. At the same time, the use of such additional punishments as deprivation of right to hold specific posts or engage in specified activities and confiscation of property in the sanctions of Articles 205-1 and 206-2 of the Criminal Code of Ukraine contradict the basic principles of criminal law, therefore it is proposed to exclude the reference to them in the text of the articles mentioned above.

It is required to correct the disparity between the maximum limit of sanction of the Paragraph 1 and the minimum limit of sanction of the Paragraph 2 of the Article 205-1 of the Criminal Code of Ukraine. The author considers the most feasible to mitigate the minimum limit of punishment in the sanction of the Paragraph 2 of the Article 205-1 of the Criminal Code of Ukraine to imprisonment for two years. This approach will give possibility to bridge that disparity without changing the typical level of public danger of that act.

It is necessary to find the punishment in the form of a fine as an alternative to the imprisonment in the sanctions of the Paragraphs 2 and 3 of the Article 206-2 of the Criminal Code of Ukraine. If it is a non-violent crime and only property rights of an injured person are infringed, the court should have the possibility to inflict fine as an adequate and just punishment for this offence.

This will allow not only to create conditions for the individualization of punishment, but also to harmonize the sanctions of the Articles 206 and 206-2 of the Criminal Code of Ukraine which stipulate the responsibility for offences similar in nature and degree of public danger.

Key words: *sanction, punishment, confiscation of property, fine, imprisonment, deprivation of right.*

УДК 343.13

Т. Г. Фоміна

ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті детально вивчено питання виникнення інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі. На підставі дослідження нормативно-правових актів XIX ст. установлено, що прийняття в 1832 році Зводу Законів Російської імперії фактично свідчило про виникнення інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі. Статут кримінального судочинства 1864 р. більш чітко визначив перелік запобіжних заходів під час здійснення кримінального провадження та передбачив порядок їх застосування.

Ключові слова: *кримінальний процес, запобіжні заходи, Звід Законів Російської імперії 1832 р., Статут кримінального судочинства 1864 р.*

Постановка проблеми. Кримінальне судочинство в історичному аспекті проходить доволі складний шлях розвитку, що обумовлює пошук відповідних сучасному стану законодавства ефективних підходів до вирішення проблемних питань. На сьогодні слід визначитись, чи відповідає національний кримінальний процес України напрацюванням світової практики як з точки зору дотримання прав і свобод людини, так і з позиції ефективності правосуддя. Науковий підхід до реформування правової системи зумовлює звернення до історичного аналізу становлення та розвитку одного з основних інститутів кримінального процесуального права – запобіжних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку кримінального судочинства, зокрема інституту запобіжних заходів, у різні часові періоди вивчали такі відомі вчені, як С.І. Вікторовський, Ю.М. Грошевий, М.В. Давидов, П.Т. Землянський, О.Ф. Кістяківський, М.В. Кожевніков, П.І. Люблінський, В.Т. Маляренко, М.М. Полянський, В.М. Тертишник, І.Я. Фойницький, І.Г. Щегловітов та інші. Водночас більшість праць присвячена дослідженню розвитку кримінального судочинства. З огляду на це та беручи до уваги напрацювання згаданих учених, слід детально дослідити питання виникнення інституту запобіжних заходів, оскільки сучасне життя суспільства й законодавство можуть бути не цілком зрозумілими та прозорими для нас, якщо ми не будемо володіти знаннями щодо законодавства, яке передувало.

Формування цілей. Метою статті є дослідження нормативно-правових актів XIX ст., відповідно до яких було запроваджено інститут запобіжних заходів у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Інститут запобіжних заходів пройшов тривалий шлях розвитку та становлення. Фактично, до першої половини XIX ст. у нормативних джерелах не виокремлювалися певні види запобіжних заходів. У 1832 році в результаті впорядкування та кодифікації законодавства було прийнято *Звід законів Російської імперії*, том 15 якого мав назву «Кримінальні закони» [1]. Слід зазначити, що книгу другу тому XV Зводу законів Російської імперії «Закони про Судочинство у справах про злочини та проступки» В.М. Тертишник називає першим Кримінально-процесуальним

кодексом Росії. На думку вченого, прийняття першого КПК Росії було історичною подією, оскільки закон щодо процедури розкриття, розслідування злочинів та судочинства був відокремлений від інших законів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані й системно викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально-процесуальне право стало самостійною галуззю права [2, с. 68]. «Закони про Судочинство в справах про злочини та проступки», включали такі розділи: розділ I – про кримінальне судочинство про злочини та проступки взагалі; розділ II – про попереднє слідство; розділ III – про формальне слідство; розділ IV – про провадження в першій ступені суду; розділ V – про ревізію кримінальних справ в другій ступені суду; розділ VI – про виконання вироків у кримінальних справах; розділ VII – про особливі форми провадження у кримінальних справах. Питання застосування запобіжних заходів було згруповано в окрему главу вказаного кодифікованого акта, зокрема в другому розділі містилася глава 5 «Про запобігання обвинуваченим способів ухилятися від слідства та суду», де в ст. 132 зазначено, що після приводу та допиту обвинуваченого поліція обирає до нього один із запобіжних заходів на підставі важливості обвинувачення, сили доказів, співвідносячи суворість заходу з дійсною необхідністю. До таких заходів відповідно до ст. 133 Закону про Судочинство у справах про злочини та проступки належали: 1) тримання в тюрмі та при поліції; 2) домашній арешт; 3) поліцейський нагляд; 4) віддання на поруки [1, с. 26-27]. В аспекті досліджуваного питання значення Зводу законів Російської імперії полягає в тому, що вперше на законодавчому рівні частково розкривається порядок застосування запобіжних заходів, а також врегулюванню цього питання присвячено положення ст.ст. 133 – 138. Заразом, запобіжний захід у вигляді домашнього арешту міг бути вжитий за тих же умов, що й поліцейський нагляд, урегулюванню застосування яких присвячена ст. 135 Закону про Судочинство у справах про злочини та проступки. Отже, можна твердити, що правові норми не вносили чіткої ясності щодо порядку застосування запобіжних заходів.

У цьому контексті слід навести позицію О.Ф. Кістяківського, який вказує, що з виданням Зводу законів 1832 р. не було враховано правило, на основі якого прийняття запобіжного заходу повинно залежати від точного визначення закону, а не від свавілля й розсуду судді, а надто поліції. На думку вченого, було вдосконалено деякі закони про запобіжні заходи, але головний їх недолік, яким вони страждали до видання, – невизначеність і непослідовність – не було остаточно ліквідовано. Причина зрозуміла – Звід не кодекс, а тільки систематизація й компіляція наявних законів, а тому він не може не мати недоліків тих законів, з яких складений [3, с. 101].

Апелюючи до робіт інших дослідників Зводу законів Російської імперії, слід визнати вивіреною позицію про те, що Закони про судочинство у справах про злочини та проступки є зібранням різнорідних постанов, які частково залишилися від давнього законодавства, частково виданих згодом, у різні часи, при загальних чи часткових перетвореннях у судовій і адміністративній частинах. Звідси випливає, що ці постанови взагалі не повні, не мають

необхідного між собою зв'язку та належної єдності, а іноді й суперечать одне одному [4, с. 2].

Середина XIX ст. характеризується проведенням реформ у різних сферах суспільного життя, зокрема й у сфері здійснення кримінального судочинства. Причиною таких реформ О.Ф. Коні називає несвідоме свавілля, легковажне позбавлення волі [5, с. 5]. Реформування кримінального процесуального законодавства Російської імперії було здійснено **08.06.1860** з огляду на прийняття Указу про *Заснування Судових Слідчих*, згідно з яким уведено судових слідчих і покладено на них (ст. 9) обов'язок проведення усіх слідчих дій, необхідних для отримання й збереження всіх доказів, які потрібні суду для прийняття правильного вироку по злочинах чи проступках [6, с. 710-715]. Відповідно до ст. 14 вказаного Указу, коли підозрюваного чи обвинуваченого затримано Судовим слідчим або його затримано за розпорядженням поліції, визнаним Судовим слідчим правильним, то слідчий зобов'язаний: 1) запросити депутата від того стану, до якого належить затриманий, для присутності у формальному допиті, а також при подальших діях у слідстві; 2) про підстави, за якими проведено затримання, довести до відома того Суду, розгляду якого підлягають злочини та проступки [6, с. 713]. Доходимо висновку, що положення про застосування запобіжних заходів, зокрема затримання, набувають нового змісту, що свідчить про спрямованість держави на поступове забезпечення прав осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Нормативного визначення поступово набуває й процесуальний порядок застосування запобіжних заходів. Зокрема, в Указі «Судовим слідчим» від 08.06.1860 зазначено, що після допиту підозрюваної особи Слідчий повинен визначити, які заходи потрібно вжити для запобігання підозрюваному ухилитися від слідства та суду (ст. 14) [6, с. 715-725]. Окрім того, про необхідні для слідства розпорядження та заходи, від яких залежить хід слідства, Судовий слідчий складає постанову (зокрема постанову про запобігання підозрюваному ухилитися від слідства та суду) (ст. 17). Вимоги до постанови визначено в ст. 21 вказаного Указу.

Під час проведення дізнання слід було керуватися Наказом поліції про провадження дізнання щодо подій, які можуть містити в собі злочин або проступок від 08.06.1860 [6, с. 725-727]. Відповідно до ст. 14 зазначеного Указу, поліція, розслідуючи злочин по гарячих слідах, має право у випадку, що не терпить зволікання, за неможливості отримати дозвіл Судового Слідчого або Суду застосувати такі запобіжні заходи: 1) арешт або особисте затримання; 2) віддання на поруки; 3) відібрання підписки про невиїзд з місця проживання або про явку до слідства. Порядок застосування вказаних заходів міститься в ст.ст. 15-17 зазначеного Наказу. Згідно зі ст. 15 аналізованого Наказу поліція мала право піддати арешту або особистому затриманню підозрюваних у вчиненні злочинів, за які передбачалося покарання у вигляді позбавлення всіх прав і лише в тих випадках, коли: 1) злочинця схоплено на місці вчинення злочину; 2) злочин вчинено явно та гласно; 3) очевидці злочину вкажуть безпосередньо на особу злочинця; 4) на підозрюваному чи в його житлі будуть

знайдені очевидні сліди злочину або речового доказу; 5) підозрюваний посягнув на втечу або був спійманий після втечі.

З урахуванням вказаного, доходимо висновку, що система запобіжних заходів, передбачена у Зводі законів Російської імперії 1832 р. була вдосконаленим продовженням системи запобіжних заходів XVIII ст. На цей час (середина XIX ст.) до системи запобіжних заходів належали: 1) тримання в тюрмі та при поліції; 2) домашній арешт; 3) поліцейський нагляд; 4) віддання на поруки. У Зводі законів Російської імперії 1832 р. зроблено спроби сформулювати мету та підстави обрання запобіжних заходів. Крім того, у 1860 р. введено інститут судових слідчих, повноваження яких, зокрема й під час застосування запобіжних актів, визначалися різними наказами. Заразом, норми, що містились у правових актах, не вносили чіткої ясності щодо порядку застосування окремих запобіжних заходів, оскільки в правовому регулюванні цього питання прослідковувалася непослідовність.

У 1864 р. у Російській імперії відбулася радикальна судова реформа. 20.11.1864 імператор Олександр II затвердив проекти судових статутів: «Устрій судових установлень», «Статут кримінального судочинства», «Статут про покарання, які накладали мирові судді». За слушним зауваженням В.Т. Маляренка, у цих статутах знайшли розвиток основні демократичні засади та інститути судової реформи [7, с. 66]. Своєю чергою, Ю.М. Грошевий вважає, що в наш час, коли перед суспільством і державою стоїть завдання проведення судової реформи, корінних перетворень самих засад кримінального судочинства, досить корисно звернутися до дореволюційного законодавства, яке втілило в собі багато прогресивних ідей, безсумнівно цікавих, актуальних для майбутніх змін [8, с. 111]. Апелюючи до праць інших учених, зазначимо, що Статут кримінального судочинства здійснив цілковитий переворот у кримінальному правосудді, його значення не обмежується лише технічними вдосконаленнями, він підноситься на загальнодержавну висоту, стосується глибоких суспільних інтересів [9, с. 47].

Складовою частиною судових статутів 1864 р. був Статут кримінального судочинства (далі – Статут 1864 р.) [10, с.215–306]. Він закріплював демократичні засади й інститути насамперед такі, як: презумпція невинуватості; гласність, усність, змагальність судочинства; гарантії прав обвинувачуваного на захист; участь у процесі захисника; усебічне, об'єктивне дослідження та оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів; касаційне та апеляційне оскарження вироків. Досліджуваному питанню була присвячена окрема глава 6 «Про запобігання обвинуваченому ухилятися від слідства» [10, с. 245–246]. Зауважимо, що поняття «запобіжні заходи» у Статуті 1864 р. не зазначалось, проте в ст. 416 визначено їх перелік, а саме: 1) відібрання виду на проживання чи зобов'язання підпискою про явку до слідства й невідлучення з місця проживання; 2) віддання під особливий нагляд поліції; 3) віддання на поруки; 4) застава; 5) домашній арешт; 6) взяття під варту. У ст.ст. 417–420 Статуту 1864 р. було зафіксовано правила щодо обрання певного виду запобіжного заходу залежно від тяжкості вчиненого злочину. Водночас у ст. 421 Статуту 1864 р. встановлено, що при обранні заходів для запобігання обвинуваченому ухилятися від слідства бралися до уваги не тільки суворість

покарання, а й сила представлених проти нього доказів, можливість приховати сліди злочину, стан здоров'я, стать, вік і стан обвинуваченого в суспільстві. Урегулюванню питання щодо застосування запобіжних заходів у вигляді віддання на поруки та застави присвячені положення ст.ст. 422 – 429 Статуту 1864 р., а тримання під вартою – ст.ст. 430 – 432.

Особливу увагу слід звернути на положення Статуту 1864 р., що присвячені забезпеченню прав особи в разі застосування до неї запобіжних заходів. Зокрема, було закріплено такі основні положення: а) ніхто не може бути затриманий і триматися під вартою інакше як у випадках, визначених законом, не утримуватися в приміщеннях, що не визначені законом (ст. 8); б) вимога про взяття кого-небудь під варту підлягає виконанню лише в тому випадку, коли така вимога надана в порядку, визначеному правилами Статуту (ст. 9); в) кожен суддя, прокурор, який у межах своєї ділянки або округу дізнається про затримання або тримання під вартою будь-кого без постанови уповноважених на те осіб, зобов'язаний негайно звільнити неправомірно позбавленого свободи (ст. 10); г) суддя або прокурор, до відома якого дійшло, що в межах його ділянки або округу хто-небудь міститься не в належному місці ув'язнення, повинен вжити заходів до тримання його в установленому порядку (ст. 11). У цьому контексті слід навести позицію І.Я. Фойницького, який вказує, що при розробці ст.ст. 8–11 Статуту 1864 р. укладачі мали на увазі ті самі цілі, які переслідувалися англійським «habeas corpus act» [11, с. 204]. Зауважимо, що положення ст.ст. 9, 10 Статуту 1864 р. містили правила щодо здійснення судового контролю за застосуванням затримання та тримання під вартою, що фактично є прообразом положень чинного КПК України.

Окрім того, у положеннях ст. 257 Статуту 1864 р. було врегульовано питання затримання особи, яке мало право здійснити поліція під час попереднього слідства. Підставами затримання було визначено: 1) якщо підозрюваного застали при вчиненні злочинного діяння або одразу після його вчинення; 2) якщо потерпілий від злочину чи очевидці безпосередньо вкажуть на підозрювану особу; 3) якщо на підозрюваному чи в його помешканні будуть виявлені явні сліди злочину; 4) якщо речі, що є доказом злочинного діяння, належать підозрюваному або виявлені при ньому; 5) якщо підозрюваний намагався втекти або був схоплений під час чи після втечі; 6) підозрюваний не має постійного місця проживання чи перебування. Дослідивши наведені підстави затримання особи, С. І. Вікторський зазначав, що вони були встановлені законом і відрізнялися від попередніх лише тим, що замах на втечу й сама втеча, а також відсутність постійного місця проживання або перебування стали самостійними підставами затримання особи, не пов'язаними з іншими даними, які дають підставу підозрювати особу у вчиненні злочину. Проте учений зауважував, що в Статуті 1864 р. не містилося жодного положення щодо терміну доставляння й допиту затриманого [12, с. 308].

Висновки. З урахуванням викладеного, доходимо висновків, що прийняття в 1832 році Зводу Законів Російської імперії насправді свідчило про виникнення інституту запобіжних заходів у кримінальному судочинстві, проте правові норми з урегулювання цього питання мали непослідовний

характер. Статут кримінального судочинства 1864 р. більш чітко визначив перелік запобіжних заходів під час здійснення кримінального провадження та передбачив порядок їх застосування. До того ж, у згаданому нормативно-правовому акті вперше на законодавчому рівні було визначено засоби щодо забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів. Водночас окремого дослідження потребують питання становлення інституту запобіжних заходів у XX-XXI ст., що нами буде зроблено в подальших працях.

Використані джерела:

1. Сводъ Законовъ Россійской Имперіи. У XV т. Т. XV : Законы уголовные. Санкт-Петербург : Типография Второго отделения Собственно Его Императорского Величества Канцелярии. 1857. 838 с.
2. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-е вид., доп. і перероб. Київ. 2003. 1120 с.
3. Кистяковский А. О пресѣчені обвиняемому способовъ уклоняться отъ слѣдствія и суда. Санкт-Петербург : Въ Типографіи Правительствующаго Сената. 1868. 195 с.
4. Великие реформы 60-х гг. в их прошлом и настоящем / под ред. И.В. Гессена. СПб. : Тип. Ф. Вайсберга и П. Гершунина. 1905. 267 с.
5. Кони А.Ф., Слутчевский В.К., Таганцев Н.С. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. Вып. 1 (ст. ст. 1-84) / под. ред. М.М. Гернета. М. : Типография «Культура». 1914. 306 с.
6. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе : 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.. В 55 т. Т. XXXV. В 3-х отделениях. Отделение 1. 1860 г. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1862. 972 с.
7. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ. 2005. 512 с.
8. Грошевий Ю. М. Судове слідство за статутом кримінального судочинства 1864 р. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 4. С. 106-112.
9. Щегловитов И. Г. Влияние иностранных законодательств на составление Судебных Уставов 20 ноября 1864 года. Петроград : Издание Т-ва И. Д. Сытина. 1915. 70 с.
10. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе: 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. В 55 т. Том XXXIX. Отделение 2. 1864 г. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1867. 822 с.
11. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 1. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича. 1896. 594 с.
12. Викторский С. И. Русский уголовный процесс. изд. 2-е, испр. и доп. М. : Изд. А. А. Карцева. 1912. 426 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2017

Фомина Т. Г. Возникновение института мер пресечения в уголовном процессе

В статье подробно изучен вопрос возникновения института мер пресечения в уголовном процессе. На основании исследования нормативно-правовых актов XIX в. установлено, что принятие в 1832 г. Свода Законов Российской империи фактически свидетельствовало о возникновении института мер пресечения в уголовном судопроизводстве. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. более четко определил перечень мер пресечения при осуществлении уголовного производства и предусмотрел порядок их применения.

Ключевые слова: *уголовный процесс, меры пресечения, Свод Законов Российской империи 1832 г., Устав уголовного судопроизводства 1864 г.*

Fomina T. Origin of Preventive Measures Institution within Criminal Procedure

The scientific approach to the reform of the legal system leads to address a historical analysis of the formation and development of one of the main institutions of criminal procedural law – preventive measures. The institution of preventive measures has undergone a long process of the development and establishment. In fact, certain types of preventive measures were not allocated in normative sources until the first half of the XIX century. The adoption of the Compiled Laws of the Russian Empire in 1832 actually demonstrated the origin of the institution of preventive measures within criminal proceedings. The system of preventive measures included: 1) holding in prisons and in the police; 2) home arrest; 3) police supervision; 4) let out on bail. The specified normative act attempted to form the purpose and grounds for choosing preventive measures. Besides, the institution of judicial investigators was implemented in 1860. The powers of those investigators, including while applying preventive acts, were determined by different orders. At the same time, the norms contained in the legal acts did not clarify the procedure of applying certain preventive measures, since there was an inconsistency in the legal regulation of this issue.

The Statute of the Criminal Proceedings of 1864 more clearly defined the list of preventive measures while conducting criminal proceedings and provided the procedure for their application. Besides, this regulatory act, for the first time at the legislative level, determined the means for ensuring the human right to freedom and personal integrity during the application of preventive measures.

Keywords: *criminal procedure, preventive measures, Compiled Laws of the Russian Empire of 1832, the Statute of the Criminal Proceedings of 1864.*

УДК 343.31

Є. С. Шинкаренко

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ
ПИТАННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ
ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОННОСТІ ПРИ
ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІДРОЗДІЛАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті зроблено спробу визначити стан наукової розробленості питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції України.

Проаналізовано фахову юридичну літературу. Як результат проведеного дослідження зроблено умовивід, що, по-перше, комплексно питання здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ на сьогодні ще не досліджувалось. По-друге, наявні роботи, у яких фрагментарно розглядалася досліджувана тематика, безумовно, слугують теоретичною основою з'ясування проблематики наглядової діяльності прокурора за додержанням законності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас, беручи до уваги оновлену редакцію Закону України «Про прокуратуру», а також наявні проблеми сучасної правоохоронної практики, зроблено висновок про доцільність визначення сучасного стану наукової розробленості питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції.

Ключові слова: *прокурорський нагляд за додержанням законності, негласні слідчі (розшукові) дії, підрозділи Національної поліції.*

Постановка проблеми. Протидія злочинності підрозділами Національної поліції України (далі – НПУ) останнім часом значно ускладнюється, оскільки характер злочинів набуває все більше негативних рис [1]. Окрім того, на сьогодні перед підрозділами НПУ виникла низка складних завдань, що зумовлені, з одного боку, використанням злочинцями нових способів вчинення кримінальних правопорушень, досягнень сучасної науки, а з іншого – зрощенням організованої злочинності з економічними структурами, зміцненням корумпованих зв'язків з представниками правоохоронних органів та посиленням протидії правоохоронним органам з боку злочинців і їх зв'язків. Ураховуючи вказане, підрозділи НПУ все частіше використовують негласні способи протидії злочинності, зокрема проводять негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) для виконання поставлених перед ними завдань. З огляду на це наведемо статистичні дані судової практики, згідно з якими з моменту набуття чинності Кримінального процесуального кодексу (листопад 2012 року) слідчими суддями апеляційних судів України на підставі клопотань слідчих і прокурорів винесено 316 526 ухвал про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з них: у 2012 р. – 1194; 2013 р. – 108 243; 2014 р. – 98 163; 2015 р. – 108 926 [2, с.1]. Водночас проведений моніторинг вітчизняної практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій показав, що не більше 12 % результатів (а на рівні окремих областей – 5%), отриманих унаслідок їх проведення, використовуються в процесі доказування в кримінальному провадженні, що свідчить про існування певних проблем у досліджуваній сфері. Натомість аналіз практичної діяльності дає змогу стверджувати, що майже в третині проведених негласних слідчих (розшукових) дій було допущено порушення законності, зокрема у вигляді необґрунтованого втручання уповноважених суб'єктів у сферу приватного життя громадян та порушення конституційних прав і свобод громадян. Для усунення названих недоліків відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» на органи прокуратури покладено обов'язок здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ [3]. Ураховуючи, що суб'єктами проведення НСРД серед

працівників НПУ є слідчі та оперативні працівники, дослідженню різних правових та організаційно-тактичних засад прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами Національної поліції присвятили свої роботи науковці у сфері кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне визначити сучасний стан наукової розробленості питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що окремі аспекти здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності під час проведення НСРД були висвітлені в науковій літературі під час розгляду питань, здебільшого пов'язаних з наглядом за додержанням законності за оперативно-розшуковою діяльністю, у працях таких українських науковців: В.С. Афанасьєва, А.В. Бабяка, Д.М. Бахраха, В.Т. Белоуса, Н.В. Гольдберг, В.М. Горшеньова, О.О. Зарубінського, О.Г. Кальмана, Ю.А. Кармазіна, Б.М. Лазарева, М.І. Мельника, М.В. Стацка, Р.С. Тагієва, В.В. Шендрика та інших. Праці названих авторів, безумовно, слугують теоретичною основою з'ясування проблематики наглядової діяльності прокурора за додержанням законності під час проведення НСРД. Водночас, беручи до уваги оновлену редакцію Закону України «Про прокуратуру», а також наявні проблеми сучасної правоохоронної практики, вважаємо за доцільне визначити сучасний стан наукової розробленості досліджуваного питання.

Формування цілей. Метою статті є визначити стан наукової розробленості питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У процесі аналізу наукової літератури встановлено, що окремі аспекти прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ вивчалися в працях учених у галузі криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності при розгляді питань, пов'язаних з:

- прокурорським наглядом за діяльністю органів досудового розслідування та оперативних підрозділів;
- додержанням законності при здійсненні процесуальної та оперативно-розшукової діяльності.

Зважаючи на зазначене, можна дійти висновку, що для досліджуваної проблематики важливими й цікавими є такі наукові дослідження:

1) на рівні дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук:

- С.Р. Тагієв «Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України»;
- Д.Б. Сергєєва «Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні».

З аналізу вказаних наукових робіт стає очевидним, що проблема прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ розглядалася в контексті вивчення загальних питань, пов'язаних з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. Наприклад, у дослідженні С.Р. Тагієва окреслена проблематика частково була висвітлена під час розгляду таких питань, як:

- зміст поняття проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України;
- зарубіжний досвід проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- - правове регулювання та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України;
- засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- процесуальні повноваження суб'єктів кримінального процесу України щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- значення та форми судового контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України;
- організаційно-тактичні засади негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України [2, с. 6];

2) на рівні кандидатських дисертацій:

- А.А. Бабич «Досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у Збройних силах України»;
- Н.О. Гольдберг «Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій»;
- В.А. Гагач «Реалізація функції процесуального керівництва при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій»;
- В.Л. Соколкін «Теоретико-прикладні засади прокурорського нагляду за дотриманням законності при провадженні оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ на залізничному транспорті»;
- І.О. Папуша «Процесуальна діяльність прокурора у протидії незаконному обігу наркотиків»; а також на рівні монографічних досліджень:
- Г.П. Власов «Спрощення кримінального судочинства в Україні».

Аналізуючи наукові праці, виконані на рівні кандидатських дисертацій, можна дійти висновку, що безпосередньо питання прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ ще не було достатньо досліджене, а лише розкривались окремі поняття, принципи та зміст діяльності під час дослідження інших питань. Це пояснюється тим, що предметом вказаних досліджень не було висвітлення досліджуваної проблематики.

Так, зокрема Н.О. Гольдберг під час розгляду проблеми забезпечення конституційних прав і свобод громадян при проведенні НСРД вивчала питання, пов'язані зі шляхами оптимізації правових та організаційних засад здійснення прокурорського нагляду за забезпеченням конституційних прав і свобод громадян при проведенні НСРД. У результаті проведеного дослідження визначено можливі шляхи оптимізації правових та організаційних засад здійснення прокурорського нагляду за забезпеченням

конституційних прав і свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, а також констатовано, що предметом прокурорського нагляду за забезпеченням конституційних прав і свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій є: дотримання нормативно-правових актів, які регламентують проведення негласних слідчих (розшукових) дій, щоб конституційні права та свободи громадян не порушувалися, а якщо такі порушення мали місце – вживати заходи щодо їх усунення та поновлення; дотримання конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: право на недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю, недоторканність житла та іншого володіння особи і таємницю кореспонденції; дотримання процедури проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачена законом; законність рішень та дій суб'єктів, що наділені правом проведення негласних слідчих (розшукових) дій [4, с. 19];

3) на рівні підручників, навчальних посібників і лекцій:

– навчальний посібник авторського колективу (С. С. Кудінов, Р.М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко) «Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні»;

– навчальний посібник Д.Б. Санакоєва «Правові та організаційні основи використання спеціальної техніки у протидії злочинності»;

– курс лекцій М.В. Стащак та В.В. Шендрика на тему: «Негласні слідчі (розшукові) дії»;

– лекція А.М. Щербаковського на тему: «Негласні слідчі (розшукові) дії та відповідні оперативно-розшукові заходи».

У дослідженнях, проведених на вказаному рівні, здебільшого досить поверхнево розглянуто предмет обраної тематики, зокрема лише в рамках, визначених положеннями чинного законодавства;

4) на рівні наукових статей:

– Є.В. Бондаренко «Прокурорський нагляд під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування»;

– Є.В. Бондаренко та М.М. Денисенко «Процесуальний статус прокурора та функції прокуратури при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій»;

– М.Ю. Коник «Прокурорський нагляд за виконанням оперативними підрозділами доручень щодо проведення візуального спостереження за особою, річчю або місцем під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою»;

– Є.Д. Скулиш «Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України»;

– О.В. Темніков «Прокурорський нагляд та інші гарантії дотримання законності при здійсненні оперативно-розшуковими підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій в умовах реформування кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України».

На рівні наукових статей досліджено окремі правові та організаційно-тактичні аспекти, безпосередньо дотичні з обраною тематикою дослідження, однак лише фрагментарно.

Окремо зазначимо, що тематика прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ була також певною мірою розглянута в наукових працях, присвячених загальним питанням теорії та практики кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Підбиваючи підсумок, доходимо висновку, що комплексно питання здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні НСРД підрозділами НПУ на сьогодні ще не досліджувалось.

Використані джерела:

1. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

2. Тагієв С. Р. Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Садіг Рза огли Тагієв. - Харків, 2016. - 40 с.

3. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс] // Законодавство України. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai№.cgi?page=1&№reg=3723-12>.

4. Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гольдберг Наталя Олександрівна. - Харків, 2017. - 254 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2017

Шинкаренко Е. С. Состояние научной разработанности вопроса прокурорского надзора за соблюдением законности при проведении негласных следственных (розыскных) действий подразделениями Национальной полиции Украины

В статье сделана попытка определить состояние научной разработанности вопроса прокурорского надзора за соблюдением законности при проведении негласных следственных (розыскных) действий подразделениями Национальной полиции. По этому поводу автором анализируется профессиональная юридическая литература. В результате проведенного исследования сделаны умозаключение, что, во-первых, комплексно вопросы осуществления прокурорского надзора за соблюдением законности при проведении НСРД подразделениями НПУ на сегодня еще не исследовалось. Во-вторых, имеющиеся работы, в которых фрагментарно рассматривалась исследуемая нами тематика, безусловно, служат теоретической основой выяснения проблематики надзорной деятельности прокурора за соблюдением законности при проведении негласных следственных (розыскных) действий. В то же время, принимая во внимание обновленную редакцию Закона Украины «О прокуратуре», существующие проблемы современной правоохранительной практики, сделан вывод о целесообразности определения современного состояния научной разработанности вопроса прокурорского надзора за соблюдением законности

при проведении негласных следственных (розыскных) действий подразделениями Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: *прокурорский надзор за соблюдением законности, негласные следственные (розыскные) действия, подразделения Национальной полиции Украины.*

Shynkarenko E. The State of Scientific Development of the Issue of Prosecutor's Oversight of Adherence to the Law During the Conduct of Secret Investigative (Searching) Actions by the Units of Ukrainian National Police

The article attempts to determine the state of scientific development of the issue of prosecutor's supervision of the observance of legality during the conduct of secret investigation (search) actions by units of the National Police. To achieve this goal, the scientific literature is analyzed, as a result of which it has been established that certain aspects of the prosecutor's supervision of the observance of the lawfulness of the conduct of the NDSB by the units of the NP were studied in the works of scientists in the areas of criminalistics, criminal process and investigative activities when considering issues related to:

- prosecutor's oversight of the activities of pre-trial investigation bodies and operational units;
- adherence to the lawfulness in the implementation of procedural and operational-search activities.

Taking into account the above-mentioned, the author's research papers of interest to a particular problem are considered in the light of the degree of research. Thus, analyzing the research at the level of theses for obtaining the degree of the Doctor of Legal Sciences, it is stated that the problems of the prosecutor's supervision of the observance of legality during the conduct of the NDSB by the units of the NP were considered in the context of studying the general issues related to the holding of secret investigative (search) actions. At the same time, studying scientific works at the level of candidate's theses and monographic studies made the conclusion that the issue of prosecutor's oversight of the observance of legality during the conduct of the NDSB by the units of the state of emergency was not yet sufficiently investigated, but only disclosed the separate concepts, principles and content of the activity during the study other issues. This is due to the fact that the subject of these studies well was the coverage of the problem. With regard to the results of the analysis of scientific works at the level of textbooks, manuals and lectures, it is concluded that in the studies conducted at the specified level aspects related to prosecutor's supervision of the observance of the rule of law during the conduct of NDSB units of the NP, for the most part the subject of the selected topics is rather superficially considered, only in accordance with the provisions of the applicable legislation. By the way, a similar conclusion was made and analyzed the research at the level of scientific articles. At the same time, it was noted that the topics of the prosecutor's oversight of legality during the conduct of the NDSB by the units of the NP were also fragmented in scientific papers devoted to the general questions of the theory and practice of the criminal process and operative-search activity.

As the conclusion is substantiated, it is stated that the issue of implementation of the prosecutor's supervision over compliance with the NCDs by the units of the National Defense League has not yet been investigated yet.

Keywords: *prosecutor's supervision over legality, secret investigative (search) actions, National Police Units.*

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.95(477):342.72/73

М. Ю. Веселов

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ (НАДЗВИЧАЙНИХ ТА «ГІБРИДНИХ») АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Стаття присвячена питанням забезпечення права людини на інформацію. Дане дослідження розкриває особливості правового регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та гібридних) адміністративно-правових режимів. Проаналізовано характер та ступень трансформації права на інформацію в зазначених умовах, систематизовано заходи правового режиму за їх природою (змістом) та спрямованістю, окреслено основні проблеми правового регулювання інформаційних правових.

Ключові слова: *адміністративно-правовий режим, безпека, заходи правового режиму, інформаційні відносини, інформація, обмеження права, право, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Інформація є невід'ємним компонентом людського буття. Вона втілює уявлення про нас самих, і про наше оточення, є абстрактним ланцюгом між минулим, сучасним та майбутнім. Без інформації не можна уявити процесу мислення, і загалом розумової діяльності людини. Особа в суспільстві ототожнює себе з певною інформацією, збирає корисну для себе інформацію або захищає її від інших. Інформація має багато властивостей, серед яких, за критерієм корисності для людини, суспільства, держави, її можна поділити на корисну, нейтральну та шкідливу. Важливість інформації для людини знаходить утілення в певних конституційних гарантіях цих відносин.

XXI ст. ознаменувалося бурхливим розвитком інформаційних технологій, появою нових форм комунікативних зв'язків, а також способів розповсюдження та отримання інформації. Слід констатувати, що в нашій країні також активно відбувається процес інформаційної глобалізації. Водночас актуальним стає дослідження тих проблем, які пов'язані з розвитком інформаційних правовідносин, а саме – інформаційна безпека, інформаційний суверенітет, обмеження прав громадян на доступ до інформації тощо. Додамо, що особливої уваги вимагають питання регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Павовідносини в інформаційній сфері стали темою досліджень багатьох учених: В. М. Абакумова, І. Р. Березовської, І. Р. Боднар, О. В. Герасименка, В. М. Желіховського, М. М. Зайцева, О. О. Зологар, Л. П. Коваленко, Г. М. Линника, О. О. Лисенко, В. А. Ліпкана, С. І. Лопатіна, Ю. Є. Максименко, В. В. Маркова, А. М. Новицького, О. В. Олійника, Д. О. Перова, Л. І. Рудник,

І. М. Сопілко, В. М. Супруна та ін. У багатьох з цих робіт автори розглядають можливість та доцільність обмеження ряду так званих інформаційних прав в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку тощо. Але жодна з наукових праць не містить комплексного аналізу особливостей адміністративно-правового регулювання інформаційних відносин за умови, якщо існує реальна загроза техногенного, природного або соціального характеру. Тобто, коли на всій території країни або в окремих її місцевостях вводиться той чи інший особливий правовий режим. Ті вчені, які вивчали проблеми нормативного врегулювання особливих правових режимів (А. В. Басов, В. В. Белєвцева, О. М. Бідей, А. О. Виприцький, Я. А. Колінко, В. М. Комарницький, В. В. Конопльов, С. О. Кузніченко, С. О. Магда, Т. П. Мінка, Є. Ю. Соболев, А. С. Філіпенко та ін.), якщо й звертали увагу на окремі аспекти цієї тематики (але далеко не всі), то, у кінцевому результаті, не сформулювали окремого уявлення про основні засади та стан урегульованості інформаційної складової особливих правових режимів. До того ж, реалії сьогодення ставлять нас перед фактом, що крім так званих «типових» надзвичайних правових режимів можуть існувати й нетипові (з точки зору загального науково-правового уявлення) – «гібридні» адміністративно-правові режими.

Формування цілей. З урахуванням зазначеного, метою цієї статті є визначення особливостей правового регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів. У межах цієї мети планується проаналізувати характер та ступінь трансформації права на інформацію в зазначених умовах, систематизувати заходи правового режиму за їх природою (змістом) та спрямованістю, окреслити основні проблеми правового регулювання інформаційних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про інформацію» у ст. 1 надає нормативне визначення терміна «інформація» – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Інформація та відповідно інформаційна інфраструктура є об'єктом правового регулювання з боку держави. Правовідносини у цій сфері О. В. Герасименко визначає як урегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають щодо інформації або юридично важливих результатів дій (бездіяльності) з інформацією (передача, отримання, нерозголошення). Цілком обґрунтованим вважається висновок автора стосовно того, що об'єктом правових відносин в інформаційній сфері може виступати й пов'язаний з інформацією результат поведінки учасника правовідносин (надання, отримання, нерозголошення інформації тощо) [1, с. 185-186]. Утілюючи міжнародно-правові та конституційні положення, українське законодавство закріплює певні засади та гарантії реалізації права на інформацію. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про інформацію» право на інформацію забезпечується: створенням механізму реалізації права на інформацію; створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних,

архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації (далі – ЗМІ) про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійсненням державного й громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; установленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію. На доповнення викладеного, у другій частині зазначеної норми законодавець підкреслює, у яких випадках таке право може бути обмежене і, що таке обмеження може бути передбачено тільки законом.

Обмеження, що мають місце в інформаційній сфері, зумовлені певними видами загроз, які можуть виникати через реалізацію наведеного права. І. Р. Березовська загрози в інформаційній сфері поділяє на загрози діяльності влади щодо реалізації національних інтересів в інформаційній сфері й загрози об'єктам національних інтересів в інформаційній сфері, які, у свою чергу, можна поділити на загрози інформації (відомостям, повідомленням), інформаційній інфраструктурі та правовому статусу людини в інформаційній сфері [2, с. 191-192]. Ураховуючи наведене, слід визначити, що правова наука на сьогодні оперує низкою теоретично-правових інститутів та категорій, які спрямовані на запобігання та відвернення зазначених видів загроз, зокрема це такі категорії, як «інформаційна безпека», «інформаційний суверенітет», «інформаційно-правовий режим» тощо.

Деякі англомовні джерела містять таке тлумачення терміна «безпека» (стосовно інформаційних систем) – це фізична категорія, яка гарантує, що система відповідає певним критеріям, пов'язаним зі збереженням особистої й колективної безпеки (автор. перекл. з англ. мови – В. М.) [3, с. 459]. Інститут інформаційної безпеки вивчали такі науковці, як В. А. Ліпкан, В. М. Абакумов, І. Р. Березовська, О. В. Олійник, М. М. Зайцев. Інформаційний суверенітет, а також механізм правового регулювання щодо його забезпечення став предметом дисертаційного дослідження В. М. Супруна та інших учених.

Порівняно вдалим для сприйняття видається нам дефініція «інформаційної безпеки», яку надає М. М. Зайцев – це діяльність суб'єктів інформаційних правовідносин, спрямована на захист їх прав та інтересів від порушень з боку інших суб'єктів інформаційних відносин унаслідок створення, використання та поширення ними недостовірної, викривленої або неповної інформації; несанкціоноване поширення та використання інформації, яка охороняється законом; порушення цілісності та доступності інформації [4, с. 169]. Відповідно інформаційний суверенітет О. В. Олійник розглядає як «важливу складову забезпечення інформаційної безпеки» – виключне право України самостійно й незалежно з додержанням баланс інтересів особи, суспільства й держави визначати внутрішні й геополітичні інтереси у сфері інформаційної діяльності... [5, с. 402]. Здійснений В. М. Супруном аналіз свідчить про існування реальних загроз інформаційній безпеці держави (інформаційна війна, інформаційна

експансія іноземних держав; обмеження або порушення інформаційних прав та свобод громадян тощо). Автор підкреслює, що аналіз суб'єктного складу інформаційного суверенітету та свободи інформації дає підстави зазначити, що для кожного із суб'єктів інформаційних відносин законодавством передбачено окремі міри свободи інформації в реалізації права на інформацію, ураховуючи специфіку самого суб'єкта інформаційних відносин [6, с. 15]. Ці особливості, так званої «свободи інформації», а також передбачені законом обмеження знаходять утілення в нормах законів України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про телебачення й радіомовлення», «Про державну таємницю», «Про доступ до публічної інформації», «Про науково-технічну інформацію» тощо. Указані правові акти встановлюють загальні правила обігу інформації в суспільстві, визначають правовий статус суб'єктів інформаційних правовідносин, передбачають особливості доступу та захисту окремих видів інформації (персональних даних, конфіденційної, службової, таємної інформації) тощо. У цьому контексті доцільно казати про інформаційно-правовий режим. Л. П. Коваленко визначає його як сукупність загальнообов'язкових правил поведінки громадян та юридичних осіб, а також порядок реалізації ними своїх прав і інтересів в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки й порядку спеціально уповноваженими органами та їх посадовими особами [7, с. 345].

Водночас законодавець зважено підходить до питань гарантування права на інформацію та забезпечення інформаційної безпеки. Це втілюється, наприклад, у законодавчому закріпленні неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ (ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») або телерадіоорганізацій (ст. 6 Закону України «Про телебачення й радіомовлення»); обмеженні доступу до інформації (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). У разі встановлення факту зловживання суд може припинити випуск друкованого видання або анулювати ліцензію телерадіоорганізації. Але приведені правовідносини розраховані на ослаблену діяльність органів публічної адміністрації, за умови відсутності як внутрішніх, так і зовнішніх дестабілізаційних чинників у країні.

Як слушно зауважує С. О. Кузніченко, проблема стає актуальною під час виникнення надзвичайних ситуацій, коли події виходять з-під контролю. Різноманітні небезпечні явища вимагають нормативного впливу, що відрізняється від сучасного в нормальних умовах. Правове регулювання в таких умовах пов'язане з поняттям надзвичайного адміністративно-правового режиму [8, с. 273]. Аналіз нормативно-правових актів дозволяє окреслити перелік умов, за яких можливо введення того чи іншого особливого адміністративно-правового режиму: 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

2) здійснення масових терористичних актів; 3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей; 4) виникнення масових безпорядків; 5) спроба захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України способом насильства; 6) масовий перехід державного кордону з території суміжних держав; 7) потреба відновлення конституційного правопорядку й діяльності органів державної влади; 8) проведення антитерористичної операції; 9) зброяна агресія чи загроза нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності; 10) тимчасова окупація або анексія території України; 11) розгортання в окремих районах України миротворчої операції ООН; 12) відновлення життєдіяльності в населених пунктах та районах України, які були тимчасово окуповані або постраждали від військової агресії чи терористичної діяльності; 13) усунення наслідків радіоактивного забруднення території України внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Ураховуючи різноманітний характер приведених умов, та ступінь, зміст і спрямованість загроз, які вони створюють, в інформаційних правовідносинах можуть відбуватися такі трансформації:

– утворення спеціальних органів публічного адміністрування або перерозподіл повноважень між наявними щодо здійснення заходів правового режиму того чи іншого стану (зокрема й тих, що стосуються інформаційної безпеки), наприклад, військове командування, військові адміністрації (ст.ст. 3 та 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ст. 10 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»); Антитерористичний центр та координаційні групи при Службі безпеки України (ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»); органи місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей (ст.ст. 5 та 6 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»); центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення (ст. 8 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи») тощо;

– делегітимізація діяльності органів, їх посадових та службових осіб на тимчасово окупованій території, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законами України (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»);

– регулювання роботи підприємств телекомунікації, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації (п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»); цивільних теле- та радіоцентрів (п. 6 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»);

– установа додаткових підстав для збирання, обробки та зберігання інформації про особу (персональних даних). Зокрема закони

встановлюють особливі режиму в'їзду й виїзду до територій або місцевостей (районів), де діє особливий адміністративно-правовий режим (п. 1 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»; ст. 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»). Інформація про осіб, які в'їжджають на тимчасово окуповану територію України або виїжджають з неї, вноситься уповноваженими службовими особами підрозділу охорони державного кордону до відповідної бази даних (п. 36 Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 367);

- забезпечення інформаційних, культурних зв'язків з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, у зоні проведення військових дій і т. ін. (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»);

- забезпечення населення потрібною інформацією про радіаційний стан території, що зазнала радіоактивного забруднення (ст. 10 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»); про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися й загрожують безпеці людей (п. 2 ч. 4 ст. 21 Закону України «Про інформацію»); про вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»);

- зобов'язання України (відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) у разі введення воєнного стану негайно повідомити через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини й громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»);

- зобов'язання телерадіоорганізацій, незалежно від форм власності, безкоштовно оприлюднювати повідомлення про надзвичайні ситуації. Право на використання телебачення й радіомовлення з цією метою належить органам влади і посадовим особам, які уповноважені приймати рішення в умовах надзвичайних ситуацій (ч. 2 ст. 49 Закону України «Про телебачення й радіомовлення»);

- установа особливих правил користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі (п. 8 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»);

- установа дозвольного режиму збирання інформації в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій представниками ЗМІ. Так, перебування в районі проведення антитерористичної операції осіб, які не залучені до її проведення, допускається з дозволу керівника оперативного штабу (ч. 4 ст. 14 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»). Контакти з представниками засобів масової інформації здійснюють керівник оперативного штабу або визначені ним особи (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»);

– використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення (п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»);

– заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого й колективного користування (п. 7 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»); приймально-передавальних радіостанцій особистого й колективного користування та передачі інформації через комп'ютерні мережі (п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»);

– заборона користування радіочастотним ресурсом України (п. 8 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»);

– обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування (п. 9 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»);

– заборона виготовлення й розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку (п. 6 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»). Забороняється поширення через ЗМІ або в інший спосіб інформації, яка: розкриває спеціальні технічні прийоми й тактику проведення антитерористичної операції; може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які перебувають у районі проведення зазначеної операції або за його межами; має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції; містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди) (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»);

– заборона трансляції телепередач, виготовлених після 01.08.1991 р. (дата Проголошення незалежності України), що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; аудіовізуальних творів (фільмів, телепередач, крім інформаційних та інформаційно-аналітичних телепередач), одним із учасників яких є особа, внесена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці (абзаци 8 та 9 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»);

– вилучення у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку (п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Висновки. Таким чином, введення будь-яких з надзвичайних або інших особливих адміністративно-правових режимів вносить певні тимчасові зміни в регулювання інформаційних правовідносин на території України чи в окремих її місцевостях. Проте обмеження прав фізичних та юридичних осіб,

які застосовуються в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів, та на яких акцентують увагу ряд учених (наприклад, В. В. Белєвцева [16, с. 17], С. О. Кузнiченко [17, с. 21], С. О. Магда [18, с. 16], І. О. Соколова [19, с. 13]) є не єдиними формами трансформації інформаційних відносин. Так, було встановлено, що на спеціальні органи публічного адміністрування також покладаються додаткові обов'язки.

Усі наведені вище заходи правового режиму, що обумовлюють зміни в правовідносинах інформаційного характеру, залежно від цілеспрямування та змісту таких заходів, можна розподілити на такі види: а) адміністративно-компетенційні; б) забезпечувально-гарантуючі; в) регулятивні; г) дозвільні; д) зобов'язуючі; е) обмежувально-заборонні; е) превентивно-примусові.

Установлення системності в правовому регулюванні інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів дозволяє виявити низку вад такого регулювання. Серед них передусім слід звернути увагу на такі, як надмірна розпорошеність окремих норм, що регулюють ці питання в багатьох законах; брак збалансованого врегулювання гарантій та обмежень щодо прав в інформаційній сфері в спеціальних законах, які визначають той чи інший вид особливого адміністративно-правового режиму; «допустимість» установлення певних правил (зокрема й обмежень) у сфері доступу до інформації спеціальними тимчасово створеними органами публічного адміністрування (нагадаємо, що ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію» закріплює, що право на інформацію може бути обмежене законом); складність контролю інформації в Інтернеті через його екстериторіальність та позанаціональність тощо.

Способи розв'язання цих проблем має стати завданням для наших дальших наукових пошуків та розвідок.

Використані джерела:

1. Герасименко О. В. Адміністративно-правове регулювання відносин у інформаційній сфері: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Герасименко; Міжнар. ун-т бізнесу і права. – Херсон, 2014. – 204 с.
2. Березовська І. Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. Р. Березовська; Нац. академія внутр. справ. – К., 2012. – 239 с.
3. Longley D., Information Security. Dictionary of Concepts, Standards and Terms / Dennis Longley, Michael Shain, William Caelli. – N.Y.: STOCKTON PRESS, 1992. – 524 p.
4. Зайцев М. М. Правове регулювання забезпечення інформаційної безпеки у сфері оборони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. М. Зайцев; Військ. ін.-т Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – 195 с.
5. Олійник О. В. Інформаційна безпека України: доктрина адміністративно-правового регулювання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Олійник; Ін-т законодавства Верх. Ради Укр. – К., 2013. – 460 с.
6. Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. М. Супрун; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 21 с.

7. Коваленко Л. П. Інформаційне право України. Проблеми становлення та розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Л. П. Коваленко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 418 с.

8. Кузніченко С. О. Реформування інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні: постановка проблеми / С. О. Кузніченко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 273–280. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2009-1/09kcoupp.pdf> (дата звернення: 05.11.2017).

9. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 28.12.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/conv> (дата звернення: 01.11.2017).

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 09.07.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 01.11.2017).

11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. Дата оновлення: 07.05.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15/conv/page> (дата звернення: 02.11.2017).

12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Дата оновлення: 05.03.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 08.11.2017).

13. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Дата оновлення: 10.10.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення: 08.11.2017).

14. Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 06.10.2017 р. № 2167-VIII. Дата оновлення: 06.10.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2167-19> (дата звернення: 08.11.2017).

15. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 р. № 791а-XII. Дата оновлення: 04.08.2016. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12/conv> (дата звернення: 01.11.2017).

16. Белєвцева В. В. Адміністративно-правові режими у сфері державної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В. В. Белєвцева; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К., 2015. – 37 с.

17. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / С. О. Кузніченко; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 34 с.

18. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. О. Магда; Нац. юрид. академія Укр. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 22 с.

19. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. О. Соколова; Нац. ун-т «Юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 23 с.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017

Веселов М. Ю. Правовое регулирование информационных отношений в условиях особых (чрезвычайных и «гибридных») административно-правовых режимов

Статья посвящена вопросам обеспечения права человека на информацию. Данное исследование раскрывает особенности правового регулирования информационных отношений в условиях особых (чрезвычайных и гибридных) административно-правовых режимов. Проанализированы характер и степень трансформации права на информацию в указанных условиях, систематизированы мероприятия правового режима по их природе (содержанию) и направленности, обозначены основные проблемы правового регулирования информационных правоотношений.

Ключевые слова: *административно-правовой режим, безопасность, меры правового режима, информационные отношения, информация, ограничение права, право, правовое регулирование.*

Veselov M. Legal Regulation of Information Relations in the Conditions of Special (Emergency and «Hybrid») Administrative-Legal Regimes

The article is devoted to issues of ensuring the human right to information. In this study, it is emphasized that under the conditions of action in the territory of Ukraine or in certain areas of its special (emergency or «hybrid») administrative and legal regimes, the provision and realization of the right to information significantly changes. Legislation contains a number of additional requirements, restrictions and prohibitions to physical (legal) persons. This is done for the sake of protecting national interests, reducing social tension, preventing provocations and offenses among the population, fighting anti-state activities and aggression, etc. At the same time, additional requirements for guaranteeing the right to information and providing citizens with information are also put forward to public administration bodies, including to specially created state institutions (military command, military administration, anti-terrorist center). In addition, attention is drawn to the need to provide information and cultural relations with Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territory or in the area of hostilities.

The article reveals the peculiarities of legal regulation of information relations in the conditions of special (emergency and hybrid) administrative-legal regimes. The first group includes the legal regime of emergency; legal regime of martial law; to the second group («hybrid») – a regime in the area of the anti-terrorist operation; legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine; a special procedure for local self-government in certain districts of Donetsk and Luhansk regions; the legal regime of the territory that was exposed to radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster, etc. The character and degree of transformation of the right to information under the specified conditions are analyzed, measures of the right regime are systematized according to their nature (content) and orientation. Based on the analysis of legal acts, the main problems of legal regulation of information legal relations are outlined.

Key words: *administrative-legal regime, security, measures of legal regime, information relations, information, restriction of law, law, legal regulation.*

УДК 343.353(477)

В. А. Дем'янчук

**ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ В ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНІ:
УРОКИ ТА ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ**

У статті досліджено досвід реалізації антикорупційної політики Польщі та Німеччини й можливості його застосування в Україні. Проаналізовано окремі напрями антикорупційної політики названих держав, а також систему спеціалізованих інституцій у сфері запобігання та протидії корупції. Визначено основні застереження щодо використання в Україні зарубіжного досвіду реалізації антикорупційної політики, які обумовлені потребою захисту національних інтересів та індивідуалізації правових форм і методів залежно від ментальних особливостей українського народу. Акцентовано увагу на комплексності антикорупційної політики країн ЄС, що передбачає активне залучення до запобігання та протидії корупції інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: *антикорупційна політика, антикорупційне законодавство, реалізація антикорупційної політики, зарубіжний досвід, корупція, методи.*

Постановка проблеми. Формування будь-якого виду державної політики є комплексним, багатоетапним процесом, що відбувається з урахуванням декількох складових, одним з яких є вивчення зарубіжного досвіду та визначення можливості його застосування. Зарубіжний досвід в антикорупційній політиці використовується як функціональний інструмент формування національної політики у сфері запобігання та протидії корупції. На сучасному етапі рецепція такого досвіду є актуальною, адже численні законодавчі та організаційні новації у сфері протидії корупції в Україні, як показує практика, є недосконалими та не зовсім ефективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти реалізації антикорупційної політики в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) у різні часи досліджували О. Ю. Бусол, Д. Г. Заброта, О. О. Кашкаров, І. В. Коруля, М. І. Мельник, Д. Й. Никифорчук, А. І. Рибак, І. В. Чемерис та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Проте порівняльний аналіз антикорупційної політики Польщі та Німеччини не проводився, що вказує на актуальність теми дослідження.

На сьогодні невіршеним залишається питання комплексності та послідовності антикорупційної політики України, оскільки законодавець робить акцент лише на її окремих аспектах (декларування доходів, розслідування справ тощо). Водночас інші важливі завдання (підвищення рівня правосвідомості громадян, прозорість діяльності влади тощо) залишаються поза увагою, що негативно позначається на протидії корупції.

Формування цілей. Метою статті є теоретико-правове дослідження досвіду реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині й визначення можливостей його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами (далі – Угода про асоціацію), як зазначає І.А. Березовська, вимагатиме від

Україні вирішення низки правових проблем, пов'язаних зі створенням засад для дії норм Угоди про асоціацію в її внутрішньому правопорядку. Виконання Угоди про асоціацію за наявності відповідної політичної волі може започаткувати якісно новий етап інтеграції України з ЄС та стати чинником, що зумовить подальші напрями розвитку правової системи України [1, с. 184]. Убачається, що однією з таких проблем є недосконалість правових методів, які використовуються при реалізації антикорупційної політики держави, адже попри позиціонування достатньо адекватних цілей, її результативність, на жаль, залишається низькою.

На думку Н. В. Єфремової, правова інтеграція – це не тільки зміна структурних компонентів системи права, а й об'єктивні вияви функціонування правової системи, які можна визначити у вигляді трьох правових компонентів: доктринального (концептуального), нормативного та юридико-технічного (нормативно-технологічного). Саме в межах цих компонентів і здійснюється як правова інтеграція загалом, так і правове запозичення, зокрема [2, с. 72]. Варто акцентувати увагу на тому, що побудова незалежної демократичної держави та світові інтеграційні процеси потребують створення якісно нової системи управління, урахувавши як реальність сучасного життя й перспективи соціально-економічного розвитку, так і досвід управління в розвинутих країнах світу [3, с. 5]. Зрушення в цьому напрямі почалися з ухвалення Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р) [4].

Якщо розглядати зарубіжний досвід через призму антикорупційної політики, то передусім слід висловити декілька застережень щодо його застосування, а саме:

- правові форми та методи запобігання й протидії корупції як у зарубіжних державах, так і в Україні залежать від менталітету громадян. Це треба враховувати при імплементації позитивного досвіду;

- антикорупційна політика може цілком виправдано вважатися однією із засад національної безпеки держави. У такому випадку не слід робити антикорупційну політику занадто публічною сферою діяльності влади, і тим більше впроваджувати практику, коли сторонні наднаціональні структури або інші міжнародні організації отримують право брати участь у боротьбі з корупцією в Україні;

- будь-який, навіть найбільш позитивний досвід у сфері реалізації антикорупційної політики, завжди є результатом міжінституціональної діяльності держави в різних сферах суспільного життя. Інакше кажучи, ефективна боротьба з корупцією – це не тільки досконале законодавство та система антикорупційних органів, а й ефективна політика держави у сфері соціального та пенсійного забезпечення, правого просвітництва, оподаткування та бюджетування тощо.

У дослідженні Н. П. Підбережик зазначає, що корупція не оминула держави ЄС. Вона не лише підтримує демократичні основи функціонування, але й негативно впливає на економічне становище держав Єврозони. На

сьогодні кожен четвертий з п'яти жителів ЄС вважає корупцію основною проблемою у своїй країні. Вартість збитків, які корупція завдає країнам ЄС перевищує 100 мільярдів євро на рік. Найбільші прояви корупції в ЄС прослідковується в Словаччині, Румунії, Італії, Латвії, Угорщині та Греції. У цих країнах існує безпосередній зв'язок між рівнем корупції та бюджетним дефіцитом [5, с. 158]. Отже, корупція притаманна не лише пострадянським державам чи державам з низьким рівнем розвитку. Убачається, що й в Україні можливо знизити або навіть викоринити корупцію.

Цікавим є досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі, де діє Антикорупційна стратегія, головними цілями якої є: ефективне виявлення корупції, підвищення свідомості суспільства, заохочення етичної поведінки, реалізація сучасних механізмів боротьби з корупцією, посилення співробітництва між правоохоронними органами, удосконалення антикорупційного законодавства [6, с. 61].

Щодо організаційних засад реалізації антикорупційної політики в Польщі Д. Г. Заброта та О. О. Кашкаров зазначають, що в державі діє децентралізована модель формування антикорупційних інституцій, яка передбачає розподіл повноважень у сфері боротьби з корупцією між правоохоронними та іншими державними органами. За такою схемою частина повноважень у цій сфері поділяється між вищими органами державної влади (президент, парламент, уряд) та одним (декількома) державними органами, що виконують правоохоронні функції. Зокрема, при Президентові Польщі функціонує Департамент державного управління, який спільно з МВС забезпечує запобігання та протидію корупції [7, с. 124].

Також до організаційної структури належить Центральне антикорупційне бюро, метою діяльності якого є: боротьба зі зловживаннями влади та використанням привілеїв для досягнення особистої майнової користі. Окрім цього, у державі існують органи фінансової розвідки, які від правоохоронних органів отримують інформацію, необхідну для протидії корупції. Вказані органи мають можливість зіставити базу фінансових даних із базою даних про злочини. Така система дозволяє досить ефективно виявляти корупційні дії представників влади та вести результативну боротьбу з ними [8, с. 172].

Окрім Конституції та кодексів (кримінального, цивільного), що містять антикорупційні норми, у Польщі прийнято ще низку документів: Кодекс етики цивільної служби (2002 р.), який встановлює стандарти поведінки публічних службовців, Закони Польщі «Про протидію введенню до фінансового обігу матеріальних засобів нелегального чи невизначеного походження» (2000 р.), «Про право публічних замовлень» (2004 р.) тощо. Одночасно з прийняттям цих актів Центральне антикорупційне бюро запровадило такий напрям діяльності, як аналітична робота за результатами перевірок та моніторингу, який знаходить своє відображення у формуванні переліку корупційних ризиків [9, с. 719].

Неодмінним атрибутом антикорупційної політики Польщі є залучення до цього процесу громадськості. Зокрема, у державі створений та успішно функціонує Моніторинговий комітет з представників інститутів

громадянського суспільства, який здійснює громадський контроль за реалізацією антикорупційної політики. Сфера діяльності цього комітету досить широка: від виявлення та документування випадків корупції у владі – до проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання корупції. Окремим напрямом діяльності комітету є розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та підзаконних актів [10].

Також дуже позитивним і змістовним є досвід реалізації антикорупційної політики Німеччини. В основу боротьби з корупцією в цій державі покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової, бази злочинних угруповань. Генеральна лінія німецького уряду у сфері протидії корупції полягає в тому, щоб у результаті законодавчих, організаційних, кадрових та інших заходів унеможливити зловживання державними службовцями своїм посадовим становищем. Серед антикорупційних механізмів, запроваджених у ФРН, слід назвати намір створити реєстр корумпованих фірм. При цьому запозичується досвід Ізраїлю, коли фірма, унесена до такого реєстру, позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, а також стає об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів [11, с. 22].

Організаційними особливостями системи антикорупційних органів у Німеччині є наявність різних форм спеціалізованих суб'єктів, що займаються виявленням випадків корупції всередині самої системи, зокрема йдеться про Департаменти внутрішніх розслідувань [12, с. 26]. Це дуже актуально, адже не рідко самі посадовці, які мають боротися з корупцією, отримують неправомірну вигоду. Так, в Україні 20 вересня 2017 року викрито старшого слідчого управління фінансових розслідувань Києво-Святошинської обласної державної податкової інспекції ГУ ДФС в Київській області, який вимагав й отримав неправомірну вигоду в розмірі 20 тисяч доларів від керівника одного з товариств за не перешкоджання в здійсненні господарської діяльності вказаного товариства та не притягнення останнього до кримінальної відповідальності. Водночас найближчий родич підозрюваного є детективом НАБУ та розслідує справу «Роттердам плюс» [13].

Основою антикорупційної політики Німеччини без перебільшень можна назвати кадрову політику на найвищому рівні. Вимоги та обмеження до державних службовців є дуже жорсткими. Передусім вони пов'язані з обмеженням на підприємницьку діяльність або будь-яке інше сумісництво. Окрім цього, особи повинні отримати відповідний дозвіл вищої службової інстанції, яка ретельно перевіряє кожен кандидатуру. Але такі процедури компенсуються високим рівнем оплати праці державних службовців [14, с. 111]. Варто акцентувати увагу на тому, що в Німеччині дуже ретельно деталізовані та формалізовані питання отримання державними службовцями винагороди за будь-яку діяльність, що не входить до основного кола обов'язків, незалежно від того здійснюється вона за місцем служби чи поза нею. Зокрема, у законодавстві визначено граничний розмір такої винагороди в календарному році для окремих категорій державних службовців [15, с. 113].

Для України цей досвід можна застосувати до осіб, які займають найвищі державні посади, оскільки випадки використання таких посад у власних інтересах є системними й не залежать від політичної кон'юнктури. Так, гонорар В. Ф. Януковича за книгу, яка виявилася звичайним фотоальбомом, склав 16 мільйонів гривень [16]. У 2016 році народний депутат України С. А. Лещенко отримав гонорар 35 тисяч гривень від «Фонду Віктора Пінчука», який був розпорядником коштів фонду «Відродження» [17]. Отже, українській владі також слід замислитися над питанням суттєвого обмеження можливостей зловживання посадою, оскільки вони цілком можуть мати корупційне походження. До того ж варто переглянути й інші можливі корупційні ризики, які стають у нагоді політикам. Так, народний депутат України О. В. Ляшко опублікував інформацію про суттєві зміни в майновому стані на сайті Національного агентства із запобігання корупції. Згідно з оприлюдненою 24 жовтня 2017 р. політиком інформацією він тричі виграв у лотерею «Українська національна лотерея». Сума вигравшів становить 500 тисяч гривень [18].

Потрібно звернути увагу на той факт, що Німеччина, як і Польща, робить акцент на залученні громадськості до реалізації антикорупційної політики. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про економічні злочини. Таке рішення було прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вказаного спецвідділу, який складається всього з дев'яти працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Кримінальні справи було відкрито в 124 випадках, з яких 30 % стосується справ щодо корупції [19, с. 175].

Висновки. Теоретико-правове дослідження форм і методів реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині дозволяє дійти декількох висновків.

1. Встановлено, що антикорупційна політика Польщі – це гармонійне поєднання примусових, заохочувальних і просвітницьких заходів, порядок реалізації яких чітко регламентований, а мета й цілі реалізації – конкретно визначені. Міжінституціональний характер окремих напрямів антикорупційної політики Польщі створює можливість оперативної та комплексної впливати на прояви корупції, попереджати та виявляти їх, а досконалі механізми контролю та координації забезпечують результативність антикорупційної стратегії.

2. З'ясовано, що Німеччина, з притаманним їй педантизмом, формує власну антикорупційну політику за допомогою комплексного підходу, який враховує державні та суспільні інтереси. Такий баланс дозволяє досягнути дуже високих показників у боротьбі з корупцією. Держава не лише намагається встановити жорсткі вимоги до державних службовців та суворе покарання за корупцію, а й впливає на ті чинники, які зумовлюють її виникнення та утвердження в суспільстві. Звичайно, що велика доля успіху полягає у високому рівні правової культури громадян цієї держави, який формувалася століттями.

3. Доведено, що застосування в Україні позитивного досвіду запобігання та протидії корупції, зокрема й досвіду досліджених країн, має відбуватися з урахуванням таких застережень: при використанні вказаного досвіду слід враховувати: 1) ментальні особливості української нації та рівень правової культури й правосвідомості її громадян; 2) той факт, що антикорупційна політика є елементом політики у сфері національної безпеки, тому форми та методи її реалізації не повинні бути доступні загалу; 3) подолання корупції не можливе без інституціональних змін в державному управлінні, тобто реформування та модернізації вказаної сфери.

4. Убачається, що перспективним напрямом подальших наукових пошуків у цій сфері є питання розробки алгоритму впровадження позитивного досвіду реалізації антикорупційної політики країн ЄС в Україні, оскільки від ефективності форм та методів його імплементації залежить результативність запроваджених новацій.

Використані джерела:

1. Березовська І. А. Вплив Угоди про асоціацію з Євросоюзом на правову систему України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 100. С. 179–185.
2. Єфремова Н. В. Українсько-європейська правова інтеграція у доктрині конституційного права: до історико-правового досвіду. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 1 (33). С. 72–76.
3. Державне управління в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія (Моніторинг наукових досліджень і розробок) : навч. посіб. Ужгород : Ліра. 2007. 343 с.
4. Про схвалення Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80/page2/print?text=%E3%EF%F0%E0%E2%EB%V3%ED%ED%FF> (дата звернення: 02.11.2017).
5. Підбережник Н. П. Управлінські механізми запобігання та протидії корупції у країнах ЄС: досвід Польщі. *Ефективність державного управління*. 2013. № 6. С. 158–165.
6. Бусол О. Ю. Національні антикорупційні стратегії та участь громадськості в протидії корупції у країнах центральної та східної Європи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6. С. 61–64.
7. Заброта Д. Г., Кашкаров О. О. Основні моделі державних інституцій, відповідальних за реалізацію державної антикорупційної політики. *Форум права*. 2013. № 4. С. 121–126. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_inde x.htm_2013_4_23 (дата звернення: 04.11.2017).
8. Коруля І. В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливість його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 170–173.
9. Рибак А. І. Державна політика боротьби з корупцією у Польщі: нормативно-інституційний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2011. № 50. С. 717–725.
10. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005-2009, Warszawa. 2005. 26 s. URL: <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/strategia-antykorupcyjn/2515,Strategia-Antykorupcyjna-II-etap-wdrazania.html> (дата звернення: 08.11.2017).

11. Власова Г., Ляшук О. Протидія корупції: досвід деяких країн Європи. *Сучасний стан протидії корупції: досвід Чехії, України, Польщі, Словаччини* : матер. Міжнар. наук-практ. конфер. (м. Київ, 9-10 трав. 2017 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. С. 21-23.

12. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. Київ: ОЕСД. 2007. 131 с.

13. Брат детектива НАБУ попався на хабарі в 20 тисяч доларів. URL: <http://ua1.com.ua/society/brat-detektiva-nabu-popavsya-na-habari-v-20-tis-dolariv-35051.html> (дата звернення: 02.11.2017).

14. Мельник М. І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією. *Право України*. 1997. № 11. С. 111-115.

15. Чемерис І. В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 110-118.

16. Книга за которую писатель Янукович получил 16 миллионов гонорара оказалась фотоальбомом. URL: https://censor.net.ua/photo_news/266146/kniga_za_kotoruyu_pisatel_yanukovich_poluchil_16_millionov_gonorara_okazalas_fotoalbumom_fotoreportaj (дата звернення: 02.11.2017).

17. Лещенко задекларував гонорари від Пінчука і газети Moscow Times. URL: https://espreso.tv/news/2017/04/02/leschenko_zadeklaruvav_gonorary_vid_pinchuka_i_zhurnalu_moscow_times (дата звернення: 08.11.2017).

18. «Щасливчик» Ляшко задекларував вигравів у лотереї на пів мільйона гривень. URL: <https://tsn.ua/politika/schaslivchik-lyashko-zadeklaruvav-vigrashiv-u-lotereyi-na-pivmilyona-griven-1021615.html> (дата звернення: 02.11.2017).

20. 19. Никифорчук Д. Й., Бусол О. Ю. Вимір та оцінювання рівня корупції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 173-179.

Стаття надійшла до редколегії 25.11.2017

Демьянчук В. А. Опыт реализации антикоррупционной политики в Польше и Германии: уроки и предостережения для Украины

В статье исследован опыт реализации антикоррупционной политики Польши и Германии и возможности его применения в Украине. Проанализированы отдельные направления антикоррупционной политики указанных государств и система специализированных институтов в сфере предотвращения и противодействия коррупции. Определены основные предостережения относительно использования в Украине зарубежного опыта реализации антикоррупционной политики, которые обусловлены необходимостью защиты национальных интересов и индивидуализацией правовых форм и методов, в зависимости от ментальных особенностей украинского народа. Акцентировано внимание на комплексности антикоррупционной политики в странах ЕС, предусматривающей активное привлечение к предотвращению и противодействию коррупции институтов гражданского общества.

Ключевые слова: *антикоррупционная политика, антикоррупционное законодательство, реализация антикоррупционной политики, зарубежный опыт, коррупция, методы.*

Demyanchuk V. Experience on Implementation of Anticorruption Policy in Poland and Germany: Lessons and Precautions for Ukraine

The author of the article has researched the experience of implementing the anti-corruption policy of Poland and Germany and the possibilities of its application in Ukraine. At the present stage, the reception of such an experience is relevant, since numerous legislative and organizational innovations in the field of combating corruption in Ukraine, according to the practice, are imperfect and ineffective. Nowadays, the issue of the complexity and consistency of anti-corruption policy of Ukraine remains unresolved, as the authorities focus only on its particular aspects (declaration of incomes, investigation of cases, etc.). At the same time, other important tasks (increasing the level of citizens' legal awareness, transparency of government activities, etc.) remain neglected, which negatively affects the fight against corruption. The objective of the article is theoretical and legal study of the experience of implementing anti-corruption policy in Poland and Germany and determining the possibilities of its application in Ukraine. Some directions of anti-corruption policy of the specified states and the system of specialized institutions in the field of preventing and countering corruption have been analyzed. The main precautions regarding the use of international experience in the implementation of anti-corruption policy in Ukraine have been determined. They are due to the need to protect national interests and the individualization of legal forms and methods depending on the mental characteristics of Ukrainian people. They include: taking into account the mental characteristics of Ukrainian nation and the level of legal culture and legal awareness of its citizens; taking into account the fact that anti-corruption policy is an element of national security policy, therefore the forms and methods of its implementation should not be publicly available; inability to overcome corruption without institutional changes within public administration, that is, reforming and modernization of this sphere. The emphasis has been paid on the complexity of the anti-corruption policy of the EU countries, which provides the active involvement of civil society institutions into preventing and combating corruption. It has been established that Polish anti-corruption policy is a harmonious combination of compulsory, encouraging and educational measures, the procedure of the implementation of which is clearly regulated, and the purpose and objectives of the implementation are specifically defined. It has been found out that Germany, with its pedantic character, forms its own anti-corruption policy through an integrated approach that takes into account state and social interests. The state tries not only to impose strict requirements for state officials and strict punishment for corruption, but also influences those factors, which determine its occurrence and establishment in the society.

Key words: *anti-corruption policy, anti-corruption legislation, implementation of anti-corruption policy, international experience, corruption, methods.*

УДК 342.9:347.956(477)

В. І. Теремецький

**ВИМОГИ ДО АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ В
АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ
УКРАЇНИ**

У статті розглянуто вимоги, що ставляться до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України та вказано, що правильне її складання як за формою, так і за змістом, опис всіх обставин, доводів і доказів, а також подання

потрібних матеріалів, що підтверджують позицію апелянта в справі, є важливим етапом при оскарженні рішення суду першої інстанції та однією з обов'язкових вимог КАС України, що забезпечує виникнення апеляційного провадження й подальший розгляд справи судом апеляційної інстанції. Розглянуто зміст структурних елементів апеляційної скарги. Висловлено пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень ст. 296 КАС України.

Ключові слова: *апеляційна скарга, вимоги до апеляційної скарги, структура апеляційної скарги, адміністративне судочинство України.*

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку українського суспільства обумовлюють створення надійної процедури захисту законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які відстоюють свої права в адміністративному судочинстві. Проте реалізація цих прав часом ускладнюється ухваленням незаконних та необґрунтованих судових рішень. Тому виникає потреба у вивченні в межах вітчизняної адміністративної процесуальної науки вимог, що висувуються до апеляційної скарги, адже від їх дотримання залежать наслідки апеляційного провадження. Вказівка в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) на обов'язкові вимоги, що ставляться до форми і змісту апеляційної скарги, «...повинна допомогти суду апеляційної інстанції розглянути апеляцію лише тієї особи, яка користується правом на апеляційне оскарження, оцінити позицію й доводи цієї особи, дослідити підстави оскарження рішення суду першої інстанції та доводи апелянта з цього приводу» [1, с. 68]. Крім того, нова редакція КАС України від 03.10.2017 № 2147-VIII [2] спричинила необхідність доктринального аналізу положень § 1 «Апеляційна скарга» Глави 1 Розділу III для забезпечення однакового тлумачення та правозастосування його положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання процесуальної форми, структури та змісту апеляційної скарги в адміністративному судочинстві України розглядалися в наукових працях М. М. Глюховеї [3], Р. О. Кукурудза [4], Є. О. Сорочка [5], Д. Ю. Цихоні [6] та інших учених. Наукові доробки вказаних та інших учених переважно стосуються загальної характеристики вимог, що висувуються до апеляційної скарги. Утім детального аналізу цих вимог у вітчизняному адміністративному судочинстві не було здійснено.

З огляду на те, що належне дотримання форми і змісту апеляційної скарги є обов'язковою вимогою КАС України, оскільки забезпечує подальший розгляд справи судом апеляційної інстанції, потребує наукового вивчення питання щодо вимог, які ставляться до апеляційної скарги в адміністративному судочинстві, та проблем, які виникають на практиці при поданні апеляційної скарги.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування процесуального значення вимог, що ставляться до апеляційної скарги в КАС України, а також висловлення пропозицій, спрямованих на вдосконалення його положень.

Виклад основного матеріалу. Звернення до суду за захистом порушеного права або охоронюваного законом інтересу відображається у

формі та змісті апеляційної скарги. Апеляційна скарга є одним з основних документів під час перегляду справ судом апеляційної інстанції, що дозволяють вести процес цілеспрямовано, зв'язати процесуальні дії суду першої інстанції зі встановленими новими фактами й новими доказами, що на законній підставі подані до суду апеляційної інстанції, вирішувати питання про ухвалення нового рішення [7, с. 129].

З цього приводу О. В. Дем'янова зазначає, що апеляційна скарга є тим документом, котрий офіційно виражає позицію особи щодо правосудності судового рішення. Тому вимоги до апеляційної скарги можна розглядати як конкретно визначені стандарти для різних способів оскарження [8, с. 15]. До того ж від вимог, доводів та доказів, викладених у апеляційній скарзі, залежать наслідки провадження в адміністративному судочинстві.

М. М. Глуховеря стверджує, що підставою апеляційної скарги є юридичні факти, якими апелянт обґрунтовує свої вимоги, а саме зазначає, у чому виражається порушення адміністративним судом норм матеріального права та недотримання вимог процесуального права. Водночас науковець справедливо наголошує, що підставу апеляційної скарги не можна ототожнювати з доказами в справі, оскільки останні не становлять юридичних фактів, покладених в основу апеляційної скарги, а лише підтверджують їх відсутність чи наявність [9, с. 132–133]. Окрім того, підставу позову не становлять норми права, оскільки вони не свідчать про наявність чи відсутність порушення прав апелянта, а надають можливість адміністративному суду апеляційної інстанції з'ясувати, чи мало місце порушення норм матеріального або процесуального права адміністративним судом першої інстанції, оцінити певні юридичні факти [9, с. 133].

З огляду на вказане, доходимо висновку, що до змісту апеляційної скарги в адміністративному судочинстві відноситься предмет та підстави подання апеляційної скарги до відповідного суду.

У вітчизняному адміністративному судочинстві апеляційна скарга подається в письмовій формі (ч. 1 ст. 296 КАС України). Тобто, у вітчизняному законодавстві встановлюється обов'язкове додержання винятково письмової форми для подання апеляційної скарги до адміністративного апеляційного суду. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 296 КАС України в апеляційній скарзі зазначається найменування суду апеляційної інстанції, до якого подається скарга. Офіційні назви апеляційних адміністративних судів, що діють на території України, визначено в Указі Президента України «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі» від 16.11.2004 № 1417/2004 у редакції від 15.11.2014 [10].

Варто зазначити, що відповідно до ст. 297 КАС України апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції. Тобто судом, до якого подається апеляційна скарга, завжди буде апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд, що ухвалив рішення (ч. 1 ст. 292). Оскільки вимоги до форми і змісту апеляційної скарги в будь-якому із судочинств,

зокрема й в адміністративному, повинні викладатися чітко, конкретно та послідовно, а суду другої інстанції невідомо, коли і який окружний адміністративний суд його ухвалив, тому доцільно вказувати в апеляційній скарзі не лише найменування суду апеляційної інстанції, до якого подається скарга, а й найменування суду першої інстанції, який ухвалив оскаржуване рішення, номер справи та дату його ухвалення. Саме таким шляхом цілком справедливо пішов законодавець, закріпивши вказані положення в п. 2 ч. 2 ст. 296 нової редакції КАС України [2]. Водночас положення цієї норми слід також доповнити вказівкою на судове рішення, яке оскаржується, та особу, щодо якої ухвалено рішення.

В апеляційній скарзі особа повинна вказати своє ім'я (найменування), місце проживання чи тимчасового перебування (місцезнаходження), тобто поштову адресу для надсилання документів традиційним поштовим відправленням, а також номери засобів зв'язку для кореспонденції, що надсилається факсимільним і телекним зв'язком, та адресу електронної пошти (офіційну електронну адресу) для надсилання кореспонденції електронною поштою, якщо такі є (п. 3 ч. 2 ст. 296 КАС України). Вважаю, що такий перелік відомостей про осіб, які подають апеляційні скарги, має також містити інші реквізити, що дозволять швидше та оперативніше ідентифікувати апелянта. Зокрема, доцільно встановити обов'язкову вимогу для юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців вказувати ідентифікаційний код юридичної особи відповідно до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Водночас для фізичних осіб потрібною є вказівка про зазначення в апеляційній скарзі реєстраційного номеру облікової картки платника податків, місця проживання чи перебування чи реєстрації (якщо такі дані не збігаються). Також важливо, щоб апелянт зазначав дані про інших учасників у справі, якщо вони відомі особі, яка подає апеляційну скаргу. Йдеться про повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб), їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб). Зауважимо, що наведені пропозиції переважно знайшли своє відображення в п. 3-4 ч. 2 ст. 296 КАС України.

Також апеляційна скарга повинна містити вказівку на те, у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість оскаржуваного рішення (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, унаслідок необґрунтованої відмови в прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин, неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин) (п. 6 ч. 2 ст. 296 КАС України).

Деякі держави надають особливого значення формі та змісту апеляційної скарги. Так, процесуальне законодавство Німеччини містить чимало вимог щодо процесуальної форми апеляційної скарги, зокрема, така скарга повинна подаватися тільки в письмовій формі з обов'язковим її обґрунтуванням. Водночас обґрунтування не міститься безпосередньо в

змісті апеляційної скарги, а надається у вигляді окремого процесуального документа не пізніше одного місяця з моменту подання скарги [11, с. 571].

Зазвичай в апеляційній скарзі викладається короткий зміст рішення суду першої інстанції, що оскаржується, наводяться витяги з мотивувальної частини оскаржуваного рішення, з якими не погоджується особа, котра подала апеляційну скаргу тощо [12, с. 83]. Слід погодитися з думкою В. Е. Теліпко, що мотивувальна частина апеляційної скарги має найбільш важливе значення, оскільки саме в ній особа, яка подає апеляційну скаргу, наводить аргументи, доводи та міркування щодо незаконності та/або необґрунтованості оскарженого судового рішення. Мотивуючи, у чому саме полягає незаконність рішення, особа повинна конкретно вказати, котру правову норму суд застосував неправильно, яким чином її слід було використати до спірних правовідносин і як це вплинуло на вирішення спору [13, с. 481].

Доцільно наголосити, що вказане правило щодо змісту апеляційної скарги також закріплювалося в такому історичному процесуальному нормативно-правовому акті, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., де в Артикулі 25 глави 8 містився чіткий перелік випадків недопустимості прийняття апеляційної скарги, зокрема, коли апелянт не наводив жодних мотивів до неї [14, с. 547].

Слід погодитися з О. В. Батрин, що в разі оскарження судового рішення з кількох підстав доводи доцільно викладати послідовно, а саме:

- 1) зазначати конкретну правову норму закону, порушену судом першої інстанції, зміст норми, її аналіз та тлумачення;
- 2) указувати помилки суду першої інстанції при ухваленні судового рішення, під час застосування (або незастосування) конкретної правової норми;
- 3) визначати несприятливі наслідки, що, на думку особи, яка подала апеляційну скаргу, спричинили ухвалення незаконного та/або необґрунтованого рішення суду першої інстанції;
- 4) конкретно визначати вимоги в апеляційній скарзі [1, с. 65].

Таким чином, в апеляційній скарзі особа зобов'язана зазначити наявність підстав для скасування або зміни судового рішення, навести факти й аргументи для мотивування своєї правової позиції. Тобто всі фактичні обставини треба обґрунтовувати з посиланням на матеріали справи. Особа повинна чітко вказувати на порушення норм матеріального та/або процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи; зазначати обставини, під час яких, наприклад, вирішення справи було здійснено неповноважним судом або мало місце участь в ухваленні рішення судді, якому заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді тощо.

Тому особа, котра оскаржує судові рішення, повинна чітко вказати в апеляційній скарзі на обставини, що слід встановити, та обґрунтувати чому вони входять до предмета доказування в справі. В апеляційній скарзі доцільно зазначати:

1) докази, які потрібно додатково дослідити під час апеляційного розгляду;

2) перелік доказів, що подаються апелянтом додатково з наведенням поважних причин, через які вони не були подані до суду першої інстанції;

3) власну аргументацію у разі, якщо суд першої інстанції неправильно оцінив докази, порушив правила їх допустимості та належності.

Для того, щоб апеляційний адміністративний суд перевіряв чи особа, яка подає апеляційну скаргу, не пропустила строк на апеляційне оскарження, в апеляційній скарзі також потрібно вказувати дату отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується (п. 8 ч. 2 ст. 296). Крім того, як доказ того, що особа не пропустила строк на апеляційне оскарження, доцільно надавати суду належно завірену копію конверта про отримання копії судового рішення або роздруківку з офіційної інтернет-сторінки Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта» з вказівкою ідентифікатора внутрішнього поштового відправлення. Отже, особа, яка подає апеляційну скаргу, повинна надавати всі наявні докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції.

Слід зазначити, що особа, яка безпосередньо отримала копію судового рішення в приміщенні суду, надалі повідомляє про це суду з вказівкою на дату та час отримання копії оскаржуваного судового рішення.

Особа, яка подає апеляційну скаргу, зобов'язана також подавати перелік матеріалів, що додаються (п. 9 ч. 2 ст. 296). Вказана вимога є необхідною та доцільною, оскільки учасники справи в адміністративному судочинстві повинні бути обізнані з фактами, доводами та доказами, на які посиляється особа, котра подає апеляційну скаргу. Особи, які беруть участь у справі, повинні мати можливість ознайомитися з додатками до апеляційної скарги для того, щоб підготувати та подати до апеляційного адміністративного суду відзив на апеляційну скаргу в письмовій формі протягом строку, встановленого судом апеляційної інстанції в ухвалі про відкриття апеляційного провадження (ч. 1 ст. 304).

Тому апелянт зобов'язаний надавати разом з апеляційною скаргою копії апеляційної скарги відповідно до кількості учасників справи, копії доданих до апеляційної скарги письмових матеріалів, що відсутні в учасників справи, відповідно до кількості учасників справи.

Зауважимо, що до апеляційної скарги додається також документ про сплату судового збору (п. 1 ч. 5 ст. 296). Водночас, якщо особа звільнена від сплати судового збору згідно із Законом України «Про судовий збір» [15], то в апеляційній скарзі обов'язково повинні зазначатися підстави звільнення від сплати судового збору (ч. 6 ст. 296), а також додаватися документ, що підтверджує статус особи, відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [15]. Наприклад, учасники бойових дій, котрі звертаються до суду в справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав, обґрунтовуючи умову звільнення від сплати судового збору, повинні надати посвідчення учасника бойових дій.

У науковій літературі вчені також приділяли увагу дослідженню структури апеляційної скарги. Так, на думку М. М. Глуховері, структура апеляційної скарги складається з таких частин: 1) вступної (вказуються назва суду апеляційної інстанції; відомості про осіб, а саме про особу, яка подає скаргу, та про інших учасників адміністративної справи); 2) описово-мотивувальної (у цій частині вказуються підстави апеляційної скарги, містяться вказівки на те, у чому полягає незаконність та необґрунтованість судового рішення адміністративного суду першої інстанції, зазначаються докази в справі, обставини справи, норми матеріального та процесуального права, які, на думку апелянта, були порушені тощо); 3) заключної (складається з предмета скарги, тобто матеріально-правової вимоги особи, яка подає апеляцію, а також містить перелік документів, що надаються з апеляційною скаргою, дату її складання та підпис особи, яка її подала).

За структурою апеляційну скаргу можна класифікувати за такими критеріями: 1) за змістом (предмет та підстава апеляційної скарги); 2) за побудовою (вступна, описово-мотивувальна та заключні частини) [9, с. 135].

В. Е. Телішко підкреслює важливе значення структури апеляційної скарги, адже це забезпечує правильне її сприйняття та полегшує аналіз аргументів [13, с. 481]. О. В. Батрин [12, с. 84] підтримує думку тих науковців [16, с. 101; 17, с. 100], які зазначають, що апеляційна скарга складається з трьох частини: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної. У вступній частині апеляційної скарги зазначається повна офіційна назва суду апеляційної інстанції, якому адресується скарга, дані про особу, котра подала апеляційну скаргу, номер рішення суду першої інстанції, назва суду, який ухвалив оскаржуване рішення. В описово-мотивувальній частині апеляційної скарги вказується, у чому полягає неправильність рішення суду та доводи, що це підтверджують. Це основна й найдетальніша частина апеляційної скарги, яка містить фактичний і правовий аналіз оспорюваних положень [18, с. 70]. Своєю чергою, резолютивна частина апеляційної скарги повинна містити конкретне прохання особи, яка подає апеляційну скаргу, наслідки її розгляду, тобто конкретне формулювання бажаного ухвалення рішення суду апеляційної інстанції.

Уважаємо, що апеляційна скарга в адміністративному судочинстві має складатися з таких частин:

1) вступна, у якій зазначається найменування суду апеляційної інстанції, до якого подається скарга, суду першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судові рішення, судові рішення, яке оскаржується, особа, щодо якої ухвалено рішення, учасники справи та їх реквізити, передбачені в ст. 296 КАС України, номер справи та дата ухвалення рішення;

2) описова - указуються мотивувальна частина рішення суду першої інстанції, зокрема, ретельно описуються правові норми та факти, якими керувався суд першої інстанції під час ухвалення судового рішення, викладаються контраргументи особи, яка подала апеляційну скаргу, із зазначенням обставин, що досліджувалися в судовому процесі та доказів, котрі містяться в матеріалах справи;

3) мотивувальна – наводяться норми процесуального і матеріального права, що підтверджують правову позицію апелянта, та, на його думку, були порушені судом першої інстанції під час ухвалення оскаржуваного судового рішення;

4) прохальна – викладаються вимоги особи, яка подала апеляційну скаргу, до апеляційного адміністративного суду щодо можливих дій у зв'язку з оскаржуваним судовим рішенням, наприклад: скасувати судове рішення повністю або частково й ухвалити нове судове рішення у відповідній частині або змінити судове рішення; скасувати судове рішення повністю або частково й у відповідній частині закрити провадження в справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у визначених КАС України випадках і закрити провадження в справі у відповідній частині тощо (ст. 315 КАС України);

5) документальна – містить перелік документів, що подаються до апеляційного адміністративного суду разом з апеляційною скаргою, дату її складання, підпис та прізвища, ім'я та по батькові особи, яка подає апеляційну скаргу (п. 7-9 ч. 2 ст. 296, ч. 3-5 ст. 296).

Таким чином, додержання процесуальної форми й змісту апеляційної скарги є обов'язковою вимогою вітчизняного адміністративного судочинства. Правильне оформлення апеляційної скарги як за формою, так і за змістом, опис усіх обставин, доводів та доказів, а також подання необхідних матеріалів, що підтверджують позицію апелянта в справі є найважливішим етапом під час оскарження судового рішення суду першої інстанції. Слід зазначити, що особа, яка подає апеляційну скаргу, повинна ретельно та зрозуміло формулювати свої вимоги, обґрунтувати їх правовими нормами та обов'язково чітко зазначити, які матеріальні та процесуальні правові норми суд першої інстанції порушив під час ухвалення оскаржуваного судового рішення.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна дійти таких висновків:

1. Розглянуто вимоги, що висуваються до апеляційної скарги у вітчизняному адміністративному судочинстві України та вказано, що правильне її складання як за формою, так і за змістом, опис усіх обставин, доводів і доказів, а також подання необхідних матеріалів, що підтверджують позицію апелянта в справі, є важливим етапом при оскарженні рішення суду першої інстанції та однією з обов'язкових вимог КАС України, що забезпечує виникнення апеляційного провадження та подальший розгляд справи судом апеляційної інстанції.

2. Наголошено на необхідності особі, яка оскаржує судове рішення, чітко зазначити в апеляційній скарзі обставини, які слід встановити, обґрунтувати, чому вони входять до предмета доказування в конкретній справі. З урахуванням цього, вказано на обов'язковість зазначити в апеляційній скарзі: 1) перелік доказів та фактів, які потрібно додатково дослідити під час апеляційного розгляду; 2) докази, котрі подаються апелянтом додатково та навести поважні причини, через які вони не були подані до суду першої інстанції; 3) власну аргументацію у разі, якщо суд

першої інстанції неправильно оцінив докази, порушив правила їх допустимості та належності.

3. Запропоновано п. 2 ч. 2 ст. 296 КАС України викласти в такій редакції: «2) найменування суду першої інстанції, який ухвалив рішення, судове рішення, яке оскаржується, особа, щодо якої ухвалено рішення, номер справи та дата ухвалення рішення»;

4. Визначено, що апеляційна скарга в адміністративному судочинстві України складається з п'яти структурних елементів (вступна, описова, мотивувальна, прохальна та документальна частини), а також охарактеризовано їх зміст.

5. Перспективною в подальшому є наукова розробка питань, пов'язаних з аналізом положень КАС України, що регулюють порядок і строки апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції, для пошуку оптимальної моделі правового регулювання реалізації права на апеляційне оскарження рішення у в'їтчизняному адміністративному судочинстві.

Використані джерела:

1. Батрин О. В. Вимоги до апеляційної скарги в цивільному процесі України. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2013. Вип. 14. С. 63–69.

2. Кодекс адміністративного судочинства України. URL : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV в редакції від 15.12.2017 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.12.2017).

3. Глуховеря М. М. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2015. 231 с.

4. Кукурудз Р. О. Апеляція в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 213 с.

5. Сорочко Є. О. Інститут оскарження в адміністративно-деліктному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Київський міжнародний університет. Київ, 2012. 203 с.

6. Цихоня Д. Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 216 с.

7. Шерстюк В. М. Предъявление апелляциянной жалобы в арбитражный суд. *Хозяйство и право*. 1996. № 10. С. 91–107.

8. Дем'янова О. В. Оскарження ухвал в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 24 с.

9. Глуховеря М. М. Апеляційне провадження в системі проваджень адміністративного судового процесу. *Форум права*. 2013. № 3. С. 114–118. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2013_3_21.pdf (дата звернення: 20.11.2017).

10. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі : Указ Президента України від 16.11.2004 № 1417/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1417/2004> (дата звернення: 14.12.2017).

11. Згама А. О. Повноваження судових органів апеляційної інстанції в зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 568–575.

12. Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 201 с.

13. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України (станом на 01.11.2010) / за ред. Ю. Д. Притики. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 696 с.

14. Шемшученко Ю. С. Права, за якими судиться малоросійський народ. Київ, 1997. 547 с.

15. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

16. Головков В. Л. Апелляционное производство по уголовным делам в Российской Федерации: проблемы и пути решения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ижевск, 2004. 314 с.

17. Теремецкий В. І. Право особи на апеляційне оскарження вироку в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 228 с.

18. Александров А. С., Ковтун Н. Н. Апелляция в русском уголовном судопроизводстве. Нижний Новгород : Волго-Вятская академия гос. службы, 1999. 108 с.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2017

Теремецкий В. И. Требования к апелляционной жалобе в административном судопроизводстве Украины

Рассмотрены требования, предъявляемые к апелляционной жалобе в административном судопроизводстве Украины и указано, что правильное ее составления как по форме, так и по содержанию, описание всех обстоятельств, доводов и доказательств, а также представления необходимых материалов, подтверждающих позицию апеллянта по делу, является важным этапом при обжаловании решения суда первой инстанции и одним из обязательных требований КАС Украины, обеспечивающим возникновение апелляционного производства и дальнейшее рассмотрение дела судом апелляционной инстанции. Рассмотрено содержание структурных элементов апелляционной жалобы. Сформулированы предложения, направленные на совершенствование положений ст. 296 КАС Украины.

Ключевые слова: *апелляционная жалоба, требования к апелляционной жалобе, структура апелляционной жалобы, административное судопроизводство Украины.*

Teremetskyi V. Requirements for the Appeal Complaint within Administrative Judicial Proceedings of Ukraine

The objective of the article is to find out the procedural significance of the requirements relating to the appeal petition in the Code on Administrative Judicial proceedings of Ukraine, as well as to formulate propositions aimed at improving its provisions.

The requirements relating to the appeal petition in the domestic administrative judicial proceedings of Ukraine have been considered; and it has been stated that its proper compilation both in form and content, a description of all circumstances, arguments and evidence, as well as the submission of necessary materials confirming the position of the appellant in the case, is an important stage in appealing the decision of the court of the first instance and one of the mandatory requirements of the Code on

Administrative Judicial Proceedings of Ukraine, which ensures the appearance of appeal proceedings and further case hearing by the court of appeal.

It has been indicated that a person filing an appeal petition must carefully and clearly formulate own claims, substantiate them with legal norms and must clearly indicate what material and procedural legal norms were initiated by the first instance court during the acceptance of the court decision, which was appealed.

It has been emphasized that a person appealing the court decision must clearly state the circumstances in the appeal petition to be established, grounded why they are the part of the object of proving in a particular case. Considering this, it has been stressed on the need to indicate in the appeal petition: 1) a list of evidence and facts that need to be further examined during the appeal proceedings; 2) the evidence submitted by the appellant in addition and provide the good reasons why they were not submitted to the court of the first instance; 3) own argument in case if the court of the first instance incorrectly assessed the evidence, violated the rules of their admissibility and affiliation.

The author has offered the following wording of c. 2 of Part 2 of the Art. 296 of the Code on Administrative Judicial Proceedings of Ukraine: "2) the name of the court of the first instance that adopted the decision, the court decision, which is appealed, a person against whom the decision was accepted, the case number and the date of the decision's acceptance";

It has been determined that the appeal petition within administrative judicial proceedings of Ukraine consists of five structural elements (introductory, descriptive, motivational, arbitrary and documentary parts), and their content has been also characterized.

Key words: *appeal petition, requirements for the appeal petition, structure of the appeal petition, administrative judicial proceedings of Ukraine.*

УДК 347.77

А. В. Хрідочкін

ЮРИСДИКЦІЙНІ ФОРМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто особливості юрисдикційних форм публічного адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності в Україні, наведено характеристику адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності та визначено способи його вдосконалення. Здійснений аналіз юрисдикційних форм адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності свідчить про їхню значну кількість, використання яких дозволяє суб'єктам адміністрування досягнути цілей управлінської діяльності. Зазначено, що на сьогодні багато з цих форм потребують удосконалення, і перш за все – процедурного.

Ключові слова: *публічне адміністрування, суб'єкт публічного адміністрування, акт публічного адміністрування, правовідносини, інтелектуальна власність, адміністративний договір.*

Постановка проблеми. Суб'єктами публічного адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності виступають органи виконавчої влади, їх посадові особи, а також, в окремих випадках, інші суб'єкти, наділені відповідними державно-владними повноваженнями, що

дозволяють останнім здійснювати регулювальний вплив на цю групу суспільних відносин, а також їх учасників для забезпечення правомірного володіння, користування та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності. Стосовно ж визначення поняття форм адміністрування, а також факторів, які впливають на вибір конкретної з цих форм у межах діяльності з адміністрування, потрібний більш конкретний розгляд їхнього наявного переліку. На сьогодні в процесі діяльності з адміністрування у сфері інтелектуальної власності суб'єкти адміністрування використовують значну кількість форм адміністрування, які потребують належної класифікації. Проведення групування форм адміністрування в зазначеній сфері має як практичне значення, пов'язане з оволодінням усіма формами адміністрування, що відкриває досить широкі можливості для більш чіткого та ефективного використання кожної з форм і забезпечує їх належне поєднання практичної діяльності суб'єктів адміністрування, так і теоретичну цінність, оскільки дозволяє більш повно та глибоко розкрити сутність адміністрування у сфері інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уважний аналіз наявних публікацій щодо питань про адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності свідчить про недостатню увагу з боку дослідників до проблеми застосування різних форм адміністрування сферою інтелектуальної власності. Крім того, останнім часом відбуваються активні спроби реформувати сучасну систему суб'єктів адміністрування сферою інтелектуальної власності, що робить актуальними питання теоретичного обґрунтування проблем реалізації завдань правової охорони інтелектуальної власності в Україні, адже багато наявних на сьогодні форм адміністрування потребують удосконалення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження юрисдикційних форм публічного адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності та визначення можливих перспектив їх дальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Характеристику юрисдикційних форм публічного адміністрування правовідносин у зазначеній сфері треба розпочати з найбільш розповсюдженої форми, а саме видання правових актів адміністрування. При цьому зазначимо, що досить часто в науковій літературі названа форма розкладається на два самостійних елементи, наслідком чого стає виділення вже двох форм адміністрування - видання нормативних та індивідуальних (ненормативних) актів [1, с. 52; 2, с. 118-119; 3, с. 176 та ін.]. Хоча в цьому випадку, ми вважаємо, що треба погодитися із твердженням, що зазначена класифікація не досить логічна. Оскільки, по-перше, в обох випадках ідеться про одне й те ж саме явище одностороннє владне волевиявлення. По-друге, значна кількість актів управління містить у собі одночасно й норми права, і ненормативні положення; до якої форми діяльності такі акти відносити? По-третє, існують акти управління, які містять директивні вказівки, для реалізації яких потім видаються нормативні та ненормативні акти. У згаданій класифікації подібні акти взагалі не знаходять місця. З урахуванням викладеного треба, напевно, при класифікації форм управління вести мову спочатку про одну з його форм

видання актів управління, а вже потім здійснювати більш дрібну класифікацію таких актів [4, с. 15].

Отже, у процесі адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності уповноважені суб'єкти мають право видавати правові акти двох основних видів – нормативні та індивідуальні. Основне призначення нормативних актів – виконання та деталізація законів та указів Президента України, які закладають правовий режим охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, а також більш детальна регламентація відносин учасників охоронних правовідносин. Їх дія розрахована на довгострокове та багаторазове застосування. Установлення норм права підзаконного характеру в процесі управлінської діяльності в зазначеній сфері практично втілюється в адміністративній правотворчості. Завдяки наявності подібних повноважень суб'єкти адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності мають можливість оперативно впливати на підвідомчу їм сферу суспільного життя. Як засвідчує практика публічного адміністрування взагалі, та управління у сфері, що розглядається за допомогою нормативних актів: визначаються конкретні задачі, права та обов'язки, повноваження та відповідальність учасників управлінських суспільних відносин. Так, наприклад, Кабінет Міністрів України видав постанову від 23 серпня 2016 року № 585, якою було ліквідовано Державну службу інтелектуальної власності та покладено на Міністерство економічного розвитку й торгівлі завдання і функції з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності. У зазначеному нормативному акті було визначено, що Міністерство економічного розвитку й торгівлі є правонаступником Державної служби інтелектуальної власності в частині реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, а Державна служба інтелектуальної власності продовжує здійснювати повноваження та функції з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності до набрання чинності актом Кабінету Міністрів України щодо можливості забезпечення здійснення зазначених повноважень та функцій Міністерством економічного розвитку й торгівлі [5]. Але при цьому, на жаль, як і у випадку з ліквідованою цією постановою Державною службою інтелектуальної власності, не було визначено відповідальність нового суб'єкта адміністрування за неналежне виконання покладених на нього завдань, зокрема й тих, що пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності. Як і не були сформовані основні лінії взаємодії між різними елементами системи публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, адже втратила чинність і частина інших постанов Кабінету Міністрів України (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 року № 621 «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з інтелектуальної власності на сорти рослин»), якими регулювалися ці питання.

Нормативно-правові ж акти адміністрування, що продовжують регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності потребують дальшого удосконалення. Так, наприклад, у постанові Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1994 року № 545 «Про затвердження Положення про

представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених)» [6] встановлено обмеження, за наявності яких особа не може претендувати на надання їй статусу патентного повіреного, а також визначено коло осіб, які не можуть взагалі бути патентними повіреними; покладаються в потрібних випадках певні спеціальні обов'язки або надаються спеціальні повноваження. А відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 року № 674 «Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Державного департаменту інтелектуальної власності» [7] на державного інспектора з питань інтелектуальної власності покладаються такі спеціальні обов'язки: у разі виявлення порушень законодавства з питань інтелектуальної власності та виробництва, експорту, імпорту дисків, що містять ознаки кримінального злочину, негайно повідомляти про це відповідні правоохоронні органи; у разі виявлення ознак адміністративного правопорушення за статтями 51², 164-9, 164-13 Кодексу про адміністративні правопорушення складати протокол про адміністративне правопорушення та передавати його на розгляд до суду; у разі проведення огляду та вилучення продукції, до складу якої входять об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, що виробляються, розповсюджуються, надаються в прокат, зберігаються, використовуються або переміщуються з порушенням вимог законодавства, та вилучення відповідних документів складати протокол або робити відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, а в разі закупівлі (зокрема контрафактної продукції) – акт закупівлі тощо. Для виконання покладених на нього завдань державний інспектор має право: перевіряти в суб'єктів господарювання наявність дозволу на використання об'єктів права інтелектуальної власності на будь-якій стадії їх виробництва, розповсюдження, прокату чи провадження іншої діяльності, пов'язаної з їх використанням; проводити огляд та вилучати в суб'єктів господарювання для вивчення на потрібний строк, але не більш як 30 днів, об'єкти права інтелектуальної власності в разі, коли є обґрунтована підстава підозрювати вчинення порушення вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності тощо; здійснюють правоохоронні функції управлінського характеру та передбачаються юридичні гарантії охорони встановленого порядку відносин.

Отже, аналізуючи викладені вище положення, а також творчі розробки представників науки адміністративного права можна стверджувати, що під нормативним актом адміністрування, як формою управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, потрібно розуміти акт компетентного суб'єкту управління, наділеного державно-владними повноваженнями, виданий у встановленому законом порядку й формі, який містить у собі норми права [8, с. 317]. Будучи актом правотворчості, він спрямований на створення, зміну чи припинення правових норм, тобто встановлених компетентними органами й охоронюваних примусовою силою держави правил поведінки, розрахований на невизначений строк дії

й на невизначене коло осіб, на багаторазове використання зі збереженням дії норм незалежно від їх виконання.

Поряд з правотворчою діяльністю суб'єкти адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності видають також індивідуальні (ненормативні) акти, які домінують серед інших актів. Індивідуальні акти, розповсюджуючи свою дію на окремих суб'єктів - юридичних та фізичних осіб, мають яскраво виражений правозастосовний характер, будучи за своєю юридичною природою розпорядчими актами. Їх існування обумовлюється владно-організаційним характером публічного адміністрування, і як наслідок адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності, потребою повсякденного й безперервного здійснення різноманітних управлінських функцій, оперативного захисту та поновлення в разі потреби порушених прав на об'єкти інтелектуальної власності. Вони є юридичними фактами, які зумовлюють виникнення, зміну або припинення конкретних адміністративно-правових відносин у зазначеній сфері адміністрування. У такому розумінні індивідуальні правові акти виступають управлінським рішенням [9, с. 65; 10, с. 6], покликаним надати юрисдикційну форму змісту діяльності суб'єктів адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності.

Безпосередні цілі індивідуальних та характер актів адміністрування, з погляду на їх призначення, обсяги використання в практиці управлінської діяльності, є різними. У найбільш узагальненому вигляді можна вести мову про дві їх крупні групи: оперативно-виконавчих та правоохоронних (юрисдикційних) актів. В обох випадках є основна мета адміністративного розпорядництва, а саме: забезпечення потрібної поведінки учасників управлінських відносин у сфері інтелектуальної власності. Досягається ця єдина мета, однак, різними засобами. Головне, що характеризує виконавчу діяльність суб'єктів адміністрування, полягає в тому, що вони у своїх індивідуальних актах зазвичай застосовують або реалізують диспозицію відповідної правової норми (оперативно-виконавчі акти). Це діяльність, так званого, позитивного характеру, у процесі якої конкретизуються права та обов'язки, повноваження учасників управлінських відносин у зв'язку з оперативним регулюванням цих відносин (наприклад, утворення підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» тощо; призначення на посади керівників та робітників зазначених підприємств; затвердження посадових інструкцій або положень про структурні підрозділи органів управління; створення комісії для перевірки додержання ліцензійних умов провадження господарської діяльності з експорту, імпорту обладнання та дисків для лазерних систем зчитування, призначення її голови та членів тощо).

Правоохоронні індивідуальні акти суб'єктів адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності реалізують санкцію правової норми, утілюючи в собі юрисдикційну діяльність цих органів (наприклад, рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності, за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51-2

Кодексу України про адміністративні правопорушення; застосування фінансових санкцій до осіб, винних у порушенні вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» [11] тощо).

Наступною правовою формою адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності є адміністративний договір, дослідженню сутності якого останнім часом приділяється все більше уваги [12, с. 41; 13, с. 5]. Найявністю зазначеної форми управління в практиці діяльності суб'єктів адміністрування в розглядуваній сфері може бути пояснено загальною тенденцією розвитку форм та методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, де суттєва роль відводиться побудові диспозитивних начал публічного адміністрування. Саме цей факт і дозволяє використовувати адміністративні договори в зазначеній сфері управлінської діяльності. Доцільно назвати головні риси, властиві адміністративним договорам, що укладаються за участю суб'єктів управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. Так, адміністративний договір є правовою формою діяльності зазначених суб'єктів, оскільки він завжди безпосередньо викликає правові наслідки, тобто виступає або актом правотворчості, або актом правозастосування, чи поєднує в собі обидва їх види; адміністративний договір базується переважно на нормах адміністративного права й дозволяє суб'єктам охоронної діяльності виконувати їх публічно-правові завдання; предметом адміністративного договору є питання владарювання, управління або саморегуляції; адміністративний договір може бути укладено як для вирішення внутрішньоуправлінських, так і зовнішньоуправлінських завдань; обов'язковим учасником адміністративного договору є суб'єкт управління (державний орган, посадова особа, громадська організація), який має відповідні владні повноваження; право на укладання адміністративного договору передбачається у відповідних нормативних актах; виконання умов адміністративного договору його учасниками забезпечується специфічними засобами.

Таким чином, адміністративний договір – це угода, що укладається на підставі норм адміністративного права суб'єктом адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності з іншими учасниками охоронних правовідносин і яка може містити у собі загальнообов'язкові правила поведінки (нормативний характер) або встановлювати (змінювати, припиняти) конкретні правовідносини між її учасниками (індивідуальний характер).

Останньою правовою формою адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності є вчинені інших юридично значимих дій, наприклад, державна реєстрація об'єктів права інтелектуальної власності; видача охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності; реєстрація договорів про передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються на території України, та ліцензійних договорів; складання протоколів про адміністративні правопорушення, які посягають на права інтелектуальної власності тощо.

Висновки. Здійснений аналіз юрисдикційних форм адміністрування правовідносин у сфері інтелектуальної власності свідчить про їхню значну кількість, використання яких дозволяє суб'єктам адміністрування досягнути цілей управлінської діяльності. Зазначимо, що на сьогодні багато з цих форм потребують удосконалення, і перш за все – процедурного. Неодмінного вирішення потребують питання розробки єдиних, науково обґрунтованих процедур відпрацювання та прийняття актів адміністрування, перш за все нормативних. Сьогодні не визначено також конкретних видів правових актів управління, які може бути видано суб'єктами адміністрування в зазначеній сфері, а також обсяг їх правового впливу на учасників охоронних суспільних відносин. Існування значної кількості чинних правових актів управління, виданих зазначеними вище суб'єктами, обґрунтовує потребу розробки науково обґрунтованих критеріїв їх класифікації та дальшої систематизації, що здатне позитивно вплинути на покращання доступності інформації, яка міститься в актах управління, для фізичних та юридичних осіб.

Використані джерела:

1. Адміністративне право : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / Ю. П. Битяк та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Гарашука. - Харків : Право, 2017. - 172 с.
2. Задохайло О. А. Адміністративне право України. (Загальна частина) : навч. посіб. / О. А. Задохайло. - Харків : Право, 2016. - 296 с.
3. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. В. Ківалов та ін. ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». - Вид. 7-е, перероб. і допов. - Одеса : Фенікс, 2015. - 350 с.
4. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Косович Віталій Мирославович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2015. - 38 с.
5. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади державної системи правової охорони інтелектуальної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 585 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2016-p>
6. Про затвердження Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) : постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1994 року № 545 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-97-p>
7. Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Державного департаменту інтелектуальної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 року № 674 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2002-p>
8. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія / В. М. Косович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. - 566 с.
9. Управлінські рішення : навч. посіб. / В. Ю. Припотень та ін. ; Запоріж. нац. ун-т, Нікопол. ф-т. - Запоріжжя : Ноулідж, 2016. - 146 с.
10. Подвірна Н. С. Співвідношення політичного та управлінського у владних рішеннях : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Подвірна Наталія Степанівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2014. - 20 с.

11. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування : Закон України від 17 січня 2002 року № 2953-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2953-14>

12. Маркова О. О. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ в договірних відносинах : монографія / О. М. Маркова. - 2-ге вид., допов. - Суми : Мрія, 2013. - 171 с.;

13. Потапенко І. В. Адміністративний договір як джерело адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Потапенко Ігор Володимирович ; Приват. вищ. навч. закл. «Львів. ун-т бізнесу та права». - Львів, 2015. - 20 с.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2017

Хридошкин А. В. Юрисдикционные формы публичного администрирования правоотношений в сфере интеллектуальной собственности

Рассмотрены особенности юрисдикционных форм публичного администрирования правоотношений в сфере интеллектуальной собственности в Украине, охарактеризован административно-правовой статус субъектов администрирования правоотношений в сфере интеллектуальной собственности и определены пути их усовершенствования. Осуществленный анализ юрисдикционных форм администрирования правоотношений в сфере интеллектуальной собственности свидетельствует о наличии их значительного количества, использование которых позволяет субъектам администрирования достичь целей управленческой деятельности. При этом отмечено, что на сегодняшний день многие из этих форм требующие усовершенствования, и прежде всего – процедурного.

Ключевые слова: публичное администрирование, субъект публичного администрирования, акт публичного администрирования, правоотношения, интеллектуальная собственность, административный договор.

Khrydochkin A. Jurisdictional Forms of Public Administration of Legal Relations in the Field of Intellectual Property

It is performed the characterization of administrative and legal status of central executive power bodies of Ukraine in the sphere of protection the rights of intellectual property and the ways to improve their functioning. The article analyzes jurisdictional forms of administration of legal relations in the field of intellectual property proves the presence of their significant number, the use of which allows administrators to achieve the objectives of management activities. At the same time, we note that to date, many of these forms require their improvement, and first of all - so bad. An indispensable solution to the question is the development of common, on-the-fact-based procedures for the development and adoption of administrative acts, especially regulatory ones. Today, there are also no specific types of legal acts of governance that may be issued by the subjects of administration in this area, as well as the extent of their legal influence on the participants in security public relations. The existence of a large number of current legal acts of management issued by the abovementioned subjects justifies the need for the development of scientifically substantiated criteria for their classification and further

systematization, which can positively influence the improvement of the availability of information contained in management acts, for physical and legal persons.

It is specified that in the process of administering legal relations in the field of intellectual property, authorized entities have the right to issue legal acts of two main types - normative and individual. The main purpose of the normative acts is the implementation and detailing of the laws and decrees of the President of Ukraine, which provide a legal regime for the protection of rights to intellectual property objects, as well as more detailed regulation of the relations of the participants in the security legal relationships. Their performance is designed for long-term and multiple use. The establishment of rules of sub-legal nature in the process of management activity in this area is practically embodied in administrative law-making.

Key words: public administration, subject of public administration, act of public administration, legal relationships, intellectual property, administrative contract.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 347.65/68

К. П. Гуменюк

СУБ'ЄКТИ ІНСТИТУТУ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ

Статтю присвячено визначенню суб'єктів інституту відумерлості спадщини. Запропоновано до суб'єктів інституту відумерлості спадщини відносити: набувача права власності на відумерле майно (територіальна громада); суб'єктів управління відумерлою спадщиною (установник управління та управитель); суб'єктів звернення із заявою про визнання спадщини відумерлою (органи місцевого самоврядування; кредитор спадкодавця; власники або користувачі суміжних земельних ділянок); допоміжних суб'єктів (суд, нотаріус); зацікавлених суб'єктів (спадкоємці, які заявили свої вимоги після визнання спадщини відумерлою).

Ключові слова: *спадщина, відумерлість спадщини, суб'єкти, учасники, правовідносини, територіальна громада, набувач, управитель.*

Постановка проблеми. Інститут відумерлості спадщини – це стабільна група правових норм, спрямованих на регулювання правовідносин у сфері відумерлості спадщини. Цей інститут має комплексну природу, оскільки об'єднує норми цивільного, цивільного процесуального та адміністративного права. Виокремлення такого інституту в межах правової матерії потребує дослідження як з точки зору практики застосування норм, так і виявлення особливостей структурних елементів цього утворення. Серед елементів інституту відумерлості спадщини потребує окремого дослідження питання щодо виявлення його суб'єктів, оскільки суб'єкт є первинним елементом у змісті будь-яких цивільних правовідносин. Встановлення системи суб'єктів, які можуть при здійсненні суб'єктивних прав самостійно своїми діями створювати, змінювати, припиняти правовідносини відумерлості спадщини надасть можливість доводити існування й самого інституту відумерлості спадщини, оскільки право не існує без суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відумерлість спадщини була предметом наукового дослідження в працях Т.В. Боднар, В.К. Дронікова, Ю.О. Заїки, Н.С. Кузнецової, О.Є. Кухарева, О.І. Неліна, О.О. Первомайського, О.П. Печоного, З.В. Ромовської, Є.О. Рябокони, Н.Б. Солтис, І.В. Спасибо-Фатеевої, С.Я. Фурси та інших учених. Незважаючи на вагомий внесок названих науковців у наукову розробку питань, пов'язаних зі з'ясуванням юридичної природи відумерлості спадщини та її характеристики, проблеми визначення суб'єктів інституту відумерлості спадщини майже залишилися поза увагою учених.

Одним з невирішених завдань сучасного спадкового права є встановлення співвідношення суб'єктів спадкового права та суб'єктів відумерлості спадщини, виявлення системи суб'єктів відумерлості спадщини.

Формування цілей. Мета статті – визначити суб'єктів інституту відумерлості спадщини.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження суб'єктів відумерлості спадщини варто звернути увагу на певну специфіку суб'єктного складу цього інституту. Суб'єкт ((від лат. Subjectum) – те, що лежить внизу, знаходиться в основі) у філософії розуміється як особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне й духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій [1, с. 622]. Суб'єкт інституту відумерлості спадщини – це учасник правовідносин відумерлості спадщини, який має галузеву правосуб'єктність. Галузева правосуб'єктність – це юридична можливість бути учасником правовідносин відумерлості спадщини, тобто такий учасник наділений законом суб'єктивною можливістю брати участь у конкретних правовідносинах, зокрема мати права та винонувати обов'язки. Здійснення прав і обов'язків передбачає наявність у конкретного суб'єкта дієздатності.

Інститут відумерлості має надзвичайно важливе значення для цивільного обігу, адже націлений на усунення безсуб'єктності в спадщині, що полягає в максимальному збереженні тих прав і обов'язків, які належали померлому, могли б перейти до його спадкоємців, але через їх відсутність мають бути перенесені на спеціально уповноваженого суб'єкта [2, с. 246]. Безсумнівно, специфіка цього інституту полягає в спрямованості на подолання відсутності такого суб'єкта як спадкоємець. Така позиція цілком збігається зі змістом правової норми, зокрема ч. 1 ст. 1277 ЦК України: у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [3]. Отже, орган місцевого самоврядування виступає суб'єктом заміщення у відносинах прийняття спадщини. Щодо цього Ю.О. Заїка зазначає, що відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [4, с. 137]. Згідно з п. 1 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами [5]. Із вищезазначеного доходимо висновку, що територіальна громада є набувачем суб'єктивних прав та обов'язків на відумерлу спадщину; від імені територіальної громади у правовідносинах відумерлості спадщини виступає орган місцевого самоврядування. Отже, суб'єктом-набувачем відумерлої спадщини є територіальна громада.

Окрім суб'єкта-набувача у правовідносинах відумерлості спадщини варто виокремити й суб'єкта управителя. Управління спадщиною встановлюється щодо такого спадкового майна, яке потребує утримання та догляду. Зазвичай, це майно, яке має високу цінність, потребує спеціальних знань та /або не може бути на тривалий час залишено у невизначеному стані, оскільки перебуває в активному цивільному обігу [6, с. 157]. У п. 1 ст. 1285 ЦК України встановлено, що відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту, укладає договір на управління спадщиною з іншою особою. У разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту особою, яка управляє спадщиною, до складу якої входить земельна ділянка, є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки [3]. Коло осіб, які можуть бути призначені управителями спадковим майном, не обмежено, отже, управителем майна може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, а також юридична особа [7]. Аналізуючи наведене, можна виділити два суб'єкти правовідносин управління спадщини: установник управління спадщини та управитель спадкового майна. Установником управління спадщини щодо відумерлого майна може бути орган місцевого самоврядування. Управителем відумерлого майна може бути будь-яка дієздатна особа, а також сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням земельної ділянки, що входить до складу відумерлого майна. З вищевказаного виокремимо таку групу суб'єктів у системі суб'єктів інституту відумерлості спадщини, як суб'єкти управління відумерлою спадщиною (установник і управитель відумерлою спадщиною).

Крім набувача, варто виділити коло суб'єктів управління відумерлою спадщиною, які можуть звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою. Відповідно до змісту ст. 1277 ЦК України до цих суб'єктів віднесено: орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням відумерлого нерухомого майна; кредитори спадкодавця; власники або користувачі суміжних земельних ділянок. Окремо зауважимо на те, що якщо для органів місцевого самоврядування звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою є обов'язком, то для інших суб'єктів це є правом.

Уведення до складу суб'єктів відумерлої спадщини кредиторів спадкодавця є необхідним кроком, оскільки в судовій практиці можна виявити велику кількість справ, у яких кредитор намагався захистити свої права через примушення органу місцевого самоврядування звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, проте такі заяви поверталися з огляду на те, що вони подавалися з перевищенням галузевої правосуб'єктності. Після змін, унесених до ст. 1277 ЦК України, які відбулись у 2016 р., кредитор у правовідносинах із визнання спадщини відумерлою отримав право на подання заяви про визнання спадщини відумерлою, а також право на одержання інформації зі Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину. Треба зазначити, що при зверненні кредитора до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, суду потрібно встановити статус кредитора, який має

право на звернення. Статус кредитора може встановлюватися через законодавче поняття цього суб'єкта. Так, у ч. 7 ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлено, що кредитор – юридична або фізична особа, а також органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника [8]. Отже, кредитор при поданні заяви про визнання спадщини відумерлою повинен додати до заяви документи, що підтверджують наявні зобов'язання щодо боржника-спадкодавця.

Право на подання заяви про визнання спадщини відумерлої належить також власникам або користувачам суміжних земельних ділянок. Суб'єктами права власності та права користування на землю є громадяни та юридичні особи, територіальні громади, держава. Виокремлення цих суб'єктів щодо подання заяви із визнання спадщини відумерлою пов'язано із захистом права на землю, оскільки земельна ділянка, щодо якої не визначено власника/користувача, не обробляється, а тому якість землі втрачається, а її забруднений стан може шкодити сусіднім земельним ділянкам. Названі суб'єкти мають право на звернення до суду про визнання спадщини відумерлою; право на одержання інформації зі Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину; право вимоги щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди спадкоємцем.

У правовідносинах з відумерлості спадщини можуть також виділятися особи, які заявляють свої права на спадщину після визнання її відумерлою. Згідно з п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7 особа, яка не прийняла спадщину в установлений законом строк, може звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відповідно до частини третьої ст. 1272 ЦК України. У разі, коли після спливу строку для прийняття спадщини та розподілу її між спадкоємцями, спадщину прийняли інші спадкоємці, такі спадкоємці мають право вимагати передання їм частки в натурі через перерозподіл збереженого майна, або сплати грошової компенсації. При переході за таких обставин спадкового майна як відумерлої спадщини до територіальної громади такий спадкоємець має право вимагати його передання в натурі, а у разі його продажу – має право на грошову компенсацію на підставі ст. 1280 ЦК України [9]. Отже, спадкоємці, які заявляють свої майнові права на спадщину після її визнання відумерлою, можуть визнаватися заінтересованими суб'єктами у правовідносинах визнання спадщини відумерлою.

Окрім наведених, варто визначити й таких суб'єктів, як суд та нотаріус. Ці суб'єкти діють винятково в межах своїх повноважень. Суд розглядає справи щодо визнання спадщини відумерлою, зокрема п. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [10]. Повноваження нотаріуса у правовідносинах відумерлості спадщини встановлені в Порядку вчинення нотаріальних дій

нотаріусами України. Частиною 6 п.1 абз. 12 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України визначено: якщо є підстави вважати, що спадщина може бути визнана відумерлою, нотаріус повинен повідомити відповідний орган місцевого самоврядування [11]. Особливість цих суб'єктів у тому, що при вступі у правовідносини відумерлості спадщини вони не мають власного інтересу, зокрема щодо задоволення матеріальних потреб. Вони лише сприяють набуттю територіальною громадою права власності на відумерле майно.

Зазначимо, що за статусом, спрямованістю дій суб'єкти інституту відумерлості спадщини є різними, а тому серед них виділимо такі: набувач; суб'єкти управління відумерлою спадщиною; суб'єкти звернення із заявою про визнання спадщини відумерлою; допоміжні суб'єкти (суд, нотаріус); заінтересовані суб'єкти.

Висновки. Отже, суб'єкти інституту відумерлості спадщини – це учасники правовідносин, які здійснюють суб'єктивні права стосовно відумерлого майна; наділені правом здійснювати правозастосовну діяльність у межах визначеної законом компетенції у сфері відумерлості спадщини. Суб'єкти інституту відумерлості спадщини співвідносяться із суб'єктами спадкового права як загальне та спеціальне. Особливість суб'єктного складу інституту відумерлості спадщини полягає в тому, що у правовідносинах відумерлості спадщини відсутній такий суб'єкт, як спадкоємець, а замісну функцію щодо нього виконує орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. До суб'єктів інституту відумерлості спадщини варто віднести: набувача права власності на відумерле майно (територіальна громада); суб'єктів управління відумерлою спадщиною (установник управління та управитель); суб'єктів звернення із заявою про визнання спадщини відумерлою (органи місцевого самоврядування; кредитор спадкодавця; власники або користувачі суміжних земельних ділянок); допоміжних суб'єктів (суд, нотаріус); заінтересованих суб'єктів (спадкоємці, які заявили свої вимоги після визнання спадщини відумерлою). Наведена позиція щодо суб'єктів інституту відумерлості спадщини є однією з багатьох, до того ж цей напрям досліджень є особливо актуальним через проведення судової реформи, що приводить до змін цивільного судочинства.

Використані джерела:

1. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди / редкол. : В. І. Шинкарук (голова). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

2. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Ю. О. Заїка, Н. Б. Солтис, В. В. Проценко, Є. О. Рябоконь; відп. ред. Академік НАПрН України В. В. Луць. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.

3. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

4. Заїка Ю. О. Спадкове право України: становлення і розвиток [монографія]. – 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288 с.

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

6. Нєкіт К. Г. Управління спадковим майном: українські та європейські реалії // *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 157-161.

7. Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною : лист Міністерства юстиції України від 04.10.2005 № 31-32/1694. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1694323-05?find=1&text=%E2%B3%E4%F3%EC#w11>.

8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України від 14.05.1992 № 2343-XII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

9. Про судову практику у справах про спадкування : постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08?find=1&text=%E2%B3%E4%F3%EC#w11>.

10. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

11. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/page?text=%E2%B3%E4%F3%EC>.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2017

Гуменюк К. П. Субъекты института выморочности наследства

В статье рассмотрены субъекты института выморочного имущества. Предложено к субъектам института выморочного имущества относить: приобретателя права собственности на выморочное имущество (территориальная община); субъектов управления выморочным наследством (учредитель управления и управляющий); субъектов обращения с заявлением о признании наследства выморочным (органы местного самоуправления; кредитор наследодателя; владельцы или пользователи смежных земельных участков); вспомогательных субъектов (суд, нотариус), заинтересованных субъектов (наследники, которые заявили свои требования после признания наследства выморочным).

Ключевые слова: *наследство, выморочное наследство, субъекты, участники, правоотношения, территориальная община, приобретатель, управляющий.*

Humehiuk K. Subjects of the Institution from the Decay of the Inheritance

The specifics of the subjective composition of the escheat succession's institution in Ukraine have been considered. It has been found out that the subject of the escheat succession's institution – is a participant of legal relations of the escheat succession having a sectoral legal personality. Besides, the specificity of this institution is to address the absence of such a subject as a successor. It has been concluded that the territorial community is the acquirer of subjective rights and responsibilities for the escheat succession, local self-government agency acts on behalf of the territorial community within legal relations of the escheat succession. Consequently, the subject – the acquirer of the escheat succession is a territorial community.

The author has distinguished the subject-manager in the legal relations of the escheat succession. It has been established that the relevant local self-government agency, in case of the absence of the heirs or an executor of the will, concludes an agreement with another person to manage the succession. The range of persons who may be appointed as succession's managers is not limited, and this is the reason that the manager of the property may be any individual having full civilian capacity, as well as a legal entity. The author has offered to consider an incorporator and the manager of the escheat succession as subjects of management of the escheat succession.

It has been clarified that there are subjects who can apply to the court with a claim on the recognition of the succession as escheat. It has been emphasized that if for local self-government agencies it is a duty to file a petition to the court declaring the succession as escheat, then for other subjects it is their right.

It has been suggested to include the following subjects of the escheat succession's institution: the acquirer of the ownership for the escheat (territorial community); subjects managing from the escheat succession (management incorporator and manager); subjects applying with a claim to recognize the succession as escheat (local self-government agencies, ancestor's creditor, owners or users of adjacent land plots); auxiliary subjects (court, notary); interested parties (legitimate heirs who have declared their claims after the recognition of the succession as escheat).

Key words: *succession, escheat of succession, subjects, participants, legal relations, territorial community, acquirer, manager.*

УДК 342.9

С. В. Дегтярьова

ЗНАЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В ДЕРЖАВІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Фіскальний механізм розвитку соціальної сфери в розвинених європейських країнах залежить від фіскальних традицій, соціально-культурних чинників, що впливають на свідомість населення щодо добровільної сплати податків та зборів. Наукову статтю присвячено аналізу зарубіжного досвіду фіскального механізму забезпечення та розвитку соціальної сфери та його адаптації у вітчизняній практиці для покращання соціального забезпечення населення держави.

Ключові слова: *фіскальний механізм, податки, соціальна сфера, соціальне забезпечення, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Фіскальний механізм розвитку соціальної сфери в розвинених європейських країнах більшою мірою залежить від фіскальних традицій, соціально-культурних чинників, які впливають на свідомість населення щодо добровільної сплати податків та зборів. Аналіз досвіду зарубіжних країн показав, що вирішення соціальних проблем у європейських країнах відбувається за рахунок одного із фіскальних механізмів – видатків бюджету (Бельгія, Німеччина, Австрія). Порядок державним бюджетом, соціальні витрати фінансуються також з місцевих бюджетів (Канада, Іспанія, Франція).

Усі без винятку розвинені країни Європи роблять усе можливе, щоб виробити найефективнішу систему соціального забезпечення та створити всі потрібні умови для якісного та повноцінного життя своїх громадян. А для

цього внутрішньодержавна діяльність будується на загальних принципах стабільності та рівності. Якщо ж говорити про значення позитивного зарубіжного досвіду щодо фіскального механізму забезпечення соціальної сфери держави, то безперечно, для України цей досвід є вкрай потрібним, оскільки наша держава обрала європейський шлях дальшого розвитку та прагне вийти дійсно на високий економічний рівень. Проте все ж такі впроваджуючи нові реформи в різні сфери життя, зокрема й у бюджетно-податкову та соціальну, не потрібно забувати та упускати такі важливі фактори, як ступінь придатності та результативність різних складових зарубіжного фіскального механізму, і при цьому не менш важливими є ментальні, соціальні та економічні потреби, а також можливості нашої держави та населення.

Соціальна сфера в кожній країні займає досить важливе місце й потребує постійної підтримки з боку держави. Це можливе за умови сталої економіки та прогресивного законодавства. Окрім цього, розвиток соціальної сфери в тій чи іншій мірі залежить і від рівня та стану державного регулювання, яке найяскравіше проявляється у вигляді фіскального механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці запропонована тема перебуває в постійному колі наукових досліджень, зокрема в працях таких науковців, як Алескерова Ю.В., Гаврилишин А. П., Канцур І.Г., Масліченко С.О., Меленюк В.О., Мельник В.М., Синиця С.М., Скулиш Ю.І., Ташмурадов Т.Т., Фурса Т.П., Хорошаєв Є. С. Щербина О.І. та ін.

Формування цілей. Мета статті полягає в аналізі позитивного зарубіжного досвіду фіскального механізму розвитку соціальної сфери та його адаптації в бюджетно-податковій системі України.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, будь-який довід є основним джерелом накопичення практичних знань. Навіть якщо цей досвід не є позитивним, усе одно він несе в собі потрібне інформативне значення для будь-якої держави, оскільки це дає можливість уникнути подібних помилок та обрати інші способи розвитку та вдосконалення.

Щодо зарубіжного досвіду фіскального механізму соціальної сфери, то для нашої країни, яка перебуває в стадії реформування практично всіх сфер суспільного життя, він є вкрай потрібним та важливим, оскільки може слугувати тим джерелом інформації для формування більш якісної бюджетно-податкової системи країни.

У сучасних економічних і політичних умовах розвитку держави зростає роль побудови і функціонування ефективної фіскальної системи, спрямованої на реалізацію функцій з управління, регулювання, розподілу й перерозподілу фінансових потоків. Важливим складником економічного механізму держави виступає фіскальний механізм, який регулює економічні відносини в суспільстві та являє собою систему заходів в економічній, фінансовій і правовій сферах, що проводяться державою для формування фіскальної системи держави.

Варто уточнити, що під фіскальним механізмом слід розуміти сукупність проведених уповноваженими державними органами фіскально-

правових заходів, які є частиною загальної економічної стратегії країни, для фінансового забезпечення діяльності держави і громад, а також непряме фінансування для регулювання розвитку різних галузей економіки, покликаних сприяти сталому розвитку виробництва й зростання народного добробуту. При цьому потрібно також зазначити, що метою фіскального механізму є формування ефективної фіскальної системи для досягнення стійкості економічного розвитку країни. Відповідно до мети, основні завдання фіскального механізму можна поділити на декілька груп: міжнародні; внутрішньоекономічні; стимульовальні; соціальні; фіскальні. Завдання фіскального механізму залежать від об'єктивних і суб'єктивних чинників, політичного ладу, завдань, що стоять перед державою, ураховуючи внутрішні й зовнішні чинники. Завданням першорядної важливості є формування концепції податкової політики з позиції економічної рівноваги фінансових інтересів держави і суб'єктів господарювання.

Фіскальний механізм, що функціонує в державі, є регулятором податкових відносин, основне завдання якого полягає в забезпеченні добровільної сплати податків та забезпечення держави фінансовими ресурсами, створенні сприятливих умов для зростання показників ефективності національної економіки та підвищення рівня життя населення. Основні параметри фіскального механізму та податкової політики закладаються на кожен фінансовий рік за допомогою затвердження державного бюджету [1, с. 34-35].

Відповідно до світової практики існує три основні моделі фіскального механізму в соціально-економічних процесах: американська або ліберальна модель, яка характеризується обмеженням соціальних виплат оскільки основним джерелом регулювання соціально-економічних процесів є тільки фіскальний механізм. Ця модель притаманна для США, Канади та Великобританії; консервативно-корпоративна модель, яка характеризується невисоким рівнем оподаткування та фінансуванням соціальної сфери за рахунок страхових комерційних організацій, а також першочерговим наданням соціальних послуг зайнятому населенню. Указана модель є в Бельгії, Франції та Люксембурзі; скандинавська модель – наявність високого рівня податкового навантаження для багатого населення, домінуюча перерозподільна та соціальна роль держави, справедлива система оподаткування, рівномірний розподіл доходів, підтримка незапрацездатних груп населення, високий рівень соціального захисту, гарантоване право на високі життєві стандарти. Ця модель широко застосовується у Швеції, Данії та Норвегії.

Як бачимо, указані моделі є досить дієвими й кожна має свої як позитивні, так і негативні сторони.

На нашу думку, для України хотілося б адаптувати все ж таки досвід країн зі скандинавською моделлю, яка хоч і характеризується високими ставками податків здебільшого для багатого населення, але має високе соціальне забезпечення населення й соціальні гарантії, та максимально враховує потреби споживачів суспільних послуг.

Світова практика свідчить про те, що запозичення позитивного зарубіжного досвіду є досить ефективним способом удосконалення управління в будь-якій державі. Процеси реформування, які досить часто проводяться в усіх розвинених країнах світу потребують грамотного впровадження позитивних сторін зарубіжного досвіду в потрібній сфері, а також потрібним є урахування норм та положень міжнародного права та міжнародних доктрин. В останні роки до таких заходів долучилася й наша країна, що дало можливість провести низку тих змін та реформ, які існують на сьогодні.

Зрозумілим є те, що розвинуті держави мають більший, ніж Україна, досвід фіскального механізму регулювання різного роду відносин.

Так, А. П. Гаврилишин щодо цього влучно зазначив, що вдосконалювати податкову систему України потрібно з урахуванням позитивного досвіду розвинених зарубіжних країн, податкові системи яких мають багатолітню історію, та при цьому потрібно виходити з конкретних історичних та економічних особливостей України [2, с. 152].

Ця думка, безперечно, є слушною. Але не потрібно забувати про те, що всі країни мають власну історію, правову систему, національні та культурні традиції, власну економіку та її закономірності, які неможливо не враховувати в процесі аналізу та запозичення. Саме через це варто акцентувати увагу, що адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу в зазначеній галузі має відбуватися саме з урахуванням особливостей української національної правової системи, економічних, соціальних та політичних умов українського суспільства.

Щодо зарубіжних країн, то як відомо, у Великобританії фіскальна система вважається однією з найдавніших систем Європи, яка формувалася протягом багатьох століть. Якщо вдатися до історії розвитку податкової системи Великої Британії, то можливо побачити, що незважаючи на успішність податково-митної системи цієї країни, вона також переживала й часи, коли платники податків мали слабе уявлення про механізм збору податків, про структуру апарату податкової системи, чим були досить невдоволені. Особливістю фіскальної служби Великобританії є поділ цієї країни на 15 податкових округів, яким підпорядковані 600 дільниць і 135 центрів збирання податків. Центральними фігурами податкової служби є збирачі обов'язкових платежів і податкові інспектори, які підпорядковані окружним контролерам. Збирачі забезпечують надходження податків, зокрема й стягнення їх у примусовому порядку, контроль за правильністю нарахування зобов'язань здійснюють інспектори [3, с. 174-176].

Прикладом вдалої фіскальної політики є також Канада, яка має найвищий у світі життєвий рівень населення. Щоб досягти такого результату Канада пройшла довгий та непростий шлях, переживаючи і безробіття, і профіцит бюджету до 2009 року протягом 11 років, і зниження реального ВВП тощо. Так, 12 грудня 2005 року в дію вступив Закон щодо діяльності Агентства доходів Канади, до компетенції якого належить адміністрування податків та податкових програм, а також надання економічних та соціальних

пільг. Крім цього, Агентство також займається адмініструванням певних місцевих та територіальних податкових програм. До того ж, Агентство доходів Канади має повноваження вступати в партнерські відносини з провінціями, територіями та іншими урядовими органами для адміністрування не гармонізованих податків та надання інших послуг за їхнім проханням та на компенсаційній основі. Так, в основі діяльності Агентства доходів Канади передусім лежить принцип обслуговування платників податків відповідними його підрозділами – податковими службами Канади, які об'єднані 149 в агентство Міністерства податків і зборів Канади [4, с. 148]. Окрім цього, у складі канадського податково-митного органу є така посада як Комісар, який вважається Головою Агентства доходів Канади. На відміну від Міністра національних доходів, Комісар, як Голова Агентства доходів Канади, відповідає за питання щоденного адміністрування та забезпечення виконання програмного законодавства. Також особливістю фіскальної служби цієї країни є наявність у системі оподаткування такої державної посади, як Омбудсмен платника податків, діяльність якого спрямована на забезпечення прозорості, підзвітності та справедливого ставлення Агентства доходів Канади до платників податків і пільговиків за допомогою незалежних та неупереджених оглядів та розгляду скарг, які надходять від платників податків та пільговиків.

Оже, фіскальна служба Канади має досить сприятливий і стабільний устрій, який побудований на врахуванні інтересів платників податків, що слугує позитивним прикладом для удосконалення відповідної сфери в Україні.

Якщо говорити про фіскальний механізм розвитку соціальної сфери, то в розвинених європейських країнах він більшою мірою залежить від фіскальних традицій, соціально-культурних чинників, які впливають на свідомість населення щодо добровільної сплати податків та зборів.

Аналіз досвіду зарубіжних країн показав, що вирішення соціальних проблем у європейських країнах відбувається за рахунок одного із фіскальних механізмів – видатків бюджету (Бельгія, Німеччина, Австрія). Поряд з державним бюджетом, соціальні витрати фінансуються також з місцевих бюджетів (Канада, Іспанія, Франція).

Як відомо, у Швеції найвищий рівень оподаткування у світі, але податкова система там побудована так, що за її допомогою держава вирівнює доходи громадян.

Ще одним прикладом для запозичення позитивного досвіду функціонування фіскального механізму розвитку соціальної сфер може слугувати Естонія, яка є демократичною парламентською республікою, що серед колишніх республік Радянського Союзу має найвищий валовий внутрішній продукт на одну особу, а серед нових країн-членів Європейського Союзу має одну з найміцніших економік, а також потужний сектор інформаційних технологій.

У Німеччині для повноцінного функціонування соціальної сфери було запроваджено додаткову відсоткову ставку до надмірно високих доходів. Приблизно така ж картина спостерігається у фіскальних системах таких країн, як Іспанія, Франція, Італія та Люксембург.

Тож можна стверджувати, що в переважній більшості країн ЄС відбувається перекладання основного навантаження прибуткового оподаткування на матеріально-забезпечені верстви населення за рахунок прогресивних ставок оподаткування доходів фізичних осіб. Окрім цього, значення фіскального механізму для розвитку соціальної сфери в державі має й співвідношення річної мінімальної заробітної плати стосовно обсягу ВВП на душу населення, також витрати малих підприємств на розмір страхових соціальних внесків, адже саме вирішення проблеми зайнятості за рахунок інструментів фіскального механізму сприяє розвитку соціального забезпечення держави та її населення.

Висновки. Ураховуючи наведене, зазначимо, що для розвитку соціальної сфери в будь-якій країні потрібно, щоб рівень бюджетних доходів відповідав соціальним потребам держави. Оскільки основним бюджетно-формуєчим джерелом доходів бюджету є саме податкові надходження, тому забезпечення його наповнення за допомогою податків та зборів має бути головною місією фіскального механізму, а цільове спрямування та ефективний розподіл бюджетних коштів на соціальну сферу – ключовим елементом життя та підвищення добробуту населення країни. Оскільки фіскальний механізм є одним із засобів забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку країни, він повинен бути гнучким для того, щоб оптимально задовольнити потреби держави й потреби суспільства, ефективно перерозподіливши доходи між різними категоріями населення, підвищити добробут населення, використовуючи соціальну спрямованість видатків бюджету та забезпечити соціальну справедливість. Тобто питання добробуту, пов'язане з питанням забезпечення справедливості, а питання справедливості – з оптимальним розподілом та перерозподілом доходів держави. Суспільний добробут охоплює матеріальні показники, здоров'я, рівень освіти, культури, забезпечення соціальних потреб тощо. Тому фіскальний механізм за допомогою своїх інструментів повинен забезпечити такий рівень податкових надходжень до бюджету, який сприятиме розвитку складових соціальної сфери в системі суспільних благ [9].

Отже, доходимо висновку, що всі без винятку розвинені країни Європи роблять усе можливе, щоб виробити найефективнішу систему соціального забезпечення та створити всі потрібні умови для якісного та повноцінного життя своїх громадян. А для цього внутрішньодержавна діяльність будується на загальних принципах стабільності та рівності. Ці принципи стосуються як держави, так і громадян. Принцип стабільності відображається в постійності законодавства, зокрема в бюджетній та фіскальній сферах, а принцип рівності полягає в тому, що усі без винятку платники податків рівні перед відповідним законодавством.

Якщо ж говорити про значення позитивного зарубіжного досвіду щодо фіскального механізму забезпечення соціальної сфери держави, то безперечно, для України цей досвід є вкрай потрібним, оскільки наша держава обрала європейський шлях подальшого розвитку та прагне вийти на високий економічний рівень.

Зазначимо, що з практичного боку фіскальні механізми розвинених країн світу приваблюють більш досконалім, ніж в Україні, устроєм, більш ефективним фіскальним адмініструванням, продуманістю підготовки та ефективністю проведення податкових реформ, високим професіоналізмом персоналу податкових органів, відповідальністю та дисципліною платників. Теоретична розробка питань оподаткування, так і фіскальна практика в західних країнах перебувають на високому рівні наукової та професійної культури. Система корпоративного оподаткування розвинених країн світу надзвичайно гнучка, знання і досвід західних країн у цій сфері вже випробувані часом і довели свою ефективність. Тому все це ще раз свідчить, що адаптовані до вітчизняних умов запозичення зарубіжного досвіду відповідають національним інтересам України [5].

Проте, на нашу думку, усе ж таки впроваджуючи нові реформи в різні сфери життя, зокрема й у бюджетно-податкову та соціальну, не потрібно забувати та упускати такі важливі фактори, як ступінь придатності та результативність різних складових зарубіжного фіскального механізму, і при цьому не менш важливими є ментальні, соціальні та економічні потреби, а також можливості нашої держави та населення.

Використані джерела:

1. Фурса Т.П., Синиця С.М. Фіскальний механізм: зарубіжний досвід та українські реалії / Т.П. Фурса // Світова економіка та міжнародні відносини. – Інтелект XXI – 2016. – № 5. – С. 32-36.
2. Гаврилишин А. П. Основні риси сучасних податкових систем розвинених країн // Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права : тези доповідей Міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 23–24 лист. 2007 р.). К : Укртехнопрінт, 2007. С. 152–154.
3. Світовий досвід оподаткування: Великобританія // Міністерство доходів і зборів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/modernizatsiya-dpsukraini/arkhiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/dosvid-modernizachii-krainsvity/vb/?print>.
4. Хорошаєв Є. С. Фіскальне право країн Великої Вісімки : монографія. Ніжин : ТОВ «Вид. «Аспект-Поліграф», 2012. 344 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/39-5-12.pdf>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/06.pdf>
7. Щербина О.І. Взаємодія держави з міжнародними фінансовими організаціями як інструмент покращання стану соціальної сфери України / О.І. Щербина // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 3 (118). – С. 170-174.
8. Алескерова Ю.В. Фіскальний механізм соціально-економічної сфери як складова фінансового механізму держави / Ю.В. Алескерова // Причорноморські економічні студії: наук. Журнал. / Причорномор. н.-д. ін-т. екон. Та інновацій. – Одеса. – 2016. – № 3. – С. 98-101.

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/2834/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D1%80%20%D0%86..pdf>
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/98.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Дегтярева С. В. Значение фискального механизма для развития социальной сферы в государстве: зарубежный опыт

Фискальный механизм развития социальной сферы в европейских странах зависит от фискальных традиций, социально-культурных факторов, влияющих на сознание населения относительно добровольной выплаты налогов и сборов. Научная статья посвящена анализу зарубежного опыта фискального механизма обеспечения и развития социальной сферы и его адаптации в отечественной практике с целью улучшения социального обеспечения населения государства.

Ключевые слова: *фискальный механизм, налоги, социальная сфера, социальное обеспечение, зарубежный опыт.*

Dehtyaryova S. Importance of Fiscal Mechanism for the Development of Social Sphere in the State: Foreign Experience

The scientific article is devoted to the analysis of foreign experience of the fiscal mechanism of the provision and development of the social sphere and its adaptation in domestic practice in order to improve the social security of the population of the state.

The fiscal mechanism of social development in developed European countries is heavily dependent on fiscal traditions, socio-cultural factors that influence the consciousness of the population about the voluntary payment of taxes and fees. An analysis of the experience of foreign countries showed that the solution of social problems in European countries is due to one of the fiscal mechanisms - budget expenditures (Belgium, Germany, Austria). Along with the state budget, social expenditures are also financed from local budgets (Canada, Spain, France).

All, without exception, developed European countries do their utmost to develop the most effective social security system and create all the necessary conditions for the quality and well-being of their citizens. And for this purpose, domestic activity is based on the general principles of stability and equality. If we talk about the significance of a positive foreign experience with regard to the fiscal mechanism of ensuring the social sphere of the state, then for Ukraine this experience is definitely necessary because our state has chosen a European path for further development and is really seeking a high economic level. Nevertheless, while introducing new reforms in various spheres of life, including fiscal and social ones, it is not necessary to forget and overlook important factors such as the degree of suitability and effectiveness of various components of the foreign fiscal mechanism, but at the same less important. There is a mental, social and economic need and opportunities of our state and the population.

Key words: *fiscal mechanism, taxes, social sphere, social security, foreign experience.*

У статті досліджено питання приватності підприємства та проаналізовано норми права, за допомогою яких можна захистити внутрішню інформацію підприємства від розголошення. Проведено аналіз норм, які стосуються питання приватності. Доведено, що для захисту приватності підприємства можна використовувати не лише законодавство, що стосується комерційної таємниці, але й таємниці листування, телефонних розмов, кореспонденції. Також підприємство може скористатися нормами, які захищають від розголошення банківську, медичну, адвокатську таємницю, а також персональні дані клієнтів.

Ключові слова: *приватність, приватність підприємства, право на приватність, конфіденційна інформація, комерційна таємниця, персональні дані.*

Постановка проблеми. На сьогодні в умовах глобалізації інформаційного простору та розвинених технологій, за допомогою яких можна отримати будь-яку інформацію, кожне підприємство намагається зберегти приватність щодо захисту внутрішньої інформації від її розголошення. Підприємствам, як й іншим учасникам суспільних відносин, потрібно право на приватність, оскільки їх комерційна діяльність потребує захисту інформації в умовах конкуренції. Підприємницька діяльність пов'язана з використанням різноманітної інформації, але під поняттям "приватність", що передбачає обмеження доступу до неї інших осіб, розуміється лише та, яка має цінність для підприємства. Прибутковість його залежить від збереження в таємниці стратегічних планів, інтелектуальних надбань, інноваційних розробок, технологій, секретів виробництва тощо. Тому приватна інформація підприємства за допомогою правових норм повинна бути захищеною від несанкціонованого доступу до неї. З огляду на це, потрібно провести аналіз норм права та визначити, як за допомогою законодавства можна захистити приватність підприємства та запропонувати власні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблема приватності давно цікавить дослідників приватного права, проте це питання досліджувалося лише в аспекті потреб окремої людини як фізичної особи. Зокрема, дослідження певних аспектів приватності фізичної особи проводили Волох О. К. (вивчав окремі аспекти забезпечення права особи на приватність в умовах розвитку інформаційного суспільства) [1], Єськов С. В. (аналізував підстави для втручання в приватне спілкування) [2], Кучук А. М. (досліджував етапи становлення та проблеми реалізації права на приватність фізичної особи в інформаційному суспільстві) [3], Лисюк Ю. В. (аналізував втручання в приватне спілкування під час здійснення негласних слідчих дій у кримінальному провадженні) [4], Уваров В. Г. (розглядав втручання в приватне життя способом аудіо-, відеоконтролю) [5], Пазюк А. В. (вивчав міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоналізованої інформації) [6]. Що ж до організацій, то подібний аспект не користується популярністю в науковців, тому запропонована стаття

базується не на дослідженнях і публікаціях, у яких би розв'язувалася зазначена проблема, а на аналізі правових норм і потреб практики.

Оскільки в науці цивільного та господарського права відсутні комплексні дослідження проблеми приватності підприємства та її організацій вцілому, невіршених раніше частин цієї загальної проблеми досить значна кількість, тому виокремити зараз лише якусь одну складно. Отже, варто розпочати дослідження цього питання з означення та вирішення саме загальної проблеми, якій присвячується стаття.

Формування цілей. З огляду на вищесказане, потрібно визначити, що означає приватність для підприємства та який зміст права на приватність для цього суб'єкта суспільних відносин. Для цього першочерговим завданням є аналіз правових норм, які стосуються права на приватність загалом та окремих аспектів цього права.

Виклад основного матеріалу. Приватність осіб частково гарантується Конституцією України. Зокрема, стаття 31 стверджує, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [7], таким правом може скористатися і підприємство. Це знаходить ширше тлумачення в Цивільному кодексі України, стаття 306 якого регулює право на таємницю кореспонденції [8]. Ст. 9 Закону України "Про телекомунікації" зобов'язує операторів та провайдерів захищати інформацію, що передається через телекомунікаційну мережу [9].

Також підприємство володіє правом на комерційну таємницю, яка в Цивільному кодексі України знаходиться під захистом права на інтелектуальну власність. Згідно зі статтею 505 до такої таємниці належить інформація, що має комерційну цінність для особи, серед якої відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого характеру. Відповідно до статті 507 органи державної влади зобов'язані охорняти від розголошення комерційну таємницю, що надана їм для отримання дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, які містять нові хімічні сполуки [8].

Захистом права на комерційну таємницю не охоплюються установчі та інші документи, які дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю або її окремими видами, інформація за всіма встановленими формами державної звітності, потрібні для перевірки дані обчислення та сплати податків й інших обов'язкових платежів, відомості про чисельність і склад працівників, їхню заробітну плату загалом, а також за за професіями й посадами, наявність вільних робочих місць, документи про сплату податків і обов'язкових платежів, інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків, документи про платоспроможність, відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю, відомості, що відповідно до законодавства підлягають розголошенню [10].

Приватність підприємства поширюється також на питання захисту інформації про фізичних осіб, які є клієнтами цього підприємства чи працівниками. Важливою проблемою є захист персональних даних, які передаються цими особами підприємству чи інформація про клієнта, яка стала відома підприємству через надання послуг та яка належить до банківської, медичної, адвокатської таємниць. Такі види таємниць охороняються окремими нормативними актами, але персональні дані можуть виходити за рамки названих таємниць.

Інформація про клієнта банку, його діяльність та відомості про фінансовий стан охороняється Законом України "Про банки і банківську діяльність". Під режим таємниці підпадають такі відомості стосовно клієнтів: рахунки, банківські операції, фінансовий стан, системи охорони, структура юридичної особи, напрями діяльності, комерційна діяльність, комерційна таємниця, звітність (крім публічної), коди захисту інформації, інформація про фізичну особу, яка хоче взяти споживчий кредит та супровідна інформація [11]. Банк зобов'язаний зберігати такі дані в таємниці, запобігати можливості доступу до неї третіх осіб. У випадку недотримання свого обов'язку банк може втратити своїх клієнтів, маніпуляції з даними про клієнтів можуть сприяти втраті довіри до нього. Банк зацікавлений у належній охороні банківської таємниці, що дає підстави говорити про доцільність не лише обов'язку, а й права банку не розголошувати відомості, які йому стали відомі про клієнта при наданні своїх послуг.

Це ж стосується й підприємств, що надають медичні послуги: вони мають право на приватність щодо медичної таємниці стосовно своїх клієнтів. Під режим таємниці підпадають відомості про факт звернення людини за медичною допомогою, стан її здоров'я, діагноз, методи лікування та інші відомості, отримані при медичному обстеженні [8]. Медичні працівники та інші особи, яким з огляду на виконання своїх обов'язків, стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну й сімейну сторону життя людини не мають права розголошувати такі відомості [12]. Тож медичний заклад має право вимагати не розголошувати медичну таємницю як від своїх працівників, так й інших осіб, які мають доступ до такої інформації на підприємстві.

Ідентична ситуація з правом на приватність складається щодо адвокатської таємниці для підприємств, що надають юридичні послуги. Інформація, що стала відома підприємству та її працівникам про клієнта, питання, з якими він звертався до адвоката, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація на електронних носіях та інші документи й відомості, одержані при здійсненні адвокатської діяльності, тобто адвокатська таємниця [13], повинна зберігатися згідно з обов'язку, а також має право охоронятися цим підприємством від втручання сторонніх осіб.

Що ж стосується проблеми персональних даних, то це питання регулюється Законом України "Про захист персональних даних" [14]. Підприємство може бути володільцем і розпорядником персональних даних,

що впливає зі змісту статей 2 та 4 цього Закону. Варто зазначити, що не всі персональні дані є конфіденційними. Так, відповідно до статті 5 Закону під такий захист не потрапляє інформація про діяльність посадової особи органів державної влади чи місцевого самоврядування, її декларація про майно, доходи та витрати, відомості про отримання фізичною особою бюджетних коштів, державного чи комунального майна.

І саме підприємство, і його працівники, яким стали відомі персональні дані через виконання своїх трудових обов'язків, зобов'язані захищати їх від незаконного доступу. Керівникові підприємства з огляду на це потрібно подбати про інформаційну безпеку та ознайомити працівників зі своїми обов'язками щодо роботи з такою інформацією. Крім того, варто прописати в колективному та трудовому договорах обов'язки стосовно забезпечення охорони інформації з обмеженим доступом.

Висновки. Отже, необхідне правове забезпечення приватності підприємства, що полягає в ефективному використанні норм закону, які регулюють право на таємницю кореспонденції, комерційну таємницю та інші суміжні з ними права, можливості звернення до суду за захистом приватної інформації та застосування санкцій до правопорушників, а також прописання у внутрішній документації, зокрема в колективному та трудовому договорах відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом. Тож надалі потрібно дослідити проблему захисту права на приватність з боку державних органів чи інших осіб.

Використані джерела:

1. Волох О. К. Окремі аспекти забезпечення права особи на приватність в умовах розвитку інформаційного суспільства / О. К. Волох // Право і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 110-114.
2. Єськов С. В. Підстави для втручання у приватне спілкування / С. В. Єськов // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 1. – С. 72-77.
3. Кучук А. М. Право на приватність в контексті правосуб'єктності фізичної особи: етапи становлення, проблеми реалізації в інформаційному суспільстві / А. М. Кучук, О. В. Талдикін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 62-72.
4. Лисюк Ю. В. Аудіо- та відеоконтроль як різновиди втручання в приватне спілкування під час здійснення негласних слідчих дій у кримінальному провадженні / Ю. В. Лисюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 335-339.
5. Уваров В. Г. Втручання у приватне життя шляхом аудіо-, відеоконтролю / В. Г. Уваров // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 161-165.
6. Пазюк А. В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Пазюк Андрій Валерійович. – Київ, 2004. – 19 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами і доповненнями станом на 30 жовтня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року зі змінами і доповненнями станом на 30 жовтня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

9. Про телекомунікацію. Закон України від 18 листопада 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

10. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 серпня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п>.

11. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 року зі змінами і доповненнями станом на 10 червня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

12. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року зі змінами і доповненнями станом на 01 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року зі змінами і доповненнями станом на 05 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

14. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2017

Сиренчук Т. Ю. Проблема приватності для підприємств

В даній статті досліджується питання приватності підприємства і аналізуються норми права, з допомогою яких можна захистити внутрішню інформацію підприємства від розголошення.

В статті проводиться аналіз норм, касаючихся питання приватності. Доказується, що для захисту приватності підприємства можна використовувати не тільки законодавство, касаючеся комерційної таємниці, але і таємниці переписки, телефонних розмов, кореспонденції. Також підприємство може воспользуватися нормами, які захищають від розголошення банківську, медичну, адвокатську таємницю, а також персональні дані клієнтів.

Ключеві слова: приватність, приватність підприємства, право на приватність, конфіденціальна інформація, комерційна таємниця, персональні дані.

Syrenchuk T. The Problem of Privacy for the Enterprise

This article explores the issue of enterprise privacy. To these subjects of public relations it is necessary to protect internal information from disclosure. Under the notion of privacy is the information of the enterprise, disclosure of which may lead to the loss of its value. The profitability of an enterprise depends on the secrecy of strategic plans, intellectual property, innovation, production secrets. Therefore, private information of the company should be protected from free access to it.

First of all, such protection is possible through legal norms. The article analyzes the rules concerning privacy issues. Despite the fact that these rules are provided for the protection of privacy of individuals, their use is also possible for organizations. Therefore, to protect the privacy of an enterprise, you can use not only legislation that

deals with commercial secrecy, but also the secrets of correspondence, telephone conversations. Also, for its protection or its client, an enterprise can take advantage of the rules that protect against disclosure of banking, medical, lawyer's secrets, as well as personal data of their clients.

And the enterprise itself, and its employees, who became known personal data in connection with the performance of their labor duties, are obliged to protect them from unauthorized access. In this regard, the head of the company should take care of information security and familiarize his employees with their duties regarding the work with such information. In addition, it is necessary to prescribe in collective and labor contracts the obligations regarding the provision of protection of information with restricted access.

Thus, the legal security of the enterprise is necessary, consisting in the effective use of the rules of the law governing the right to correspondence, commercial secrets and other rights related to them, the possibility of access to court for the protection of private information and the application of sanctions to offenders, as well as registration in internal documentation, in particular in collective and employment contracts, the responsibility for the disclosure of restricted information.

Key words: *privacy, enterprise privacy, the right to privacy, confidential information, commercial secret, personal data.*

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

В. С. Бондар

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ МІКРОЧАСТОК, ПРИТАМАННИХ ПРОДУКТАМ ПОСТРІЛУ

У статті на підставі результатів аналізу особливостей продуктів пострілу та механізму їх утворення систематизовано шляхи підвищення ефективності дослідження таких об'єктів для встановлення обставин застосування вогнепальної зброї при розслідуванні злочинів.

Визначено елементи та частки, притаманні тільки для продуктів пострілу. Обґрунтовано потребу створення експериментальної бази компонентів-маркерів продуктів пострілу для об'єктивізації експертних висновків та вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення дослідження мікрочасток, притаманних продуктам пострілу.

Ключові слова: *аналіз, вогнепальна зброя, інформаційно-аналітичне забезпечення дослідження, мікрочастки, продукти пострілу, синтез.*

Постановка проблеми. Останнім часом збільшилася кількість кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, а для їх виявлення та розслідування необхідним є моделювання події, яка відбулася на місці злочину. У результаті проведення пострілу утворюються продукти, що відкладаються на зброї, перешкодах, об'єктах речовини обстановки на місці злочину, а також на руках та предметах одягу людини, яка стріляла, вхідних та вихідних ранах потерпілого. Виявлення унікальних речовин, притаманних тільки продуктам пострілу – компонентів-маркерів – таких, як свинець, цинк, мідь, сурма, дифеніламін надає можливість встановити факт здійснення пострілу, визначити дистанцію пострілу, надати інформацію про тип використаної зброї, боеприпасу, пороху тощо.

Невпинне вдосконалення різних видів ручної вогнепальної зброї та боеприпасів вітчизняного й закордонного виробництва, зокрема боеприпасів, споряджених різними кулями (серед яких і спеціального призначення), капсулями і порохами для підвищення вражаючих здатностей куль за рахунок надання їм нових конструктивних і балістичних властивостей, для збільшення кінетичної енергії згоряння порохових газів набоїв (наприклад, 9 мм пістолетних боеприпасів спеціального призначення, споряджених кулями реактивного типу з підвищеною пробивною здатністю, пістолетних боеприпасів «Luger 9,0x19 мм», які споряджені кулями експансивного та бронебійного видів, 9 мм набоїв до засобів ударно-травматичної дії, споряджених еластичними кулями «Герен ЗФП» і «АЕ9», «ПНД-9П», «АЛ-9Р») призводять до ускладнення інформаційної структури продуктів пострілу. Дослідження останньої зумовлює потребу синтезу

наукових знань, залучення комплексу методів мікроелементного аналізу, зокрема й аналітичного контролю для порівняння великої кількості різнорідних показників, інверсійної вольтамперометрії, а точніше їх комбінацію, що являє собою поєднання хроматографічних і спектральних методів, оптимізацію відбору зразків для дослідження, а також відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке на сьогодні ще потребує вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці питань ефективного забезпечення інформацією судово-експертних досліджень і методології досліджень мікрочасток, притаманних продуктам пострілу присвячено роботи М.Б. Вандера, В.Й. Казимира, Н.І. Клименко, А.В. Кочубея, С.Д. Кустановича, В.А. Кутякова, І.Д. Кучерова, Ю.О. Мазніченка, В.С. Мігрічева, В.Д. Мішалова, В.І. Молчанова, Т.В. Попової, М.Я. Сегає, І.А. Сорокіна, В.О. Федоренка, О.В. Филипчука, В.М. Хрустальова та інших учених. Водночас результати аналізу публікацій у предметній галузі, що розглядається, свідчать про те, що комплексного дослідження питань щодо вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення дослідження мікрооб'єктів, притаманних продуктам пострілу, а також застосовуваних при цьому методів до цього часу не проводилось. Тому вони потребують додаткового й більш детального вивчення.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення особливостей і визначення напрямів оптимізації відібрання зразків для дослідження мікрочасток, притаманних продуктам пострілу та вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення проведення відповідних судово-експертних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Продукти пострілу – це багатоконпонентна та багатозафазова система, що включає до свого складу органічні й неорганічні продукти згоряння порохового, капсульного зарядів, часток змазки та інших забруднень, а також частки металів, які випарувалися або механічно відділилися та утворилися внаслідок дотику снаряду та стволу зброї тощо. За характером походження продуктів пострілу виділимо чотири основних види:

- 1) речовини, які містяться в ініціюючому складі капсуля-запалювача;
- 2) речовини, отримані в результаті горіння порохового заряду та його частки, що не згоріли;
- 3) речовини, утворені як результат дії високої температури на металеві частки зброї та боєприпасу (куля, ковпачок, кружок капсуля);
- 4) частки металів, утворені в результаті механічного тертя снаряду та внутрішніх стінок каналу стволу зброї.

Дані за елементним складом газоподібних продуктів пострілу, які випаровуються з поверхонь деталей зброї та патрону, а також складів, які утворюються при згорянні порохового та капсульного складів відомі та описані в різних джерелах. Це, зокрема, метали: Fe, Cu, Zn, Sn, Pb, Ba, Hg, Ni, W, Al, K, а також неметали: C, S. Найбільш специфічними речовинами – компонентами-маркерами, які вказують на походження від вогнепальної зброї є свинець, цинк, мідь, сурма та дифеніламін [9, с. 11].

За походженням, динамікою виділення та відкладення сліди металів можна поділити на дві основні групи:

1) сліди металів, що несе на своїй поверхні куля, тобто частки, які налипили до стінок каналу стволу зброї при попередніх пострілах, частки оболонки та сердечника кулі;

2) сліди металів, які несе потік газу; своєю чергою, вони підрозділяються на підгрупи: а) сліди металів від згоряння ініціюючої речовини та пороху; б) сліди металів від температурного впливу на снаряд; в) сліди металів від тертя кулі об стінки каналу стволу зброї [7, с. 53].

Окрім того, використання трасуючих куль приводить до появи в складі продуктів пострілу додаткових елементів, таких як Ba, Sr, Mg, Na. У випадку застосування як запалювального складу запальної маси сірникових головок у продуктах пострілу містяться Mn, Cr, Zn тощо. На характер відкладення продуктів пострілу впливає багато різних факторів, зокрема тип використаної зброї та боєприпасів, положення стрільця, умови, за яких був проведений постріл, різні забруднення тощо.

Інформаційне забезпечення (судової) експертизи – це сукупність текстової, графічної та аудіовізуальної інформації, потрібної та достатньої для її методологічно коректного використання судовим експертом при проведенні судової експертизи. Таке забезпечення об'єктивно пов'язано з автоматизацією експертного провадження. Автоматизація експертного провадження – це один з напрямів удосконалення судово-експертної практики. Він полягає у використанні технічних засобів, математичних методів і програм діяльності, котрі частково або повністю звільняють експерта від безпосередньої участі в процесах отримання, перетворення, передачі та використання інформації при проведенні експертизи [4, с. 46].

Виходячи з того, що проведення експертизи – це пізнавальний процес, отже, він має бути забезпечений більшим потоком інформації. Експерт під час проведення експертизи, досліджуючи об'єкти, вивчає, аналізує, порівнює їх зі зразками, а також використовує різні довідкові матеріали, каталоги, еталони тощо.

Так, у п. 5.4.4 ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 визначено, що процедури застосування методів (тобто методики) повинні містити, зокрема:

f) необхідні вихідні еталони та зразкові речовини [1].

Проаналізувавши всю отриману в результаті дослідження інформацію, експерт формує свій умовивід і складає висновок. До того ж, скажімо, при дослідженні продуктів пострілу є потрібними знання й про механізм утворення таких слідів, й про виробничо-технологічний процес виготовлення набоїв тощо. Не менш важливе значення має наявність колекцій і довідкового фонду продуктів пострілу, притаманних певним класифікаційним групам вогнепальної зброї.

Виявлення слідів продуктів пострілу, їх розподілу та топографії є досить складним і багатогранним завданням. Його вирішення дозволяє встановити факт застосування або перенесення, зберігання вогнепальної зброї, дистанцію пострілу, а також надати інформацію про тип використаної зброї, боєприпасу, пороху, проводити діагностику ушкодження, ідентифікувати

мікрочастинки з ранових каналів, визначати вид снаряду і мікроелементний склад продуктів пострілу.

Так, за фактом виявлення трупа К. було розпочато досудове розслідування. Труп з вогнепальним пораненням у ділянці скроні та пістолет були виявлені на сходовому майданчику багатопверхового будинку. Зі слів дружини вбитого, чоловік вийшов з квартири з наміром покінчити життя самогубством. При огляді місця події було відібрано проби на стандартні «стілці» електронного мікроскопу із зовнішньої та внутрішньої поверхонь кистей рук трупа, а також жінки вбитого. Також були відібрані проби з поверхні футболки К. та халату жінки. У результаті проведеного дослідження встановлено: на поверхні кистей рук трупа та на поверхні його футболки продукти пострілу не виявлено; на поверхні кистей рук жінки гр. К. та на її халаті спереду виявлено продукти пострілу, при цьому характерне розташування часток на поверхні рук та халату, а також їх кількість свідчили про причетність жінки гр. К. до проведення пострілу. Одну з основних версій – учинення самогубства було спростовано, а в процесі подальшого розслідування підтвердився факт вчинення вбивства жінкою загиблого.

Якщо той, хто стріляв, знаходився, скажімо, у невеликому приміщенні, то з'ясування всіх обставин того, що відбулося (сам факт проведення пострілу в цьому приміщенні, місцезнаходження, положення того, хто стріляв тощо), встановлюються способом виявлення або не виявлення слідів пострілу на предметах обстановки. Так, біля філіалу відділення банку було вчинено розбійний напад на інкасаторів, які перевозили готівку. У результаті нападу із застосуванням вогнепальної зброї троє інкасаторів загинули на місці. Під час огляду місця події за допомогою стандартного «стілця» для електронного мікроскопу було виявлено продукти пострілу (відібрані проби) із зовнішньої та внутрішньої поверхні скла дверей інкасаторської машини, а також кистей рук гр. С. та на його одязі. У результаті проведення фізико-хімічної експертизи із застосуванням методу скануючої електронної мікроскопії із системою мікроаналізу встановлено: постріли проводилися всередині салону автомобіля, а не з вулиці, як передбачалося раніше; на відтисках з обличчя, правої та лівої рук, а також на передній поверхні куртки, вилученої у С., виявлені мікрочастки, які мали чітко виражені ознаки продуктів пострілу, кількість яких дозволяє сформулювати категоричний висновок про причетність С. до проведення пострілу.

Вирішення цих завдань щодо продуктів пострілу в межах відповідних судових експертиз базується на дослідженні їх морфологічних особливостей внутрішньої та зовнішньої будови, складу та властивостей. Однорідні за природою властивості мікрооб'єктів утворюють певні інформаційні поля (морфологічне та субстанційне), які сукупно формують інформаційний простір. До того ж, для вирішення експертних завдань мають значення не стільки окремо взяті ознаки та властивості, до прикладу, мікрооб'єктів, скільки виявлені взаємозв'язки між ними.

Для ефективного вирішення зазначених завдань, а також з метою вибору оптимального з точки зору ефективності методу дослідження доцільно більш докладно розглянути механізм утворення таких слідів. У процесі пострілу відбувається інтенсивна металізація всіх твердих часток – продуктів пострілу, оточуючих предметів та перешкоди – мікрочастки

металів тонким шаром вкривають їх, проникають на деяку глибину в певному обсязі, а отже, можуть деякий час зберігатись.

Учені висунули гіпотезу про механізм утворення слідів продуктів пострілу, яка базується на можливій конденсації легколетких компонентів кулі, продуктів згоряння порохового заряду та капсульного складу. У момент пострілу впродовж доли мілісекунди температура згоряння капсульного та порохового складу перевищує температуру випарування свинцю (1620 °C), сурми (1380 °C) та барію (1140 °C), температуру плавлення міді (1083 °C) та заліза (1539 °C). Пари металів, що прорвалися, конденсуються на поверхні перешкоди або тілі того, хто стріляв, у вигляді крапель. Створюється динамічна рівновага за температурою та тиском. З початком охолодження багато часток продуктів пострілу застигають, утворюючи при цьому правильні або неправильні сферіди. Завдяки різкості охолодження, а також тому, що температури затвердіння сурми (630 °C) та барію (728 °C) дуже близькі, утворюються ядра, які містять ці два елементи. Температура затвердіння свинцю є найнижчою – 327 °C, тому він утворює зовнішній шар навколо ядер з барію та сурми. Таким чином, продукти пострілу є конденсатами й за поверхневою морфологією, й за внутрішнім змістом, якщо враховувати розподіл металів.

Зазначимо, що онтологічною передумовою розвитку криміналістичних експертиз, центральним об'єктом експертної систематики є матеріальні «сліди-відображення», криміналістичне значення* яких є основою сучасної парадигми експертного пізнання обставин події злочину, відображеного в матеріальному середовищі, що складається з:

1. Криміналістичного вчення про зв'язки взаємодії, що обґрунтовує загальний принцип «підсумовування» інформації, яка виникає при взаємодії матеріальних тіл і повному (взаємному) відображенні їх властивостей.

2. Комплексного підходу, завдяки якому: а) полегшується всебічне використання можливостей судової експертизи в процесуальному доказуванні в умовах спеціалізації експертного знання; б) з'являється можливість вирішення ключової практичної проблеми експертизи: дефіциту інформації про шуканий об'єкт, що міститься в окремому сліді, або інформаційному полі.

3. Експертної технології як сукупності правил, прийомів і рекомендацій із забезпечення ефективного проведення судових експертиз у судових установах, котру складають технологічні схеми, що передбачають в організаційно-управлінському й методичному плані використання всіх форм комплексності за рахунок залучення паралельних, зворотних або зустрічних зв'язків для отримання додаткової доказової інформації [8].

* криміналістичне значення слідів-відображень полягає в тому, що вони є: а) вихідним матеріалом для дослідження ідентифікаційних зв'язків; б) матеріальним носієм відомостей про ототожнюваний об'єкт і механізм взаємодії; в) потенційним слідоутворювальним об'єктом, який може відобразити якості свого субстрату чи зовнішньої будови на шуканому об'єкті, що взаємодіє з ним.

Фундаментальне значення для розвитку вітчизняної криміналістики та судової експертології мало також визначення й обґрунтування понять інформаційного та ідентифікаційного полів, які переводили мову «слідів у вузькому сенсі» на мову сучасної науки.

Виділення інформаційного поля є найважливішим інструментом криміналістичного аналізу матеріальної обстановки події, що розслідується, і методології комплексних криміналістичних досліджень.

Завдання пошуку, фіксації та вилучення слідів пострілу з вогнепальної зброї на місці події безпосередньо пов'язано з вивчення фону середовища, яка складає відповідну матеріальну обстановку. Це є необхідним для виявлення у вилучених зразках речовин, які не несуть інформації про постріл. Для врахування впливу фонових речовин доцільно провести збирання зразків як з місця пострілу, так і поруч з ним.

У запропонованій статті на підставі результатів аналізу літературних джерел [2; 4; 5; 6; 8-12] досліджується питання розповсюдження часток речовин, притаманних для продуктів пострілу, в довоколишньому середовищі. Проводяться порівняння зразків, узятих поруч з місцем проведення пострілу, довоколишньої обстановки та довоколишньої території. Проводиться визначення речовин, властивих лише продуктам пострілу, визначаються їх хімічний елементний склад і форма поверхні.

Зазначимо, що сканувальна електронна мікроскопія дозволяє вивчати механізм утворення продуктів пострілу та диференціацію від інших часток довоколишнього середовища (фонових елементів) без руйнування об'єкта. Разом з відомостями про топографію поверхні та структуру об'єкта дослідження, можливим є отримання даних про природу й кількість складових частин проби. У сучасних приборах реалізується принцип поєднання електронного мікроскопу з пристроєм, який аналізує. За допомогою електронної мікроскопії в поєднанні з рентгенівською спектрометрією можливо проводити як локальний аналіз, так і одно- або двовимірний аналіз розподілень (знімків).

Для дослідження фону вивчалися зразки з різних місць міста, які найбільш часто відвідуються людьми, адже разом із пилом та брудом на одязі можуть переноситися різні частки речовин, зокрема й ті, які подібні до часток продуктів пострілу. У місті збирання зразків проводилось у таких місцях:

- бордюр дороги на жвавому перехресті – А;
- стіна будинку на жвавій вулиці – Б;
- прохідна вулиця популярного ринку – В;
- перон залізничного вокзалу – Г;
- прохідний коридор залізничного вокзалу – Г;
- залізничні шляхи поруч з рейками – Д.

Для отримання зразків з притаманними для продуктів пострілу частками аналізувалися результати наведеного нижче експерименту. У приміщенні, де часто проводилися постріли в кулевловлювач, були зібрані зразки з предметів матеріальної обстановки приміщення, розташованих

збоку та ззаду від напрямку пострілу в радіусі близько одного метра: з предметів обстановки приміщення поруч з місцем пострілу (Е); з підлоги поруч з місцем пострілу (Є); з підлоги поруч з місцем пострілу, відстань від точки пострілу близько одного м (Ж). Крім того, було зібрано контрольні зразки з чистого тампона (зразок І) та з приміщення (зразок К), де не було проведено жодного пострілу.

Потім проводилися порівняння отриманих результатів.

Дослідження форми часток у місті та фоні всередині приміщення, де був постріл, виявило характерну відмінність зразків. Вони розрізняються наявністю в зразках з місця пострілу часток сферичної форми діаметром від 1 до 10 мкм (рис. 1).

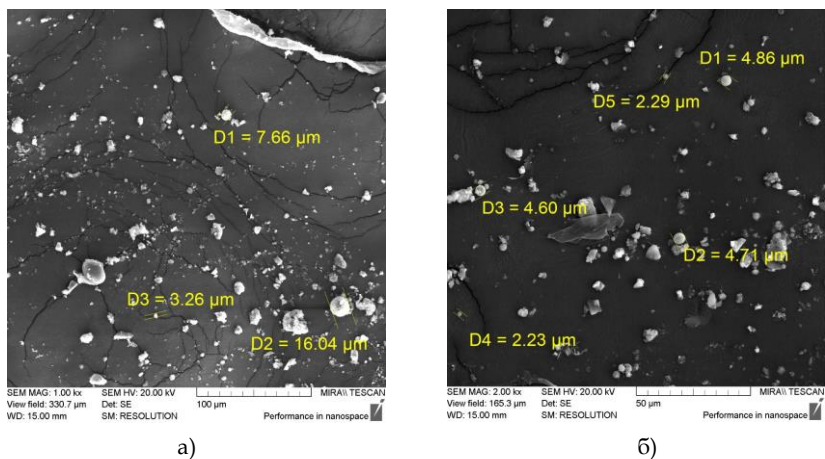
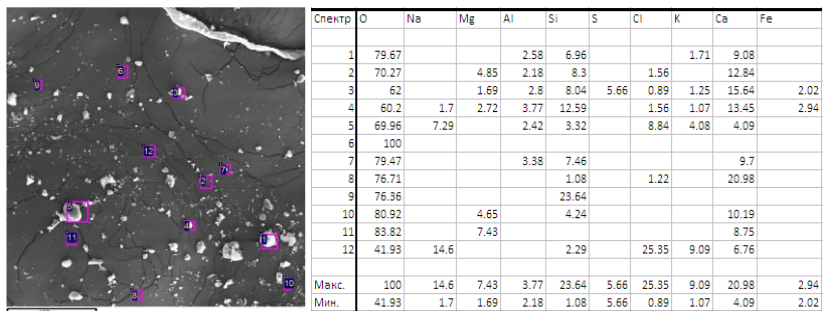
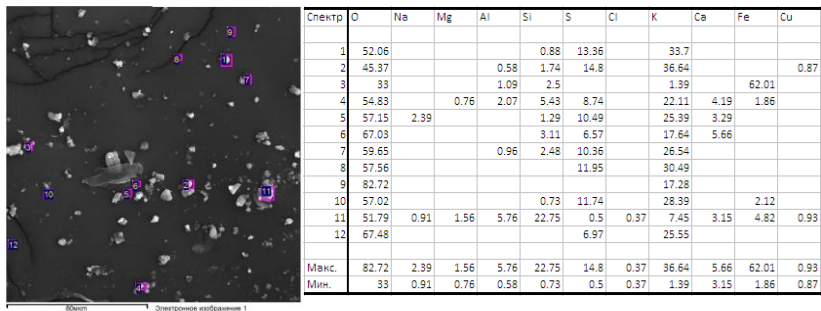

Рис 1. Морфологія часток: а) бордюру дороги на жвавому перехресті;
б) з підлоги поруч з місцем пострілу

Сферичні частки з розміром діаметра від 1 до 10 мкм

а) бордюру дороги на жвавому перехресті;

б) з підлоги поруч з місцем пострілу;

	O	Na	Mg	Al	Si	S	Cl	K	Ca
A	63,17	5,92	3,07	5,73	10,77		1,87	1,66	5,32
Б	76,93			3,13	8,62				4,11
В	60,24			6,81	20,92			5,94	4,85
Г	64,53	1,35	2,41	3,1	6,32	3,05	2,16	1,11	11,2
Г	64,34		1,92	4,21	14,98		1,37	1,32	9,35
Д	13,8			0,84	5,47		0,72	0,62	0,73
Е	45,47			23,29		0,83		5,39	
Є	41,62			13,03	1,27	1,9		4,18	
Ж	38,88			0,94	1,22	1,32			
З	47,68	1,39	1,81	3,48	12,15	5,36	0,92	4,41	13,77
И	63,63								36,37
І	62,02	2,71	1,79	3,26	10,6		3,52	1,04	7,41

	Ti	Fe	Cu	Zn	Sn	Sb	Ba	Pb
A		3,4						
Б	4,26	2,94						
В		1,25						
Г		2,76	2,71					
Г		2,52						
Д		77,84						
Е							18,91	6,12
Є					0,26		22,4	15,34
Ж			5,14		37,45	3,25		11,8
З		5,29	1,08	2,66				
И								
І		1,59	5,48					

Примітка: А – бордюр дороги на жвавому перехресті; Б – стіна будинку на жвавій вулиці; В – прохідна вулиця популярного ринку; Г – перон залізничного вокзалу; Г – прохідний коридор залізничного вокзалу; Д – залізничні шляхи поруч з

рейками; Е – на предметі обстановки поруч з місцем пострілу; Є – з підлоги поруч з місцем пострілу; Ж – з підлоги поруч з місцем пострілу, відстань від точки пострілу близько 1 м; З – зверху над місцем пострілу, з предмета обстановки приміщення; І – контрольний зразок з чистого тампона; К – контрольний зразок з приміщення, де не було проведено жодного пострілу.

Такі частки можна знайти на будь-яких поверхнях приміщення та довколишнього середовища з місця пострілу. Під час пострілу виділяється велика кількість енергії, яка здатна оплавити металеві частки та надати їм сферичну форму. Частки розлітаються в різні боки від місця пострілу й осідають на поверхнях приміщення та обстановки. При цьому сурма є основним компонентом ініціюючого складу капсуля запальника та під час пострілу разом з газопороховим струменем осідає на одязі, предметах обстановки. Свинець здебільшого входить до складу кулі та переважно відкладається на перешкоді, залежно від дистанції пострілу від 300,70 до 4295,33 мг/кг. На зразках з різних місць міста можна знайти сферичні частки, однак їх розміри помітно відрізняються одна від іншої навіть у межах одного зразка. Окрім того, такі частки, зазвичай, обліплені більш дрібними частками різної форми, що ускладнює пошук сферичних часток. Для визначення відмінностей між речовинами, зібраними близько місця пострілу та з різних місць міста, вивчалися результати хімічного елементного аналізу зразків (таблиця). Особливу увагу приділено сферичним часткам.

У результаті дослідження зразків А – Д оточуючого фону було встановлено, що хімічний склад їх є різним та помітно варіюється між собою. У зразку Д було виявлено підвищений зміст Fe, що, ймовірно, пов'язано з великою кількістю іржі поруч з місцем збору. Дослідження цього зразка було цікавим тим, що частки іржі можуть приймати сферичні форми й тим самим бути подібними за формою на частки продукту пострілу. У зразку Б була знайдена речовина, яка містить Ti, що пов'язано з пофарбуванням стіни в білий колір, адже відомо, що біла фарба часто містить оксиди Ti. Крім того, у цьому зразку є цілком відсутні Na та Cl, на відміну від інших зразків. У зразку В повністю є відсутнім Si.

Виявлено відмінність часток з довільною та сферичною формою для зразків А – Д. На частках з довільною формою практично є відсутні S та Cu, а на частках сферичної форми можна знайти ці елементи. Ймовірно, деякі з'єднання міді та сірки можуть утворювати сферичні форми, приміром, мідний купорос.

У результаті дослідження зразків Е – З із місця пострілу та порівняння з результатами дослідження зразків А – Д оточуючого фону було встановлено хімічні елементи, притаманні тільки для пострілу, компоненти-маркери: Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Також було встановлено хімічні елементи, які можна віднести до фонових: O, Mg, Al, Si, K, Ca, Fe. Крім того, було виявлено елемент, не притаманний ані для фону, ані для пострілу – Ti.

Порівняльний аналіз дозволив виявити хімічні елементи, що в поодиноких випадках трапляються в оточуючому фоні, але часто виявляються поруч з місцем пострілу: S и Cu. Із цього доводимо висновку: у

разі частого виявлення великої кількості відносно фонового змісту часток, які містять S і Cu, ці хімічні елементи є найбільш притаманними для продуктів пострілу, тому для більш правильного виявлення слідів пострілу є необхідним шукати сферичні частки, що містять найбільш специфічні компоненти продуктів пострілу – компоненти-маркери Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Протилежною є ситуація для Na та Cl. Ці хімічні елементи можуть бути виявлені в деяких місцях оточуючого фону, тому їх з великою долею ймовірності можна віднести до фонових елементів.

У результаті проведеного дослідження був встановлений фоновий зміст хімічних елементів продуктів пострілу, вилучених з місця пострілу. Це найбільш розповсюджені в довколишньому середовищі хімічні елементи O, Mg, Al, Si, K, Ca, Fe, які можна умовно назвати фоновими хімічними елементами.

Були визначені елементи, притаманні тільки для продуктів пострілу, – Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Вони майже не розповсюджені в довколишньому середовищі, що дозволяє використовувати їх в ідентифікації слідів пострілу. Були визначені елементи, які можуть викликати сумніви при виявленні слідів пострілу, – S, Cu, Na, Cl. До того ж S і Cu з великою ймовірністю можна віднести до продуктів пострілу, а Na та Cl – до фонових елементів.

Дослідження форми часток зібраних зразків як з фону, так і поруч з місцем пострілу дозволило встановити відмінність між ними, яка полягає в присутності в зразках, вилучених з місця пострілу, сферичних часток розміром від 1 до 10 мкм, що містять хімічні елементи, характерні для продуктів пострілу. У зразках з оточуючого фону таких часток виявлено не було; там присутні частки сферичної форми, але вони не містять елементів, не притаманних для пострілу.

Висновки. На підставі вищевикладеного, можна сформулювати такі висновки:

- продукти пострілу не є широко розповсюдженими в довколишній для людини обстановці. Це дозволяє надійно їх ідентифікувати за хімічним елементним складом (субстанційним ідентифікаційним полем) та формою часток (морфологічним ідентифікаційним полем). До того ж, різні ознаки та їх поєднання визначають кількісний вираз їхньої інформаційної значущості;

- при аналізі характеру розподілу елементів дослідник має можливість за інтенсивністю розцінити характер нашарувань та фонові значення концентрації елементів, що створює передумови для відмови у проведенні дослідження контрольного зразка (матеріал мішені поза ділянкою пошкодження);

- при огляді місця події доцільно збирати зразки для дослідження фону з різних об'єктів довколишнього середовища, оскільки їх фон може дуже відрізнятися;

- існує потреба створення експериментальної бази компонентів-маркерів продуктів пострілу для об'єктивізації експертних висновків та вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення судових експертиз. Формування повноцінного банку даних є можливим лише на

основі централізованого вирішення цього завдання із залученням наукового потенціалу творчих колективів.

Об'єктивні передумови для цього є, і їх потрібно реалізовувати з максимальною можливістю. Зокрема, треба доповнити Інструкцію з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затверджену наказом МВС України від 10.09.2009 № 390 обов'язком формувати реєстраційну карту відповідних мікрооб'єктів з відображенням таких позицій:

- природа та клас утворювального об'єкта;
- колір у полі зору мікроскопа;
- форма або профіль поперечного перерізу об'єкта;
- оптичний розмір;
- інші особливості (марка мікроскопа, режим збільшення при дослідженні);
- відомості про родові та групові ознаки продуктів пострілу.

Зазначену інформацію можливо було б використовувати при формуванні масиву ознак з розрахунком їх інформаційної значущості. За наявності такого обліку можна отримати узагальнені дані з урахуванням сучасних можливостей комунікаційних технологій та програмного забезпечення обліку масиву даних формування бази інформаційної значущості ознак продуктів пострілу та їх комплексу. Це можливо розглядати як реальну перспективу підвищення ролі продуктів пострілу в отриманні достовірної інформації при розслідуванні злочинів.

Використані джерела:

1. ДСТУ ISO/IEC 17025: 2006. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (ISO/IEC 17025:2005, IDT) / Нац. стандарт України. – Вид. офіц. – [Чинний від 2006-27-12]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 32 с.

2. Захаревич А .М. Качественный анализ фонового содержания микрочастиц, характерных для продуктов выстрела / А. М. Захаревич, С. Б. Вениг // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. – Т. 16. – 2016. – Выпуск 2. – С. 205–209.

3. Кутяков В. А. Комплексный подход к оценке воздействия соединений свинца и цинка при судебно-химических исследованиях : дис. ... кандидата биол. наук : 14.03.04. – Красноярск, 2016. – 166 с.

4. Майлис Н. П. Теория и практика судебной экспертизы в доказывании. Спецкурс : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки 030900.68 «Юриспруденция» / Н. П. Майлис. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и прав, 2015. – 263 с.

5. Мішалов В. Д. Нові можливості лабораторної діагностики продуктів пострілу шляхом проведення мікрорентгенофлуоресцентного спектрального елементного аналізу / В. Д. Мішалов, О. В. Михайленко // Морфологія. – 2016. – Т. 10. – №3. – С. 373–376.

6. Мішалов В. Д. Рентгенофлуоресцентний спектральний елементний аналіз як інструмент ідентифікації на сучасному рівні дослідження вогнепальної

травми / В. Д. Мішалов, Т. В. Хохолева, О. Ю. Петрошак // Судово-медична експертиза. – 2017. – № 1. – С. 45–51.

7. Нехорошев С. В. Разработка методов и средств контроля веществ, материалов и изделий в криминалистике : дис. ... доктора техн. наук : 05.11.13. – Томск, 2015. – 393 с.

8. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – Київ : «Ін Юре», 1997. – 174 с.

9. Сорокин И. А. Вольтамперометрическое определение компонентов-маркеров продуктов выстрела в объектах криминалистики : дис. ... кандидата хим. наук : 02.00.02. – Томск, 2018. – 123 с.

10. Федоренко В. А. Исследование продуктов дальнего выстрела с помощью растрового электронного микроскопа / В. А. Федоренко, А. М. Захаревич, Д. И. Биленко, С. Б. Вениг // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия. Экономика. Управление. Право. – Т. 12. – 2012. – Выпуск. 3. – С. 72–76.

11. Федоренко В. А. Применение растровой электронной микроскопии в судебно-баллистических исследованиях / В. А. Федоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 269–271.

12. Филипчук О. В. Вивчення можливостей виявлення додаткових чинників пострілу неруйнівними методами аналізу / О. В. Филипчук, Ю. П. Шупик, В. Г. Бурчинський // Збірник наукових праць співробітників КМАПО ім. П.Л. Шупика. – Київ, 1997. – С. 728–730.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2017

Бондарь В. С. Предпосылки формирования частного учения о информационно-аналитическом обеспечении криминалистической деятельности

В статье, на основе анализа особенностей продуктов выстрела и механизма их образования, систематизированы пути повышения эффективности исследования данных объектов с целью установления обстоятельств применения огнестрельного оружия при расследовании преступлений. Определены элементы и частицы, присущие только для продуктов выстрела.

Обоснована необходимость создания экспериментальной базы компонентов-маркеров продуктов выстрела с целью объективизации экспертных выводов и усовершенствования информационно-аналитического обеспечения исследования микрочастиц, присущих продуктам выстрела.

Ключевые слова: *анализ, огнестрельное оружие, информационно-аналитическое обеспечение исследования, микрочастицы, продукты выстрела, синтез.*

Bondar V. Information and Analytical Support for Studying the Contents of Microparticles Inherent in Products of the Shot

Products of shot – it is the multicomponent and many phases system, plugging in the composition the organic and inorganic products of combustion gunpowder, capsule charges, particles of greasing and other contaminations, and also stake of metals which evaporated or mechanically became separated from and appeared as a result of contiguity of shell and barrel of weapon.

By elements, inherent only for the products of shot there are Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. They practically are not widespread in an environment, that allows to use them in

authentication of tracks of shot. Elements which can cause doubt at the discovery of tracks of shot are certain, it S, Cu, Na, Cl. Thus S and Cu with large probability it is possible to attribute to the products of shot, and Na and Cl – to the base-line elements.

Research of form of particles of the collected standards, both from a background and next to the mestome of shot allows to set distinction between them, which consists in being in standards, withdrawn from the place of shot, spherical particles measuring from 1 to 10 mkm, containing chemical elements, characteristic for the products of shot. In standards with circumferential background of such particles discovered it was not, the particles of spherical form are there present, but they do not contain elements, not inherent for a shot.

The followings conclusions are formulated:

- products of shot are not wide-spread in a man environment. It allows reliably them to identify on chemical element composition and form of particles. Thus, different signs and their combinations determine quantitative expression their informative meaningfulness;

- at the analysis of character of distributing of elements a researcher is in a position on intensity to estimate character of stratifications and base-line values of concentration of elements, that creates pre-conditions for a refuse in the leadthrough of research of control standard;

- when looking at the scene of the event, it is advisable to collect samples to study the background from different objects of the environment, since their background may vary greatly;

- there is a need to create an experimental basis for the components of the product markers for the purpose of objectification of expert findings and to improve the information and analytical support of forensic examinations. The formation of a full-fledged data bank is possible only on the basis of a centralized solution to this problem by connecting the scientific potential of creative teams.

Key words: analysis, firearms, information and analytical support of research, microparticles, shot products, synthesis.

УДК 343.1:351.87:34.096

О. В. Бочковий

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК НЕДООЦІНЕНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті висловлено думку щодо недостатньо оціненої ролі суспільства в правоохоронній діяльності. Підтверджує таку позицію співвідношення чисельності поліцейських з рівнем протидії злочинності в різних країнах світу. Проаналізовано міжнародний досвід підвищення ефективності правоохоронної діяльності, зокрема із залученням населення та застосуванням сучасних інформаційно-аналітичних систем. Указано на потребу кардинального форматування правоохоронної системи стосовно підвищення рівня довіри населення, що неодмінно сприятиме її ефективності.

Ключові слова: правоохоронна система, суспільство, протидія злочинності, поліція, оперативно-розшукова діяльність, новітні технології, результативність.

Постановка проблеми. Відома приказка говорить: «Менше знаєш – міцніше спиш». І дійсно, недостатня інформованість громадян щодо

сутності певних процесів, наприклад, правоохоронної діяльності, може сформувані помилкове враження про успішність певних дій, спрямованих на їх реформування. Таке враження може бути підсилене активною суспільно-політичною діяльністю певних груп, що висвітлюються в засобах масової інформації.

Почуте чи прочитане в ЗМІ здебільшого цілком задовольняє інформаційний попит населення, яке не намагаючись критично осмислити отриману інформацію, не спонукає владу до пошуку ефективних способів вирішення проблем. І така ситуація в усіх без винятку сферах життя українського суспільства. Але якщо в соціальній чи політичній сферах результати неефективного керівництва проявляються поступово, часто з поправкою на темпи розвитку суспільства, то прорахунки в правоохоронній діяльності відразу ж відчутно погіршують криміногенну ситуацію, знижують рівень довіри населення до правоохоронних органів і, як результат, призводять до значного соціального напруження в країні з неочікуваними наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми реформування правоохоронної сфери все частіше звертаються як практики, так і науковці. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали Б.І. Бараненко, І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорєцький, Е.В. Рижков, Б.Г. Розовський, В.Г. Самоїлов, М.В. Стацак, В.П. Столбовий, М.Л. Шелухін, В.В. Шендрик та інші вчені.

Утім, незважаючи на численні дослідження ситуація докорінно не змінюється, причиною чого ми вважаємо, по-перше, більшість із запропонованих у дослідженнях кроків ігнорується під час чергового реформування, а розробники не наполягають на їх утіленні; по-друге, здебільшого дослідження направлені на удосконалення конкретних напрямів діяльності, що неможливо в умовах застарілої правоохоронної системи взагалі.

Формування цілей. Мета статті – спонукати до пошуку нових методів та способів протидії злочинності, застосовувати можливості, які раніше не використовувалися, проте, мають великий потенціал щодо забезпечення безпеки суспільства, звернути увагу на недооцінку важливості та ролі останнього в правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз міжнародного досвіду протидії правопорушенням дозволяє стверджувати, що ефективність такої діяльності залежить як від правоохоронних органів, так і від суспільства. До того ж доля суспільного впливу більша, ніж діяльність державних структур. Одним з аргументів на підтвердження такого висновку є співвідношення кількості поліцейських у державі та рівня злочинності. Зокрема, лідером по кількості поліцейських є Росія, у якій 547,4 поліцейських на 100 тис. населення, при цьому Росія й у лідерах по кількості вбивств на 100 тис. населення – 9,7, більше тільки в Мексиці – 27. Україна ж, з 384,4 поліцейськими на 100 тис. населення має 4,3 убивства. Водночас багато країн з подібною кількістю

поліцейських (Болгарія – 398, Ізраїль – 372, Бельгія – 370 й інші) мають значно меншу кількість убивств [1]. Для порівняння, у Японії на 100 тисяч населення вчиняється всього два грабежі, показник розкриття злочинів у два-три рази вищий, ніж у всіх перерахованих державах. Наприклад, відсоток розкриття вбивств – 96-97, що є найвищим у світі. Дослідники зазначають, що ефективність японської поліції пояснюється високою щільністю населення й активним співробітництвом з нею.

Дехто може зауважити, що традиції та менталітет громадян Японії, які формувалися тисячі років, некоректно порівнювати з відносно молодого громадянською самосвідомістю українців. І дійсно, населення різних країн дуже відрізняється, а тому не може бути прямої залежності між державами. Статеві-вікова структура, рівень освіти, релігійність, патріотизм і т. інше є суто індивідуальними для різних країн. Водночас у сусідній, та багато в чому спорідненій Польщі, 244 громадяни відчувають захищеність від одного поліцейського, а в Україні лише 80 громадян [2]. Тобто можемо допустити, що в Польщі в три рази вище ефективність роботи поліції щодо забезпечення безпеки громадян.

Згідно зі статистикою в Польщі ще й у півтора рази менше поліцейських на 100 тис. населення (250) ніж в Україні [2]. Тоді знову виникає запитання: а чи лише в поліції справа? На нашу думку, ні. Справа в самосвідомості населення. Яскравим прикладом, який ілюструє ставлення «західного» громадянина до захисту прав і свобод громадян є нещодавній випадок в американському штаті Флорида, де водій у стані алкогольного сп'яніння зателефонував до екстреної служби й поскаржився на себе [3]. Не випадково народна приказка говорить: «що у тверезого на умі, то в п'яного на язичці». І це не поодинокий факт, а норма, адже практично в усіх західних країнах, якщо ви в стані алкогольного сп'яніння сядете за кермо, то ваш сусід першим зателефонує до поліції. Цей факт значно полегшує роботу поліцейських і впливає на їх чисельність [4].

Та нинішні українські реалії не дозволяють полемізувати, а закликають до конкретних та термінових дій. Особливо через значне збільшення рівня злочинності на фоні невдалого реформування та провальної кадрової політики в Національній поліції України [5]. Аналіз стану протидії злочинності, проведений Генеральною прокуратурою України, свідчить про низку негативних тенденцій, зокрема збільшення кількості тяжких та особливо тяжких злочинів певних категорій при одночасному зниженні рівня їх розкриття. Про це йдеться в листі Генеральної прокуратури України від 28 січня 2016 року, адресованому Національній поліції України [6].

Цифри більш ніж красномовні. За 11 місяців 2016 року було зареєстровано 584,8 тис. злочинів, що є найвищим показником, починаючи з 1997 року, коли після тривалого зростання й піку злочинності в 1995 році (641,8 тис. злочинів) було виявлено 589,2 тис. злочинів та засуджено 237,8 тис. осіб [7]. Зростання злочинності відбувається на тлі планомірного зниження ефективності діяльності як щодо їх розкриття, так і запобігання [8, с. 207-208]. Не випадково останнім часом у ЗМІ та серед населення все частіше ситуацію зі злочинністю сьогодні порівнюють з «90-ми».

Потуги керівництва держави щодо протидії злочинності можна порівняти із симптоматичним лікуванням тяжкої хвороби. Ми реагуємо на симптоми, залишаючи поза увагою глобальне зневірення населення до правоохоронної системи як такої. Це як мити руки, знаходячись по пояс у багні.

Абсолютно не сприяють зміні ситуації й останні події щодо виявлення фактів корупції державних високопосадовців [9]. Правоохоронна система показала неспроможність покарати осіб, яких виявили при вчиненні злочинів. Більше того, оприлюднення вищевказаних фактів тільки погіршило криміногенну ситуацію, адже багато громадян побачили безкарність протиправних діянь. Навіть ті, хто раніше не вчиняв злочинів, почали над цим задумуватися. Можливо, справа в тому, що ми звикли ідеалізувати як себе, так і світ навкруги. Цим займається й наш законодавець, приймаючи закони, що розраховані на ідеальних громадян, які діляться на добропорядних та тих, які порушують закон. При цьому в законодавстві завчасно передбачено, що більшість все ж таки добропорядних громадян. Але чи так є насправді?

Практично кожен хоча б раз у житті порушував закон. Навіть у психологічних тестах на професійну придатність для правоохоронців включено питання щодо переходу проїзної частини на заборонений сигнал світлофора. У разі негативної відповіді на таке питання одразу викликають до психолога, щоб додатково перевірити особу на адекватність сприйняття дійсності.

Але справа не лише з ПДД, практично традицією вважається «подарунок» лікареві чи медсестрі за надані послуги. Особи, які ще за часів СРСР, здійснювали крадіжки з підприємств, на яких працювали і за цей рахунок забезпечували безбідне проживання своєї сім'ї прирівнюються до героїв та вихваляються цим. Крадіжка бюджетних коштів уважається нормою, що підтверджується високим «конкурсом» на керівні посади в державних установах з офіційною зарплатою сім-вісім тисяч гривень. Слово «відкат» починає використовуватися ще школярами, які спостерігають за придбанням різних товарів: від занавісок, на зібрані батьками кошти, до комп'ютерної техніки на кошти спонсорів.

Але помилково вважати, що порушують закон лише в Україні. Порушують закон усюди, але тільки в нас удають, що цього не відбувається. Автори відомої книжки «Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса» Тім Уільям, Джеррі Вернц та Стів Альбрехт, розповідаючи про американське суспільство вказували: «Мы – страна нарушителей закона. Мы уклоняемся от уплаты налогов, лжем заказчикам и клиентам, играем в азартные игры, делаем ставки в спортивном тотализаторе, игнорируем судебные предписания, садимся пьяными за руль, даже незаконно принимаем на работу несовершеннолетних подростков» [10, с. 340-344].

Розмірковуючи далі, автори доходять висновку, що порушувати закон природно для суспільства. Витоки ухилення від сплати податків беруть свій початок ще з біблійських часів. З моменту винайдення автомобіля люди сідали за кермо в стані алкогольного сп'яніння. Як для кожної країни окремо, так і для усіх в сукупності є перелік «звичних» порушень закону. Скажімо,

соціолог з Колорадського університету Делберт Елліот з 1976 по 1987 роки спостерігав за молоддю, розпочинаючи зі старших класів школи. Із 1000 студентів 905 порушували закон [11]. Хоча потрібно робити поправку на специфіку США, де в кожному штаті свої закони, які не мають аналогів у сусідніх. Крім того, більшість порушень стосуються законів, які захищають корпоративні інтереси банків або страхових корпорацій.

Проте основна особливість у тому, що державні структури в США проводять спеціальні дослідження, які виявляють найбільш схильних до порушень сфери життя груп осіб чи окремих громадян, і розробляють заходи профілактики, які неодмінно застосовують.

Усе це дозволяє стверджувати, що в США, як і в більшості інших розвинених країн існує ефективна правоохоронна система, яка, не без допомоги громадян, протидіє спільному ворогові – злочинності. І навіть за умов суцільного скоєння дрібних злочинів, населення відчуває себе в безпеці, а економіка країни має досить засобів, щоб активно розвиватись.

Передове місце в цій боротьбі, за сучасних умов, займають інформаційні технології. Інформаційно-аналітичні системи як у США, так і в більшості інших розвинених країн є джерелом потрібної інформації для правоохоронних структур та значним ресурсом економії часу. Так, в англійському журналі «Police» опубліковано статтю про використання сучасних інформаційних технологій у роботі фінансових слідчих. На початку XXI століття практично кожна особа залишає за собою електронний слід інформації (наприклад, у Великобританії загальна кількість баз даних, де громадяни можуть залишити електронний слід, становить близько трьохсот). Перед слідчими постає завдання зібрати дані з цих баз відносно конкретної особи, потім відфільтрувати з цих відомостей такі, що відповідають параметрам розслідування, тобто, інакше кажучи, перевірити отриману інформацію стосовно більш широкого контексту розслідування для того, щоб звести воедино всі відомості й провести аналіз, згідно з яким потрібно діяти надалі [12; 13]. Правоохоронні органи зарубіжних країн широко використовують автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які дозволяють значно оптимізувати розкриття та розслідування злочинів, учинених членами організованих угруповань [14, с. 57].

Більше того, новітні технології дають змогу активно та продуктивно протидіяти транснаціональній злочинності за рахунок відсутності кордонів у глобальній мережі. Значно полегшується взаємодія та обмін даними між правоохоронними органами різних країн. Приміром, розшукуваний злочинець може бути встановлений через застосування однієї з програм ідентифікації особи по фото чи відеозображенню. Такий досвід вже практикується окремими закордонними державними та приватними відомствами [15; 16; 17].

В Україні ж більшість зусиль направлені на суперництво між різними правоохоронними структурами. Сил та засобів на протидію злочинності не залишається. А населення, відчуваючи знегаду та недовіру до правоохоронної системи, жодним чином не допомагає їй. Навпаки,

паралельно створюючи групи самозахисту та самосуду, вносять хаос та додають роботи підрозділам Національної поліції.

То може досить грати «голою короля», визнати хто ми є та розпочати адекватно сприймати реальність. Потрібно усвідомити, що без довіри суспільства до правоохоронної системи знизити рівень злочинності не вдасться, особливо в період значного суспільного напруження, який ми спостерігаємо сьогодні.

А повернути довіру суспільства правоохоронним органам можливо лише професійними та ефективними діями стосовно виявлення осіб, які скоюють злочини, що за сучасних умов досить проблематично. Можливості оперативних підрозділів, які є основною рушійною силою розкриття злочинів, настільки звужені, що зводить результативність їх роботи до мінімуму.

Зокрема, оперативні підрозділи практично позбавлені можливості ефективного застосування оперативно-розшукового потенціалу через не виправдано ускладнену процедуру отримання дозволу як на НСРД, так і на оперативно-розшукові заходи. Порядок отримання дозволу на проведення ОРЗ та НСРД, які пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян займає такий проміжок часу, що часто відпадає доцільність такого заходу. До цього ще додамо буденні, на жаль, проблеми, пов'язані з відсутністю сертифікованої техніки для роздрукування потрібних документів, транспортні проблеми з доставляння документів до слідчого судді апеляційного суду, який на віддаленні 100 або 200 км. від населеного пункту та інше.

Не додають оптимізму й ініціативи законотворців. Адже останні дебати щодо так званої «судової реформи», яку втілено в Законі України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017, тільки підтверджують нашу думку про потребу зміни підходів та системи взагалі. Адже прийняті зміни до чинного законодавства ще більше ускладнюють і так не просту процедуру розслідування злочину, додаючи можливостей уникнути покарання для винних осіб [18].

На протипагу наведемо приклад найближчого західного сусіда, Польщі, де законодавці разом з керівництвом поліції працюють над підвищенням ефективності здійснюваних правоохоронних заходів. Зокрема, відповідно до ст. 20 Закону Республіки Польща про Поліцію ще від 06 квітня 1990 року підрозділи поліції мають право отримувати доступ за допомогою телекомунікаційних пристроїв до інформації, накопиченої в реєстрах без потреби подавати письмові заяви, якщо ці підрозділи: 1) володіють пристроями, які дозволяють реєструвати в системі, хто, коли, з якою метою та які дані отримав; 2) мають технічні запобіжні засоби та організаційні запобіжні заходи, які унеможливають використання даних з іншою метою, ніж та, для якої їх було отримано; 3) це виправдано з огляду на специфіку або обсяг виконання завдань, або діяльності, що провадиться [19]. Тобто підрозділи поліції отримують право здійснювати заходи, що тимчасово

обмежують конституційні права громадян без рішення суду, безпосередньо від операторів комунікацій, якщо для цього є відповідні підстави [20].

У разі виникнення організаційних чи правових проблем щодо протидії злочинності у Швеції, за твердженням заступника головного прокурора Управління боротьби з економічними злочинами Яна Тіблінга, який був учасником міжнародного семінару в лютому 2017 року, керівники зацікавлених підрозділів готують пропозиції та подають їх відповідному міністрові. Вирішення організаційних проблем здебільшого здійснюється негайно. Якщо ж є потреба в законодавчих змінах, то через встановлені законом процедурні моменти, прийняття потрібних поправок може зайняти декілька місяців. До того ж, якщо правоохоронні органи подали обґрунтовані пропозиції, то їх неодмінно буде реалізовано.

Висновки. Важливо, що в західних державах постійно відбувається комунікація із суспільством. Адже ефективність правоохоронної діяльності безпосередньо залежить від відкритості доступу до інформації про будь-які асоціальні прояви. А в українських реаліях, коли так звані аналітичні системи тільки на стадії розробки [21], хоча в усьому світі аналогічні системи працюють десятиліття, найбільшим джерелом інформації є суспільство, яке недооцінюється, а часто навіть не розглядається як важливий елемент правоохоронної системи України.

Основним завданням державної політики у сфері забезпечення правопорядку має стати діяльність щодо стимулювання кожної людини сприяти розвитку всіх інших членів суспільства. Заохочувати формувати суспільний порядок, який гарантує безпеку особистого й інших видів соціального життя.

Такі процеси вже починають формуватися на Заході, про що ми гадували вище, але спроби держави розширити можливості доступу до потрібної інформації натрапляє на активну протидію під агитованим лозунгом захисту прав та свобод особистості. Така державна позиція бере до уваги інтереси конкретного суб'єкта, ігноруючи безпеку суспільства загалом, що з нашої точки зору, є недопустимим.

Використані джерела:

1. Численность полиции vs статистика убийств [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ria.ru/infografika/20140117/989771734.html> – Назва з екрану.

2. Николай Дзись-Войнаровский. Россия – полицейское государство? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://republic.ru/economics/rossiya_politseyskoe_gosudarstvo-823855.xhtml – Назва з екрану.

3. Во Флориде мужчина написал, сел за руль и пожаловался на себя в полицию [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://inforesist.org/vo-floride-muzhchina-napilsya-sel-za-rul-i-pozhalovalsya-na-sebya-v-politsiyu/> – Назва з екрану.

4. В России на каждого жителя втрое больше полицейских, чем в США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.crimea.kp.ru/daily/25929/2879080/> – Назва з екрану.

5. В Україні зростає злочинність, знижується рівень розкриття. Причина – параліч правоохоронної системи [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://gromex.com.ua/ua/investigations/447-ukraine-rastet-prestupnost-padaet/> - Назва з екрану.

6. Генпрокуратура надала шокуючу статистику щодо росту рівня злочинності в Україні (документ) // Закон і бізнес [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/121879-genprokuratura_nadala_shokuyuchu_statistiku_schodo_rostu_riv.html - Назва з екрану.

7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2016 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. - Назва з екрану.

8. Бесчастний Віктор. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні // Підприємництво, господарство і право. 1, 2017 - С. 207-213.

9. За минулий рік жодного з вищих чиновників не покарали за корупцію [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/society/zamynulyi-rik-zhodnoho-z-vyshchikh-chynovnykiv-ne-pokaraly-za-koruptsiuu-zmi-131935.html> - Назва з екрану.

10. Мошеничество. Луч света на темные стороны бизнеса / С. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уильямс - Перев. с англ. -СПб: Питер, 1995. - 400 с.

11. Elliott, Delbert. National Youth Survey [United States]: Wave VII, 1987. ICPSR06542-v3. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2009-04-01. <https://doi.org/10.3886/ICPSR06542.v3>

12. Police. - 2001. - September. - P. 24-27.

13. Выявление преступников с помощью информационных технологий [Текст] // Борьба с преступностью за рубежом. Информбюллетень. - М: ВИНТИ, 2003. - № 6. - С. 19-23.

14. Гуславский В.С. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: монография [Текст] / В.С. Гуславский, Ю.А. Задорожный, Б.Г. Розовский. - Луганск: Элтон-2, 2008. - 287 с.

15. Поиск человека по фотографии - это реальность [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>. - Назва з екрану.

16. По фото в соцсети можно узнать о человеке все! [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhnoznat-o-cheloveke-vse.html>. - Назва з екрану.

17. Создана программа для поиска человека в Интернете по фото [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096>. - Назва з екрану.

18. Савицький О. Судова реформа в Україні: менше інстанцій, але не менше лазівок? [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://p.dw.com/p/2IA74> - Назва з екрану.

19. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900300179> - Назва з екрану.

20. Amnesty International. Польша: Новый закон о слежке станет серьёзным ударом по правам человека, AI индекс: EUR 37/3357/2016, 29 января 2016 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur37/3357/2016/en/> - Назва з екрану.

21. Игорь Серов. Полиция заведет досье на все дома украинцев и создаст специальную карту [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/ukraine/policiya-sozdaet-kartu-samyh-opasnyh-rayonov-i-dvorov-ukrainy-1063200.html> – Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017

Бочковой А. В. Гражданское общество как недооцененный элемент правоохранительной системы Украины

В статье освещается мнение о недостаточно оцененной роли общества в правоохранительной деятельности. Подтверждает такую позицию соотношение численности полицейских с уровнем противодействия преступности в разных странах мира. Анализируется международный опыт повышения эффективности правоохранительной деятельности, в том числе с привлечением населения и применением современных информационно-аналитических систем. Указывается на необходимость кардинального форматирования правоохранительной системы в сторону повышения уровня доверия населения, что непременно будет способствовать ее эффективности.

Ключевые слова: правоохранительная система, общество, противодействие преступности, полиция, оперативно-розыскная деятельность, новейшие технологии, результативность.

Bochkovyi O. Civil Society as Undervalued Element of the Law Enforcement System of Ukraine

The article discusses the insufficiently assessed role of society in law enforcement activities. Confirms the position of the ratio of police officers to the level of counteraction to crime in different countries of the world. The international experience of increasing the effectiveness of law enforcement activity, including involving the population and applying modern information and analytical systems, is analyzed. It is indicated the necessity of cardinal formatting of the law-enforcement system in the direction of raising the level of public confidence, which will definitely contribute to its effectiveness.

In particular, returning community trust to law enforcement agencies is possible through professional and effective actions to identify those who commit crimes. But in modern conditions, this is quite problematic. Opportunities of operational units, which are the main driving force behind the disclosure of crimes, are so narrowed that reduces the effectiveness of their work to a minimum.

Absolutely not contributing to the change in the situation and recent developments around the detection of corruption in government officials. The law enforcement system has shown an inability to punish those found during the commission of crimes. Moreover, the disclosure of the above facts only worsened the crime situation, as many citizens saw the impunity of unlawful acts. Even those who did not commit crimes earlier began to think about it.

The main task of the state policy in the field of ensuring law and order should be to stimulate each person to promote the development of all other members of society. Encourage the formation of a public order that guarantees the security of both personal and other types of social life.

Such processes are already beginning to take shape in the west, but attempts by the state to expand access to the necessary information meet an active opposition under

the slogan of protecting the rights and freedoms of the individual. Moreover, such a position takes into account the interests of a particular subject, ignoring the security of society as a whole, which, from our point of view, is inadmissible.

Key words: *law enforcement system, society, crime prevention, police, operative-search activity, new technologies, effectiveness.*

УДК 343.98

В. О. Гусєва

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства запропоновано слідчі ситуації початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу та визначено послідовність відповідних слідчих дій.

Ключові слова: *типові слідчі ситуації, початковий етап розслідування, посягання на життя працівника правоохоронного органу, слідчі дії, криміналістичні рекомендації.*

Постановка проблеми. Метою розслідування будь-якого злочину є встановлення істини в кримінальному провадженні. Досягнення цієї мети можливо лише тоді, коли слідчий своєчасно буде вибирати оптимальний шлях пізнання цього злочину на основі інформації, яку він буде мати у своєму розпорядженні на початковому етапі розслідування. З цього приводу на практиці слідчі нерідко стикаються з труднощами, це пов'язано як із недостатністю відповідного досвіду в багатьох працівників органів досудового розслідування, так і з недосконалістю сучасних науково-практичних криміналістичних рекомендацій. Тому успішне розкриття та розслідування злочинів, зокрема посягань на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) [1], які стосуються до категорії тяжких злочинів, значною мірою залежить від уміння особи, яка провадить розслідування, правильно оцінити й вирішити слідчу ситуацію, виходячи з наявної в неї в розпорядженні інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження слідчих ситуацій початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу є очевидною. Ученими в галузі криміналістики підготовлено солідну кількість праць щодо теоретичних основ слідчої ситуації. Зокрема, цими питаннями займалися В. П. Бахін [13, с. 118-123]; Р. С. Белкін [14, с. 67-69; 15, с. 91-92]; І. Ф. Герасимов [11, с. 6-11; 12, с. 13-18]; Л. Я. Драпкін [9, с. 29; 10, с. 10-25]; А. Н. Колесніченко [3; 5, с. 268-269]; В. О. Коновалова [8, с. 15-19]; В. К. Лисиченко [7, с. 5]; І. М. Лузгін [4, с. 25-30]; М. В. Салгевський [16, с. 145; 17 с. 59]; Н. А. Селіванов [18, с. 54-56]; А. Г. Філіпов [19, с. 67-72]; В. І. Шиканов [6, с. 157] та інші.

Проте на сьогодні залишаються не сформованими типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу, що, безсумнівно, є фактором, який заважає

ефективному веденню боротьби із зазначеними злочинами кримінально-процесуальними методами [2].

Формування цілей. Мета статті – на підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Так, для початкового етапу розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу характерні такі типові слідчі ситуації:

1) посягання на життя працівника правоохоронного органу вчинено, злочинець затриманий на місці злочину, або безпосередньо після його вчинення;

2) посягання на життя працівника правоохоронного органу скоєно, злочинець зник з місця події, але при цьому є орієнтовна інформація про особу, яка вчинила злочин, що дозволяє тільки підозрювати особу у вчиненні посягання;

3) посягання на життя працівника правоохоронного органу вчинено, злочинець зник з місця події, дані про нього відсутні.

Перша слідча ситуація характеризується тим, що злочинець затриманий на місці злочину безпосередньо після його вчинення. Ця слідча ситуація значно полегшує роботу членів слідчо-оперативної групи (СОГ), оскільки особа, яка підозрюється у вчиненні посягання на життя працівника правоохоронного органу, затримана. Крім цього, є вже певна доказова інформація про факт учиненого посягання.

Розслідування в цій слідчій ситуації в основному направлено на отримання інформації про мотиви скоєного злочину. Найчастіше підозрюваний заперечує, що він мав умисел на вбивство працівника правоохоронного органу. Також виявляється механізм учиненого посягання. Ці обставини важливо з'ясувати всебічно, що дозволить нейтралізувати в подальшому можливу заяву підозрюваного про виправдувальні обставини (необхідна оборона, сильне душевне хвилювання тощо).

У цьому випадку алгоритм дій слідчого здійснюється за такою схемою: огляд місця події (і трупа), допит свідків-очевидців, особистий обшук й огляд підозрюваного; допит підозрюваного, призначення криміналістичних експертиз і судово-медичних експертиз трупа (потерпілого, якщо особа залишилася живою), підозрюваного; призначення судово-медичних експертиз по слідах біологічного походження. Не рекомендується зволікати з виробництвом слідчих дій, завдяки яким може бути отримано значний обсяг інформації, наприклад, з допитом потерпілого. Крім того, цілком доцільним може виявитися обшук за місцем проживання підозрюваного, наприклад, для пошуку зброї, із застосуванням якої скоєно злочин, а також особистих речей підозрюваного з плямами крові тощо.

Друга слідча ситуація характеризується тим, що злочинець зник з місця скоєння злочину, однак є орієнтовна інформація про цю особу, що дозволяє тільки підозрювати її в скоєнні злочину. Відмінною особливістю цієї слідчої ситуації є те, що члени СОГ можуть негайно приступити до перевірки вже

наявної інформації про причетність конкретної особи до вчиненого злочину, збору доказів. Однак у цій ситуації, так само як і в першій, потрібно збирати інформацію про обставини й механізм учиненого злочину.

Залежно від характеру, обсягу інформації про подію вчиненого посягання й особи, яка вчинила злочин, дії СОГ в умовах такої ситуації спочатку повинні носити негласний характер. У цьому випадку мета проведених оперативно-розшукових заходів полягає перш за все в перевірці достовірності наявної інформації, а в разі підтвердження - у забезпеченні оперативного супроводу слідчих дій, що проводяться на заключному етапі оперативно-тактичних комбінацій, розроблених СОГ.

Третя типова слідча ситуація характеризується тим, що особа, яка вчинила злочин, зникла з місця події, при цьому будь-які дані про неї відсутні.

Характерною особливістю цієї слідчої ситуації є відсутність хоча б мінімальної інформації про злочинця. Дії слідчих і оперативних працівників у цій ситуації найчастіше складають типовий набір проведених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів: огляд місця події та трупа, допит осіб, які виявили факт учиненого злочину, виробництво криміналістичних та судово-медичних експертиз, особистий розшук по орієнтуваннях, оперативні установки, перевірки за оперативними обліками, опитування громадян для виявлення очевидців тощо.

Так, наприклад, при перевірці версії про посягання за мотивами помсти за здійснення потерпілим функцій з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки слідчому спільно з оперативними працівниками потрібно проаналізувати чи здійснювалася раніше посадовою особою діяльність із проведення перевірок, ревізій, рейдів, а також інших заходів, щодо викриття осіб, які здійснювали протиправні діяння.

Установлюючи подію злочину, слідчий повинен проаналізувати конкретну діяльність працівника правоохоронного органу, яка передувала події й чи була вона пов'язана з виконанням обов'язків з охорони громадського порядку й забезпечення безпеки.

Також при проведенні огляду місця події повинні бути вивчені обставини, пов'язані з підготовкою й плануванням учиненого посягання (наприклад, злочин скоєно із застосуванням вогнепальної зброї в невіпадково обраному місці), а також рівень професійної підготовки злочинця, що відобразився в способі вчинення протиправного діяння. Залежно від змісту способу встановлюється й доводиться причетність конкретної особи до вчиненого злочину. Зауважимо, що в умовах повної відсутності інформації про злочинця (цим і характеризується ця слідча ситуація) найбільшу складність у розслідуванні представляє визначення обставин причетності конкретної особи до вчинення посягання на життя працівника правоохоронного органу.

Зазначені проблеми можуть бути вирішені тільки завдяки тісній взаємодії СОГ і цілеспрямованим проведенням слідчих і оперативно - тактичних комбінацій, об'єднаних єдиною метою. Так, при встановленні осіб, причетних до скоєння злочину, слідчому спільно з оперативними

працівниками та іншими учасниками СОГ рекомендується ретельно відпрацювати кожен напрям розслідування. Такими напрямками будуть слідчі версії, висунуті слідчим спільно із членами СОГ.

Висновки. Так, залежно від слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу, слідчим повинна здійснюватися найбільш раціональна й ефективна система дій, тобто ситуація не тільки повинна визначати коло первинних слідчих дій, але і їх послідовність - програму дій слідчого.

Зазначимо, що розробка проблеми слідчої ситуації має конкретну практичну мету й повинна зводитися до визначення типової ситуації, що дозволяє виробити рекомендації з методики розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу на тому чи іншому етапі.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (із поточними змінами). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (із поточними змінами). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук / А. Н. Колесниченко. - Харьков, 1967. - 28 с.

4. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений : Сб. научных трудов. - М., 1984. - С. 25-30.

5. Колесниченко А. Н. Проблема совершенствования методики расследования преступлений / А. Н. Колесниченко // Вопросы государства и права развитого социалистического общества: тезисы республиканской науч. конференции (24-26 сентября 1975 г.). - Харьков, 1975. - С. 268-269.

6. Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций - важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). Материалы научно-практической конференции. - М., 1976. - С. 157.

7. Лисиченко В. К., Батюк А. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В. К. Лисиченко, А. В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза. - Вып. 36. - К., 1988. - С. 5.

8. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В. Е. Коновалова, А. Н. Колесниченко // Криминалистическая характеристика преступлений. - М., 1984. - С. 15-19.

9. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений: Науч. тр. Сверд. юрид. ин-т. - Свердловск, 1975. - Вып. 41. - С. 29.

10. Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственная ситуация. – М., 1985. – С. 10–25.
11. Герасимов И. Ф. К вопросу о следственной ситуации / И. Ф. Герасимов // Следственная ситуация. – М., 1986. – С. 6–11.
12. Герасимов И. Ф. Криминалистическая тактика и следственные ситуации / И. Ф. Герасимов // Теоретические проблемы криминалистической тактики : Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1981. – С. 13–18.
13. Бахин В. П. Понятие и виды следственной ситуации / В. П. Бахин // Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., – 1988. – С. 118–123.
14. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. - 3-е изд. - М., 2011. - 394 с.
15. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М., Юрид. лит., 1988. – 173 с.
16. Салтвский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов / М. В. Салтвский. – Х. : ИМП «Рубикон», 1996. – 432 с.
17. Салтвский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы / М. В. Салтвский // Специализированный курс криминалистики. – К. : КВШ МВД, 1987. – 384 с.
18. Селиванов Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. - 1977. - № 2 – С. 54-56.
19. Филиппов А. Г. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений / А. Г. Филиппов // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. – Ташкент, 1984. – С. 67–72.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2017

Гусева В. А. Следственные ситуации первоначального этапа расследования посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа научной литературы и практики органов досудебного следствия предложено следственные ситуации первоначального этапа расследования посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа и определена последовательность соответствующих следственных действий.

Ключевые слова: типичные следственные ситуации, начальный этап расследования, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, следственные действия, криминалистические рекомендации.

Huseva V. Investigating Situations of the Initial Stage of the Investigation of Encroachments on the Law Enforcement Body Officer's Life

Based on the analysis of scientific literature and practice of pre-trial investigation bodies, investigative situations of the initial stage of the investigation of encroachments on the life of the law enforcement officer were proposed and a sequence of relevant investigative actions was determined.

The purpose of investigating any crime is to establish the truth in a criminal proceeding. The achievement of this goal is only possible if the investigator timely chooses the best way of knowing the crime on the basis of the information that he will have at the initial stage of the investigation. In this regard, in practice, investigators are often

confronted with difficulties, this is due to the lack of relevant experience in many employees of the pre-trial investigation bodies, and with the imperfection of existing scientific-practical forensic recommendations. Therefore, successful disclosure and investigation of crimes, including encroachments on the life of a law enforcement officer (Article 348 of the Criminal Code of Ukraine), which are categorized as serious crimes, to a large extent depends on the ability of the person conducting the investigation to properly evaluate and solve investigating situation, based on information available to her.

Thus, for the initial stage of the investigation of encroachments on the life of a law enforcement officer, typical follow-up situations are typical:

1) the assault on the life of the law enforcement officer is committed, the offender is detained at the crime scene, or immediately after his commission;

2) the assault on the life of the law enforcement officer committed, the offender disappeared from the scene, but there is indicative information about the person who committed the crime, which allows only to suspect a person in the commission of the offense;

3) an attack on the life of the law enforcement officer committed, the offender disappeared from the scene, the data on him missing.

So, depending on the investigative situations that occur at the initial stage of the investigation of the encroachments on the life of the law enforcement officer, the investigator must be the most rational and effective system of actions, that is, the situation not only should determine the range of primary investigative actions, but their sequence - the program of actions of the investigator.

It should be noted that the development of the problem of the investigative situation has a specific practical purpose and should be reduced to determining the typical situation, which allows to develop recommendations on the methodology for investigating encroachments on the life of the law enforcement officer at one or another stage.

Key words: *typical investigative situations, initial stage of investigation, encroachment on the life of a law enforcement officer, investigative actions, forensic recommendations.*

УДК 343.985

В. В. Дараган

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Статтю присвячено визначенню та аналізу основних методологічних підходів до дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель. Було розглянуто та проаналізовано такі методи наукових досліджень: метод діалектики; проблемно-тематичний метод; метод аналізу; системно-структурний метод; соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання); статистичний метод; формально-логічний метод; порівняльний метод (порівняльно-правовий (компаративістський) та порівняльно-історичний); метод моделювання; структурно-логічний метод.

Ключові слова: *методологія дослідження; державні закупівлі, оперативно-розшукова протидія; метод.*

Постановка проблеми. Проведення будь-якого дослідження вимагає застосування всього арсеналу інструментів, розроблених методологією відповідної науки, та дає змогу дослідникові отримати достатній рівень

знань про досліджувану проблематику, діяти власних висновків та запропонувати пропозиції й досягти поставленої мети дослідження. Як зазначає О.Ф. Скакун, результати наукової та практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт), або що конкретно досліджується (предмет), а й від того, за допомогою якого методологічного інструментарію здійснюється сам пізнавальний процес [1, с. 49].

Задля досягнення поставленої мети й вирішення запланованих завдань будь-якого дослідження потрібно встановити та розглянути його методологічні засади [2, с. 421].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології правових досліджень проблем оперативно-розшукової протидії злочинам розглядали В.О. Біляєв, О.А. Білічак, Г.П. Власова, О.В. Кириченко, С.Р. Тагієв, В.Є. Тарасенко, С.І. Халімон, О.І. Хараберюш та ін. Однак жоден з авторів не вивчав питання методологічних підходів дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Формування цілей. Метою статті є визначення та аналіз основних методологічних підходів до дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Потреба в методологічному забезпеченні наукових досліджень виникає, якщо є проблема (теоретична, практична), але невідомо, як її вирішувати. Така ситуація зумовлена тим, що традиційні та раніше використані методи виявляються малоефективними в дослідженні. Процес становлення нового знання про певне явище правової дійсності являє собою певну систему отримання, накопичення, аналізу, узагальнення й осмислення фактів, що мають наукове значення, з дальшим закріпленням отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативно-правових актах тощо. Це складний за структурою й об'ємний за кількістю інформації, яку треба переробити дослідникам, багатоетапний процес, у якому природження цього знання відбувається за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання [3, с. 52].

Проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель мають структурно-дисциплінарні зв'язки з проблемами, які розглядаються іншими галузями науки. З одного боку, зазначену проблему потрібно віднести до прикордонних, через те, що вона перебуває на стику декількох галузей наук. Так, проблеми аналізу стану та тенденцій поширення злочинів у сфері державних закупівель, їх детермінанти та способи запобігання цим злочинам досліджуються кримінологічною наукою; проблеми методики розслідування цих злочинів – криміналістичною наукою; проблеми використання в процесі протидії цим злочинам різного роду документів – судовою бухгалтерією. З іншого боку, ця проблема має принципово міждисциплінарний характер, що характеризується ознаками комплексної, інтегральної проблеми. Так, проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних

закупівель в аспекті загрози цими суспільно небезпечними діями національній безпеці взагалі та економічній безпеці зокрема неможливо дослідити без використання сучасних наукових розробок з проблем філософії, соціології, політології, психології, теорії держави та права, національної безпеки.

Вирішення проблем оперативно-розшукової протидії злочинам можливе лише за наявності стратегії протидії цим злочинам, котра має виражатися в нормативно-правових актах, спрямованих на забезпечення національної безпеки держави, протидію корупції, злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Стратегія як спосіб дій є потрібною в ситуації, коли для прямого досягнення основної мети недостатньо наявних ресурсів. Завданням стратегії є ефективне використання наявних ресурсів для досягнення основної мети. Стратегію дій визначає концепція (доктрина), тобто комплекс поглядів, які пов'язані між собою та витікають один з одного, система шляхів вирішення обраного завдання [2, с. 424-425].

Формування стратегії оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель неможливе без існування парадигми національної безпеки, протидії економічній злочинності взагалі та злочинам у сфері державних закупівель зокрема. Парадигма складається із сукупності наукових досягнень, що сприйнято усією науковою спільнотою в той або інший проміжок часу та слугують основою для нових наукових досліджень.

Процес наукового дослідження вимагає визначення його об'єкта та предмета. Об'єктом нашого дослідження є суспільні відносини, що виникають під час протидії злочинам у сфері державних закупівель. У площині об'єкта знаходиться предмет дослідження – теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією.

З огляду на зазначене, метою дослідження запропоновано визначити комплексне наукове розроблення концептуально-теоретичних та прикладних проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель підрозділами кримінальної поліції, через вироблення цілісної системи наукових поглядів на цю проблему, її детермінацію й визначення на цій основі головних напрямів підвищення ефективності такої діяльності. Для досягнення мети пропонується вирішити такі головні теоретичні та прикладні завдання: на підставі узагальнення наявних наукових праць із цієї проблематики визначити теоретичні проблеми та надати рекомендації щодо їх вирішення; на основі аналізу наукових джерел розкрити основні методологічні засади дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель, визначити на цій основі алгоритм та основні напрями дослідження; з урахуванням сучасного рівня розвитку наукового знання у сфері оперативно-розшукової діяльності та інших наук кримінально-правового циклу надати комплексну характеристику злочинів у сфері державних закупівель та визначити детермінанти злочинності в цій сфері; надати пропозиції щодо вдосконалення структурно-функціонального забезпечення оперативно-

розшукової протидії зазначеним злочинам; розкрити стан та проблеми організації інформаційно-аналітичної роботи під час оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель підрозділами кримінальної поліції й визначити способи її удосконалення; узагальнити наявний досвід агентурно-оперативної роботи та визначити місце конфідентів у системі оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; розробити пропозиції, спрямовані на удосконалення тактичних засад оперативного обслуговування сфери державних закупівель оперативними підрозділами кримінальної поліції; окреслити основні напрями попередження злочинів у сфері державних закупівель; визначити проблеми використання оперативного пошуку (пошукової роботи) у протидії злочинам у сфері державних закупівель та запропонувати способи їх вирішення; запропонувати концептуальне вирішення організаційно-тактичних проблем на ґрунті науково обґрунтованої організаційно-тактичної моделі оперативної розробки та оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження по злочинах у сфері державних закупівель; визначити способи вирішення стратегічних завдань організації оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель підрозділами кримінальної поліції; визначити основні напрями формування оперативно-розшукової стратегії протидії злочинам у сфері державних закупівель підрозділами кримінальної поліції; надати пропозиції щодо формування ефективної моделі та удосконалення взаємодії оперативних підрозділами кримінальної поліції з іншими суб'єктами протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Визначені нами мета та завдання вказаного наукового дослідження, на нашу думку, дозволять вирішити наявні теоретичні та прикладні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель підрозділами кримінальної поліції. Досягнення мети дослідження та вирішення його завдань повинно здійснюватися з використання різного роду методів та засобів, які дозволять дослідникові отримати максимально об'єктивний результат та уникнути хибних висновків.

На початку наукового дослідження перед дослідником стоїть одне з головних завдань – визначення системи методів проведення такого дослідження, вирішення вказаного завдання дозволить у дальшому досягти мети наукового дослідження. Це повинна бути саме система методів, оскільки тільки їх поєднання, визначення черговості їх використання надасть можливість досягти максимального точного результату. Однак визначити таку сукупність методів наукового дослідження, а тим паче об'єднати їх у певну систему неможливо без усвідомлення сутності кожного окремого методу дослідження, правил його застосування, а також результатів яких можна досягти з його допомогою.

Аналіз наукових досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (понад 50 досліджень), у яких вивчалися проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам показав, що під час проведення

вказаних досліджень науковці використовували понад 100 різних методів дослідження [4, с. 251-254]. Частіше такі методи:

– *діалектичний метод* (К.В. Антонов, А.В. Басов, А.І. Берлач, І.О. Воронов, Т.В. Будко, А.М. Кислий, С.Ф. Константінов, О.Є. Користін, В.П. Мікулін, В.А. Омельчук, Ю.Ю. Орлов, І.М. Охріменко, М.А. Погорецький, Г.П. Середа, Р.В. Тарасенко, М.Л. Шелухін);

– *історичний метод* (К.В. Антонов, А.І. Берлач, Т.В. Будко, А.М. Волощук, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, О.В. Копан, М.В. Корнієнко, Д.М. Никифорчук, В.А. Омельчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, М.Б. Саакян, Г.П. Середа, І.Ф. Хараберюш, М.Л. Шелухін);

– *метод аналізу* (А.В. Басов, В.Д. Берназ, А.М. Волощук, С.Г. Гордієнко, О.Ф. Долженков, В.В. Крутов, В.П. Мікулін, В.А. Омельчук, М.Б. Саакян, Р.В. Тарасенко); *метод синтезу* (А.В. Басов, В.Д. Берназ, А.М. Волощук, С.Г. Гордієнко, В.П. Мікулін, Г.В. Новицький, В.А. Омельчук, М.Б. Саакян);

– *порівняльно-правовий метод* (К.В. Антонов, М.І. Ануфрієв, А.В. Басов, А.І. Берлач, В.Д. Берназ, В.І. Василичук, А.М. Волощук, І.О. Воронов, А.М. Кислий, С.Ф. Константінов, О.В. Копан, М.В. Корнієнко, В.О. Криволапчук, Р.В. Кузьмін, С.В. Лихачов, І.М. Охріменко, І.Ф. Хараберюш, М.Л. Шелухін);

– *системно-структурний метод* (М.І. Ануфрієв, А.В. Басов, В.Я. Горбачевський, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, С.Ф. Константінов, О.В. Копан, М.В. Корнієнко, Р.В. Кузьмін, Ю.Ю. Орлов, І.М. Охріменко, М.А. Погорецький, Г.П. Середа, Р.В. Тарасенко, П.В. Цимбал, М.Л. Шелухін, М.Є. Шумило);

– *соціологічний метод* (В.І. Василичук, І.О. Воронов, В.Я. Горбачевський, О.Ф. Долженков, Т.В. Будко, А.М. Кислий, Р.В. Кузьмін, В.П. Мікулін, Д.М. Никифорчук, В.А. Омельчук, І.М. Охріменко, М.А. Погорецький, Р.В. Тарасенко, М.Є. Шумило);

– *статистичний метод* (М.І. Ануфрієв, А.В. Басов, Т.В. Будко, В.І. Василичук, І.О. Воронов, В.Я. Горбачевський, А.М. Кислий, М.В. Корнієнко, Р.В. Кузьмін, С.В. Лихачов, Д.М. Никифорчук, В.А. Омельчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, М.Б. Саакян, Г.П. Середа, Р.В. Тарасенко, І.Ф. Хараберюш, М.Л. Шелухін, М.Є. Шумило);

– *формально-логічний метод* (І.О. Воронов, В.Я. Горбачевський, М.В. Корнієнко, В.О. Криволапчук, Р.В. Кузьмін, С.В. Лихачов, Ю.Ю. Орлов, І.М. Охріменко, Г.П. Середа).

При цьому частина методів використовувалася лише окремими авторами: *аналітико-синтетичний метод* (Р.В. Тарасенко); *анкетно-опитувальний метод* (К.В. Антонов); *гносеологічно-правовий метод* (І.Ф. Хараберюш); *експеримент* (В.Д. Берназ); *евристичний метод* (Р.В. Тарасенко); *змістовно-діалектичний метод* (В.В. Крутов); *інтерпретаторсько-аналітичний метод* (В.П. Мікулін); *історико-логічний метод* (С.Г. Гордієнко); *компаративний метод* (С.В. Лихачов); *логіко-правовий метод* (О.Ф. Долженков); *метод абстрагування* (Г.В. Новицький); *метод анкетування* (В.Д. Берназ); *метод герменевтичної рефлексії* (В.П. Мікулін); *метод експертних оцінок* (К.В. Антонов); *метод екстраполяції* (М.В. Корнієнко); *метод*

інтерпретації (В.Д. Берназ); метод кількісного та якісного аналізу (М.В. Корнієнко); метод макроекономічного аналізу (О.Є. Користін); метод наукового аналізу (Р.В. Кузьмін); метод наукової ідентифікації (В.П. Мікулін); метод обґрунтування (В.П. Мікулін); метод описання (О.Ф. Долженков); метод опитування (О.В. Копан); метод оцінки даних (В.Д. Берназ); метод порівняльно-правового аналізу (Р.В. Кузьмін); метод порівняльного аналізу (В.П. Мікулін); метод правового аналізу (С.Г. Гордієнко); метод правового моделювання (Г.П. Серета); метод систематизації (В.Д. Берназ); метод соціального опитування (А.В. Басов); метод спостереження (В.Д. Берназ); метод структурно-системного аналізу (В.Л. Оргинський); метод сходження від абстрактного до конкретного (М.І. Ануфрієв); метод типологічного аналізу (М.В. Корнієнко); метод функціонального аналізу (В.Л. Оргинський); метод юридично-статистичних досліджень (І.М. Охріменко); нормативно-порівняльний метод (С.Г. Гордієнко); організаційно-структурний метод (П.В. Цимбал); плюралістичний метод (В.А. Омельчук); понятійний метод (М.Л. Шелухін); порівняльно-історичний метод (В.П. Мікулін); пошуково-бібліографічний метод (В.П. Мікулін); проблемно-цільовий метод (С.Г. Гордієнко); прогнозно-оптимізаційний метод (В.П. Мікулін); програмно-цільовий метод (Р.В. Тарасенко); прогностичний метод (В.А. Омельчук); професіографічний метод (І.М. Охріменко); системно-діяльнісний метод (М.В. Корнієнко); ситуаційний метод (В.П. Мікулін); традиційний метод (М.Л. Шелухін); функціонально-діяльнісний метод (В.В. Крутов); формально-догматичний метод (О.М. Цільмак); функціонально-структурний метод (В.П. Мікулін); юридико-догматичний метод (В.А. Омельчук); юридико-компаративістський метод (Г.П. Серета).

Визначення проблематики, пов'язаної з пріоритетними методологічними підходами, у сучасних дослідженнях, зокрема й дослідження оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією, передбачає не лише визначення методологічних інструментаріїв, а й прогнозування можливих результатів їх використання.

Будь-яка цілеспрямована соціальна практика передбачає знання способів досягнення поставлених цілей. У свідомості суб'єкта, який її реалізує, крім бажаної мети, незмінно в згорнутому вигляді міститься уявна модель майбутніх дій, здатних реалізувати намічене. Єдність мисленнєвого уявлення про напрям діяльності та його втілення в практичні дії утворює зміст методу роботи. Можна говорити, що ми володіємо певним методом, якщо знаємо, як, яким чином і в якій послідовності слід виконувати ту чи іншу роботу, вирішувати ті чи інші завдання [5].

Аналіз наявного інструментарію методів наукового дослідження, що використовували вчені під час вирішення наукових проблем оперативно-розшукової протидії злочинам, дозволив нам дійти висновку, що, ураховуючи об'єкт та предмет нашого дослідження, доцільно було б використовувати такі методи наукових досліджень: метод діалектики; проблемно-тематичний метод; метод аналізу; системно-структурний метод; соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання); статистичний метод;

формально-логічний метод; порівняльний метод (порівняльно-правовий (компаративістський) та порівняльно-історичний); метод моделювання; структурно-логічний метод.

Визначивши сукупність методів нашого дослідження, вважаємо за доцільне здійснити їх аналіз у розрізі використання таких методів у процесі дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією.

Теорія оперативно-розшукової діяльності являє собою різновид процесу пізнання об'єктивної дійсності, діалектичного відображення предметів і явищ матеріального світу у свідомості людей, інших закономірностей, що складаються в галузі протидії злочинам. За пізнавальною сутністю вона практично не відрізняється від інших наук, адже ґрунтується на застосуванні сукупності методів наукового дослідження (ситуаційний підхід, системно-структурний аналіз, конфліктна взаємодія тощо). Беззастережним є визнання верховенства загального діалектичного методу [6, с. 468].

Указане зумовлює необхідність використання *методу діалектики*, яка, в якості системи категорій, є логікою теоретичного мислення, бо одночасно виступає як загальний метод побудови будь-якої наукової теорії. Таким чином, діалектика виступає методологією будь-якої конкретної науки, зокрема оперативно-розшукової діяльності [7, с. 55].

Використання вказаного методу надасть змогу вивчити суспільні та правові явища, що охоплюються досліджуваною проблематикою, у динамічному розвитку, з'ясувати їх сутність, установити взаємозв'язки з іншими феноменами.

Використання *проблемно-тематичного методу* дозволить: чітко окреслити коло питань, які слід розглянути в межах теми дослідження; окреслити основні проблеми, які потрібно вирішити для підвищення якості оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією.

Метод аналізу може бути використаним: для зіставлення в спеціальній та науковій літературі дискусійних поглядів щодо оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; виявлення основних проблем у діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; у процесі вивчення архівних джерел, матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, оперативно-розшукових справ, справ оперативного супроводження кримінального провадження, справ контрольно-спостережного провадження, а також аналітичних та звітних документів Національної поліції.

Використання вказаного методу дозволить з'ясувати сутність досліджуваних явищ та їх проявів у практичній діяльності кримінальної поліції.

Системно-структурний метод передбачає вивчення цілого і його різних частин як взаємозалежної системи. Кожна система має свою будову, певну структуру і функції. При цьому система загалом має властивості, якісно відмінні від властивостей окремих складових її елементів.

Системно-структурний метод може бути використаним: для визначення змісту досліджуваних категорій і правових явищ, формування понятійно-категорійного апарата; для аналізування й узагальнення емпіричного матеріалу; визначення чинників, які негативно впливають на стан правового регулювання та організації діяльності підрозділів кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; при аналізі організаційних і тактичних засад оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією; для надання оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері державних закупівель; для встановлення механізмів учинення злочинів у сфері державних закупівель; під час аналізу системи оперативного обслуговування сфери державних закупівель підрозділами захисту економіки Департаменту захисту економіки Національної поліції України; для систематизації тактичних прийомів виявлення та документування злочинів у сфері державних закупівель кримінальною поліцією; для визначення форм взаємодії підрозділів кримінальної поліції зі слідчими Національної поліції, а також з іншими суб'єктами, які контролюють здійснення державних закупівель; для висвітлення ролі негласних позаштатних працівників Національної поліції в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання) можуть бути застосовані: при формуванні емпіричної бази дослідження; аналізі й узагальненні правозастосовної практики для обґрунтування пропозицій стосовно вдосконалення чинного законодавства та діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; вивченні думки фахівців щодо проблемних питань, які виникають у процесі оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; з'ясування соціальної результативності відповідних правових норм та організаційних заходів.

Статистичний метод може стати в нагоді для узагальнення результатів проведених соціологічних досліджень та репрезентації даних, отриманих у результаті дослідження, а також під час вивчення емпіричного матеріалу.

Формально-логічний метод пов'язаний з використанням правил логіки й мови, оскільки буття права невіддільне від текстів законів, договорів, наказів, вироків, рішень і тому подібне.

Використання формально-логічного методу забезпечує можливість систематизовано проаналізувати зміст наукової літератури та спеціальних нормативно-правових актів для з'ясування змісту та обсягу окремих юридичних термінів, тлумачення певних положень, що стосуються предмета дослідження.

У межах нашого дослідження *порівняльний метод* може бути диференційований на два субметоди: *порівняльно-правовий* (компаративістський) та *порівняльно-історичний*.

Використання *порівняльно-правового методу* в нашому дослідженні дає змогу: провести дослідження кримінального, кримінально-процесуального законодавства України та інших країн, а також відомчих нормативних актів,

що регулюють оперативно-розшукову діяльність; окреслити теоретичні засади формування та систематизації законодавства, що регулює питання оперативно-розшукової протидії злочинам; вивчити можливості запровадження зарубіжного досвіду в практичну діяльність оперативних підрозділів Національної поліції; обґрунтувати зміни до Кримінального кодексу України.

Використання *порівняльно-історичного методу* дозволяє: обґрунтувати зміни до Кримінального кодексу України; визначити способи вдосконалення організації оперативного обслуговування сфери державних закупівель підрозділами захисту економіки Національної поліції України; дослідити еволюцію наукових поглядів щодо проблем протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Метод моделювання може бути використано: під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання, організаційних і тактичних засад діяльності кримінальної поліції щодо оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель; під час підбору найбільш перспективних напрямів удосконалення організації оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією; для формулювання висновків до розділів і загальних оцінок.

Застосування *структурно-логічного методу* дозволяє визначити основні напрями вдосконалення та оптимізації концептуальних засад оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією.

Виділені нами методи повинні використовуватися в роботі у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечить усебічність, повноту й об'єктивність проведеного дослідження.

Висновки. Загалом можна дійти висновку, що застосована в нашому дослідженні методологія включає в себе систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які надали змогу отримати результат наукового дослідження, що характеризується науковою новизною та достовірністю.

Використані джерела:

1. Скакун О.Ф. Принципи в методологічному інструментарії загального порівняльного правознавства / О.Ф. Скакун // Право України. – 2013. – 3-4. – С. 49-60.
2. Кириченко О.В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки / О.В. Кириченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 421-427.
3. Гордиенко В. В. Безопасность России в условиях глобализации (криминологические и социально-правовые проблемы) : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. В. Гордиенко. – М., 2005.–399 с.
4. Антологія наукового забезпечення оперативно-розшукової діяльності: Том I (за матеріалами аналізу дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 1992-2015 роки) : монограф. / В.В. Дараган, В. В. Єфімов, О.В. Кириченко, І.Р. Шинкаренко та ін. / за заг. ред. проф. І.Р. Шинкаренка. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017.– Ч.2. – 448 с.

5. Андреев И.Д. Методологические основы познания социальных явлений / Андреев И.Д. – М., 1977. – С. 79-106.

6. Кушніт В.П. Типологізація в методології оперативно-розшукової діяльності / В.П. Кушніт // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. - 2016. - № 837. - С. 466-471.

7. Туаровский М.В. Диалектика как метод построения теории // Вопросы философии. – 1965. – № 2. – С. 54-56.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2017

Дараган В.В. Методологические подходы исследования проблем оперативно-розыскной противодействия преступлениям в сфере государственных закупок

Статья посвящена определению и анализу основных методологических подходов к исследованию проблем оперативно-розыскного противодействия преступлениям в сфере государственных закупок. Были рассмотрены и проанализированы следующие методы научных исследований: метод диалектики; проблемно-тематический метод, метод анализа; системно-структурный метод, социологические методы (анкетирование, интервьюирование); статистический метод; формально-логический метод, сравнительный метод (сравнительно-правовой (компаративистский) и сравнительно-исторический); метод моделирования; структурно-логический метод.

Ключевые слова: *методология исследования; государственные закупки, оперативно-розыскное противодействие; метод.*

Darahan V. Methodological Approaches of Investigating Problems of Operational and Searching Counteraction to Crimes in the Field of Public Procurement

The article is devoted to the definition and analysis of the main methodological approaches to the investigation of the problems of operative and investigative counteraction to crimes in the sphere of public procurement. The problems of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement in the aspect of the threat to these socially dangerous acts of national security in general and economic security in particular can not be investigated without the use of modern scientific developments on the problems of philosophy, sociology, political science, psychology, the theory of state and law, national security.

Identifying the problems associated with priority methodological approaches in contemporary research, in particular the investigation of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement by the criminal police, involves not only the definition of methodological tools, but also the forecasting of possible results of their use.

At the beginning of the scientific research before the researcher is one of the main tasks of determining the system of methods for conducting such research, solving this problem will further achieve the goals of scientific research. An analysis of the available tools of scientific research methods used by scientists to solve the scientific problems of operational and investigative counteraction to crimes allowed us to reach the following conclusion that taking into account the object and subject of our research, it would be advisable to use the following methods of scientific research: the method of dialectics; problem-thematic method; method of analysis; system-structural method; sociological

methods (questionnaires, interviews); statistical method; formal-logical method; comparative method (comparative-legal (comparative) and comparative-historical); modeling method; structural-logical method.

Our methods are to be used in the work of interconnection and interdependence, which will ensure the completeness, completeness and objectivity of the research. In general, we can come to the following conclusion that the methodology used in our study includes a system of general scientific and special-scientific methods, which made it possible to obtain the result of scientific research, which is characterized by scientific novelty and authenticity.

Key words: research methodology; state procurement, operational and investigative counteraction; method.

УДК 343.98

К. Д. Заяць

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ

Статтю присвячено аналізу сутності окремих елементів механізму вчинення шахрайств. Розкрито погляд на особливості предмета сучасних шахрайств, а також представлено позицію щодо визначення форм учинення цих злочинів. Головною метою роботи є розширення погляду щодо кола об'єктів власності, які виступають предметом сучасних злочинних посягань.

Ключові слова: шахрайство, предмет шахрайства, форми шахрайства, об'єкти віртуальної власності, заволодіння майном, придбання права на майно.

Постановка проблеми. За останні роки наша держава зазнала суттєвих перетворень у багатьох сферах життя. Соціально-економічні, ринкові, політичні зміни, упровадження новітніх систем і технологій разом з реформуванням системи судової влади й органів правопорядку в Україні даються взнаки – на цьому фоні спостерігається стрімкий ріст злочинності та якісні зміни її проявів. Шахрайства відносяться до злочинів, що найбільш чутливо реагують на будь-які зміни в суспільстві, а особливо на послаблення правоохоронних функцій в державі. Аналіз слідчо-оперативної практики свідчить про появу нових форм цього злочину, а також удосконалення шахрайських схем, відомих практиці раніше.

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України свідчать про реєстрацію досить невеликої частки досліджуваної категорії злочинів (приблизно 4-5% від загальної кількості), але це не відображає дійсної картини їх учинення. Шахрайство характеризується найбільшим рівнем латентності серед інших злочинів. Це обумовлено двома основними чинниками. По-перше, потерпілі не звертаються із заявами про вчинення злочину, не здогадуючись, що стали жертвою обману. По-друге, значна частина потерпілих намагаються відновити втрачені майнові права через вирішення спорів у судах, адже шахрайство маскується під оболонкою цивільних, адміністративних чи господарських правовідносин.

Офіційна статистика Генеральної прокуратури України, що відображає стан розслідування зареєстрованих фактів шахрайств також невтішна. Адже тільки п'ята частина із зареєстрованих проваджень за статтею 190

Кримінального кодексу України направляється з обвинувальним актом до суду, а в більшій половині рішення взагалі не приймаються.

Аналіз слідчої практики, а також власний досвід розслідування фактів шахрайств дає підстави стверджувати, що основні проблеми у слідчих виникають на стадії прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, коли необхідно встановити ознаки складу злочину у фактичному акті добровільної передачі потерпілим майна або права на нього. Труднощі пов'язані з тим, що слідчому потрібно прийняти ключове процесуальне рішення на підставі аналізу надто обмеженої інформації про подію.

Крім того, навіть у рамках відкритого кримінального провадження дуже складно сформулювати систему доказів наявності злочинного наміру в діях шахрая. Адже, на відміну від інших злочинів, вони відбиваються не стільки в матеріальних слідах, скільки в актах інтелектуального характеру: повідомленні неправдивої інформації, використанні фіктивних документів, маскуванні афери законними рішеннями уповноважених осіб та багатьма іншими. Збір доказів такого порядку вимагає надзвичайного рівня професіоналізму. Слідчий не тільки повинен мати високий рівень знань діючого кримінального й кримінального процесуального законодавства, а й бути обізнаним щодо способів дій шахраїв різних категорій. Можливість проявити вищий професійний пілотаж слідчому дозволить тільки глибоке знання механізму вчинення цього виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розслідування шахрайств у різний час приділялася увага в дослідженнях вітчизняних та російських учених, зокрема С.С. Чернявського, С.М. Астапкиної, А.Ф. Волобуєва, О.В. Волохової, В.І. Гаєнка, Т.А. Пазинич, Н.В. Павлової, А.А. Сандрачука, В.В. Корнієнка, М.Ф. Галагузи, В.М. Єгошина, В.Ю. Голубовського, О.В. Журавльова, В.В. Колесникова, В.Д. Ларичева, О.І. Лученка, О.С. Овчинського, В.І. Отряхіна, Р.С. Сатуєва, Г.М. Спіріна, К.В. Суркова, Є.П. Фірсова, С.Ю. Шарова, В.Ю. Шепітька, П.С. Яні та інших. Однак зазначимо, що на цей час залишається ще багато проблемних і малодосліджених питань у цій сфері, зокрема це стосується висвітлення тонкощів механізму вчинення цього злочину.

Зауважимо, що шахрайство є найбільш різноманітним з усіх злочинів проти власності, має безліч проявів і вчинюється майже в будь-якій сфері людського життя. Шахраї вдаються до чисельних вивертів і хитрощів, застосовують новітні засоби й технології, майстерно користуються прогалинами в законодавстві. При цьому вони намагаються досягнути двох взаємопов'язаних цілей: 1) створити зовні легальну оболонку заволодіння чужим майном; 2) уникнути притягнення до кримінальної відповідальності. Механізм учинення шахрайств виступав предметом багатьох досліджень у науках кримінально-правового циклу, але переважно в кримінологічному й кримінально-правовому аспектах. У криміналістиці це питання залишається малодослідженим, що негативно відображається на формуванні методики розслідування цих злочинів. Рідко приділяється увага вчених і принциповому питанню відмежування форм і способів учинення шахрайств

установлених відповідно до редакції статті 190 Кримінального кодексу України (шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно через обман чи зловживання довірою).

Формування цілей. Метою представленої роботи є розкриття сутності окремих елементів механізму вчинення шахрайств, зокрема визначення особливостей предмета та форм учинення сучасних шахрайств.

Виклад основного матеріалу. Предметом шахрайства виступає чуже майно. Треба звернути увагу, що в теорії кримінального права існує єдиний підхід у визначенні цієї категорії, зокрема, майном визнаються речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру.

При цьому фізична ознака визначає матеріальність предмета розкрадання; економічна – визначає, що предметом викрадення може бути тільки річ, яка має мінову та споживчу вартість; юридична – предметом шахрайства може бути лише чуже для винного майно, тобто таке, що належить за правом власності іншому суб'єктові [1].

Але такий підхід, на нашу думку, децю застарів і вимагає переосмислення з урахуванням технологічного розвитку у світі в цілому, і нашого соціуму зокрема.

Так, очевидним є той факт, що в користуванні сучасної людини, з'явилися нові за своєю формою об'єкти власності – це об'єкти, які особа створює (придбає), а потім володіє ними, користується й розпоряджається у віртуальному просторі [2]. До такої віртуальної власності, зокрема, можна віднести внутрішню ігрові об'єкти – техніка з певними функціями, персонаж з особливими здібностями, елементи екіпірування тощо. Прикладом виступають відомі масові багатфункціональні онлайн-ігри такі, як (назви мовою оригіналу) - Worlds of Warcraft, World of Tanks та інші, у яких користувачі не тільки офіційно купують за реальні гроші в «магазинах» указані віртуальні речі, а й активно перепродають їх та залишають нащадкам. Вивчення статистики продажів свідчить, що ціна на такі віртуальні речі може сягати кілька тисяч євро [3].

За оцінками багатьох експертів сфери правознавства об'єктами власності також повинні бути визнані акаунти ігор, сторінки користувачів соціальних мереж, скриньки електронної пошти, фонотеки iTunes, сайт-блоги тощо. Зараз у всьому світі фіксуються акти звернень у судовому порядку громадян з позовами про визнання права власності за ними в межах прав спадкування, права сумісної власності подружжя в справах про розлучення й розділ майна та інші [4; 5; 6].

Треба звернути увагу, що у світі вже мають місце прецеденти притягнення до кримінальної відповідальності осіб за викрадення віртуального майна [7; 8].

Ураховуючи вищевикладене, пропонуємо визначити, що предметом сучасних шахрайств може бути майно в широкому розумінні цього поняття, тобто об'єкти, стосовно яких особа може набути права власності (володіння, користування, розпорядження). До таких можуть бути віднесені: об'єкти нерухомості (будинки, квартири, земельні ділянки, офісні, складські та інші

приміщення); автотранспорт; гроші в готівковій та безготівковій формі, цінні метали, цінні папери, ювелірні вироби, техніка, продукти харчування, худоба, засоби виробництва, вироблена продукція (промислова, сільськогосподарська тощо), а також інші об'єкти матеріального світу.

Об'єкти віртуального простору можуть виступати предметом шахрайства, якщо вони відповідають таким вимогам: а) вони створені особою або придбані нею за гроші; б) вони мають споживчу цінність; в) ними можна користуватися та розпоряджатися у віртуальному просторі; г) їхня оцінка дає можливість визначити ринкову вартість.

Диспозицією статті 190 Кримінального кодексу України встановлено дві форми вчинення шахрайства: 1) заволодіння чужим майном шляхом обману або зловживання довірою; 2) придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. Таким чином, юридична формула цього правопорушення передбачає дві окремі системи дій злочинця. У першій – його дії спрямовані на безпосереднє й негайне заволодіння чужим майном. У другій – отримання легальної можливості заволодіння чужим майном через певний час.

При вчиненні шахрайства шляхом заволодіння чужим майном передача цього майна здійснюється потерпілим, який уважає, що він зобов'язаний передати це майно. Тобто потерпілий, під дією обману або відчуваючи довіру до шахрая, добровільно передає весь комплекс прав власності на своє майно, і передає його зазвичай у натурі. При цьому жертва не сподівається на повернення їй майна. Прикладами таких технологій можуть виступати дії шахраїв, направлені на спонукання громадян передати їм гроші як вииграш в азартних іграх (шулерство, ігрові автомати, удавані акції), при збиранні пожертвувань на благодійні цілі, як оплати вдалих послуг (з працевлаштування, туристичних поїздок тощо), оплату штрафів та багато інших.

Під формою придбання права на чуже майно, на наш погляд, треба розуміти умисні дії шахраїв спрямовані на впевнення жертви передати окреме право на її майно (права володіння або користування чи розпоряджання). Тобто, під дією обману або відчуваючи довіру, потерпілий добровільно передає тільки окреме право на майно. При цьому зазвичай потерпілий не очікує, що майно буде вилучене з його фондів. Він розраховує на те, що передача окремого права на майно дозволить йому отримати певні блага від шахрая.

Наприклад, у театрі жінка передає своєму супутникові-шахраєві номерок від гардероба для того, щоб він отримав її шубу та передав їй. Злочинець, отримавши право володіння шубою деякий час, заволодіває нею й зникає. Або потерпілий складає доручення й передає шахраєві право розпорядитися його квартирою, розраховуючи на те, що той буде діяти на його користь та згідно з його інтересами. Але злочинець, користуючись наданим правом розпорядитися майном, привласнює виручені з купівлі-продажу квартири кошти собі.

Треба звернути увагу, що в наведених схемах шахрайств добровільність передачі обмежена тільки окремим правом на майно, користуючись яким злочинець обертає на свою користь усі інші права. Це має принципове значення для предмета доказування в кримінальних провадженнях таких категорій.

Окремі автори вважають, що право на майно – це предмет злочину, наводячи як приклад документи, що надають право на отримання майна [1]. Але такі документи не можуть бути предметом злочину, адже вони не мають конкретної економічної вартості. Крім того, саме визначення «право на майно – це предмет...» суперечить логіці тому, що предмет – це річ матеріального світу. Право на майно, на наше переконання, взагалі не може розглядатися як предмет злочину. Право на майно – це юридична категорія, яка може бути закріплена в різних документах, наприклад, у заповіті, страховому полісі, довіреності, дорученні тощо. Тому коли шахрайство вчиняється шляхом придбання права на майно, предметом злочину виступає те майно, яке злочинець намагається обернути на свою користь.

Придбання права шахраєм на чуже майно може взагалі не тягнути як наслідок вилучення у власника його майна (шкода спричиняється його користуванням). Може бути й так, що фактичне вилучення майна вчиняє не злочинець, а треті особи, які не причетні до шахрайської схеми.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що однією з актуальних проблем сьогодення є потреба ретельного дослідження механізму вчинення сучасних видів шахрайств. Адже формування доказової бази в таких кримінальних провадженнях вимагає надзвичайного рівня професіоналізму слідчого. Звісно, що представлена робота не вичерпує всі особливості механізму вчинення цього надзвичайно складного виду злочину, але є одним із кроків щодо висвітлення проблемних питань у цьому напрямі.

Використані джерела:

1. Кримінальне право. Особлива частина. Тема 7. Злочини проти власності [Електронний ресурс] : мультимедійний навчальний посібник кафедри кримінального права КНАВСУ. - Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mpr_krum_pravo_osob/Files/Lekc/17/17_P1.html
2. Савельев А.И. Правовая природа виртуальных объектов, приобретаемых за реальные деньги в многопользовательских играх [Электронный ресурс] / А.И.Савельев. – Рубрика : статьи правового характера в электронном издании «Игроки и Закон: законодательство и правоприменение в области защиты прав потребителей услуг» 26.10.2015.- Режим доступа: http://gamersandlow.blogspot.com/2015/10/blog-post_65.html
3. Jimenez C. The High Cost of Playing Warcraft [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/7007026.stm>
4. Кондратьева И. Право на виртуальную собственность: всё что останется после меня [Электронный ресурс] : И.Кондратьева, статья от 15.03.2016. - Рубрика «Интернет. Высокие технологии. Суды и судьи». - Сайт «ПравоRU» . - Режим доступа : <https://pravo.ru/review/view/126933/>
5. Мрачный контракт: права супругов на программное обеспечение [Электронный ресурс] : публикация статьи от 26.12.2016. - По материалам АIN.UA. Рубрика «Авторское право. Интеллектуальная собственность». Журнал-

клуб юридических инноваций и технологий. – Режим доступа : <http://legal-it.club/mrachnyj-kontrakt-prava-suprugov-na-programmnoe-obespechenie/>

6. Гузь Д. User is offline: можно ли унаследовать виртуальное имущество [Электронный ресурс] / Дмитрий Гузь, партнер lexnet.io по материалам ilaw.net.ua, рубрика «Авторское право. Интеллектуальная собственность», Журнал-клуб юридических инноваций и технологий, публикация от 9.01.2017. – Режим доступа: <http://legal-it.club/user-is-offline-mozhno-li-unasledovat-virtualnoe-imushhestvo/>

7. За воровство виртуального имущества онлайн-игры World of Warcraft сядят в тюрьму [Электронный ресурс] / публикация рубрики «Мир фактов». Сайт «12 Миллионов». – Режим доступа : <http://12millionov.com/vorovstvo-virtualnogo-imushhestva-onlajn-igry-world-of-warcraft.html>

8. Имущество виртуальное – тюремный срок реальный [Электронный ресурс] / новости від 28.10.2010. Джерело: ligazakon.ua. Сайт Всеукраїнської асоціації кадровиків. «Проект видавничого дому Медіа-Про». – Режим доступу : <http://www.kadrovik.ua/content/imushchestvo-virtualnoe-tyuremnyi-srok-realnyy>.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2017

Заяц К. Д. Об особенностях отдельных элементов механизма совершения мошенничеств

Представленная работа посвящена анализу сущности отдельных элементов механизма совершения мошенничеств. В статье раскрывается взгляд на особенность предмета посягательств современных мошенничеств, а также представлена позиция относительно определения форм совершения этих преступлений. Главной целью работы выступает расширение точки зрения относительно круга объектов собственности, выступающих предметом современных преступных посягательств.

Ключевые слова: мошенничество, предмет мошенничества, формы мошенничества, объекты виртуальной собственности, завладение имуществом, приобретение права на имущество.

Zayats K. On the Features of Individual Elements of the Mechanism of Committing Fraud

In the presented scientific article position opens up in relation to the features of mechanism of fiancée of thefts with the use of deception.

Actuality of theme is conditioned by that thefts with the use of deception are characterized by the high level of latentness and complication of proving. The worker of police must be maximally well-informed about the possible charts of actions of swindlers. A public prosecutor, investigator, must plan investigation from the calculation of features of composition of these crimes.

Problems that arise up for an investigator at investigation of thefts with the use of deception are analysed in the presented article. The ways of decision of these problems are enumerated. A row over of arguments is brought in relation to the revision of concept "the article" of crimes against property. Position of author is grounded about bringing of new category of property - virtual property of users of networks the Internet of resources.

For a modern man new property he owns that and bosses in virtual space appeared in the use. To such objects internal playing objects behave is a technique with the special

functions, personages with the special possibilities, equipment and other great deal. Such games can come forward an example, as Worlds of Warcraft, World of Tanks, in that users officially not only buy virtual things, and actively resell them and pass on an inheritance. The cost of such objects can arrive at a few thousand Euro.

In opinion of many experts of sphere of jurisprudence must property objects be confessed also accounts of games, pages of users social the internet of networks, e-mail, record library of iTunes boxes, web-site-blog. The appeals of citizens are in the whole world fixed in the judicial order with lawsuits about confession of rights for an owner after the indicated objects. There are precedents of bringing in to responsibility for the theft of virtual property.

For this reason in the article position opens up in relation to that the article of thefts can be virtual property. Requirements to him : a) property is created by a man or purchased for money; b) property has a price; c) property it is possible to use and boss in virtual space; d) estimation of property gives an opportunity to define his market value. In the article maintenance of forms of feaseance of thefts is also examined with the use of deception.

Key words: *fraud, object of fraud, forms of fraud, objects of virtual property, property seizure, acquisition of the right to property.*

УДК 343.98

А. В. Коваленко

ТИПОВІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЖУРНАЛІСТІВ

У статті досліджено типові способи вчинення посягань на життя та здоров'я журналістів у межах криміналістичної характеристики названих злочинів. Розглянуто особливості підготовки, учинення та приховування таких посягань. Установлено, що етап підготовки наявний у більшості посягань на життя та здоров'я журналістів. Досліджено найбільш характерні способи вчинення названих злочинів. Доведено, що етап приховування злочину є найбільш притаманним посяганням на життя та здоров'я журналістів, учинених в умовах неочевидності.

Ключові слова: *посягання на життя та здоров'я журналістів, криміналістична характеристика, типові способи вчинення злочину, підготовка, учинення, приховування.*

Постановка проблеми. Спосіб учинення злочину є одним із ключових елементів криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Посягання на життя та здоров'я журналістів має свою специфіку, яка, зокрема, проявляється й у характерних способах учинення названих злочинів. Тож доцільно розглянути та типізувати способи вчинення таких злочинів для розробки методики їх розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням типових способів учинення злочину приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як Ю. П. Алєнін, Р. С. Белкин, А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, В. А. Журавель, А. С. Князьков, В. О. Коновалова, В. В. Лисенко, С. О. Сафонов, В. В. Семенов, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько та інші. Утім, що стосується специфіки способів учинення посягань на життя та здоров'я журналістів, на сьогодні не достатньо висвітлено в науковому дискурсі, а отже, потребує дальшої розробки.

Формування цілей. Метою статті є дослідження та типізація способів учинення посягань на життя та здоров'я журналістів та надання практичних рекомендацій щодо використання цієї інформації при розслідуванні названих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Інформація про спосіб учинення посягання на життя та здоров'я журналіста є важливим джерелом відомостей про такий злочин, а отже, значущим елементом його криміналістичної характеристики. Спосіб учинення злочину є комплексним елементом і включає в себе способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) злочину [1, с. 6; 2, с. 424], які можна також розглядати як етапи його вчинення.

Загальновизнаним є визначення цього поняття, запропоноване Г. Г. Зуйковим, у редакції Р. С. Белкіна: спосіб учинення злочину – це система дій з підготовки, учинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища й психофізіологічними властивостями особистості, які можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів і умов місця й часу, та об'єднаних загальним злочинним задумом. Зазначимо, що Р. С. Белкін допускав самостійне існування способу приховування злочину, що не входить у структуру способу його здійснення, у випадку, коли не всі зазначені стадії охоплюються єдиним злочинним замислом [3, с. 352]. Можна погодитися з аргументами А. С. Князькова, який вважає, що наведене визначення способу вчинення не може застосовуватися до необережних злочинів. Питання допустимості визначення способу вчинення необережного злочину сьогодні лишається дискусійним [4, с. 54]. Однак з огляду на умисний характер посягань на життя та здоров'я журналістів, вважаємо за доцільне розглянути способи вчинення таких злочинів, виходячи із запропонованого Г. Г. Зуйковим та Р. С. Белкіним розуміння вказаного поняття.

Передусім звернемо увагу на особливості підготовки до вчинення злочину. Посягання на життя та здоров'я журналістів є умисними злочинами, які характеризуються прямим умислом, поєднаним зі спеціальним мотивом, що полягає у вчиненні злочину через здійснення журналістом законної професійної діяльності. Дальший (з точки зору віктимологічного аналізу) етап професійної журналістської діяльності пов'язано з моментом, коли майбутній злочинець (безпосередньо, або через третіх осіб) отримує відомості про проміжні, або після публікації кінцеві результати журналістської діяльності. При цьому в ряді випадків, злочин є миттєвою реакцією на професійну журналістську діяльність, об'єктом якої є сам злочинець або інші особи. Питання щодо наявності підготовчого етапу в подібних злочинах, умисел на вчинення яких виник раптово (імпульсивних злочинах), є спірним.

В. О. Коновалова вважає, що підготовчий етап (момент) притаманний, зокрема, імпульсивним злочинам, хоча й мало відслідковується, адже існує в короткочасному вигляді (миттєві підготовчі дії: злочинець шукає знаряддя злочину, обирає місце нанесення травми, продумує власну безпеку). На думку

авторки, це пов'язано із психологією мотиву злочину, а саме з обдуманими діями злочинця, що викликані рефлексом збереження власного життя [1, с. 11]. Найбільш яскраво такі дії прослідковуються в насильницьких злочинах.

Так, у разі посягань на життя та здоров'я журналістів, незалежно від моменту виникнення злочинного умислу, злочинець має уявити, спланувати свої дії, а також передбачити суспільно небезпечні наслідки своїх дій, що проявляються у впливі на законну професійну діяльність журналіста та побоях, тілесних uszkodженнях тієї чи іншої тяжкості, чи смерті потерпілому. Комплексний, складний характер наслідків від такої категорії злочинів унеможливило повністю спонтанні дії злочинця. Отже, підготовчий етап у тій чи іншій формі притаманний переважній більшості злочинів цієї категорії.

Тривалість, складність та особливості підготовчого етапу злочину залежать від моменту виникнення злочинного задуму в злочинця та часу, що минув з такого моменту до вчинення злочину. При розслідуванні посягань на життя та здоров'я журналістів такий зв'язок можна виявити через установлення конкретного прояву журналістської діяльності, що став приводом для вчинення злочину.

Так, наприклад, як було встановлено вироком Оболонського районного суду м. Києва в справі № 756/1140/14-к, Особа 1 прибула на місце складення працівниками Дорожньо-патрульної служби адміністративного протоколу про порушення його знайомим, Особою 7, Правил дорожнього руху. Факт порушення Правил дорожнього руху та складання відповідного адміністративного протоколу фіксувався знімальною групою телеканалу «2+2» у складі журналіста, оператора та водія на законних підставах. Після усвідомлення факту здійснення професійної журналістської діяльності, об'єктом якої стала Особа 7, в Особи 1 виник намір, спрямований на перешкодження законній професійній діяльності журналістів, який було реалізовано в спосіб відштовхування журналіста та оператора із застосуванням до них брутальної лайки. Коли журналісти відмовилися припинити професійну журналістську діяльність, в Особи 1 виник намір на заподіяння учасникові знімальної групи, а саме операторові, легких тілесних uszkodжень у зв'язку з його професійною журналістською діяльністю. Реалізуючи вказаний вище намір, Особа 1, усвідомлюючи та свідомо припускаючи можливі наслідки своїх дій, підійшовши до оператора зазначеної знімальної групи, умисно нанесла йому удар ногою в спину, у поперекову ділянку, чим спричинила останньому умисне легке тілесне uszkodження [5].

Отже, злочинець довідався про здійснення професійної журналістської діяльності щодо його знайомого на оперативному етапі такої діяльності. Оскільки окреслена діяльність суперечила його інтересам, у винного виник злочинний умисел спочатку на перешкодження такій діяльності (ст. 171 КК України), а згодом на заподіяння журналістові легких тілесних uszkodжень у зв'язку зі здійсненням ним професійної журналістської діяльності (ч. 2 ст. 345 КК України). Виникнення злочинного умислу та його реалізацію розділяє короткий проміжок часу. Підготовчий етап злочину, передбаченого ч. 2 ст. 345 КК України, мав місце в короткочасному вигляді та проявився у

виборі злочинцем способу нанесення тілесних ушкоджень на частини тіла журналіста. Зокрема, удар ногою було нанесено в спину оператора для того, аби ефективно перешкодити його професійній журналістській діяльності й водночас уникнути спротиву від нього.

Інший типовий випадок характеризується тим, що злочинець дізнається про факт здійснення професійної журналістської діяльності, яка суперечить його інтересам, на її початковому або оперативному етапі, але з тих чи інших причин не реагує одразу після виникнення злочинного наміру. У більшості випадків такого типу злочинець не є очевидцем професійної журналістської діяльності, а дізнається про неї від третіх осіб, або через ознайомлення з її матеріальними виявами. Тоді підготовчий етап учинення злочину полягає в збиранні інформації про журналіста, з'ясуванні можливого часу та місця здійснення нападу та безпосередньому виборі способів та засобів здійснення такого нападу.

Досить складним та чітко вираженим є підготовчий етап посягання на життя та здоров'я журналістів у випадках, коли злочинець є очевидцем здійснення професійної журналістської діяльності, але через побоювання щодо своєї безпеки чи можливої відповідальності не здійснює злочинний напад на журналіста відразу, а відкладає до більш зручного моменту. У таких ситуаціях підготовчий етап злочину проявляється в тих самих діях, що виконує злочинець, який не є очевидцем професійної журналістської діяльності.

Практичної реалізації такі закономірності набувають у можливості (за інформацією про підготовчі дії злочинця) зробити припущення щодо характеру та етапу журналістської діяльності, яка стала причиною злочину, і навпаки, за інформацією про таку діяльність зробити припущення щодо характеру підготовчих дій злочинця та в дальшому про його особу.

Щодо вчинення злочину, то загалом способи, засоби та знаряддя вчинення посягань на життя та здоров'я журналістів відповідають способам, засобам та знаряддям учинення побоїв, умисних заподіянь тілесних ушкоджень та умисних убивств, відрізняючись за тяжкістю ушкоджень, що наносяться потерпілому.

Способом заподіяння побоїв (які визначаються як заподіяння багаторазових ударів [6], що завдали фізичного болю й не спричинили тілесних ушкоджень [7] найчастіше є завдання ударів руками чи ногами в тулуб, обличчя потерпілого.

Характеризуючи способи заподіяння легких або середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень, застосуємо класифікацію, яку запропонував С. О. Сафронов [8, с. 24] з деякими застереженнями. Так, за формою діяння, заподіяння тілесного ушкодження через дії значно превалює над заподіянням ушкодження через бездіяльність. За методом діяння – переважно заподіяння ушкоджень із застосуванням фізичної сили злочинця або із застосуванням спеціальних знарядь. За методом впливу – безпосередній вплив. Запропонований цим автором класифікаційний критерій «характер виду травматичного впливу» видається нам дещо невдалим через занадто громіздку назву. Більш доцільно сформулювати

його як вид травматичного впливу. Отже, за видом травматичного впливу найбільш характерними для заподіяння журналістам тілесних ушкоджень є удар, поштовх, ламання.

Знаряддями, притаманними такому типу посягань, є палиці, металеві труби, біти тощо. Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень додатково характеризуються використанням злочинцем холодної та/або вогнепальної зброї, транспортних засобів як знарядь злочину.

При умисних убивствах здебільшого спосіб учинення злочину обирається злочинцем виходячи з наслідків, до яких він прагне, тобто до позбавлення життя іншої особи. Основними способами вчинення посягань на життя журналістів є удушення, удари палицями, бітами, металевими трубами по життєво важливим частинам тіла та органам, застосування холодної та вогнепальної зброї, вибухових пристроїв.

Приховування злочину в спеціальній літературі розуміють як діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямовану на перешкоджання розслідуванню способом утаювання, знищення, маскування й фальсифікації слідів злочину й злочинця [3, с. 364]. На думку М. В. Даньшина, приховування злочину завжди здійснюється в динаміці, під впливом тих чи інших внутрішніх і зовнішніх факторів [9, с. 6]. Видається, що зовнішні фактори, які впливають на рішення злочинця про приховування злочину, можливо дослідити та узагальнити в межах розробки криміналістичної характеристики такого злочину.

Більшість посягань на життя та здоров'я журналістів, що проявляються у формі побойів, заподіяння легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, відбуваються в умовах очевидності, у присутності інших осіб. У таких ситуаціях злочин практично не може бути прихованим злочинцем. Крім того, значний обсяг посягань відбувається безпосередньо під час здійснення журналістом його професійної діяльності, зокрема в складі журналістської бригади чи групи, або поряд з іншими журналістами, які також здійснюють свою діяльність на місці майбутнього злочину. Таким чином, інші журналісти стають свідками або потерпілими від посягань злочинця, а саме посягання може бути зафіксоване за допомогою аудіо-, відеотехніки. У зазначених випадках етап приховування злочину зазвичай відсутній.

Більш серйозні посягання, такі як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, замах на вбивство або вбивство частіше здійснюються в умовах неочевидності та супроводжуються намаганням злочинця приховати злочин.

В. В. Тіщенко називає такі способи приховування вбивства: знищення злочинцем слідів перебування на місці вбивства; приховування чи знищення знарядь злочину, речей злочинця чи потерпілого; приховування трупа, його розчленування; створення неправдивого алібі [10, с. 9-10]. Усі перелічені способи можуть бути використані злочинцями для приховування посягань на життя та здоров'я журналістів.

Одним із способів приховування категорії розглядуваних злочинів є інсценування. Як зазначає В. В. Семенов, злочинець обирає такі варіанти

інсценування й супутнього йому поведіння, які найбільше переконували б слідство в тій версії, що була сформульована ним (убивцею) [11, с. 29]. Посягання на життя та здоров'я журналістів можуть маскуватися під злочини проти власності, самогубство потерпілого, нещасний випадок тощо.

Розглянемо спосіб приховування злочину, притаманним саме досліджуваним нами посяганням. Ідеться про зміну, приховування чи знищення злочинцем результатів професійної журналістської діяльності, що стала причиною злочину. Найбільш розповсюдженим проявом такої діяльності є пошкодження злочинцем аудіо- чи відеотехніки, за допомогою якої журналіст зафіксував ознаки нападника, носіїв інформації, які містять результати діяльності журналіста. Характерний приклад подібних дій було зафіксовано вироком Шевченківського районного суду м. Києва в справі № 761/22577/13-к від 02 вересня 2014 року: у процесі нападу групи осіб на двох журналістів, які здійснювали професійну діяльність, один з нападників почав хапатися за об'єктив фотокамери потерпілого фотокореспондента для недопущення документування останнім його протиправних дій; інший нападник вибив з рук другого потерпілого мобільний телефон, за допомогою якого той здійснював фіксацію протиправних дій нападників, унаслідок чого мобільний телефон було розбито, а один з потерпілих у результаті нападу отримав легкі тілесні ушкодження [12].

Цікавим є питання співвідношення умисного знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 3471 КК України) та знищення злочинцем результатів професійної журналістської діяльності для приховування посягання на життя та здоров'я журналіста. Видається, що названі дії доцільно диференціювати за суб'єктивною стороною злочину. У випадку умисного знищення майна, винний усвідомлює та бажає завдання потерпілому майнової шкоди, то такі дії треба кваліфікувати як окремих злочин. Якщо ж метою злочинця є саме приховування злочину через знищення чи пошкодження майна журналіста, такі дії охоплюються складом посягання на життя та здоров'я журналіста та є етапом учинення названого злочину.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що більшість посягань на життя та здоров'я журналістів вирізняються неповноструктурним способом учинення. Підготовка до вчинення таких злочинів обов'язково включає вибір злочинцем способів та засобів реалізації власного задуму щодо незаконного впливу на законну професійну діяльність журналіста та заподіяння побоїв, тілесних ушкоджень тієї чи іншої тяжкості, чи смерті потерпілому. Способи, засоби та знаряддя вчинення досліджуваних злочинів загалом відповідають способам, засобам та знаряддям учинення побоїв, умисних заподіянь тілесних ушкоджень та умисних убивств, відрізняючись за тяжкістю ушкоджень, що наносяться потерпілому. Найбільш характерними для заподіяння журналістам тілесних ушкоджень є удари та поштовхи за допомогою рук та ніг нападника, палиць, металевих труб, біт тощо. Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, убивство або замах на убивство додатково характеризуються використанням злочинцем холодної

та/або вогнепальної зброї, транспортних засобів як знарядь злочину. Приховування злочину найбільш притаманне посяганням на життя та здоров'я журналістів, учинених в умовах неочевидності.

Використані джерела:

1. Коновалова В. Е. Убийство: Искусство расследования : монография. Изд. 2-е доп. и перераб / В. Е. Коновалова. – Х. : Юрайт, 2013. – 320 с.
2. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. : за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-те вид. переробл. та допов. – Київ : Ін Юре, 2016. – 640 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. В 3-х томах. Т. 3. / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
4. Князьков А. С. Криминалистическая характеристика преступления в контексте его способа и механизма / А. С. Князьков // Вестн. Том. гос. ун-та. Право. – 2011. – №1. – С. 51-64.
5. Вирок Оболонського районного суду м. Києва в справі № 756/1140/14-к від 20 жовтня 2014 року / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41103643>.
6. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» : від 17.01.1995, № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
7. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Сафонов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : Науково-практичний посібник / С. О. Сафонов. – Харків, 2003. – 175 с.
9. Данышин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. В. Данышин. – Х., 2000. – 19 с.
10. Аленин Ю. П. Расследование тяжких преступлений : науч.-практ. пособие / Ю. П. Аленин, В. В. Тищенко, Л. И. Аркуша. – Харьков : Одиссей, 2006. – 256 с.
11. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Семенов. – Харків, 2004. – 225 с.
12. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва в справі № 761/22577/13-к від 2 вересня 2014. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40488425>.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017

Коваленко А. В. Типичные способы совершения посягательств на жизнь и здоровье журналистов

В статье исследованы типичные способы совершения посягательств на жизнь и здоровье журналистов в рамках криминалистической характеристики названных преступлений. Рассмотрены особенности подготовки, совершения и сокрытия таких посягательств. Установлено, что этап подготовки присущ большинству посягательств на жизнь и здоровье журналистов. Исследованы

наиболее характерные способы совершения преступления. Доказано, что этап сокрытия преступления наиболее характерен для посягательств на жизнь и здоровье журналистов, которые совершаются в условиях неочевидности.

Ключевые слова: *посягательство на жизнь и здоровье журналистов, криминалистическая характеристика, типичные способы совершения преступления, подготовка, совершение, сокрытие.*

Kovalenko A. Typical Ways of Committing Infringements on Journalists' Life and Health

The article examines typical methods of committing infringements on life and health of journalists in the framework of forensic characteristics of the mentioned crimes. Features of preparation, execution and concealment of such encroachments are considered. It has been established that the stage of preparation is inherent in most infringements on life and health of journalists, and includes offender's choice of the ways and methods of implementing his or her own plan for unlawful influence on the legitimate professional activities of the journalist and causing beatings, injuries of different severity, or death of the victim. The duration, complexity and peculiarities of the preparatory stage of the crime depend on the moment of the criminal offense, and the time elapsed from the moment when the crime was committed.

It is determined that the most characteristic ways of committing such an offense are blows, pushes, fracturing with the help of the hands and feet of the attacker, sticks, metal pipes, bats, etc. It is proved that the stage of concealment of a crime is the most inherent to infringements on life and health of journalists committed in conditions of uncertainty. The most characteristic way of committing such crimes is to change, conceal or eliminate the results of a professional journalistic activity that has become the cause of the crime. Attention is paid to the peculiarities of the qualification of acts that have signs of concealing the encroachments on journalists' lives and health.

Key words: *infringements on life and health of journalists, forensic characteristics, typical methods of committing a crime, preparation, execution, concealment.*

УДК 343.1:344.653

**В. В. Лисенко,
О. В. Лисенко**

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ

У статті на підставі аналізу діяльності правоохоронних органів розглянуто особливості оперативно-розшукового забезпечення встановлення місця знаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування й суду та джерела отримання інформації про таких осіб.

Ключові слова: *розиук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, оперативно-розшукове забезпечення; оперативно-розшукові заходи; джерела інформації про осіб, які переховуються від органів досудового розслідування; негласні слідчі (розишуківі) дії.*

Постановка проблеми. Самостійним і досить складним напрямом в організації діяльності правоохоронних органів України є здійснення оперативними підрозділами розшуку осіб, які переховуються від органів

досудового розслідування, слідчого судді, суду. Адже такий напрям має специфічні завдання, які відрізняються від завдань щодо виявлення, розкриття злочинів, встановлення й доведення участі конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Завдання розшуку осіб досягаються також і специфічними засобами, що відрізняються від інших у процесі кримінального провадження своїм спрямуванням – встановити конкретне місце знаходження розшукуваної особи, затримати таку особу й доставити до місця проведення досудового розслідування чи суду. Характерним є і те, що таку діяльність здійснюють оперативні підрозділи правоохоронних органів, наділені повноваженнями щодо проведення оперативно-розшукових заходів і мають відповідний інструментарій щодо отримання інформації та проведення окремих специфічних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що окремі аспекти організації та проведення розшуку підозрюваних, обвинувачених, зокрема й оперативно-розшукове забезпечення розшукової діяльності, знайшли відображення в наукових дослідженнях [1], залишаються невирішеними низка проблем, які ускладнюють роботу правоохоронних органів щодо безпосереднього здійснення розшуку таких осіб. Гуменна Н. В. у дисертаційному дослідженні "Теоретичні та практичні проблеми розшукової діяльності слідчого" розглядала питання використання результатів оперативно-розшукової діяльності в розшуковій роботі слідчого, що зводилося лише до можливостей використання (легалізації слідчим) матеріалів оперативно-розшукової діяльності. На нашу думку, автор безпідставно заявляє про те, що "у зв'язку з прийняттям нового КПК України було внесено зміни та доповнення, що фактично перетворили оперативно-розшукові заходи, що носили негласний характер, у процесуальні негласні слідчі (розшукові) дії", які на її погляд, "фактично являють собою негласну оперативно-розшукову діяльність" [1, с. 182-190]. До того ж питання щодо особливостей безпосереднього використання оперативного-розшукової діяльності, конкретних оперативно-розшукових заходів для встановлення місця знаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, за дорученням слідчого, прокурора (на виконання ухвали суду) на підставі положень п. 1 ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" із веденням оперативно-розшукових справ автором не розглядалися взагалі.

Формування цілей. Метою статті є розгляд теоретичних питань оперативно-розшукового забезпечення розшукової роботи слідчого, аналіз чинного законодавства, практики діяльності правоохоронних органів щодо змісту особливого напрямку в діяльності оперативних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. Розшукова робота може бути визначена як комплекс заходів процесуального, оперативно-розшукового та організаційного характеру, спрямованих на встановлення конкретного місця знаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Такі особи розшуковуються через вчинення ними кримінального правопорушення й лише в межах кримінального

провадження, відкритого та зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

Щорічно правоохоронні органи України (органи Національної поліції, податкова міліція, Служба безпеки України) розшукують значну кількість осіб (загалом більше 30 тис. осіб). Через події на Сході України кількість осіб, які розшукуються за вчинення злочинів терористичної спрямованості, злочинів проти національної безпеки, значно збільшилась. У багатьох випадках причиною збільшення кількості осіб, яких розшукують правоохоронні органи, є незастосування судом щодо таких осіб запобіжного заходу (тримання під вартою), який би відповідав тяжкості вчиненого злочину. Свідченням цього є зміна запобіжного заходу із тримання під вартою на домашній арешт щодо Д. Садовника, який підозрюється в масовому вбивстві (39 осіб) на Майдані. Після зміни запобіжного заходу він переховується в анексованій Російською Федерацією Автономній Республіці Крим [2].

Питання належної організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, є постійними на порядку денному не лише правоохоронних органів, а й законодавчих органів та виконавчої влади. Зокрема, аналіз законотворчої діяльності Верховної Ради України засвідчив, що протягом останніх років розглядалася низка питань, що безпосередньо стосуються належної організації діяльності правоохоронних органів щодо здійснення розшуку осіб, які переховуються. Так, 15 січня 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції". Прийняттям зазначеного вище Закону було розширено на підозрюваних (обвинувачених), які переховуються від досудового розслідування та суду на тимчасово окупованих територіях України або в районі проведення антитерористичної операції та оголошених у міждержавний та/або в міжнародний розшук, можливостей наявного в кримінальному процесуальному законодавстві інституту "спеціального кримінального провадження".

Комітет з питань запобігання та протидії корупції Верховної Ради України на засіданні 16 квітня 2015 року заслухав інформацію Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України із розслідування резонансних злочинів щодо подій на Майдані у 2013–2014 рр. та стану з розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Зокрема, було повідомлено про оголошення в міжнародний розшук більше 70 осіб – високопосадовців часів президентства В. Януковича та проблеми, що виникли із їх безпосереднім розшуком [3].

Вищезазначене свідчить про важливість питань щодо належної організації діяльності правоохоронних органів з розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду та відповідного нормативно-правового забезпечення такої діяльності. До того ж треба зазначити, що в цьому напрямі існує низка проблемних питань, які серед іншого потребують й нормативно-правового вирішення, зокрема щодо

належного оперативно-розшукового забезпечення процесу розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Опитування співробітників правоохоронних органів засвідчило, що практика протидії злочинності потребує відповідного нормативно-правового забезпечення й чіткого розмежування діяльності слідчих та оперативних підрозділів і надання оперативним підрозділам більшої самостійності у виборі напрямів здійснення оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, зокрема й щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" (п. 1 ст. 6) серед підстав проведення оперативно-розшукової діяльності зазначає необхідність проведення відповідних заходів для розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, а також осіб, безвісти відсутніх. Зазначені законодавчі положення визначають специфічний напрям діяльності оперативних підрозділів щодо розшуку таких осіб, з притаманними їм формами та методами оперативно-розшукової діяльності, відмінними від пошуку ознак злочинів та документування змісту злочинної діяльності.

Варто погодитися з точкою зору Абдула С. В., що "організація протидії сучасній злочинності вимагає нових підходів до добування, аналітичної обробки та використання оперативно-розшукової інформації з метою своєчасного запобігання, виявлення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України" [4, с. 148]. Слушним є те, що автор наголошує на потребі застосування негласних методів у оперативно-розшуковій діяльності, які є також ефективними у встановленні місця знаходження конкретної особи, яка переховується від органів досудового розслідування та суду.

Не всі правоохоронні органи, які відповідно до ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" наділені правом здійснення оперативно-розшукової діяльності, можуть застосовувати спеціальні заходи щодо розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду. На сьогодні такими повноваженнями наділені лише відповідні підрозділи Національної поліції України, податкової міліції (відповідні підрозділи Державної фіскальної служби України (ДФС)), Служби безпеки України.

У структурі зазначених вище правоохоронних органів передбачені спеціальні підрозділи, основною функцією діяльності яких є розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Так, спеціальні оперативні підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України здійснюють заходи щодо розшуку платників податків, які переховуються від органів досудового розслідування та суду в кримінальних провадженнях, які відповідно до положень ч. 3 ст. 216 КПК України підслідні слідчим органам, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Національна поліція України здійснює відповідні заходи щодо розшуку осіб на підставі положень наказу МВС України "Про затвердження Інструкції з організації розшуку осіб органами внутрішніх справ України" від 29.07.2002 № 765 ДСК (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 серпня 2002 року за № 676/6964).

На нашу думку, існування окремих самостійних підрозділів щодо розшуку осіб створює ситуацію неузгодженості дій окремих правоохоронних органів в організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Результати узагальнення практики розслідування злочинів та опитування співробітників правоохоронних органів свідчать про відсутність у 84% дієвої взаємодії та належного обміну інформацією між окремими правоохоронними органами про осіб, які розшукуються. Неподинокі випадки, коли одну й ту ж особу паралельно розшукує декілька правоохоронних органів. Зазначене вище впливає на ефективність розшукових заходів і не завжди сприяє досягненню завдань кримінального провадження.

Аналіз практики свідчить також про факти небажання окремих правоохоронних органів, їхніх співробітників ділитися наявною інформацією щодо заходів із розшуку конкретних осіб, що приводить до дублювання дій з розшуку, витоку інформації про здійснені заходи з розшуку, здійснення повторних дій, які можуть викликати підозру в осіб, які розшукуються правоохоронними органами чи осіб, які пов'язані із розшукуваними особами.

Загальні питання щодо організації взаємодії окремих підрозділів Національної поліції України визначені Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 "Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами органів внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень" [5].

Наукова категорія "оперативно-розшукове забезпечення" знайшла досить широке використання в наукових дослідженнях щодо виявлення, розкриття та розслідування окремих видів злочинів. Цікавим і змістовним є визначення оперативно-розшукового забезпечення, запропоноване Подобним О. О., який розглядає оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження в справах про корисливо-насилницьку організовану злочинність "як систему заходів, переважно негласного характеру, кваліфіковано здійснюваних оперативними підрозділами під керівництвом слідчого та прокурора на стадіях досудового слідства та судового розгляду з метою створення оптимальних умов повного та об'єктивного процесу розслідування, припинення або нейтралізації протидії учасників організованого злочинного угруповання виконанню правоохоронної функції держави та правосуддя, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства" [6, с. 301].

Детальний аналіз понять "оперативно-розшукове забезпечення" та "оперативно-розшукове супроводження" та їх відмежування провів Стацак М. В. На його думку, під оперативно-розшуковим забезпеченням кримінального провадження потрібно розуміти "...одну з організаційно-

тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, основним призначенням якої є забезпечення ефективного й об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, відшкодування матеріальних збитків, завданих підготовкою чи вчиненням злочину, за допомогою нормативно-дозволених оперативно-розшукових можливостей" [7, с. 119-120]. Автор вважає за необхідне вживати "оперативно-розшукове забезпечення" замість "оперативно-розшукове супроводження" [7, с. 121].

Не вдаючись до наукової дискусії, на нашу думку, оперативно-розшукове забезпечення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду (розшукової роботи), можна визначити як комплекс заходів оперативно-розшукового характеру, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, інших організаційних дій, спрямованих на встановлення інформації про особу, яка переховується, визначення конкретного місця її перебування та переховування, організацію фактичного затримання таких осіб з метою виконання завдань кримінального провадження.

Оперативні підрозділи в межах досудового розслідування конкретного кримінального провадження можуть проводити спеціальні заходи з розшуку осіб лише за дорученням слідчого. Так, на підставі положень ст. 281 КПК України слідчий або прокурор можуть оголосити в розшук підозрюваного, який переховується від органів досудового розслідування, та доручити проведення такого розшуку оперативним підрозділам. Згідно з положеннями п. 4 ч. 3 ст. 14 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" прокурор, у межах своєї компетенції, має право давати доручення щодо проведення оперативно-розшукових заходів про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісти відсутніх. Із зазначеного вище випливає, що підставою для проведення спеціальних заходів оперативними підрозділами з розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, є відповідне доручення слідчого чи прокурора.

Здебільшого доручення оперативним підрозділам щодо проведення розшуку осіб надходить від слідчого після складання постанови про припинення досудового розслідування на підставі положень п. 2 ч.1 ст. 280 КПК України, у якій і зазначається дані щодо оголошення в розшук конкретної особи, або окремої постанови про оголошення розшуку на підставі положень ст. 281 КПК України, коли досудове розслідування не зупиняється, а паралельно проводиться розшук особи, яка переховується.

Нерідко такі доручення (ухвали) щодо організації розшуку, затримання обвинуваченого, доставляння його в суд для обрання запобіжного заходу на підставі ст. 335 КПК України надходять від суду, який має право зупиняти провадження щодо конкретного обвинуваченого, який переховується від суду, і може продовжувати провадження стосовно інших обвинувачених.

Аналіз практики правоохоронних органів України свідчить, що як до зміни кримінального процесуального законодавства України у 2012 р., так і після його зміни, у всіх випадках розшук осіб слідчим і прокурором доручається оперативним підрозділам. З одного боку, це викликано тим, що

слідчий у своїй професійній діяльності має значне навантаження й не має достатньо часу займатися спеціально розшуком осіб, які переховуються. З іншого – співробітник оперативного підрозділу наділений більшими повноваженнями щодо використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності для здійснення розшуку. Варто врахувати також те, що традиційно правоохоронні органи мають у своїй структурі спеціальні оперативні підрозділи, які займаються лише розшуком осіб, що є більш ефективним у досягненні результату.

З прийняттям кримінального процесуального законодавства в 2012 р. організація розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, набула іншого вигляду. На відміну від наявного раніше порядку розшуку осіб, де лише оперативні співробітники проводили спеціальні оперативно-розшукові заходи, на сьогодні слідчий, прокурор мають право впливати на цей процес. Зокрема, слідчий має право проводити негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, або доручати їх проведення оперативним підрозділам. Прокурор може доручити проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, але проводити їх сам він не має права.

Про можливість застосування негласних слідчих (розшукових) дій у розшуковій роботі слідчого зазначено, зокрема, у ст. 267 КПК України, яка визначає особливості проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння, де безпосередньо зазначається мета проведення такої дії, зокрема, для виявлення осіб, які розшуковуються.

У літературних джерелах продовжується дискусія стосовно ситуації, яка склалася з організацією проведення оперативно-розшукових заходів через зміну кримінального процесуального законодавства, зокрема й для розшуку осіб. Так, Малий В. М. зазначає, що "... законодавець встановлює досить вузькі можливості для проведення оперативно-розшукових заходів під час документування злочинів та виявлення осіб, які їх вчиняють, обґрунтовуючи це тим, що наявність факту злочину служить підставою для проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії вже в межах досудового розслідування, тобто необхідності в проведенні оперативно-розшукових заходів немає" [8, с. 245].

Погоджуючись з першою частиною викладеної вище думки щодо проведення оперативно-розшукових заходів у межах досудового розслідування, процесуальні можливості якого значно розширюють дії оперативних працівників, висловимо незгоду з поглядами вченого на те, що під час досудового розслідування відсутня необхідність у проведенні оперативно-розшукових заходів. Автор необґрунтовано звужує діяльність оперативних співробітників під час досудового розслідування лише рамками негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій. На наш погляд, обсяг таких дій значно ширший і включає потребу проведення комплексу необхідних оперативно-розшукових заходів, зокрема, щодо встановлення місця перебування осіб, які переховуються від органів

досудового розслідування, суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання, безвісти зниклих тощо.

Важливою і цілком слушною стосовно проблематики співвідношення слідчої та оперативної роботи є точка зору Тищенко В. В. та Шамоти М. В., які наголошують на необхідності більш активної функції оперативних підрозділів правоохоронних органів [9, с. 98]. Повністю також погоджуємося з думкою Подобного О. О., який зазначає щодо цього таке "... участь оперативних підрозділів у відкритому провадженні, хоча й здійснюється відповідно до ст. 41 КПК України (2012 р.) у рамках письмового доручення слідчого, прокурора, однак не обмежується лише діяльністю з процесуального закріплення фактичних даних про причетність конкретних осіб до організованої злочинної діяльності. Оперативно-розшукове забезпечення не може зводитися до пасивної функції його супроводження або кваліфікованого виконання окремих негласних слідчих (розшукових) дій, а повинно бути таким, що має активний забезпечувальний характер. Повного поглинання оперативно-розшукової функції кримінально-процесуальною об'єктивно відбутися не може з огляду на більш широкі її завдання поза рамками судочинства, наявність у структурі ОРД інших організаційно-тактичних форм: оперативного пошуку та оперативної розробки з обов'язковими вимогами їх наступальності, безперервності і циклічності" [6, с. 301].

Погоджуючись та підтримуючи думку Подобного О. О., хотілося б зазначити, що чинним законодавством оперативним підрозділам надано широкі повноваження, які визначають їх самостійний напрям діяльності в процесі протидії злочинним проявам, зокрема й під час здійснення спеціальних оперативно-розшукових заходів щодо встановлення місця знаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, затримання їх й доставляння до місця проведення досудового розслідування чи судового засідання.

Висновки. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" та Кримінальний процесуальний кодекс України надають досить широкі можливості оперативним підрозділам під час здійснення розшуку осіб. У сукупності оперативно-розшукових заходів, що здійснюються на підставі положень п. 1 ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", із негласними слідчими (розшуковими) діями створюються умови для ефективної діяльності оперативних та слідчих підрозділів з організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, встановлення їх місцезнаходження, виявлення осіб, які ухиляються від відбуття кримінального покарання та встановлення перебування осіб, які безвісти зникли. Потребує додаткового аналізу зміст комплексу оперативно-розшукових заходів (у межах ведення оперативно-розшукових справ), негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть бути використані для встановлення місця перебування осіб, оголошених у розшук, та джерел інформації про можливі місця знаходження розшукуваної особи, що проводяться оперативними підрозділами за дорученням слідчого чи прокурора на підставі положень ч. 3 ст. 281 КПК України.

Використані джерела:

1. Гуменна Н. В. Теоретичні та практичні проблеми розшукової діяльності слідчого : дис.. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Гуменна Надія Володимирівна. – Львів, 2015. – 240 с.
2. Застосування домашнього арешту до екс-беркутівця Дмитра Садовника, який відучора перебуває у розшуку, могло бути частиною плану з його втечі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1714286-zvinnennya_sadovnika_z_pid_varti_moglo_buti_chastinoyu_planu_z_yogo_vtechi_dgerelo_1978201.html.
3. Комітет з питань запобігання і протидії корупції заслухав інформацію Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/107535.html>.
4. Абдул С. В. Напрями наукових досліджень розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / С. В. Абдул // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 148 – 151.
5. Офіційний вісник України від 29.08.2017 – 2017, № 67, стор. 135, стаття 2019, код акта 86911/2017.
6. Подобний О. О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність / О. О. Подобний // Форум права. – 2013. – № 4.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_52.pdf.
7. Стацак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження» / М. В. Стацак // Право і безпека. 2013. – № 4 (51). – С. 117 – 123.
8. Малий В. М. Деякі аспекти документування податкових злочинів / В. М. Малий // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 243 – 247.
9. Шамота М. В. Щодо визначення оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження про організоване вимагання / М. В. Шамота, В. В. Тищенко // Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування : матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф. (Одеса, 7 лист. 2014 р.). – Одеса : ОДУВС, 2014. – С.98.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2017

Лысенко В. В., Лысенко О. В. Особенности оперативно-розыскного обеспечения розыска лиц, которые скрываются от органов досудебного следствия и суда

В статье на основе анализа деятельности правоохранительных органов рассмотрено особенности оперативно-розыскного обеспечения установления местопребывания лиц, которые скрываются от досудебного расследования и суда, а также особенности источников получения информации о таких лицах.

Ключевые слова: *розыск лиц, которые скрываются от органов досудебного расследования и суда; оперативно-розыскное обеспечение; оперативно-розыскные мероприятия; источники информации о лицах, скрывающихся от досудебного расследования и суда; негласные следственные (розыскные) действия.*

Lysenko V., Lysenko O. Peculiarities of Operatively-wanted Search of Persons who are Hiding from Bodies of Pre-trial Investigation and Court

The article analyzes procedural and organizational measures, which are aimed to establish the specific location of the wanted persons. Each year law enforcement agencies (The National Police of Ukraine, State Fiscal Service of Ukraine, Security Service of Ukraine) are searching for more than 30 000 persons. After the beginning of Anti-Terroristic Operation in Eastern Ukraine, the number of persons who are suspected of committing terrorist crimes or crimes against national security and are wanted by the police has increased significantly.

One of the causes of such significant increase in the number of fugitives is the failure of Ukrainian courts to choose proper preventive measures that correspond with the severity of the crime. For example, the court instead of detention has chosen house arrest as a preventive measure to D. Sadovnyk who is suspected of mass murder of 39 people during EuroMaidan protests. After that he successfully run away to Autonomous Republic of Crimea – a territory that was annexed by the Russian Federation and now is not controlled by the Ukrainian government.

Another reason of overall increase in the number of wanted individuals is a deterioration of work performance by operational and investigative units of The National Police of Ukraine. The investigators are busy; they spend most of their time investigating crimes while paying little attention to another part of their responsibilities - locating persons who are in hiding.

According to current Ukrainian legislation operational units within a pre-trial investigation of specific criminal proceedings could undertake special actions for search of persons on behalf of the investigator. While the Prosecutor, within his competence, also has the right to give instructions about carrying out operational search actions.

Operational units receive information on fugitives, from a variety of sources: a survey of individuals that are relatives, friends, acquaintances, colleagues at work, interrogations of persons who may have information about the persons and other investigative (search) actions, covert investigative. (detective) actions and confidential cooperation, analysis of open information sources that don't require special court permission, information by other state bodies such as State migration service of Ukraine, State Border Service of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, etc.

Key words: search for the suspect (accused), the grounds for the search for persons hiding from pre-trial investigation and court, organization of the search for the suspect (accused), shortcomings of the organization of the search for persons, operational-search software of the identity of the wanted persons.

УДК 343.31

**Я. О. Морозова,
М. В. Стащак**

**ГЕНЕЗИС ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTI**

У статті зроблено спробу здійснити генезис організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості та визначити перспективні шляхи її подолання на кожному історичному етапі. Для цього проаналізовано фахову юридичну та історичну літературу, нормативно-правові акти та емпіричний матеріал. У результаті проведеного дослідження констатовано, що, по-перше, організована злочинність загальнокримінальної спрямованості з'явилася ще за часів Київської Русі. По-друге,

ураховуючи історичні, соціальні, економічні та політичні події, організована злочинність загальнокримінальної спрямованості поступово розвивалась, виробляла злочинні традиції, механізми та принципи, що й продовжується до сьогодні. По-третє, починаючи з кінця ХХ ст. вказаний вид злочинності поступово набув загрозливих форм у вигляді транснаціональної злочинності.

Ключові слова: *організована злочинність, загальнокримінальна спрямованість, протидія, генезис.*

Постановка проблеми. На сьогодні організована злочинність, зокрема загальнокримінальної спрямованості, є одним із основних факторів дестабілізації суспільно-економічного, політичного життя держави, яка перешкоджає здійсненню соціально-економічного розвитку, а також становить загрозу демократії та стабільності загалом. Водночас організована злочинність не тільки породжує кількісне зростання злочинності в цілому, а й надає їй якісно нові характеристики. Отже, протидія організованій злочинності, особливо загальнокримінальної спрямованості, є загальнонаціональною проблемою, що має глобальний характер. Безсумнівно, що передусім завдання протидії вказаному виду злочинності покладено на органи правопорядку, зокрема підрозділи Національної поліції України. Ураховуючи зазначене, доцільно розглянути, на нашу думку, історичний аспект появи організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, та визначити перспективні шляхи її подолання на кожному історичному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців у сфері ОРД різні аспекти протидії організованій злочинності досліджували такі вчені, як: О.М. Бандурка, С.М. Гусаров, В. Д. Гвоздецький, О.Г. Кальман, М.В. Корнієнко, О.М. Литвинов, Є.К. Марчук, В.Т. Нор, Р.Л. Степанюк, М.В. Стащак, О.Ю. Шостко та інші. Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності містить чимало цікавих та ґрунтовних праць, присвячених окресленій тематиці, авторами яких є: Л.Ф. Гула, В.І. Василичук, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, О.І. Козаченко, В.В. Лисенко, Д.Й. Никифорчук, В.Д. Пчолкін, В.В. Шендрик, О.М. Юрченко, О.О. Юхно та інші. Проте, аналізуючи праці згаданих учених, можна дійти висновку, що генезис організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості поки що не досить досліджений.

Формування цілей. Метою статті є здійснення генезису появи організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості та виокремлення перспективних шляхів протидії їй.

Виклад основного матеріалу. Питання, пов'язані із визначенням історії розвитку організованої злочинності, почали розглядатися з початку ХХ сторіччя. Проте, на нашу думку, це є не зовсім правильним, оскільки початок існування організованого (згуртованого) злочинного середовища, відповідно до аналізу історико-правової літератури, свідчить про його зародження ще за часів Київської Русі.

Так, у «Руській Правді» були окремі норми, що передбачали рівну відповідальність кількох осіб за спільне вчинення злочинів. Аналіз цих норм

свідчить про те, що особа притягалася до кримінальної відповідальності за групове виконання суспільно небезпечного діяння незалежно від можливості покарання інших учасників злочинної дії. Зауважимо, що відповідно до положень «Руської Правди» лише за вчинення деяких майнових злочинів передбачалося покарання за групове вчинення. Спільне виконання інших суспільно небезпечних діянь (до прикладу, убивств, звалтувань тощо) не визначалось як обтяжуюча обставина. Особи в цих випадках несли відповідальність так само, як і за одноосібно скоєний злочин кожним з них [1]. Тобто, перший етап формування сучасної організованої злочинності припадає на XII ст. та триває до середини XV ст.

У середині XV ст. в Російській імперії відбувалася масова експропріація землі в селян та, як наслідок, швидка націоналізація створила передумови для первинного капіталістичного накопичення з одночасним виникненням бажання в окремих груп населення здобути такі збагачення не зовсім чесним способом. Тобто, на нашу думку, другий історичний етап появи та функціонування організованої злочинності розпочинається в останній третині XV ст. - перших десятиліттях XVI ст. До речі, наведений умовивід підтверджують перші роботи дослідників історії щодо становлення та розвитку злочинних організацій [2, с. 276].

Зокрема, починаючи з вказаного періоду, притаманними рисами кримінальної обстановки в Російській імперії стають хабарництво, зловживання службовим становищем, порушення закону посадовими особами, тобто з'являються інструменти для діяльності організованої злочинності. Незважаючи на те, що державна політика спрямовується на протидію вказаним явищам (зокрема, указ Петра I від 23 серпня 1713 року тощо), однак з'являються безліч аферистів, які успішно використовують таку діяльність для усунення «конкурентів» та створення благополучного підґрунтя для створення перших злочинних груп та організацій. Звичайно, говорити про злочинні групи чи організації в звичному розумінні поки не доводиться, але ставлення чиновників, владних структур, уряду до різного роду «винагород» левною групою осіб дають змогу констатувати появу в той час перших злочинних утворень.

Зауважимо, що в XVII ст. на розвиток законодавства про злочинну групу вплинуло Соборне укладення 1649 року, яке було першим в історії Росії систематизованим законом. На відміну від попередніх джерел права, воно містило багато норм, що встановлювали відповідальність за спільне вчинення злочину. У ньому вперше можна виділити форми та види спільної злочинної діяльності [2, с. 289].

За положеннями Соборного укладення 1649 р. закріплювався принцип рівної відповідальності всіх суб'єктів такої діяльності - від тих, які безпосередньо вчинювали злочин, до тих, які знали про це, проте не повідомили до відповідних органів. Так, зарубіжні вчені, які вивчали злочинний світ Царської Росії, зазначають, що до XVIII ст. траплялися цілі селища злодіїв і розбійників. Таке становище було характерно для будь-якого більш-менш обжитого місця. Також до цього ж періоду відноситься поява традицій і «законів» злочинного світу, серед яких деякі збереглися й до нашого часу, зокрема:

а) внесення певних сум грошей при вступі до «зłodийського братства», що необхідні для підтримки членів групи;
б) проведення обрядів посвячення;
в) наділення прізвиськами;
г) звернення на жаргоні – «фені» (таємною мовою офенею – мандрівних торговців-коробейників) тощо [3, с. 76].

У кінці XIX - початку XX століття були закладені основи того, що пізніше стало «законом» у злочинному середовищі. Зокрема, з'являється кримінальна ієрархія в такому вигляді:

1) бродяги-жебраки. Розрив з родиною, суспільством стає критерієм, за яким визначається належність до клану (братства, корпорації) злочинців. Потрапляючи до рук поліції (пізніше – міліції), на запитання про анкетні дані вони давали «класичну» відповідь – «не пам'ятаю». Ця категорія злочинців виконувала свого роду ідеологічну функцію. Вважалося, що справжній злочинець може вести тільки такий, кочовий, спосіб життя, без будинку, родини, не співпрацюючи з державою і в жодному разі не працюючи. Волоцюги ніколи не були найбільш успішними злочинцями, проте завжди користувалися повагою «колег», а найбільш авторитетні називалися «Іванами»;

2) до другої групи злочинців входили ті, які займалися пограбуваннями, вбивствами та були найменш шанованими в злочинному світі. Принагідно зазначимо, що на згаданому проміжку історичного розвитку вчинення вбивства в злочинному світі не заохочувалося;

3) третя група була найчисленнішою серед професійних злочинців. Так, у ній налічувалося близько 30 спеціальностей. Найбільш високо в ієрархії стояли ті, хто вчиняв злочини, пов'язані з «технічними навичками», зокрема кишенькові крадіжки. Одних тільки спеціалізацій кишенькових злочинців (за місцем скоєння крадіжок: транспорт, вулиця, базар; за обраними кишнями: бічна, внутрішня, задня) налічувалося десятки. Кишенькові зlodії, які здійснювали «гастролі» до інших держав («марвіхери»), вважалися елітою цієї спеціальності. Високим статусом у злочинному світі володіли «ведмежатники» і «сніфери» – зломщики (перші зламували або підривали, другі підбирали коди і ключі). Продовжували вдосконалювати своє ремесло конокради. Проте ця група зlodіїв завжди вважалася нездоленою. Ймовірно, це пов'язано з жорстокими розправами над конокрадами в разі їх закримінації, оскільки кінь був одним з головних і дорогих «сільськогосподарських знарядь». Крім того, конокрадіство завжди вважалося «циганською спеціальністю». Цигани – це етнічна група, відокремлена від інших соціальних спільнот власними нормами, цінностями, потребами, культурою, мовою. З одного боку, ці причини формували вкрай негативне ставлення до циган-злочинців. З іншого – у суспільстві поширена думка, що цигани взагалі всі злочинці (зlodії, шахраї тощо). Далі йшли всі інші «зłodийські спеціальності».

Шахраї і фальшивомонетники належали до інтелектуальної еліти, «інтелігенції» злочинного світу. Шахрайські операції з векселями, акціями та іншими цінними паперами, спрямовані на ошукання держави, а іноді й

приватних осіб, вимагали чіткого планування та віртуозного виконання. Шахраї займалися підбрюшкою дорогоцінного каміння («фармазонщики»), здійснювали обман на розміні («мінйали»), а також існували шлюбні аферисти, лжеблагодійники тощо. Особливим мистецтвом було фальшивомонетництво. «Базманщики» нерідко були талановитими художниками граверами. До того ж, щоб займатися цим промислом, потрібно було мати чималу мужність – покарання за підбрюску грошей завжди були одними з найжорстокіших [3, с. 76-78].

Окремо зауважимо, що саме для цього історичного етапу формування організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості характерна поява такого явища, як «обов'язкова наявність судимостей». Як слушно зазначає А. І. Гуров, тодішня пенітенціарна система вже з XIX століття стає «університетом» злочинного світу. Ієрархія ув'язнених багато в чому відповідала їх «злочинський» спеціальності на волі, проте в місцях позбавлення волі значним авторитетом користувалися злочинці, які мали фізичну силу. Уміння відстояти себе, дати рішучу відсіч стало критерієм, за яким оцінювалась істинність авторитету, здобутого на волі [4].

На початку XX століття в Росії вже сформувалися центри злочинності. Насамперед це великі міста: Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса, Ростов-на-Дону. Зокрема, у Санкт-Петербурзі на початку XX століття були дуже розвинені вулична злочинність, проституція, адже як столиця держави місто було привабливе для всіх видів шахраїв. Одеса як портове місто стало «Меккою» контрабандистів, злодіїв, нальотчиків. Ростов-на-Дону, який знаходився в центрі «козацьких» земель, був привабливий для злочинців-утікачів та селян, що зумовило відверту насильницьку спрямованість злочинів. Тоді ж з'являється приказка «Ростов - тато, Одеса - мама», що знову ж таки відповідає ідеології організованого злочинного середовища [5].

Беручи до уваги вищезазначене, дослідник у галузі організованої злочинності О.Є. Калпінська визначила практичні «досягнення» організованої злочинності в Росії до 1917 року, а саме:

- поява ієрархічності, що відображається у певній системі злочинних спеціальностей;
- вироблення механізмів (частково стихійних), що захищали злочинний світ від вторгнення: зберігання традицій, охорона інформації, система стигматизації, спеціальний сленг. Стигматизація професійних злочинців здійснювалася за допомогою татування. Усі «наколки» є функціональними, оскільки в них зашифрована інформація про статті й терміни судимостей, про психологічні нахили та схильність володаря, зрештою – про його сексуальну орієнтацію;
- підвищення професійного рівня з огляду на «вузьку» спеціалізацію і традиції [5].

Із розпадом Царської Росії, тобто в 1917 році, закінчується другий історичний етап формування організованої злочинності.

Що ж до третього історичного етапу формування сучасної організованої злочинності, то його потрібно розглядати не лише в розрізі

процесів, що відбувалися на території колишнього Радянського Союзу, але й інших країн світу.

Як зазначає В.С. Овчинський, революція 1917 року й подальші події докорінно змінили ситуацію в злочинному світі колишньої Царської Росії. У перші післяреволюційні роки багато професійних злочинців було випущено на волю, деякі з них навіть прийшли на службу в органи ЧК і міліції. Так були порушені вікові злодійські закони. Одночасно в організовані банди об'єднувалися колишні співробітники жандармерії, офіцери розгромленої білої армії.

Хрущовська «відлига», лібералізація кримінального покарання, спроби перших економічних реформ стимулювали кримінальний світ змінити свою спрямованість. «Стара» професійна злочинність, яка формувалась із банд карних злочинців, набула в нових соціальних умовах абсолютно інший якісний стан, дуже подібний до аналогічного явища в розвинених західних країнах: з'явилася мережева структура організації, за якої став можливий і навіть неминучий розподіл сфер і територій між групами; відбулося зрощення злочинців загальнокримінального профілю з розкрадачами, а вже їх – з представниками державного апарату [6].

До середини 80-х років ХХ ст. у суспільстві існували високоорганізовані антисоціальні сили: корумпована частина партійно-державної бюрократії та мафіозні структури. Саме вони скористалися утворенням при зламі адміністративних структур вакуумом, активно ламаючи їх і збагачуючись в умовах хаосу. До рук злочинців потрапив величезний стартовий капітал у результаті антиалкогольної кампанії, яка не тільки спричинила дефіцит держбюджету, а й сприяла виникненню нових стійких мафіозних структур, швидкому нарощуванню тіньового капіталу [6].

Отже, третій історичний етап розвитку сучасної організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості тривав з 1917 року до 1991 року. Головними ознаками цього етапу є: формування перших стійких злочинних груп та організацій, вчинення ними великої кількості злочинів, існування протягом значного періоду часу, залучення до свого середовища корумпованих владних представників і співробітників правоохоронних органів. Таким чином, протягом тривалого часу з 1917 р. до 1991 р. повністю відбувалася трансформація від окремих проявів організованості вчинення злочинів до сучасного вигляду організованих груп та організацій.

Останній етап формування сучасної організованої злочинності розпочинається в 1991 році й триває до нині. Він характеризується, по-перше, виходом організованих груп та організацій на міжнародний рівень, по-друге, залученням на постійній основі до складу організованих груп та організацій представників усіх гілок влади; по-третє, охопленням організованою злочинністю всіх проявів злочинного середовища (від кишенькових крадіжок до незаконної трансплантації органів).

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що, по-перше, організована злочинність загальнокримінальної спрямованості з'явилася ще за часів Київської Русі. По-друге, ураховуючи історичні, соціальні,

економічні та політичні події, організована злочинність загальнокримінальної спрямованості поступово розвивалась, виробляла злочинні традиції, механізми та принципи. Цей процес продовжується й до нині. По-третє, починаючи з кінця ХХ ст. вказаний вид злочинності поступово набув загрозливих форм у вигляді транснаціональної злочинності.

Використані джерела:

1. Русская Правда [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/RUSSKAYA_PRAVDA.html
2. Кудрявцев В. Н. Криминология : учебник / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – М.: Юристъ, 1997. – 512 с.
3. Кудрявцев В. Н. Истоки и развитие организованной преступности в России : монография / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминова. – М.: НОРМА, 2002. – 171 с.
4. Гуров А. И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность : монография / А. И. Гуров. – М.: Юридическая литература, 1990. – 442 с.
5. Калпинская О. Е. Особенности возникновения и развития организованной преступности в дореволюционной России [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vozniknoveniya-i-razvitiya-organizovannoy-prestupnosti-v-dorevolutsionnoy-rossii>
6. Овчинский В. С. Российская организованная преступность (мафия) как форма социальной организации жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/3/Ovchinsky/>.

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2017

Морозова Я. А., Стащак Н. В. Генезис организованной преступности общеуголовной направленности

Авторами делается попытка исследовать генезис организованной преступности общей криминальной направленности, рассмотреть и определить перспективные пути ее преодоления на каждом историческом этапе. С этой целью анализируется профессиональная юридическая и историческая литература, нормативно-правовые акты и эмпирический материал. В результате проведенного исследования констатируется, что, во-первых, организованная преступность общеуголовной направленности появилась еще во времена Киевской Руси. Во-вторых, учитывая исторические, социальные, экономические и политические события, организованная преступность общеуголовной направленности постепенно развивалась, создавала преступные традиции, механизмы и принципы, что продолжается по сегодняшний день. В-третьих, начиная с конца ХХ в. указанный вид преступности постепенно принял угрожающие формы в виде транснациональной преступности.

Ключевые слова: *организованная преступность, общеуголовная направленность, противодействие, генезис.*

Morozova Ya., Stashchak M. Genesis of Organized Crime of General Criminal Nature

The authors attempts to investigate the genesis of organized crime in general, criminal orientation to consider and identify prospective ways to overcome it at every historical stage. For this purpose, specialized legal and historical literature, legal acts

and empirical material are analyzed. Thus, it is determined that the emergence and development of organized crime as a specialized type of human activity can be divided into 4 stages, in particular:

- the first stage of the formation of modern organized crime falls on the XII century and lasts until the middle of the fifteenth century;
- the second historical stage of the formation of organized crime with the collapse of Tsarist Russia begins with the middle of the XV century. and lasts until 1917;
- the third historical stage of the development of modern organized crime of a general-law orientation lasts from 1917 to 1991, until the proclamation of the sovereignty of our state;
- the fourth stage of the formation of modern organized crime begins in 1991 and continues to the present.

The indicated stages are analyzed in detail, the features characterizing the organized crime of general criminal orientation on each of them are determined, the main features of such unlawful activity are determined

It is noted that some of the old traditions of members of criminal gangs have survived until now, in particular:

- a) making certain amounts of money when joining the "thieves brotherhood", which are necessary to support the group members;
- b) the ordination of consecration;
- c) giving nicknames;
- d) applying to the slang - "Feni" (the secret language of the offspring - stray merchants-carriers), and others.

As a result of the research, it is stated that, firstly, the organized crime of general-law orientation appeared during the times of Kievan Rus. Secondly, taking into account historical, social, economic and political events, organized crime of general-interest orientation gradually developed, producing criminal traditions, mechanisms and principles that continue to this day. Thirdly, since the end of the twentieth century. this type of crime has gradually adopted threatening forms in the form of transnational crime.

Key words: *organized crime, common-law orientation, counteraction, genesis.*

УДК 343.985

О. І. Ревенко

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ

У статті наведено поняття судово-екологічної експертизи та окреслено її сутність. Розглянуто основні завдання, предмет та об'єкти судово-екологічної експертизи при організації досудового розслідування незаконного видобування вугілля. Сформульовано рекомендації щодо призначення судово-екологічної експертизи під час розслідування цього різновиду злочинів. Приділено увагу перевірці та оцінці висновку експерта-еколога уповноваженими особами.

Ключові слова: *судовий експерт, судово-екологічна експертиза, висновок експерта, докази, незаконне видобування вугілля, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. На сьогодні охорона довкілля є однією з найактуальніших функцій нашої держави. Вона реалізується за допомогою

регулювання відносин у сфері охорони, використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на довкілля. Для цього держава реалізує екологічну політику та встановлює юридичну відповідальність за порушення у сфері довкілля.

Стан злочинності у сфері екології свідчить про надзвичайно низьку ефективність діяльності щодо попередження, розкриття та розслідування злочинів цієї категорії. Одним з факторів, які негативно впливають на продуктивність діяльності правоохоронних органів у зазначеній сфері є неналежний рівень використання спеціальних знань під час досудового розслідування для встановлення негативного впливу цих правопорушень і спричинених ними наслідків на навколишнє природне середовище.

Перелік судових експертиз, які призначаються під час розслідування незаконного видобування вугілля, залежить від обставин конкретного кримінального провадження. Тому для уникнення помилок при їх призначенні доцільно звертатися за консультацією до відповідних спеціалістів, а також використовувати сучасну довідкову літературу.

Проведений нами аналіз матеріалів 150 кримінальних проваджень (справ) за фактами незаконного видобування вугілля показує, що під час розслідування досліджуваних злочинів призначаються лише геологічна експертиза (100%), трасологічна (слідів взуття, транспортних засобів, знарядь злочину та інструментів) (35%) й техніко-криміналістична експертиза документів (28%).

Виходячи з механізму цього різновиду злочинів і типової слідової картини місця події, вважаємо, що наведений перелік судових експертиз є значно вузьким та не забезпечує отримання доказового матеріалу в обсязі, достатньому для прийняття слідчим, прокурором обґрунтованого рішення в кримінальному провадженні. Окрім того, збирання доказів при розслідуванні незаконного видобування вугілля неможливе без використання знань у галузі екології, оскільки лише за допомогою судової екологічної експертизи можна встановити обсяг негативних наслідків вчиненого злочину для довкілля, а також виявити можливі причини, що заповділяють такі наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми призначення та проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві досліджувалися в працях таких учених, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. О. Ейсман, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Н. І. Клименко, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько та ін. До того ж лише деякі автори (Л. Г. Бордогов, М. О. Духно, С. О. Книженко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, Г. А. Матусовський, А. Є. Меркурісов, О. В. Одерій) приділяли увагу використанню спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля взагалі та незаконного видобування вугілля зокрема. Проте детального розгляду проблеми призначення судово-екологічної експертизи при розслідуванні незаконного видобування вугілля в працях зазначених науковців не отримали.

Формування цілей. Мета статті полягає в аналізі проблем та висловленні тактичних рекомендацій щодо використання можливостей судово-екологічної експертизи під час розслідування незаконного видобування вугілля.

Виклад основного матеріалу. Під суспільно небезпечними наслідками традиційно розуміються певні суспільно шкідливі зміни в об'єктах кримінально-правової охорони, тобто шкода (матеріальна чи нематеріальна), завдана охоронюваним законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам у результаті вчинення суспільно небезпечного діяння [1, с. 146]. Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами незаконного видобування вугілля свідчить про те, що в 60% із них під час досудового розслідування суспільно небезпечні наслідки незаконного видобування вугілля або можливість їх настання не встановлювались, а в 40% – встановлено лише матеріальну шкоду в розмірі вартості незаконно видобутого вугілля або використання земельної ділянки.

Правоохоронні органи в основному реагують на шкоду, заподіяну життю та здоров'ю необізнаних сторонніх осіб, які травмуються, потрапляючи до розроблених виробок, а також на небезпечні умови праці осіб, які в них видобувають вугілля. Проте екологічній шкоді, що завдається внаслідок незаконного видобування вугілля, приділяється недостатня увага. Зважаючи на масштаби таких розробок, шкода, завдана довкіллю у результаті подібних дій, є значною і потребує точного визначення.

Як слушно зазначив В. О. Навроцький, «кваліфікація злочинів – це результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, попереднього розслідування (досудового слідства), прокуратури й суду, унаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначено норму кримінального закону, яка передбачає відповідальність за скоєне, і встановлено відповідність між юридично значимими ознаками посягання й ознаками злочину, передбаченого законом, та процесуально закріплено висновок щодо наявності такої відповідності» [2, с. 33]. Оскільки незаконне видобування корисних копалин (вугілля) законодавцем віднесено до злочинів проти довкілля, для його правильної кваліфікації слід враховувати, що його основним об'єктом є встановлений законодавством порядок раціонального й комплексного використання надр та корисних копалин загальнодержавного значення, а вже додатковими – життя і здоров'я особи [3, с. 720; 4, с. 286].

Під час розслідування незаконного видобування корисних копалин (вугілля), серед іншого, встановленню підлягають такі обставини: які екологічні правила були порушені; хто винен у їх порушенні; до яких наслідків призвело порушення правил; який об'єкт пошкоджено; яка матеріальна шкода спричинена незаконним видобуванням корисних копалин або іншим проявом порушення екологічних правил тощо [5, с. 129]. Установлення таких обставин неможливе без використання спеціальних знань у сфері екології, що здебільшого відсутні в осіб, які здійснюють досудове розслідування досліджуваних злочинів.

Отже, судово-екологічна експертиза – це одна з найважливіших процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо розслідування незаконного видобування вугілля. Як доречно зазначав Л. Г. Бордюгов, судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, сутність якої полягає в спеціальному дослідженні, спрямованому на встановлення пов'язаних з порушенням екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, великих матеріальних збитків, а також до інших тяжких наслідків, і яке проведене в передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних науках особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду для встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини в кримінальному провадженні [6, с. 71].

Названа експертиза призначається не лише для встановлення меж антропогенного впливу (забруднення території, виснаження поверхневих чи підземних водоймищ, шкода тваринному та рослинному світу), але і його специфічних обставин, наслідків тощо.

Значення судово-екологічної експертизи при розслідуванні досліджуваного різновиду злочину полягає в такому:

- висновок судово-екологічної експертизи є джерелом доказової інформації;
- за допомогою такої експертизи з'ясовують походження та причинні зв'язки окремих факторів, ознак, механізмів їхнього утворення;
- судово-екологічна експертиза дає змогу визначити час настання й перебігу окремих явищ;
- судово-екологічна експертиза дає змогу встановити факти, що мають юридичне значення;
- судово-екологічна експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку факту, явищу [6, с. 70-71].

Названа експертиза носить комплексний характер, проводиться екологами, хіміками, фізиками, біологами, агротехніками, судовими медиками й іншими фахівцями. У її процесі розв'язуються питання, пов'язані з наслідками забруднення об'єктів навколишнього середовища, з виявленням механізму забруднення, встановлення порушення правил охорони навколишнього середовища, вивчення можливостей попередження негативного антропогенного впливу на довкілля тощо. Ураховуючи комплексний характер зазначеної експертизи, спеціаліст може надати сторонам кримінального провадження допомогу в правильному формулюванні питань, які підлягають постановці перед експертом. Безумовно, право пропонувати ці питання й остаточно формулювати їх належить стороні, яка призначає експертизу (сторона обвинувачення або сторона захисту). Проте лише спеціаліст може спланувати майбутнє дослідження з тією деталізацією й послідовністю, знання яких потрібне для підготовки переліку питань, які не потребують у подальшому зміни їх порядку та змісту [7, с. 212].

До предмета судово-екологічної експертизи входить сукупність фактичних даних щодо обставин порушення вимог правил екологічної безпеки, яке призвело чи могло призвести до негативного антропогенного впливу, локальних екологічних порушень, заподіяння шкоди здоров'ю чи загибелі людей, забруднення повітря, акваторії водоймищ, ґрунту, значних матеріальних збитків або інших тяжких наслідків, пов'язаних з діями учасників події, технічним станом агрегатів і механізмів, знарядь і засобів видобування та транспортування вугілля, а також причини й умови, які сприяли виникненню та розвитку надзвичайної екологічної ситуації.

Особливістю об'єктів судово-екологічної експертизи є те, що такими об'єктами є зазвичай конкретне об'єднання великої кількості різноманітних компонентів, які взаємодіють між собою і навколишнім середовищем [8, с. 426]. Тобто, об'єктом дослідження судово-екологічної експертизи є будь-які фактичні дані (матеріальні або матеріалізовані носії інформації), що містяться в матеріалах кримінального провадження, і залучені до нього, якщо вони надані експертові екологу органом, що призначив експертизу, і можуть мати значення для одержання висновку з поставлених питань. Також об'єктами судово-екологічної експертизи можуть виступати події, процеси й інші нематеріальні явища, вивчення яких здійснюється способом дослідження локальної ділянки, де відбулося екологічне правопорушення, методами судово-екологічної експертизи [9, с. 133]. Отже, при розслідуванні незаконного видобування вугілля об'єктами судово-екологічної експертизи виступають добута гірнична маса; засоби вчинення злочину (легкові та технологічні транспортні засоби; механізми, які пристосовуються для видобування вугілля; знаряддя виробництва тощо); матеріальні об'єкти обстаювки місця події (земельна ділянка з ознаками негативного антропогенного впливу, забруднені водні простори та повітряний простір тощо); інші антропогенні сліди впливу на місце події; інші матеріали кримінального провадження (зокрема, висновки первинних судових експертиз у разі проведення додаткової або повторної експертизи чи експертиз інших видів) та матеріали, отримані в процесі оперативно-розшукової діяльності (фотодокументи, кінодокументи, відеофонограми) тощо.

Обставини вчинення такого різновиду злочину можуть відображатися в офіційних документах, які також потрібно досліджувати під час проведення судово-екологічної експертизи. До них слід віднести документи органів державного екологічного контролю та інших органів, що здійснюють функції контролю та нагляду в галузі охорони навколишнього середовища й природокористування (акти обстежень, приписи, висновки експертів, документи про вжиті заходи з усунення виявлених недоліків тощо) та документи екологічного нормування й стандартизації (нормативи використання чи вилучення природних ресурсів, ліміти природокористування; нормативи санітарних і захисних зон, заповідників, національних парків тощо; екологічні стандарти, встановлені державними стандартами стосовно техніки, речовин чи іншої продукції, яка використовувалася під час незаконної розробки родовищ вугільних пластів і могла спричинити шкідливий вплив на довкілля).

Слід також зазначити, що перевірка й оцінка висновку експерта є необхідною й обов'язковою функцією уповноважених осіб зі встановлення належності до кримінального провадження даних, які містяться у висновку, їх допустимості й достовірності. При цьому чинний КПК України розширює коло суб'єктів, які оцінюють висновок, включаючи до нього всіх, хто ініціював призначення експертизи, тобто не тільки представників сторони обвинувачення, а й сторони захисту. Зазвичай перевірка й оцінка висновку експерта включає такі види аналізу: на предмет дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; компетентності експерта (чи не вийшов той за межі своїх повноважень); достатності поданих експертів об'єктів дослідження, повноти відповідей на поставлені питання; відповідності висновків іншим фактичним даним; ступеня узгодженості між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експерта; обґрунтованості експертного висновку та його узгодженості з іншими матеріалами кримінального провадження; відповідності висновку експерта поставленим питанням; повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; належності до кримінального провадження, допустимості й достовірності висновку як доказу [10, с. 430-431].

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеному, зазначимо, що призначення судово-екологічної експертизи та використання її висновків у кримінальних провадженнях щодо незаконного видобування вугілля є необхідною умовою правильної правової кваліфікації дій осіб, причетних до вчинення злочину, забезпечення об'єктивності та повноти досудового розслідування. Рекомендується звертатися за допомогою до спеціаліста при підготовці матеріалів та призначенні таких експертиз. Типовими об'єктами зазначеної експертизи є добута гірнична маса; засоби вчинення злочину; матеріальні об'єкти обстановки місця події з ознаками негативного антропогенного впливу тощо.

Використані джерела:

1. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення [монографія] / П.С. Берзін. – Київ : Дакор, 2009. – 736 с.
2. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій [Текст] / В. О. Навроцький. – Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
3. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – [2-ге вид.] – Київ : «ВД «Дакор», 2013. – 780 с.
4. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Київ : Юридична думка, 2004. – 656 с.
5. Нарожна О. В. Проблемні питання використання спеціальних знань під час розслідування незаконного видобування корисних копалин / О. В. Нарожна // Правова держава. – 2016. – № 22. – С. 127-131.
6. Бордогов Л. Г. Судово-екологічна експертиза - основна форма використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля / Л.Г. Бордогов // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2 (10). – С. 67-71.

7. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І. В. Гора // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 209–214.

8. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 504 с.

9. Бордюгов Л. Г. Проблеми визначення об'єкта судово-екологічної експертизи / Л. Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2 (15). – С. 129–135.

10. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія / О. В. Одерій. – Харків : Діса плюс, 2015. – 528 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.12.2017

Ревенко О. И. Использование возможностей судебно-экологической экспертизы при расследовании незаконной добычи угля

В статье освещены возможности проведения судебно-экологической экспертизы. В общих чертах охарактеризованы понятие судебно-экологической экспертизы и ее сущность при расследовании преступлений против окружающей среды. Рассмотрены основные задачи, предмет и объект судебно-экологической экспертизы при проведении досудебного расследования незаконной добычи угля. Сформулированы тактические рекомендации назначения судебно-экологической экспертизы при расследовании незаконной добычи угля. Уделено внимание оценке выводов эксперта уполномоченными лицами для установления принадлежности к уголовному производству данных, которые имеются в этих выводах, их допустимость и достоверность.

Ключевые слова: незаконная добыча угля, досудебное расследование, доказательства, судебно-экологическая экспертиза, выводы эксперта.

Revenko O. Use of Possibilities of Forensic and Ecological Expertise in the Investigation of Illegal Coal Mining

The article deals with the possibilities of ecological expertise in the investigation of illegal coal mining.

Taking into account the theoretical principles of the appointment and conducting of ecological expertise in the literature, as well as based on the data of the conducted research, the concept of ecological expertise and its essence in the investigation of crimes against the environment are characterized. Taking into account the main problems faced by the investigator when appointing and conducting of ecological expertise in the course of investigation of illegal coal mining, its main tasks, object and object are considered.

The analysis and synthesis of materials of criminal proceedings on the facts of illegal coal mining has made it possible to conclude that based on the mechanism of this type of crime and the typical trace situation at the scene, the list of possible expert examinations is rather narrow and does not allow to determine sufficient amount of evidence for acceptance the investigator, the prosecutor of a reasoned decision in a criminal proceeding.

Tactical recommendations for appointment of ecological expertise during investigation of illegal coal mining are formulated. Attention is drawn to the fact that the area of development of coal mining and the duration of a criminal act may be different, therefore harm to the environment is no less significant as a danger to the health and life of people. Regarding the investigation into the illegal mining of coal, the following are subject to illumination: which environmental rules were violated, who were guilty of

violating them, the consequences of which arose as a result of violation of the rules, the object was damaged, the pecuniary damage caused by the illegal extraction of minerals or other manifestation of violations of environmental regulations.

Ecological expertise is complex, conducted by ecologists, chemists, physicists, biologists, agricultural technicians, forensic doctors and other specialists.

The attention was paid to the assessment of expert opinion by authorized persons for establishing the membership in criminal proceedings of the data contained in the conclusion, their admissibility and reliability.

In the conclusion, the author states that the appointment of an ecological expertise examination and the use of its findings in criminal proceedings against illegal coal mining is a prerequisite for the proper legal qualification of the actions of persons involved in the commission of a crime, ensuring the objectivity and completeness of pre-trial investigation. It is advisable to contact a specialist for assistance in preparing the materials and appointment of such examinations.

Typical objects of such expertise are mine rock mass; means of committing a crime; material objects of the situation of the place of the event with signs of negative anthropogenic influence, etc.

Key words: *illegal coal mining, pre-trial investigation, evidence, ecological expertise, expert conclusions.*

УДК 343.9

М. О. Свірін

ПРОТИДІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правові засади, завдання та стан протидії й запобігання злочинам проти власності підрозділами Національної поліції. Зазначено, що за масштабами й темпами поширення такі злочини посідають чільне місце в структурі всієї злочинності, а тому значною мірою визначають криміногенну ситуацію в державі загалом. Запропоновано напрями вдосконалення запобігання злочинам проти власності.

Ключові слова: *протидія та запобігання злочинам, злочини проти власності, крадіжка, грабїж, розбій.*

Постановка проблеми. Право на власність – одне з найважливіших соціальних цінностей особистості та держави. Стаття 13 Конституції України проголоси́в рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їх прав державою. Відповідно до статті 41 Основного Закону, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, воно є непорушним. Право власності полягає у вільному володінні, користуванні та розпорядженні власниками своїм майном за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Суб'єктами права власності є народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади.

Однією з головних гарантій непорушності права власності є встановлення державою юридичної (передусім – кримінальної) відповідальності за правопорушення проти власності. Відповідно до ст. 1 Кримінального кодексу України (далі КК) охорона власності та запобігання злочинам передбачено в завданні кодексу. Для здійснення цього завдання

КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили. У чинному КК України відповідальність за злочини проти власності закріплено в одному розділі VI Особливої частини, чим підкреслюється забезпечення державою однакового кримінально-правового захисту прав усіх суб'єктів права власності, незалежно від її форми, а також їх рівність перед законом (ст. 13 Конституції України) [1, с. 68].

На законодавчому рівні також визначено суб'єкти, до повноважень яких входить виявлення, припинення та розслідування тих чи інших злочинів. Так, відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування кримінальних правопорушень проти власності, передбачених КК, здійснюють слідчі органи Національної поліції.

На сьогодні в Україні, як свідчить офіційна статистика, спостерігається постійне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Одночасно щорічно зменшується кількість злочинів, попереджених на стадії готування чи замаху. Так, у 2014 році таких злочинів було зареєстровано 3 220; у 2015 – 2 718; у 2016 – 2 527 [2]. Зазначене повною мірою стосується й злочинів проти власності, стан розкриття яких суттєво погіршився останніми роками. Така ситуація призводить до дезорганізації економічного життя країни, негативно впливає на добробут громадян, викликає в населення відчуття незахищеності від злочинних проявів і, відповідно – недовіри до правоохоронних органів, які мають забезпечити такий захист.

Саме тому проведення наукових досліджень, спрямованих на з'ясування причин і умов злочинів указаної категорії, удосконалення діяльності правоохоронних структур щодо протидії та запобігання незаконним посяганням на власність є вельми актуальним. Воно обумовлено ще й тим, що ці злочини, як справедливо зазначає О.М. Джу́жа, мають масовий характер і за цією ознакою далеко залишають позаду всі інші [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо протидії та запобігання злочинам проти власності в наукових працях розглядали такі відомі вітчизняні й зарубіжні вчені, як Ю.В. Александров, Б.І. Бараненко, П.Д. Біленчук, В.В. Василевич, В.О. Глушков, В.В. Голіна, О.М. Джу́жа, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, В.Г. Лихолоб, О.М. Литвак та інші. Водночас на сьогодні в науковій літературі, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється проблемам щодо запобігання злочинам проти власності Національною поліцією, яка має найбільш широкий спектр повноважень у цьому напрямі серед правоохоронних органів держави.

Формування цілей. Мета цієї статті – аналіз криміногенної ситуації в Україні щодо злочинних посягань на власність, дослідження та пошук шляхів удосконалення заходів щодо протидії та запобігання цим злочинам, а також визначення завдань у цій діяльності підрозділів Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Протидія та запобігання злочинам проти власності є одним з найважливіших завдань правоохоронних органів і передусім Національної поліції.

Так, Законом України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року до завдань поліції віднесено надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності (ст. 2). Відповідно до покладених на неї завдань поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, уживає заходів для їх усунення та для виявлення кримінальних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; уживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї, а також здійснює охорону: об'єктів права державної власності та на договірних засадах – фізичних осіб та об'єктів права приватної й комунальної власності тощо (ст. 23) [4].

Таким чином, законодавець безпосередньо відніс до обов'язків Національної поліції протидію та запобігання злочинам проти власності та надав їй відповідні повноваження.

Ураховуючи те, що на законодавчому рівні відсутні визначення понять *протидія* та *запобігання* злочинності, доречним буде проаналізувати їх суть та співвідношення. На нашу думку, слід підтримати авторів, які стосовно злочинності в широкому розумінні пропонують уживати термін «протидія», що охоплює й запобігання злочинності [5, с. 86-87]. Аналогічної точки зору дотримується й А.П. Закалюк, який зазначив, що термін «протидія» може бути використано для відтворення загального впливу на злочинність, але він лише однобічно («супротив») відображає останній та не містить однозначного відображення поняття запобігання злочинності, тобто не може вживатися як такий, що за сутністю тотожний поняттю «запобігання», навіть коли він вживається в широкому значенні [6, с. 323].

Таким чином, у цій роботі під запобіганням злочинності ми розуміємо складову протидії злочинності (поряд із загальною організацією такої діяльності та правоохоронною діяльністю), яка полягає в перешкоджанні дії причин та умов злочинності через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю й усунення їхньої дії.

До загальної організації протидії злочинам проти власності слід віднести організаційні, управлінські, контрольні й інші дії та заходи Національної поліції та інших органів і установ, які взаємодіють між собою для досягнення спільних результатів у протидії таким злочинним посяганням.

Здійснюючи повноваження, що надані їй законом, Національна поліція реалізує свої правоохоронні та правозастосовні функції щодо протидії злочинам (зокрема й злочинам проти власності), що полягають у виявленні та припиненні таких кримінальних правопорушень, кримінальному переслідуванні осіб, які їх учинили, охороні майна тощо.

Запобігання Національною поліцією злочинам проти власності – це здійснення органами та підрозділами поліції передбачених законом заходів для перешкоджання дії детермінантів таких злочинних проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю й усунення їхньої дії.

Залежно від ієрархії причин та умов у структурі запобігання в кримінології виділяють загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні профілактики злочинів. Утім, як справедливо зазначається в літературі, провести жорстку розмежувальну лінію між рівнями, формами та методами профілактики злочинів практично неможливо. На практиці всі вони реалізуються в тісному взаємозв'язку між собою [3].

Безпосередній вплив на характеристики як злочинів, так і осіб, які їх учинили, здійснюють соціально-економічні, соціально-політичні та соціально-психологічні чинники. Слід погодитися з тими науковцями, які зазначають, що головну роль у поширенні негативних тенденцій у скоєнні злочинів проти власності відіграють соціально-економічні чинники, а саме: загальна нестабільність економічної ситуації в країні, спад виробництва, зростання фактичного безробіття, поглиблення диференціації населення за доходами, масові несплачені заробітної плати тощо [7; 8].

Злочини проти власності (корисливі злочини) становлять основу так званої загально-кримінальної злочинності. Відповідальність за такі злочини, передбачено статтями 185-198 КК України.

Водночас у юридичній літературі спостерігаються й дещо інші підходи до визначення переліку корисливих посягань на власність. Зокрема, одні автори виділяють такі види злочинів корисливої спрямованості, як:

- не пов'язані з насильством над особою («тихі» злочини): крадіжка – таємне викрадення майна (ст. 185 КК); грабіж без насильства – відкрите викрадення майна (ч. 1 ст. 186 КК); вимагання без насильства (ч. 1 ст. 189 КК); шахрайство – заволодіння майном або здобуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК);

- пов'язані з насильством над особою («гучні» злочини): умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК); грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 КК); розбій (ст. 187 КК); вимагання, поєднане з насильством (ч. 2-4 ст. 189 КК); бандитизм (ст. 257 КК) [7].

Цікавим, на наш погляд, є підхід до вивчення цих питань А.П. Закалюка, який кримінологічну характеристику злочинних посягань на власність громадян, а також незаконні посягання на транспортні засоби, учинені з метою викрадення, розглядає серед злочинів проти прав і свобод людини й громадянина (такий розділ у КК України відсутній). Свою позицію автор аргументує так: «... власність особи є матеріальним вираженням її конституційного права власності, права володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю. Згідно з Конституцією України (ст. 41) ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [1, с. 67].

Як бачимо, частина кримінологів у своїх теоретичних розробках перелік злочинів проти власності розглядають ширше і включають до нього кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачається в інших розділах КК. Не коментуючи зазначені позиції науковців, тому що вони не є предметом цього дослідження, вважаємо за потрібне зазначити таке.

Безперечно, що певна розпорошеність злочинних посягань на власність у різних розділах КК України завдає чимало труднощів у вивченні

кримінологічної характеристики цих злочинів. Крім того, аналізуючи злочини, які передбачено в розділі VI КК України, неможливо скласти повної картини щодо реальних розмірів збитків, які причиняються в результаті злочинних посягань на власність та їх кількості. Тому для дальшого кримінологічного аналізу ми розширили перелік злочинів проти власності (за рахунок умисних убивств з корисливих мотивів, бандитизму, незаконного заволодіння транспортним засобом), тим паче, що вони за підслідністю належать до компетенції поліції.

Якщо поглянути на розповсюдженість перших двох із зазначених видів злочинів, то можемо спостерігати зовсім неоднорідну ситуацію щодо кількості порушених і розкритих справ. Так, якщо у 2016 році за ст. 257 КК України (бандитизм) порушено 18 кримінальних проваджень (з них: розкрито 15 і 12 направлено до суду), то, як свідчать дані статистики, за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України за цей же період порушено 126 кримінальних проваджень, з яких: розкрито 88 і 61 справа направлена до суду з обвинувальним актом [2]. Незначна кількість цих злочинів не надає достатньої інформації для вивчення стану криміногенної ситуації в країні щодо корисливої злочинності й має стати предметом окремих наукових досліджень. Водночас зазначимо, що стан протидії умисним убивствам з корисливих мотивів виглядає досить тривожно, адже в країні реально розкривається менше половини одних з найбільш тяжких злочинів. Безперечно, це свідчить про суттєві негаразди в системі кримінального переслідування, численні недоліки в діяльності правоохоронних органів.

Щодо доцільності розміщення ст. 289 КК (незаконне заволодіння транспортним засобом) у розділі VI «Злочини проти власності» КК України, де родовим об'єктом посягання є право власності на майно, неодноразово зазначалося в юридичній літературі [9; 10, с. 5].

Попри те, що за поширеністю незаконне заволодіння транспортним засобом значно менше ніж крадіжки, грабежі, розбої й шахрайства (наприклад, лише близько 4 % від крадіжок), вони мають підвищену суспільну небезпеку. Остання зумовлюється низкою факторів, зокрема тим, що: у результаті вчинення цих злочинів завдається суттєва шкода відносинам власності, безпеці руху та експлуатації джерела підвищеної безпеки, яким є транспортний засіб, а часом також життю та здоров'ю громадян; кількість таких посягань, а також відсоток нерозкритих з них залишаються досить високими [10, с. 9].

Так, за останні роки в Україні щорічно реєструється в середньому 11,5-12,5 тис. таких злочинів, зокрема: у 2014 році – 12 644 (близько 2,5 % від загальної кількості кримінальних правопорушень); у 2015 – 11 463 (2,0 %); у 2016 – 12 205 (2,1 %); у 2017 – 2 652 (1,2 %), з них: щодо незаконного заволодіння автомобілями – 24 020 (61,6 %). При цьому відсоток розкриття цих злочинів за вказаний період не перевищував 27, зокрема: у 2014 році підозру було оголошено в 3 367 таких проваджень (26,6 %), а до суду їх направлено лише 2 816; у 2015 – 3 130 (27 %), до суду – 2 699; у 2016 – 2 832 (23,2 %); у 2017 – 661 (24,9 %), до суду – 425. Варто також зазначити, що

щорічно близько 10 тис. кримінальних справ цієї категорії потрапляють у залишок проваджень, рішення за якими не прийнято [2].

Аналізуючи стан протидії злочинам проти власності, передбачених розділом VI КК України, зазначимо таке.

В Україні щорічно реєструється близько 400 тис. таких злочинів, зокрема: у 2014 році – 311 342 (58,8 % від загальної кількості кримінальних правопорушень); у 2015 – 362 213 (64,1 %); у 2016 – 405 549 (69,4 %); за чотири місяці 2017 – 141 716 (64 %) [2].

Наведені дані свідчать про невинне зростання злочинів цієї категорії, як в абсолютних числах, так і їх питомої ваги в структурі всієї злочинності. За масштабами й темпами поширення такі злочини традиційно посідають перше місце (понад 60, а в 2016 році майже 70 %) у цій структурі, а тому значною мірою визначають криміногенну ситуацію в державі загалом.

Одночасно звертає на себе увагу невелика кількість виявлених осіб, які вчинили злочини проти власності (яких повідомлено про підозру). Достатньо зазначити, що у 2016 році таких осіб виявлено лише 57 988 осіб, (у т.ч. 45 479 за скоєння крадіжки); за чотири місяці 2017 році – відповідно 21 082 особи, з них 16 253 у скоєнні крадіжки [2].

Найбільш поширеними корисливими злочинами є крадіжки, шахрайства, грабежі й розбої, питома вага яких у 2014 році склала 94,2 %, у 2015 – 95,2 %; у 2016 – 95,9 %; за чотири місяці 2017 – 95,5 % від загальної кількості злочинів проти власності. Ця обставина, на наш погляд, викликає необхідність більш детально розглянути основні ознаки їх кримінологічної характеристики.

Крадіжки є найбільш масовими злочинами, що вчиняються в Україні. Вони складають близько половини від кількості всіх зареєстрованих злочинів (у 2014 році – 42,8 %, у 2015 – 48,4 %, у 2016 – 52,7 %, за чотири місяці 2017 – 49,5 %), а серед злочинів проти власності їх частка становить понад 70% (у 2014 році – 72,8 %, у 2015 – 75,5 %, у 2016 – 76,9 %, у 2017 – 77,4 %). Щорічно в Україні в середньому реєструється близько 300 тис. крадіжок (у 2014 році – 226 833, у 2015 – 273 756, у 2016 – 312 172, у 2017 – 109 683). Вочевидь, динаміка цих злочинів демонструє стійку тенденцію до зростання.

Доречно зазначити, що близько 90 % крадіжок – це злочини проти приватної власності (2014 р. відповідно 88 %, 2015 – 88%, 2016 – 90%) і лише 3% - проти державної власності (2014 р. - 3,6%, 2015 – 3,1%, 2016 – 2%).

Серед крадіжок найбільш розповсюдженими є крадіжки з проникненням до житла (з квартир, приватних будинків, дач, садових будинків). Так, у 2014 році було зареєстровано 23 692 таких злочини (10,4 % від загальної кількості крадіжок), у 2015 – 27 858 (10,2 %), у 2016 – 35 941 (11,5 %), а за чотири місяці 2017 – 10 828 (9,9 %).

Іншими за поширенням є крадіжки, учинені на об'єктах торгівлі (зі складів, баз, магазинів та інших торговельних точок): у 2014 році було скоєно 17 552 таких злочини (7,7 % від загальної кількості крадіжок), у 2015 – 19 977 (7,3 %), у 2016 – 23 807 (7,6 %), а за чотири місяці 2017 – 8 708 (7,9 %).

У 2014 році було зареєстровано 9 659 крадіжок з автомобілів (4,2 % від загальної кількості крадіжок), у 2015 – 10 790 (3,9 %), у 2016 – 13 612 (4,3 %), за чотири місяці 2017 – 4 896 (4,5 %) [2].

Значну кількість становлять кишенькові крадіжки, що найчастіше вчиняються в місцях великого скупчення людей, при тимчасовому перебуванні власників майна на обмеженому просторі в оточенні незнайомих людей, а також у культурних, спортивних та розважальних закладах. Усе частіше місцями вчинення цих злочинів стають казино, бари, дорогі магазини, ресторани, готелі, клуби, де проводять час забезпечені люди, а предметами крадіжок – значні суми грошей, коштовні прикраси, платіжні картки, мобільні телефони тощо. У 2014 році було зареєстровано 5 695 таких злочинів (2,5 % від загальної кількості крадіжок), у 2015 – 6 626 (2,4 %), у 2016 – 9 604 (3,1 %), а за чотири місяці 2017 – 4 012 (3,7 %) [2].

Незважаючи на відносно невисокий рівень зареєстрованих кишенькових крадіжок (приблизно 3 % від загальної кількості крадіжок), такі злочини, ураховуючи таємний і непомітний для потерпілих спосіб їх учинення, завжди характеризувалися значною латентністю і, звичайно їх коїться набагато більше. Проте більшої уваги, на наш погляд, заслуговує стан розкриття таких кримінальних правопорушень. Так, у 2014 році лише в 1 178 справах за цими кримінальними правопорушеннями особам було повідомлено про підозру (у кожній п'ятій справі), до суду з обвинувальним актом направлено 1 091 справу; у 2015 – у 1 048 справах (у кожній шостій), до суду – 976 направлено справ; у 2016 – у 1 528 справах (у кожній шостій), до суду направлено 1 445 справ; за чотири місяці 2017 – у 591 справі (кожній сьомій), до суду направлено 548 справ [2].

Наведені дані статистичної звітності свідчать про вкрай низьку ефективність діяльності Національної поліції щодо протидії цьому виду крадіжок, що призводить здебільшого до безкарності правопорушників, підвищення їх «кримінальної майстерності». Як зазначається в кримінологічній літературі, кишенькові крадіжки є найбільш латентними й переважно вчиняються злодіями-професіоналами [7; 8]. Професіоналізму таких злодіїв також сприяє їх: попередній кримінальний досвід (більше 50 % осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за кишенькову крадіжку у 2015-2016 рр., раніше вчиняли кримінальні правопорушення); гуртування в організовані групи, у яких має місце розподіл злочинних дій (організатори, спостерігачі та навідники щодо жертв (об'єктів) кишенькових крадіжок, безпосередні виконавці тощо). Проте працівники поліції такі групи майже не виявляють. Так, наприклад, у 2015 році лише 13 осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення кишенькової крадіжки групою осіб, у 2016 – 24 особи.

Під час запобігання та протидії кишеньковим крадіжкам підрозділам поліції в місцях їх учинення потрібно: проводити відповідні оперативно-профілактичні заходи; застосовувати технічні можливості (засоби відеоспостереження, зокрема використовувати вже встановлені підприємствами та організаціями засоби стеження); узасподіяти з приватними службами охорони, які функціонують у зазначених місцях

тощо. Безперечно, що така робота потребує певної спеціалізації, тому, на нашу думку, на часі створення в складі поліції відповідних підрозділів. Крім того, профілактична робота має вестися й серед громадян щодо особистої перестороги власників предметів крадіжки.

Другим за поширеністю корисливим злочином проти власності є *шахрайство*. Кількість цих кримінальних правопорушень в Україні зростає щороку. Так: у 2014 році було зареєстровано 41 963 таких злочини (13,5 % від загальної кількості злочинів проти власності), у 2015 – 45 904 (12,6 %), у 2016 – 46 019 (11,3 %), за чотири місяці 2017 – 18 675 (13,2 %) [2].

Найбільш небезпечними злочинами проти власності (з огляду на спосіб учинення та можливі тяжкі наслідки) є *грабежі й розбійні напади*. Їх середній щорічний рівень за останні роки становить 21-28 тис. зареєстрованих грабежів і 3,9 тис. розбоїв. Так, у 2014 році було зареєстровано 20 541 грабiж (6,6 % від загальної кількості злочинів проти власності) і 3 895 (1,3 %) розбійних нападів; у 2015 – 22 108 (6,1 %) грабежів і 3 556 (1 %) розбоїв; у 2016 – 27 199 (6,7 %) грабежів і 3 904 (1 %) розбоїв; за чотири місяці 2017 – 5 812 (4,1 %) грабежів і 1 111 (0,8 %) розбоїв [2].

Таким чином, динаміка щодо скоєння грабежів характеризується впевненим зростанням їх кількості, а розбоїв за вказані роки мали несуттєві коливання зі знаком плюс і мінус. Водночас незадовільним виглядає стан розкриття цих злочинів. Так, якщо у 2014-2015 рр. було розкрито кожен третій грабiж, то у 2016 – лише кожний четвертий. Розбійні напади за вказані роки розкривались у найкращих випадках тільки на 50 %.

Наведені дані свідчать про наявність суттєвих проблем у діяльності поліції щодо протидії цим злочинам, адже вони вчинюються в умовах очевидності й у переважній більшості справ цієї категорії є прикмети винних осіб, перелік та ознаки викраденого майна тощо, що має істотне значення для встановлення підозрюваних.

До запобіжних заходів щодо профілактики насильницьких злочинів проти власності, що мають здійснювати підрозділи поліції, слід віднести:

- пошук та виявлення осіб, які вчиняють насильницькі дії, передусім тих, які раніше були засуджені за насильницькі злочини, учиняли насильницькі дії на ґрунті пияцтва чи психічних розладів, за хуліганськими мотивами, а також перебувають під адміністративним наглядом або потребують такого нагляду;

- виявлення та вилучення холодної та вогнепальної зброї, що незаконно утримується в населення;

- виявлення та усунення умов, що сприяють учиненню таких злочинів;

- взаємодії з іншими службами, передусім дільничними інспекторами поліції, дозвільною службою тощо.

Серед осіб, від яких можна очікувати насильницьких посягань на власність, у юридичній літературі виділяють також підозрюваних (обвинувачених), які залишаються на період досудового розслідування на волі без оперативного контролю з боку поліції. Наголошується, що з такими особами потрібно проводити активну індивідуально-профілактичну

роботу, а у випадках, що свідчать про продовження ними злочинної діяльності, сприяти обранню щодо них більш суворого запобіжного заходу [11, с. 117].

Висновки. Проведений аналіз стану протидії та запобігання злочинам проти власності свідчить про зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень цього виду як загалом, так і за окремими підвидами. Одночасно викликає глибоке занепокоєння зниження рівня розкриття цих злочинів, особливо насильницького характеру.

На ситуацію, що склалася суттєво впливає недостатній потенціал Національної поліції, яка здійснює запобігання, виявлення, реєстрацію, розкриття та досудове розслідування злочинів проти власності. Значно знижує її функціональні можливості й обмеженість ресурсного забезпечення.

Зазначене свідчить про потребу в прийнятті термінових та рішучих заходів щодо підвищення ефективності діяльності Національної поліції, розроблення, прийняття та реалізацію комплексних програм запобігання та протидії злочинам проти власності. Такі програми мають передбачати запровадження в діяльності поліції новітніх технологій, спрямованих на розкриття злочинів, виявлення та аналіз причин і умов їх скоєння, розробку та реалізацію заходів щодо протидії та запобігання злочинності.

До завдань Національної поліції щодо протидії та запобігання злочинам проти власності на сучасному етапі треба віднести:

- забезпечення охорони власності;
- створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають здійсненню злочинів проти власності на певній території чи об'єкті;
- реалізацію оперативно-розшукової інформації про осіб, які підготовляють злочини проти власності, для схилення до відмови від їх учинення;
- своєчасне роз'єднання виявлених організованих груп, які вчиняють злочини проти власності, для припинення їх злочинної діяльності;
- оперативне реагування на повідомлення громадян, посадових осіб та іншу інформацію про скоєні злочини проти власності для затримання злочинців та розкриття злочинів;
- накопичення, систематизацію та використання інформації про осіб, які вчинили злочини проти власності, для забезпечення своєчасного вжиття до них передбачених законом заходів;
- активне залучення громадськості до запобігання таким злочинам з урахуванням міжнародного досвіду [12];
- інформування населення про засоби й способи правомірного захисту від злочинних посягань на власність;
- внесення у відповідні державні органи, громадські об'єднання, посадовим особам подань про усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів проти власності тощо [13].

Важливе значення для досягнення успіху в проведенні таких заходів мають результати наукових досліджень у зазначеному напрямі, які після проходження відповідної апробації треба запроваджувати в практичну діяльність Національної поліції.

Використані джерела:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : [у 3 кн.] / Закалюк А. П. – К. : Ін Юре, 2007.
Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820
3. Джужа О.М., Василюк В.В., Гіда О.Ф., Профілактика злочинів Підручник. - К.: Атіка, 2011 - 720 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.twirpx.com/file/1765520/> ;
<http://westudents.com.ua/knigi/457-proflaktika-zlochinv-djuja-om.html>
4. Про Національну поліцію. Закон України від 02 липня 2015 року N 580-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-16/print1446470092906691>
5. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы. – Харьков, 2005.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : [у 3 кн.] / Закалюк А. П. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн.1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
7. Кримінологія: Курс лекцій (Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С.) Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2002. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/category/8/38/11/>
8. Кримінологія України: Навчальний посібник, Голіна, 2011р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://meگو.info>
9. Іванов Ю. Ф. Боротьба із злочинними посяганнями на власність, предметом яких є автотранспортні засоби (кримінально-правові та кримінологічні аспекти): Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 1999.
10. Свірін М.О. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортними засобами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.О. Свірін; ДНДІ МВС України. – К., 2011. – 20 с
11. Шевченко Т.В. Окремі питання запобігання насильницьким злочинам проти власності, що вчиняються в громадських місцях / Т.В. Шевченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. пр. / Міжнар. гуманіт. ун-т. – Одеса: МГУ Сер.: Юриспруденція. 2016 № 19, с. 116-118. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=5&S2
12. Лукашевич С.Ю. Міжнародний досвід залучення громадськості до запобігання злочинам проти власності. Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/lukashevych_20.pdf
13. Голіна В.В., Головін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. - Х.: Право, 2014. - 513 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lib-net.com/book/105_Kriminologiya_Zagalna_ta_Osobлива_chastini.html.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2017

Свирин Н. А. Противодействие и предупреждение преступлений против собственности в деятельности Национальной полиции Украины

В статье рассмотрены правовые основы, задачи и состояние противодействия и предупреждения преступлений против собственности подразделениями Национальной полиции. Отмечено, что по масштабам и темпам распространения такие преступления занимают первое место в структуре всей преступности, а потому в значительной степени определяют криминогенную ситуацию в государстве в целом. Предложены пути и направления совершенствования предупреждения преступлений против собственности.

Ключевые слова: *противодействие и предупреждение преступлений, преступления против собственности, кража, грабеж, разбой.*

Svirin M. Counteraction and Prevention of Crimes against Property in the Activities of the National Police of Ukraine

The article considers the basic principles of functioning of the institution of property rights, as defined by the Constitution of Ukraine. It is emphasized that one of the main guarantees of the inviolability of the property right is the establishment by the state of criminal liability for offenses against property, ensuring the same criminally-legal protection of the rights of all subjects of property right, regardless of its form.

It is noted that a constant increase in the number of registered crimes against property against the backdrop of a deterioration in their disclosure leads to disorganization of the country's economic life, negatively affects the well-being of citizens, causes the population to feel unprotected from criminal manifestations and, accordingly, mistrust of law enforcement bodies that must provide such protection.

Counteraction and prevention of crimes against property is one of the most important tasks of law enforcement bodies, and, first and foremost, the police. Ukrainian legislator directly attributed to the duties of the National Police the opposition and prevention of crimes against property and granted it the appropriate authority. Such prevention provides for the police to implement the measures prescribed by law to prevent the determinants of such criminal manifestations from acting, primarily the reasons and conditions of the latter due to restrictions, neutralization, and, if possible, elimination of their actions. Crimes against property (mercenary crimes) form the basis of so-called general-criminal crime. The statistics testify to the growth of crimes of this category. In terms of the scale and rate of spread of such crimes, traditionally occupy a prominent place in the structure of all criminality, and therefore to a large extent determine the criminal situation in the state as a whole. The work emphasizes the need to take urgent and decisive measures to increase the effectiveness of the National Police of Ukraine, develop, adopt and implement comprehensive programs to prevent and counter crimes against property. The range of police tasks for counteraction and prevention of crimes against property is defined.

Key words: *counteraction and prevention of crimes, crimes against property, theft, robbery.*

УДК 343.1

Р. М. Шехавцов

**РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО ПОНЯТТЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті на підставі аналізу становлення та розвитку теоретичних уявлень про кримінальний процес (кримінальне судочинство, кримінальне провадження) висвітлено еволюцію поглядів на кримінальну процесуальну діяльність, її зміст та сутність. У підсумку з урахуванням положень КПК України 2012 року сформульовано авторське визначення кримінальної процесуальної діяльності та

визначено співвідношення між її пошуково-пізнавальною, імперативною та посвідчувальною складовими.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, кримінальна процесуальна діяльність; суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності; засоби кримінальної процесуальної діяльності; мета кримінальної процесуальної діяльності.

Постановка проблеми. Виникнення та генезис юридичних понять розкриваються при послідовному вивченні окремих поступових етапів розвитку теоретичних уявлень про сутність та зміст певних соціально-правових явищ та їх відображення у формі юридичних норм певного моменту праворозвитку та в організації діяльності органів державної влади. У теорії кримінального процесу поняття кримінально-процесуальної діяльності (кримінальної процесуальної діяльності – згідно з назвою Кримінального процесуального кодексу України 2012 року) виступає однією з ключових категорій, на основі яких формувалися та формуються уявлення про зміст та сутність кримінального процесу (кримінального судочинства, кримінального провадження).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через велике теоретичне значення кримінальної процесуальної діяльності питання визначення її змісту та сутності привертало та продовжує привертати увагу багатьох правознавців. Так, у цьому не можна не відзначити науковий доробок А.І. Баршева, Л.Є. Владимірова, М.В. Духовського, О.А. Качевського, Н.М. Кукольніка, В.А. Ліновського, К.Ю.А. Мітгермайера, М.В. Муравйова, Ф. Проскурякова, М.К. Ренненкампа, М.М. Розіна, М.Ф. Рождественського, І.Я. Фойницького, А.Я. Вишинського, М.М. Полянського, М.С. Строговича, Р.Д. Рахунова, В.П. Бахіна, В.І. Галагана, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Т.В. Зеленської, П.С. Елькінд, Л.Д. Кокорева, І.І. Котюка, О.М. Ларіна, П.А. Лупинської, М.М. Михесенка, О.В. Капліної, З.Ф. Ковриги, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, Є.Б. Мізуліної, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, О.Р. Ратінова, Л.Д. Удалової, М.Є. Шумила та багатьох інших. Однак різнобічність концептів кримінальної процесуальної діяльності, які відображають у різному обсязі її ознаки, свідчить про відсутність узгоджених уявлень про неї в теорії кримінального процесу. Така ситуація з однією із засадничих для науки кримінального процесу категорій, на наше переконання, не сприяє належному теоретичному забезпеченню нормотворчої діяльності у сфері кримінального процесуального законодавства, що виступає однією з передумов для появи недоліків у нормативно-правовій регламентації кримінальної процесуальної діяльності на різних стадіях кримінального провадження.

Формування цілей. Виходячи з наведеного, метою статті є на підставі аналізу наукового доробку, чинного кримінального процесуального законодавства та сучасної правозастосовної практики запропонувати визначення кримінальної процесуальної діяльності, яке відображає всі її складові як соціально-правового явища.

Виклад основного матеріалу. У працях переважної більшості вітчизняних авторів, що було опубліковано до середини 80-х років XIX сторіччя, можна знайти лише загальний аналіз стану чинного на той час кримінального процесуального законодавства Російської імперії з викладенням окремих, зорієнтованих на слідчо-судову практику положень про судоустрій, підсудність, порядок провадження по кримінальним справам загалом та проведення окремих процесуальних дій.

Однією з перших опублікованих робіт, присвячених спеціальному дослідженню кримінального судочинства як науки, була стаття М.В. Муравйова (майбутнього міністра юстиції та генерал-прокурора Російської Імперії з 1894 по 1905 рік) «Предмет та вивчення науки кримінального судоустрою та судочинства» (1875 рік), у якій він на підставі узагальнення чинного російського законодавства, праць вітчизняних та зарубіжних (німецьких, французьких та англійських) процесуалістів обґрунтував самостійність кримінального судочинства (процесу) як галузі права та науки, визначив їх предмет та виокремив їх структурні елементи. М.В. Муравйов писав: «... поняття про нього (*кримінальний суд* - курсив наш, Р.Ш.) природно розпадається на два складники, на поняття про його устрій, зовнішню й внутрішню організацію його частин, та на поняття про його діяльність, про порядок форми та способи дії цих частин. Відповідно до такого розподілу й наука про кримінальний суд розпадається на дві частини: судоустрій та судочинство, кримінальний процес у вузькому сенсі» [1, с. 807-824]. Далі він зазначав: «З розкриття загальних, природних якостей та законів, що становлять природну належність тих явищ і фактів, котрі наповнюють собою галузь кримінальної юстиції, з внутрішнього їхнього аналізу, кожного окремо та в їхньому загальному зв'язку, з оцінки їх по вічних началах правди та справедливості складається *теорія кримінального суду, його організації та діяльності, судоустрою та судочинства, вчення про загальні закони, що ними керують. Прояви цих законів в дійсності, висвітлення та затвердження законодавчою санкцією як їх самих, так і логічних правил та засобів, що виводяться з них для досягнення відповідних цілей, входить до складу вчення про позитивне кримінально-судове законодавство.* Застосування на практиці таких положень і законів про кримінальний суд, зіткнення їх з реальним світом, з життям, утруднення та сумніви, що при цьому виникають, питання та контроверзи, способи їхнього вирішення - усе це створює *практику кримінального суду.* Розглядаючи вказані закони, не можна упустити той факт, що вони, як і все, що стосується людських справ, мінливі та рухомі. Їм притаманно розвиватися та змінюватися у двох напрямках, у часі та просторі. Вивчення їх в часі є *історія кримінального суду.* Огляд та зіставлення їх у просторі є *наука порівняльного судоустрою та судочинства*» [1, с. 821].

Правильність сформульованих М.В. Муравйовим положень підтверджена дальшим розвитком кримінальної процесуальної теорії його сучасниками – С.І. Вікторським, Л.С. Владимировим, М.В. Духовським, І.В. Михайловським, М.М. Розіним, Д.Г. Тальбергом, І.Г. Щегловітовим, І.Я. Фойницьким та іншими.

Аналіз кримінально-процесуальних законів та робіт цих та інших учених- процесуалістів, що було видано до Жовтневого перевороту, дозволяє виокремити аспекти визначення кримінального процесу (кримінального судочинства, кримінального провадження), що сформувалися під впливом сучасних їм загальнотеоретичних уявлень про право як соціальне явище, нормативне інституційне утворення, його реалізацію в людській діяльності та концепції формування галузей науки про право як:

1) діяльності державних та суспільних органів, що спрямована на розкриття вчиненого кримінального злочину та до з'ясування, які заходи повинні бути прийняті для задоволення порушених ним інтересів потерпілого та для законної відповідальності винного [2, с. 10; 3, с. 3];

2) галузі права, що є сукупністю юридичних норм, які регулюють увесь механізм дій щодо застосування до окремих випадків постанов кримінального кодексу про злочини та покарання за них [4, с. 3; 5, с. 2; 6, с. 12], порядок розгляду кримінальних справ [7, с. 3];

3) юридичної науки, що вивчає природу інститутів кримінального процесу в їх умовах, обставинці та цілях, що ними переслідуються [7, с. 3], зміст кримінально-процесуальних правовідносин [8, с. 5-6].

Вивчення дореволюційних публікацій з кримінального процесу та дальших робіт вітчизняних процесуалістів, присвячених історії розвитку уявлень про кримінальний процес та кримінальну процесуальну діяльність, може привести до висновку, що найменш сформованими тоді були уявлення про кримінальний процес та його складові частини (слідство, суд, виконання вироку) як специфічні різновиди людської діяльності. Так, Т.В. Зеленська вказує: «Для процесуалістів того часу кримінально-процесуальна діяльність уявлялась абстрагованим об'єктом вивчення кримінального судочинства, де важливим моментом було вичленовування закономірностей, що складають предмет їх вивчення (діяльність суду, прокуратури, слідства, дізнання, захисту тощо). Загальне ж визначення кримінальної процесуальної діяльності було приховане за поняттям кримінального судочинства, можливо, через відсутність цього терміна в законодавстві» [9, с. 14]. З таким твердженням можна погодитися лише частково. Об'єктивною підставою для такого висновку є те, що в дореволюційній спеціальній літературі не було такого терміна «кримінально-процесуальна діяльність» («кримінальна процесуальна діяльність»), а також його окремого визначення. Однак не слід забувати, що будь-яке поняття – це думка, що відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності та суттєві зв'язки між ними способом фіксації загальних та специфічних ознак, в якості котрих виступають властивості предметів та явищ та відношення між ними [10, с. 494]. На відміну від поняття термін – це ім'я (слово або словосполучення) з відтінком спеціального (наукового) його значення, що точно та однозначно іменує поняття [10, с. 653]. Між собою вони нерівнозначні, оскільки термін виконує атрибутивну функцію стосовно певного поняття. Процес пізнання соціально-правових явищ спирається на поняття як на фрагменти об'єктивної дійсності, що можуть розглядатися як абстраговано до їх зміни

та розвитку, так і як відображення зміни та розвитку самої дійсності та знань про неї. Тому розповсюджена в предметних дослідженнях у юриспруденції концентрація уваги вчених лише на пошуку перших випадків використання конкретного поняття та терміна, що його визначає, впливає на повноту встановлення та розгляду передумов, чинників та ходу еволюції знань про досліджувані явища. Це повною мірою стосується й до більшості досліджень уявлень про кримінальну процесуальну діяльність.

Протягом багатомісячної історії кримінальний процес розбудовувався як система передбачених законом пошуково-пізнавальних, посвідчувальних та імперативних дій по здійсненню правосуддя в кримінальному судочинстві, виходячи з розуміння змісту публічних, приватних прав та інтересів у кримінальному судочинстві, співвідношення між ними, а також методів правового регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, що в доктрині науки кримінального процесу ще в 19-му та на початку 20-го сторіччя було визначено як змагальний, інквізиційний (розшуковий) та змішаний тип (форма) кримінального процесу.

Ми не будемо вдаватися до детального аналізу кожного з типів (форм, моделей) кримінального процесу за їх законодавчими джерелами та науковими узагальненнями, а відмітимо, виходячи з контексту нашого дослідження, головне – без розуміння кримінального процесу як юридичної діяльності, що є системою формалізованих нормами закону процесуальних дій суб'єктів кримінального процесу, розподілених по досудових та судових стадіях кримінального судочинства, спрямованих на пізнання події злочину певними способами та засобами, результати здійснення яких виступають як підстави для прийняття процесуальних рішень по кримінальній справі та їх виконання задля забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства, було б неможливим укладання жодного кримінального процесуального кодексу (зокрема й Статуту кримінального судочинства 1864 року) як систематизованого законодавчого акта, що регулює порядок та зміст провадження по кримінальним справам та правовідносини, що при цьому виникають. Саме це й виступило як один з основних чинників виникнення до революції та дальшого розвитку в радянській та пострадянській теорії кримінального процесу концепції, що однією зі змістовних складових кримінального процесу є кримінальна процесуальна діяльність [11, с. 18, 36; 12, с. 4, 11-13; 13, с. 41-53].

Нааявні в літературі визначення поняття кримінально-процесуальної діяльності (кримінальної процесуальної діяльності) формувалися в результаті предметних досліджень:

- *функцій кримінального процесу та дій його суб'єктів, виходячи з їх процесуальних прав та обов'язків.* Так, Р.Д. Рахунів одним з перших визначав її як сукупність або систему дій, здійснюваних учасниками (суб'єктами) кримінального процесу у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку і з огляду наданих їм прав та покладених на них обов'язків [14, с. 23]. М.С. Строгович уважав кримінально-процесуальною діяльністю сукупність дій учасників кримінального процесу: суду, прокуратури й органів дізнання та слідства, обвинуваченого та його захисника, потерпілого

та його представника, що вчиняються у встановленому процесуальним законом порядку [15, с. 181-182]. В.В. Вандишев зазначив, що кримінально-процесуальна діяльність – це врегульована кримінальним процесуальним законодавством система активних дій учасників кримінального процесу при визначальній ролі органів дізнання, слідчого, прокурора та суду [16, с. 24]. Такої ж думки дотримується і Є.Б. Мізуліна [17, с. 15-16];

- *цілей кримінального процесу та засобів їх досягнення*. П.С. Елькінд описувала кримінально-процесуальну діяльність як систему врегульованих нормами кримінального процесуального права дій відповідних суб'єктів по порушенню, розслідуванню, розгляду й вирішенню справ про злочини [18, с. 10];

- *співвідношення правоохоронної, оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності*. Зокрема Т.В. Зеленська визначила кримінально-процесуальну діяльність як діяльність учасників кримінального судочинства, що здійснюється у формі правовідносин, спрямована на захист прав та законних інтересів осіб та організацій, потерпілих від злочинів, а також особистості – від незаконного та необгрунтованого засудження, обмеження її прав та свобод, через реалізацію прав та виконання обов'язків її учасників [9, с. 29];

- *змісту діяльності із здійснення правосуддя*. З.Ф. Коврига розглядала «кримінально- процесуальну діяльність як складну єдність багатьох її складових компонентів (суб'єктів та учасників, цілей і результатів, дій і операцій, засобів та способів їх учинення), що внутрішньо диференційовані та не тільки функціонально взаємодіють, але й органічно поєднані між собою за допомогою процедурно-часових (стадій процесу) та структурних, управлінських, координаційних та субординаційних зв'язків та відносин» [19, с. 126]. Л.Д. Кокорев розумів під кримінально-процесуальною діяльністю – систему дій певного кола учасників кримінального судочинства, спрямованих на вирішення найближчих процесуальних задач [20, с. 49-50];

- *діяльності органів досудового розслідування в кримінальному процесі*. З цих позицій В.І. Галаган визначив її як регламентовану законом діяльність органів дізнання та досудового слідства щодо реалізації своїх повноважень при проведенні процесуальних дій по розкриттю злочинів на досудових стадіях процесу, у результаті здійснення яких виникають, змінюються або припиняються кримінально-процесуальні відносини, визначається сукупність доказів, необхідних для встановлення істини [21, с. 35];

- *визначення кримінальних процесуальних функцій та їх системи* привело І.В. Гловюк до формулювання бачення кримінальної процесуальної діяльності як системи взаємопов'язаних процесуальних дій та рішень суб'єктів, які тим чи іншим чином беруть участь у кримінальному судочинстві та наділяються у зв'язку з цим кримінально-процесуальною компетенцією або кримінально-процесуальним статусом, яка урегульована нормами кримінально-процесуального права та спрямована на забезпечення належного застосування норм матеріального (найперше – кримінального) права способом швидкого, повного та об'єктивного встановлення обставин у справі, справедливого судового розгляду, умовами

якого є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ній участь [22, с. 466-467].

У теорії кримінального процесу також є численні визначення кримінальної процесуальної діяльності, автори яких виходять із загальних засад кримінального процесу. Так, В.Г. Дрьомов зазначав, що кримінально-процесуальна діяльність – це сукупність дій, що вчиняються у встановленому законом порядку державними органами, посадовими особами, учасниками процесу, переліченими в законі, а також іншими особами, що залучені у сферу кримінального судочинства [23, с. 104]. На думку А.Я. Дубинського, кримінально-процесуальна діяльність значною мірою виражається в системі дій державних органів, уповноважених здійснювати боротьбу зі злочинністю, з порушення, розслідування й розгляду справ про злочини [24, с. 47]. П.А. Лупинська підкреслила, що «кримінальна процесуальна діяльність складається із системи процесуальних дій, у яких окрім органів держави (посадових осіб) беруть участь особи, що в тій чи іншій якості залучаються до провадження по справі» [25, с. 6]. Л.І. Малахова вважає, що кримінально-процесуальною діяльністю є система цілеспрямованих дій окремих учасників кримінального судочинства, що здійснюється в межах наданих їм кримінально-процесуальним законом прав та покладених обов'язків [26, с. 48-49]. Є.Д. Лук'янчиков кримінально-процесуальну діяльність визначає як сукупність здійснюваних у встановленому кримінально-процесуальним законом дій учасників кримінального процесу: суду, прокуратури, органів слідства й дізнання, обвинуваченого та його захисника, потерпілого та його представника, які пов'язані зі встановленням істини в кримінальній справі [27, с. 112].

Аналіз наведених визначень кримінальної процесуальної діяльності в порівнянні із загальноновизнаними уявленнями про зміст та структуру людської діяльності, що включає в себе мету, засоби, суб'єкта, результат та сам процес діяльності [28], призводить до виділення низки недоліків, що впливають на можливість їх використання як засобів явного вираження в стислій формі сучасних знань про кримінальну процесуальну діяльність та її складові, а саме:

- Т.В. Зеленська та В.І. Галаган визначають кримінально-процесуальну діяльність як діяльність суб'єктів кримінального процесу, порушуючи при цьому логічне правило «кола», що встановлює неприпустимість визначення поняття через себе;

- інші автори, правильно вказуючи, що кримінально-процесуальною діяльністю є система дій, використовують для їх визначення абстрактні та неконкретні поняття «дії учасників (суб'єктів) кримінального процесу» (Р.Д. Рахунов, М.С. Строгович, В.Г. Дрьомов), дії учасників кримінального процесу, які пов'язані із встановленням істини в кримінальній справі (Є.Д. Лук'янчиков), «активні дії учасників кримінального процесу» (В.В. Вандишев, Є.Б. Мізуліна), «дії відповідних суб'єктів по порушенню, розслідуванню, розгляду й вирішенню справ про злочини» (П.С. Елькінд, А.Я. Дубинський), «дії певного кола учасників кримінального судочинства, спрямовані на вирішення найближчих процесуальних задач»

(Л.Д. Кокорев), «цілеспрямовані дії окремих учасників кримінального судочинства» (Л.І. Малахова). П.А. Лупинська вказує, що кримінально-процесуальна діяльність складається із системи процесуальних дій.

У 2010 році нами було опубліковано статтю «Поняття кримінальної процесуальної діяльності», у якій ми зазначили, що використання тільки цього терміна, на нашу думку, залишає поза межами обсягу поняття кримінальної процесуальної діяльності дії, що ґрунтуються на ґносеологічних методах та закономірностях, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини під час збирання, дослідження та оцінки доказів, які не підлягають прямій нормативно-правовій регламентації, а здійснюються відповідно до загальних засад кримінального провадження, головною з яких є законність, та навели як приклади, висунення версій, тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій, прийоми застосування засобів криміналістичної техніки [29, с. 96-97]. І.В. Гловюк вищезазначене піддала критиці, указавши, що висунення версій, тактичні та техніко-криміналістичні прийоми - це наукові рекомендації, а не система дій, провадження яких чітко регламентовано нормами кримінального процесуального права. Це виключає визнання процесуального характеру цих дій, адже однією із сутнісних ознак кримінальної процесуальної діяльності є її регламентація нормами кримінального процесуального права [22, с. 465-466]. З такими критичними зауваженнями І.В. Гловюк ми можемо погодитися лише частково. Беззаперечним є те, що однією із сутнісних ознак кримінальної процесуальної діяльності є її регламентація нормами кримінального процесуального права. Однак ми не стверджували, що висунення версій, техніко-криміналістичні та тактичні прийоми є процесуальними діями, а вказували на те, що в арсеналі засобів кримінальної процесуальної діяльності поряд із процесуальними є й інші дії. Категорії тактичний та техніко-криміналістичний прийом виконують декілька атрибутивних функцій, одна з яких забезпечення формування та викладення наукових рекомендацій по найбільш оптимальним способам проведення окремих слідчих дій [30, с. 202], однак, тактичний та техніко-криміналістичний прийом позначають і форму реалізації окремих дій слідчого, які є нормативно невизначеними компонентами процесуальних дій, а також одержують свою реалізацію і за їх межами (наприклад, прийоми планування здійснення процесуальних дій, тактичних операцій, досудового розслідування загалом тощо). Намагаючись поєднати сучасні досягнення теорії кримінального процесу, доказування, судового пізнання, криміналістики та юридичної психології щодо змісту та сутності засобів кримінальної процесуальної діяльності для її комплексного описання ми не врахували нерівнозначність понять процесуальна дія, тактичний та техніко-криміналістичний прийом проведення процесуальної дії, через що виникло неоднозначне розуміння контексту, у якому було наведено приклади у визначенні кримінальної процесуальної діяльності інших дій, які входять у її структуру. Відповідь на питання щодо існування інших, поряд із процесуальними, дій у системі кримінальної процесуальної діяльності

лежить у площині особливостей законодавчої техніки її унормування. Визначення процесуальних дій у кримінальному процесуальному законі відбувається як окремих актів, що забезпечують:

- захист, дотримання та реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження (унесення відомостей слідчим, прокурором із заяв, повідомлень, або внаслідок самостійного виявлення ними кримінального правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань, ознайомлення з процесуальними правами та обов'язками учасників кримінального провадження та роз'яснення їх змісту, повідомлення, про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію, вручення повідомлення про підозру, звернення слідчого, прокурора із клопотанням до слідчого судді щодо надання дозволу на проведення певних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, заявлення клопотання стороною захисту, пред'явлення цивільного позову, укладення угод про примирення, про визнання винуватості тощо);

- належні умови здійснення кримінального провадження (заходи забезпечення кримінального провадження, запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу тощо);

- пізнання обставин події кримінального правопорушення (слідчі (розшукові) дії, зокрема й негласні слідчі (розшукові) дії, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей тощо). Причому особливість унормування процесуальних дій полягає у застосуванні прийому абстрактного описання [31, с. 282] процесуальної форми їх проведення без жорсткого визначення їх комбінацій та послідовності здійснення на досудових та судових стадіях кримінального провадження. Як правильно зазначає Т.В. Кашаніна, жорсткі прийоми формулювання правових норм (заборона та припис) не дають можливості проявитися активності людей, гасять їх свободу [32, с. 179], що, безумовно, при їх застосуванні в нормотворчості негативним чином впливатиме на процес пізнання обставин події кримінального правопорушення по конкретним кримінальним провадженням (справам). Усвідомлення цього привело до унормування диспозитивності як засади кримінального провадження, що полягає у вільному використанні сторонами кримінального провадження своїх прав у межах та в спосіб, передбачений КПК України (ч. 1 ст. 26 КПК України), що надає можливість обирати стороною обвинувачення, захисту, іншим учасникам кримінального провадження визначені для них законом для певної стадії кримінального провадження відповідні конкретній ситуації кримінального провадження процесуальні дії та рішення. Різномасштабні дослідження кримінальної процесуальної діяльності в галузях кримінального процесу, теорії доказування та судового пізнання, криміналістики, юридичної психології, описують її як специфічний вид соціальної практики (активності), гіпотетичну основу якої складає своєрідний змістовно складний, внутрішньо та зовнішньо суперечливий процес пізнання

обставин події кримінального правопорушення за його матеріальними та ідеальними слідами відповідними до Закону засобами, який нерідко супроводжується інформаційною невизначеністю про обставини події кримінального правопорушення, осіб, які до неї причетні тощо, а також боротьбою між сторонами кримінального провадження (розумову, емоційну, мотиваційну тощо), яка відповідно ускладнює виконання своїх функцій сторонами обвинувачення та захисту, слідчим суддею та судом. Ключовими способами, які дозволяють правильно визначити напрями, перелік та послідовність процесуальних дій та рішень у таких умовах, є побудова версій та планування їх перевірки. Висунення версій є складною мисленневою операцією щодо вірогідного пояснення події кримінального правопорушення, яке не має поряд із плануванням процесуально-правової регламентації, і на практиці, у теорії доказування, судового пізнання та криміналістики є загальновизначеними складовими визначення ефективних шляхів та засобів пізнання події конкретного кримінального правопорушення [33, с. 133-154; 34]. Ігнорувати наявність у кримінальній процесуальній діяльності цих процесуально нерегламентованих засобів організації пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні за ознакою невизначеності їх у кримінальному процесуальному законі – обмежувати теоретичні уявлення про неї;

- поза межами визначень кримінальної процесуальної діяльності залишаються й процесуальні рішення. М.М. Михеєнко, розкриваючи зміст кримінальної процесуальної діяльності, правильно вказав, що її складає система не тільки процесуальних дій, але й процесуальних рішень органів досудового розслідування, прокурора, судді, суду та інших суб'єктів кримінального процесу [12, с. 11];

- у переважній більшості наведених визначень кримінальної процесуальної діяльності відсутнє відображення цілей та результатів цієї діяльності. Певні винятки складають визначення В.І. Галагана, у якому він виділив результати цієї діяльності у вигляді «виникнення, зміни або припинення кримінально-процесуальних відносин, визначення сукупності доказів, потрібних для встановлення істини», З.Ф. Коврига, яка в переліку складових компонентів кримінальної процесуальної діяльності вказала, що одними з них є цілі та результати, без їх конкретизації, а також І.В. Глювюк, яка вказала на її спрямованість на забезпечення належного застосування норм матеріального (передусім – кримінального) права. Установлення істини, якою є, як писав М.С. Строгович, повна та точна відповідність дійсності висновків слідства та суду про обставини кримінальної справи, що розглядається, про винність або невинність притягнених до кримінальної відповідальності осіб [35, с. 14], визначене в доктрині теорії кримінального процесу в якості цілі як кримінального процесу в цілому, так і кримінальної процесуальної діяльності [35, с. 14; 18, с. 33; 36, с. 5-18]. Досягнення цієї цілі відбувається способом вирішення основних завдань кримінального провадження, що визначені в ст. 2 КПК України: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та

законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і, щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано належну правову процедуру;

- у наведених вище визначеннях не відображено процес та умови кримінальної процесуальної діяльності, що виходять з її правової регламентації та особливостей пізнавальної діяльності в кримінальному процесі. У кримінальному процесуальному законі розвиток кримінальної процесуальної діяльності представлено у вигляді стадій кримінального процесу щодо яких чітко визначено їх учасники, момент початку та завершення залежно від результатів певних процесуальних дій та рішень, що приймаються на підставі зібраних фактичних даних про обставини досліджуваної події та причетних до неї осіб і відображаються у відповідних процесуальних та інших документах, що містяться в матеріалах справи [35, с. 14]. І.В. Гловок указує, що умовами кримінальної процесуальної діяльності є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ній участь, однак, охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ній участь, є не умовами кримінальної процесуальної діяльності, а законодавчо визначеними в ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження. Умови кримінальної процесуальної діяльності є визначені КПК України загальні засади кримінального провадження, процесуальна форма та строки кримінального провадження загалом та проведення окремих процесуальних дій та прийняття і виконання процесуальних рішень.

Висновки. З урахуванням наведених зауважень кримінальну процесуальну діяльність у широкому сенсі можна визначити як систему розподілених по стадіях кримінального судочинства процесуальних та інших дій суб'єктів кримінального провадження по пізнанню події кримінального правопорушення, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження відповідними до закону способами та засобами, що відображаються в процесуальних та інших документах, та виступають як підстави для прийняття процесуальних рішень, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження.

Це визначення відображає три ключові складові кримінальної процесуальної діяльності, які забезпечують вирішення її завдань: пошуково-пізнавальну, посвідчувальну та імперативну. На них звертали увагу ще провідні стародавньоримські юристи, які розглядали кримінальний процес як визначений, залежно від різновиду вчиненого злочину, порядок здійснення певними учасниками суду взаємопов'язаних між собою дій – подання потерпілим позову до суду, підготовки його до розгляду, безпосередній розгляд у суді позову з проголошенням вироку та його виконанням [37, с. 157, 166, 520-526]. Увага до пошуково-пізнавальної, посвідчувальної та імперативної складових кримінальної процесуальної

діяльності із часів Стародавнього Риму до сьогодення викликана тим, що їх визначення в доктрині кримінального процесу дозволяє формувати в законодавстві відповідну загальним законам матеріалістичної діалектики, рівню розвитку суспільства загалом, науки та техніки, соціально-політичному, економічному устрою певної держави на певний історичний момент систему засобів вирішення соціально-правових конфліктів, викликаних учиненням кримінального правопорушення, та вимог щодо їх застосування, які забезпечують пізнання його обставин та встановлення осіб, які причетні до його вчинення, покарання винних та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів особи та суспільства, на підставі зафіксованих у процесуальних та інших документах результатів пошуково-пізнавальних дій у кримінальному провадженні та прийнятих процесуальних рішень. Причому посвідчувальна складова кримінальної процесуальної діяльності, що втілюється в обов'язковому, у визначених кримінальним процесуальним законом формах, фіксуванні кримінального провадження, забезпечує формування доказів у кримінальному процесі та механізм прийняття та виконання процесуальних рішень, таким чином поєднуючи пошуково-пізнавальну та імперативну складові кримінальної процесуальної діяльності.

Використані джерела:

1. Муравьев Н. Предметъ и изучение науки уголовного судоустройства и судопроизводства [Текст] / Николай Муравьев // Русскій Вѣстникъ, 1875. – Т. 119 (№ 10). – 1875. – С. 807-824.
2. Духовской М.В. Русскій уголовный процессъ [Текст] / М.В. Духовской. – М.: Складъ изд. в кн. маг. М.В. Клокина, 1905. – 468 с.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства [Текст] / [под общ. ред. А.В. Смирнова] / Иван Яковлевич Фойницкий. – [репринт третього изд., 1910]. – С.-Пб.: «АЛЬФА», 1996. – Т. 1. – 1996. – 552 с.
4. Гартнунгъ Н. Исторія уголовного судопроизводства и судоустройства Франціи, Англіи, Германіи и Россіи [Текст] / Н. Гартнунгъ. – С.-Пб.: Тип. Э. Аригольда, 1868. – 206 с.
5. Викторскій С.И. Русскій уголовный процессъ / С.И. Викторскій. – М.: Тип. Импер. Моск. ун-та, 1912. – 404 с.
6. Позднышев С.В. Элементарный учебникъ уголовного процесса / С.В. Позднышев. – М., 1913. – 436 с.
7. Курсъ уголовного судопроизводства И.Я. Фоницкаго [Текст]. – С.-Пб.: Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. – [изд. четвертое] – Т. 1. – 1912. – 560 с.
8. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство [Текст] : Пособіе къ лекціямъ / Н.Н.Розин. – [второе изд., измен. и доп.] – С.-Пб.: Изд. юрид. кн. склада «Право», 1914. – 603 с.
9. Зеленская Т.В. Соотношение уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / Татьяна Валерьевна Зеленская. – Иркутск, 2007. – 233 с.
10. Философскій энциклопедическій словарь [Текст] / [ред. колл. – С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.] – 2-е изд. – М.: «Советская энциклопедия», 1989. – 815 с.

11. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе [Текст] / Михаил Соломонович Строгович. – М., 1951. – 191 с.
12. Михеенко М.М. Кримінальний процес України: навч. вид. [Текст] / Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: «Либідь», 1999. – 534 с.
13. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу : проблеми теорії та практики [Текст] / М. Погорецький // Право України. – 2013. – №11. – С. 41-53.
14. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву [Текст] / Р.Д. Рахунов. – М.: Госюриздат, 1961. – 277 с.
15. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. [Текст] / Михаил Соломонович Строгович. – М.: Изд-во «Наука», 1968. – Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. – 1968. – 470 с.
16. Вандышев В.В. Уголовный процесс: курс лекций [Текст] / В.В. Вандышев. – С.-Пб.: Питер, 2002. – 528 с.
17. Мизулина Е.Б. О моделировании уголовно-процессуальной деятельности [Текст] / Е.Б. Мизулина. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1989. – 116 с.
18. Элькинц П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве [Текст] / П.С. Элькинц. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 143 с.
19. Коврига З.Ф. Судебная деятельность и судебная практика: понятие, структура, соотношение [Текст] / З.Ф. Коврига // Юридические записки / [под ред. К.А. Панько]. – Воронеж, 1999. – Вып. 8 : Российское уголовное законодательство : проблемы теории и практики. – С. 124-139.
20. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам [Текст] / Л.Д. Кокорев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1971. – 151 с.
21. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінальної процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / Володимир Іванович Галаган. – К., 2003. – 439 с.
22. Гловюк І.В. Кримінальна процесуальна діяльність: проблема визначення поняття [Текст] / І.В. Гловюк. – Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 64. – С. 461-468.
23. Дремов В.Г. Уголовно-процессуальная деятельность: сущность и основные черты [Текст] / В.Г. Дремов // Правоведение. – 1978. – № 3. – С. 103-106.
24. Дубинский А.Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности [Текст] / А.Я. Дубинский // Проблемы социалистической законности. Республиканский межведомственный научный сборник. – Х., 1989. – Вып. 24. – С. 46-52.
25. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебн. [Текст] / [отв. ред. П.А. Лупинская]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1997. – 591 с.
26. Малахова Л.И. Уголовно-процессуальная деятельность: общие положения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / Людмила Иванова Малахова. – Воронеж, 2002. – 207 с.
27. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: моногр. [Текст] / Євгеній Дмитрович Лук'янчиков. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2005. – 360 с.
28. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность: избранные психологические произведения в 2-х т. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.

29. Шехавцов Р.М. Поняття кримінальної процесуальної діяльності [Текст] / Р.М. Шехавцов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – №2. – С. 89-97.

30. Журавель В.А. Організаційно-тактичні засоби : поняття та значення [Текст] / В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько // Шепітько В.Ю. Вибрані твори / Избранные труды / Валерій Юрійович Шепітько. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2010. – 576 с.

31. Алексеев С.С. Общая теория права : в двух томах [Текст] / Сергей Сергеевич Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.

32. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник [Текст] / Татьяна Васильевна Кашанина. – М.: Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.

33. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования [Текст] / И.М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.

34. Коновалова В.Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве [Текст] / Виолетта Емельяновна Коновалова. – Х.: Консум, 2000. – 176 с.

35. Строгович М.С. Учение о материальной истине в уголовном процессе [Текст] / Михаил Соломонович Строгович. – М., Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1947. – 276 с.

36. Грошевий Ю.М. Докази і доказування в кримінальному процесі: наук.-практ. пос. [Текст] / Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. – К.: КНТ, вид. Фурса С.Я., 2006. – 272 с.

37. Памятники Римского права: Законы XII таблиц, Институции Гая, Дигесты Юстиниана [Текст]. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.2017

Шехавцов Р. М. Развитие представлений о понятии уголовной процессуальной деятельности

В статье на основе анализа становления и развития теоретических представлений об уголовном процессе (уголовном судопроизводстве, уголовном производстве) освещена эволюция взглядов на уголовное процессуальную деятельность, ее содержание и сущность. В итоге с учетом положений УПК Украины в 2012 году сформулировано авторское определение уголовной процессуальной деятельности и показано соотношение между ее поисково-познавательной, императивной и удостоверяющей составляющими.

Ключевые слова: *уголовный процесс, уголовное производство, уголовная процессуальная деятельность; субъект уголовной процессуальной деятельности; средства уголовной процессуальной деятельности; цель уголовной процессуальной деятельности.*

Shehavitsov R. Development of Ideas about the Concept of Criminal Procedural Activities

In the article, based on the analysis of the formation and development of theoretical ideas about the criminal process (criminal justice, criminal proceedings), the evolution of views on criminal procedural activity, are highlighted its content and essence. As a result, in the light of the provisions of the CPC of Ukraine in 2012, the author's definition of criminal procedural activities is formulated and the relation between her search-cognitive, mandatory and credible components is determined. Namely, criminal procedural activity in the broadest sense is defined as a system of criminal and procedural distribution of procedural and other actions of the subjects of

criminal proceedings for the recognition of the criminal offense, the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the participants in the criminal proceedings, in accordance with the laws and methods and means that are reflected in procedural and other documents, and serve as grounds for the adoption of procedural decisions aimed at solving problems in a criminal way. This definition reflects the three key components of the criminal procedural activities that provide a solution to its problems: search and cognitive, identity and imperative. Attention to searching and learning, identity and imperative components of the criminal procedural activities from Roman times to the present due to the fact that their definition of the doctrine of criminal procedure allows you to create a law of the general laws of materialist dialectics, levels of society, science and technology, social -political, economic structure of a state at a certain historic moment the system means to address social and legal conflicts caused by the commission of crime And the requirements for their application, which ensure the knowledge of his circumstances and the establishment of persons involved in his commission, the punishment of the perpetrators and the restoration of violated rights, freedoms and legitimate interests of the individual and society, on the basis of the results of search and searches recorded in the procedural and other documents, cognitive action in criminal proceedings and adopted procedural decisions. In addition, the evidence of criminal procedural activity, embodied in the mandatory forms, specified in the criminal procedural law, recording criminal proceedings, ensures the formation of evidence in the criminal process and the mechanism for the adoption and implementation of procedural decisions, thus combining the search-cognitive and imperative components of the criminal procedural activities.

Key words: *criminal process, criminal proceedings, criminal procedural activity; the subject of criminal procedural activity; means of criminal procedural activity; the purpose of criminal procedural activity.*

УДК 343.1 (477)

М. О. Юхно

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті відповідно до Конституції, чинного кримінального процесуального законодавства України встановлено новели та особливості правового регулювання статусу захисника в кримінальному провадженні. З'ясовано, що понятійний апарат з цих питань залишається недосконалим, процесуальні права та обов'язки захисника, а також представника-адвоката потерпілої сторони підлягають більш детальному тлумаченню й уточненню. Запропоновано доцільність закріплення розподілення відповідних прав залежно від стадій кримінального провадження. Надано пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КПК України з порушених у статті питань.

Ключові слова: *кримінальне провадження, захисник, досудове розслідування, захист учасника кримінального провадження, підозрюваний, обвинувачений, сторона захисту, сторона обвинувачення.*

Постановка проблеми. Новели чинного КПК України докорінно змінили процесуальний статус захисника в кримінальному провадженні. Водночас вони не повною мірою вирішили проблемні питання щодо обсягу його повноважень, а також процесуального механізму їх забезпечення та

реалізації в кримінальному провадженні. Тому переосмислення цих питань вимагає проведення подальшого наукового дослідження для напрацювання відповідних пропозицій удосконалення чинного КПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання процесуального статусу захисника як учасника кримінального судочинства досліджувалися в різних аспектах. Такі дослідження проводилися багатьма вченими, серед яких доцільно назвати С.Є. Абламського, А.Ю. Бойчука, Т.В. Варфоломєєву, В.А. Гвоздій, В.П. Гусєва, Я.П. Зейкан, Ю.М. Грошевого, Т.В. Добровольську, В.В. Єрохіна, О.В. Капліну, О.О. Кочуру, О.П. Кучинську, Ю.О. Кухарчук, Л.М. Лобойка, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшко, Г.С. Римарчук, С.Ф. Сафулько, О.Д. Святоцького, Б.Р. Стецюка, Л.Д. Удалову, Я.В. Малик, О.В. Мартовицьку, М.С. Строговича, О.М. Скрябіна, Д.П. Фіолєвського, Т.Г. Фоміну, І.Я. Фойницького, М.Є. Шумилу, О.Г. Яновську та інших. Заразом, після прийняття чинного КПК України дослідження з цих питань не втрачають актуальності, оскільки обумовлені теоретичним і прикладним переосмисленням його положень та доцільністю вдосконалення, що підтверджує практика правозастосування. Однією з останніх розвідок у цьому напрямі є монографічне дослідження д.ю.н. О. М. Скрябіна «Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях» (2017 рік), який аналізував вказані питання з погляду науковця й адвоката практика.

Формування цілей. На підставі Конституції України та чинного кримінального процесуального законодавства встановити неузгодженності, прогалини та проблемні питання участі захисника в кримінальному провадженні. Висловити пропозиції щодо їх усунення на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу. Законодавство кожної галузі права, зокрема й кримінального процесу, повинно відповідати основним засадам, закріпленим у нормах Конституції України, міжнародних та європейських правових документах, при цьому деталізуючи, конкретизуючи та надаючи йому прикладного характеру. У контексті цього слід звернути увагу на вимоги розділу 2 Конституції України, у якому закріплено основні права, свободи людини та громадянина. Вказане є світовим надбанням, народженим багатоміліардною історією та практикою людства. Як свідчить історія, проголосивши себе незалежною, Україна стала на шлях побудови держави європейського зразка, де права, свободи та законні інтереси особи превалюють над іншими цінностями [1, с. 351-353].

За визначенням О.М. Скрябіна, утвердження й забезпечення прав, свобод людини, їх гарантій є головним обов'язком держави. Найважливішим результатом правової реформи в Україні має бути становлення вдосконаленої, насамперед змагальної, судової системи, характерної саме для правової держави з її розвинутими суспільними інститутами захисту прав людини. Право на захист особи визнано й гарантовано Конституцією України, зокрема частиною першою ст. 55 гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, с. 4-5], що ми підтримуємо. Питання забезпечення прав учасників кримінального

провадження на захист у кримінальному процесі в Україні, як і в інших країнах, були та залишаються предметом постійної уваги вчених і практиків. Зумовлено це тим, що в наш час міжнародно-правовими інституціями та Європейським судом з прав людини постійно звертається увага на неналежне забезпечення права на захист у кримінальному процесі України. Щодо цього С. Є. Абламський цілком слушно зазначив, що сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства України насамперед спрямований на гуманізацію забезпечення конституційних положень і запровадження загальновизнаних міжнародних правових стандартів у сфері кримінального судочинства [3, с. 80]. Безсумнівно, як засвідчило дослідження, не є винятком й імплементація норм, що безпосередньо регулюють права всіх учасників на захист у кримінальному провадженні. Водночас чинний КПК України не вирішив наявні проблеми щодо процесуального забезпечення рівності прав усіх учасників кримінального провадження. Так, за визначенням О.В. Мартовицької, протягом тривалого часу правовій регламентації щодо забезпечення й реалізації прав підозрюваного та обвинуваченого приділялося більше уваги, ніж іншим учасникам кримінального провадження. За цей період чинним КПК України значно вдосконалено механізм забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого способом надання кваліфікованої допомоги в кримінальному провадженні, зокрема й безоплатної правової допомоги в порядку та випадках, передбачених законодавством [4, с. 11].

Слід констатувати, що сучасна тенденція вдосконалення законодавства нашої країни передусім спрямована на захист прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, а вже опісля на захист інтересів держави та суспільства. Тенденція гуманізації проявилася й під час прийняття чинного КПК України, оскільки до 2012 року до нашої країни постійно висловлювалися критичні зауваження з боку міжнародних правових і неправових інституцій щодо недосконалості його попереднього змісту та положень, зокрема з аналізованих питань. Ураховуючи таку тенденцію, важливе значення для виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) мають положення ч. 3 ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожний має право після використання всіх національних можливостей щодо правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних судових інстанцій або відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [5]. Насамперед це стосується саме недотримання прав і свобод особи в кримінальному судочинстві. В Україні прослідковується постійна тенденція щодо щорічного збільшення звернень громадян України до Європейського суду з прав людини, у рішеннях якого констатуються певні порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ратифіковано законом України від 17.07.1997 № 475/97ВР) [6]. Це підтверджується офіційною статистикою Міністерства юстиції України, згідно з якою у 2012 році на розгляді в ЄСПЛ знаходилось 10 тисяч 450 заяв громадян України (8,2% від загальної кількості, що надійшло) [7], у 2013 році відповідно 13 тисяч 700 таких заяв (13,3%) [6], а в 2014 році відповідно 13 тисяч 600 заяв (13,3%) [8], що є значною кількістю та

ставить Україну на одні з перших місць серед інших країн світу щодо найбільшої кількості звернень до Європейського суду з прав людини.

З огляду на вказане, слід зазначити наукову позицію Р.Ю. Яценко, яка акцентувала увагу на тому, що Конституція України втілює властиве суспільству поняття того, як повинна бути організована державна влада, як вона повинна функціонувати, на яких рівнях та за якими правилами вона взаємодіє з громадянами й суспільством у цілому [9, с. 251], що ми підтримуємо. Однією з гарантій, закріплених ст. 59 Конституції України, є право кожного на правову допомогу, а у випадках, передбачених законодавством, така допомога надається безоплатно. До того ж, кожний має право у виборі захисника своїх прав і законних інтересів [10]. З метою забезпечення гарантій конституційних прав і свобод людини 01 листопада 1996 року була прийнята Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [11], що визначило механізм дій державних, правоохоронних і судових органів у цьому напрямі. Своєю чергою введення відповідного правового механізму реалізації прав і законних інтересів особи обумовлено тим, що захист і охорона конституційних прав та обов'язків громадян, як доречно зазначив Л. Д. Воеводін, полягає не скільки в захисті від порушень, скільки в забезпеченні умов і засобів для фактичного їх використання [12, с. 37], що ми підтримуємо. Після тривалих дискусій частково було визначено й уточнено процесуальний статус захисника. Водночас на законодавчому рівні чітко не закріплено процесуальні права й обов'язки захисника, а тільки вказано, що він користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист яких він здійснює. До того ж, реалізація прав, які безпосередньо здійснюються самим підозрюваним, обвинуваченим, не може бути доручена захисникові. З огляду на вказане, О.І. Андреева звернула увагу на те, що однією з особливостей кримінального процесу є наявність різнобічних відмінностей у процесуальному статусі кожного з учасників процесу. При цьому кримінально процесуальна діяльність здійснюється в умовах протидії інтересів як учасниками, так і органами державної влади, що наділені повноваженнями, але в різних співвідношеннях [13, с. 68-69].

У контексті наведеного слід підтримати наукову позицію С.І. Мінченка та О.Є. Омельченка, які зазначили, що державне юридичне забезпечення й захист основних прав і свобод людини в Україні на сьогодні ще не можна назвати задовільними, і навіть прийняті закони з різних причин не завжди реалізуються повною мірою. Заразом, обраний українською державою напрям дає підстави сподіватися на покращання порушеної проблематики [14, с. 75], що ми підтримуємо. Також слід додати, що навіть попри вдосконалення окремих положень чинного КПК України, за результатами досліджень встановлено понятійну невизначеність, до прикладу, при визначенні статусу захисника в кримінальному процесі. Так, відповідно до ст. 45 чинного КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішується питання про видачу іноземній державі (екстрадиції) [15].

Окрім того, ще до прийняття чинного КПК України Р. А. Чайка зазначав, що треба розрізняти поняття «захисник» і «адвокат». Згідно з його науковою позицією адвокат – це особа, яка займається професійною діяльністю, тобто є правозаступником і правозахисником, надаючи правову допомогу, здійснює представництво в судах, господарських справах, підприємствах, відомствах і організаціях, державних органах, а також здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого. Правовий статус адвоката виникає не з огляду на його участь у судочинстві, а через відповідну процедуру, передбачену законодавством України. Захисник у кримінальному провадженні – це особа, спеціально уповноважена відстоювати законні інтереси обвинуваченого, підсудного та яка надає йому потрібну правову допомогу при реалізації його процесуальних прав. Процесуальним статусом така особа наділяється з моменту допуску до участі в справі [16, с. 15]. На сьогодні це дуже важливо, оскільки в чинному КПК України визначено, що захисник – це адвокат, що своєю чергою призводить до подвійного тлумачення й понятійної невизначеності. Щодо цих питань свою наукову позицію визначила А. М. Бірюкова, яка пропонувала КПК України 1960 року доповнити статтею 44-1 «Адвокат у кримінальному процесі» у такій редакції: «Адвокатом у кримінальному провадженні є особа, яка має свідоцтво про право займатись адвокатською діяльністю і надає правову допомогу особі, яка не є суб'єктом права на захист згідно з ч. 1 ст. 48 вказаного кодексу, але стосовно неї здійснюються окремі заходи процесуального примусу, або ця особа викликана дізнавачем, слідчим, прокурором чи судом як свідок, але стосовно неї здійснюються окремі заходи процесуального примусу або така особа викликається дізнавачем, слідчим, прокурором чи судом як свідок. З моменту здійснення процесуальних дій, що визначені в ч. 1 цієї статті щодо особи, якій адвокат надає юридичні послуги, такий адвокат набуває статус суб'єкта кримінального процесу й користується процесуальними правами та гарантіями, що встановлені для адвоката-захисника в ст. 48 вказаного Кодексу» [17, с. 15-16]. Таким чином, між положеннями чинного КПК України і Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» встановлено неузгодженості та протиріччя, що підлягає усуненню в законодавчому порядку. Виникає закономірне питання, а чому стосовно одного й того ж учасника кримінального провадження закріплено два поняття «захисник» і він же «адвокат»? Крім цієї двозначності, чинний КПК України й без того перевантажений неповними і неточними поняттями. Через це серед учених, а також під час практичного застосування відповідних положень КПК України у слідчих, прокурорів і суддів виникає чимало нарікань й труднощів щодо їх тлумачення та правозастосування. У процесі дискусії стосовно порушених питань виокремлюються різні наукові позиції. До прикладу, досліджуючи питання про значення захисника в кримінальному провадженні, В. В. Єрохін визначив, що положеннями ч. 1 ст. 36 і ч. 5 ст. 40 КПК України законодавець закріпив за слідчим, прокурором процесуальну самостійність у процесуальній діяльності, проте позбавивши цього захисника. До того ж тільки в ч. 1 ст. 47 КПК України закріплено загальне

неконкретне положення про те, що він має право використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами. Загалом захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, окрім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захисникові. При цьому в положеннях ст. 42 КПК України, якими визначено перелік прав вказаних учасників кримінального провадження, не вбачається можливість реалізації захисником їх прав. У цих же положеннях не йдеться про заборону доручення захисникові певних прав підозрюваного, обвинуваченого [18, с. 111].

Аналізуючи статус захисника в кримінальному процесі, Ю.О. Кухарук зазначила, що участь захисника є важливою гарантією забезпечення права на захист у кримінальному судочинстві, оскільки його діяльність має соціальний характер і спрямована на спростування обвинувачення, встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність підзахисного, недопущення порушень його конституційних прав. При цьому його діяльність спрямована не тільки на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, але й на інтереси правосуддя [19, с. 59-63], що ми підтримуємо. У процесі дискусії з цього питання І. В. Головань доречно зазначив, що головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав і обов'язків та гарантій адвокатської діяльності. Цей статус призначений забезпечити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами [20, с. 14].

Зазвичай кримінальний процес має публічний характер, що зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю і суд роз'яснювати учасникам кримінального провадження їх права та обов'язки. Одним з таких прав є право на отримання кваліфікованої допомоги з боку обраного чи залученого захисника. Щодо цього чинний КПК України значно розширив можливості реалізації засади змагальності, що своєю чергою, надає більшу можливість стороні захисту відстоювати права й законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні. Поза тим, в окремій статті 20 чинного КПК України «Забезпечення права на захист» закріплено право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого на захист на правову допомогу зокрема. До того ж, у випадках передбачених КПК України і/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, саме підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави. Зазначені, а також інші недоліки, прогалини, зокрема й у чинному кримінальному процесуальному законодавстві спричинили широкую дискусію серед учених навіть попри наявність ст. 3 КПК України «Визначення основних термінів», положення якої не вирішили проблему тлумачення понятійного апарату в кримінальному процесі з питання, що розглядається. Оцінюючи наявні проблеми, професор Капліна О.В. підкреслила, що потреба в чітких нормативних дефініціях стала особливо відчутною за останній час через

збільшенням загального обсягу законодавства, впливу практики Європейського суду з прав людини на національну правороз'яснювальну практику. Зокрема, учена підкреслила, що в разі використання однозначного терміна в його звичайному значенні, зрозумілому для правозастосувача, він, мабуть, не потребує свого визначення. А у випадках, коли він без додаткового пояснення є не досить чітко зрозумілим й можливе його двозначне тлумачення, то термін повинен бути визначений законодавцем. З огляду на зазначене, у КПК України доцільно визначити чітку дефініцію спеціальних юридичних термінів і тих міжгалузевих термінів, які в різних галузях права мають своє специфічне значення [21, с. 17], що ми підтримуємо. Водночас, на нашу думку, треба конкретизувати, що така невизначеність і двозначність понятійного апарату впливає на визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження, зокрема й захисника. На практиці вказані недоліки й прогалини термінології призводять до зловживань окремими працівниками правоохоронних органів і суду, що в цілому позначається на розвитку демократичного суспільства, забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Як встановлено під час дослідження, згідно зі ст. 55 параграфу 4 «Потерпілий і його представник» глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» КПК України в кримінальному провадженні захисником потерпілого може виступати його представник. На наше переконання, у цій частині права потерпілого на захист і їх реалізацію значно звужені, оскільки потерпілий позбавлений права мати й користуватися всіма правами захисника-адвоката, який захищає підозрюваного, обвинуваченого. Крім цього, не зрозуміла позиція законодавця, який безпідставно переніс положення про право потерпілого мати представника чи в будь-який час відмовитися від його послуг, що регламентовано параграфом 55, закріпивши його в п. 8 ст. 56 вищезазначеної глави КПК України. На підставі викладеного, вищезазначений 55 параграф чинного КПК України підлягає доповненню, оскільки в ньому не закріплено положення щодо поняття представника потерпілого, а також не закріплені положення щодо представника потерпілого, зокрема його права і процесуальні обов'язки. За результатами дослідження положень КПК України слід зазначити, що в ньому не було враховано можливість потерпілого та його представника брати участь у вирішенні питання про обрання й продовження строку запобіжного заходу стосовно підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні слідчим суддею. Про актуальність і доцільність цього питання зауважив С.Є. Абламський, зазначивши, що законодавець наділив орган досудового розслідування, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого та їх захисника правом оскаржити рішення про обрання, заміни чи скасування запобіжних заходів у чинному КПК України 2012 року, але позбавив такого права потерпілого та його представника. У таких випадках у правозастосованні діє лише загальне правило про можливість оскарження процесуальних дій (бездільності) органа досудового розслідування та прокурора. При цьому учений наголосив, що положення КПК України й у цій частині абсолютно

безпідставно обмежує право потерпілого на захист своїх прав і законних інтересів у кримінальному провадженні. На його думку доцільно внести відповідні зміни й доповнення до чинного КПК України. Зокрема, за слідчим і прокурором треба закріпити обов'язки враховувати позицію потерпілого та його представника з цих питань. Поза тим, він запропонував надати право останньому бути присутнім при обранні, заміні чи скасування запобіжних заходів, надавати пояснення й докази щодо своєї позиції, а в разі потреби оскаржити прийняте рішення з цих питань [3, с. 124]. Щодо згаданих питань аналогічна точка зору висловлювалася раніше й іншими вченими, актуальність і доцільність чого ми підтримуємо, оскільки вказане питання вирішує проблему вдосконалення забезпечення та реалізації прав і законних інтересів потерпілої сторони, а також сприятиме більш ефективній участі потерпілого та його представника в кримінальному провадженні.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість охарактеризувати загальну тенденцію в Україні щодо поступового реформування державних органів, правоохоронної та судової систем, законодавства в цілому та кримінального процесуального законодавства зокрема. Передусім удосконалення спрямоване на належне забезпечення охорони й захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, що здійснюється на засадах (принципах) імплементації міжнародних правових актів і використання практики Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі. Здійснений аналіз чинного КПК України, змін і доповнень до нього (на сьогодні в понад 50 законах) свідчить про його прогресивність порівняно з КПК України 1960 року та позитивних новел. Безперечно, практичне їх уведення буде сприяти більш ефективному захисту прав людини й громадянина, зокрема за допомогою такого учасника кримінального провадження, як захисник. Водночас у процесі дослідження цих питань встановлено, що понятійний апарат правового статусу захисника залишається незавершеним, його права та обов'язки підлягають більш широкому тлумаченню й законодавчому уточненню. На нашу думку, у чинному КПК України слушно в окремій статті визначити, більш чітко сформулювати та закріпити права й обов'язки захисника-адвоката, а також представника-адвоката потерпілої сторони. Закріплення відповідних прав доцільно розподілити залежно від стадій кримінального провадження, як це зроблено стосовно підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого. Слід усунути розбіжності норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і положень чинного КПК України з досліджених питань. Утім, порушені питання підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Юхно М. О. Юридичний зміст права на захист за кримінальним процесуальним законодавством України / М. О. Юхно // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (Харків, 08 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. – С. 351–353.

2. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях : монографія / О. М. Скрябін. – Запоріжжя : Просвіта, 2017. – 380 с.
3. Абламський С. Є. Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Абламський Сергій Євгенович. – Харків, 2014. – 246 с.
4. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мартовицька Олена Василівна. – Харків, 2014. – 20 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
6. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2012 році : Лист Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 30.01.2013 / Сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.
7. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році : Лист Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини / Сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.
8. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 році : Лист Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 14.01.2015 № 12.0.1-9/168 / Сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.
9. Ященко Р. Ю. Система принципів правотворчої діяльності та їх законодавче забезпечення / Р. Ю. Ященко // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 249–258.
10. Конституція України : с изменениями. – Х. : Право, 2011. – 56 с.
11. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України № 9. – 5 с.
12. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 300 с.
13. Андреева О. И. Соотношение прав и обязанностей государства и личности в правовом государстве и специфика его проявления в сфере уголовного судопроизводства (теоретический аспект) / О. И. Андреева / под ред. М. К. Свиридова. – Томск : Изд-во Томск.ун-та, 2004. – 135 с.
14. Мінченко С. І. Гарантії забезпечення прав людини і громадянина при проведенні окремих слідчих дій / С. І. Мінченко, О. Є. Омельченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2010. – № 5 (72). – С. 75–76.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Харків : Право, 2012. – 392 с.
16. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чайка Роман Анатолійович. – Харків, 2008. – 19 с.
17. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бірюкова Аліна Миколаївна. – Одеса, 2006. – 20 с.
18. Єрохін В. В. Процесуальні особливості участі захисника як учасника кримінального провадження / В. В. Єрохін, О. О. Юхно // Право і Безпека. – 2014. – № 4. – С. 109–113.
19. Кухарук Ю. О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України : монографія / Ю. О. Кухарук. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 148 с.
20. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності / І. В. Головань // Адвокат. – 2012. – № 1 (136). – С. 12–16.

21. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... док-ра юрид. наук : 12.00.09. / Капліна Оксана Володимирівна. – Харків, 2009. – 40 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2017

Юхно М. А. Проблемные вопросы участия защитника в уголовном производстве

В статье с учетом Конституции Украины, действующего уголовного процессуального законодательства Украины определены новеллы и особенности правового регулирования статуса защитника в уголовном производстве. По результатам установлено, что понятийный аппарат по этим вопросам остается несовершенным, процессуальные права и обязанности защитника, а также представителя-адвоката потерпевшей стороны подлежат более широкому толкованию и уточнению. Закрепление соответствующих прав целесообразно распределить в зависимости от стадий уголовного производства. Поданы предложения по усовершенствованию положений действующего УПК Украины по поднятым в статье вопросам.

Ключевые слова: уголовное производство, защитник, досудебное расследование, защита участника уголовного производства, подозреваемый, обвиняемый, сторона защиты, сторона обвинения.

Yukhno M. Problematic Issues of the Participation of a Defense Counsel in Criminal Proceedings

The author of the article analyzes the norms of the Constitution of Ukraine and the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine, that establish the provisions of the procedural status of the defender and his participation, the scope, powers and peculiarities of legal regulation in criminal proceedings. Special attention has been paid to the study of international legal acts and decisions of the European Court of Human Rights on issues raised in the article. The issue of the correlation of the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine with regard to the procedural rights and obligations of the participants in the criminal proceedings as a party of the prosecution and the parties to the defense was investigated, while it was established that the amount of rights of the suspect and the defendant, their defenders is greater than that of the injured party and its representatives, which should be adjusted in the legislative order. According to the results of the analysis and research it is established that the conceptual apparatus on these issues in the current Criminal Procedure Code of Ukraine remains imperfect, procedural rights and duties of the defender, as well as the advocate's representative of the victim, are subject to more general interpretation and clarification. The expediency of legislative consolidation and distribution of the corresponding procedural rights of the indicated participants in criminal proceedings, depending on the stages of criminal proceedings, has been proposed. The necessity of elimination of differences in the terminology, definitions, procedural rights and obligations that exist between the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" and the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine based on the results of the study are stressed.

The suggestions on the improvement and other provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine from the issues raised in the article are given.

Key words: criminal proceedings, defense counsel, pre-trial investigation, defense of criminal proceedings, suspect, accused, defense, prosecution.

РОЗДІЛ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 378:34:340.12:303

О. М. Литвинов

ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ЮРИСТІВ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ПИТАННЯМИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті обґрунтовано використання форм занять, що орієнтуються на сучасні методичні тенденції. Лекція-полілог є розвитком класичної форми занять від суб'єкт-об'єктної взаємодії до суб'єкт-суб'єктної, що змінює навчальний процес у бік активізації пізнавальної діяльності. Аутосемінар є одним зі способів забезпечення рейтингової оцінки знань і розуміється як універсальна форма обговорення проблем. Однією з умов є участь усіх у його роботі. Головною етичною складовою є прозора система оцінки знань; професійною складовою – формування навичок формулювання запитань і відповідей на них.

Ключові слова: *філософія, філософія права, підготовка юристів, методика викладання філософії, лекція-полілог, аутосемінар, право, самостійна робота, оцінювання знань.*

Постановка проблеми. Стаття є продовженням попередньої [1], де подано в розвитку положення про відповідність способів філософського мислення (філософствування) сучасним формам і методам освіти та потреби їх упровадження в процес підготовки майбутніх юристів і правоохоронців [2; 3; 4, с. 599-623]. Позицію особливого значення філософії та філософських дисциплін у цілому в процесі підготовки юристів, зокрема правоохоронців (міліціонерів) автор цих рядків відстоював у низці публікацій (статей і розділів монографій, тезах доповідей [5; 6; 4, с. 623-639; 7, с. 22-53; 8]), аргументуючи насамперед загальнокультурними проблемами, що існують, та відбиттям їх у системі освіти [9; 10; 11; 12; 13; 14] і наполягаючи на потребі звернення до досвіду зарубіжних країн, до прикладу, США [15]. Підкреслювалося також громадянське значення висловлених позицій, зокрема і єдність методичних та методологічних аспектів підготовки майбутніх юристів [16].

Актуальність теми обумовлюється багатьма чинниками, серед яких і ті, що мають загальноосвітнє значення, попри те, що вони досить інтенсивно обговорюються [18; 19; 20; 21; 22; 23; ін.], зокрема й автором цих рядків також [17], включаючи й світоглядні аспекти проблеми в професійній спрямованості, обговорення яких також було свого часу ініційовано автором [5; 6]. Суто педагогічна проблематика природно пов'язана не тільки зі світоглядними питаннями, серед яких ще залишається важливим перехід від ідеологізовано-догматичного способу викладання, що залишився нам у спадок з відомих часів, а й питаннями професійної підготовки, особливо з визначеними в сучасному ракурсі поглядами на її особливості в роботі національної поліції.

Звичайно, залишається й формулювання актуальності цієї проблематики, що було запропоновано в попередній статті як «потреба наближення високого ступеня абстрактності філософського мислення до вирішення конкретних завдань підготовки майбутніх юристів» [1, с. 295].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викладання філософських дисциплін залишається темою багатьох дискусій передусім вітчизняних філософів права. Різні аспекти цих питань досліджували О. Балинська, О. Бандура, В. Вовк, О. Гришук, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, М. Козюбра, М. Костицький, С. Максимов, П. Рабінович, С. Рабінович, Б. Розовський, С. Сливка, О. Стовба, О. Тихомиров та інші науковці та педагоги- викладачі юридичних вищих навчальних закладів. Проте конкретні форми та методи занять з філософських дисциплін з точки зору використання їх евристичних можливостей для розвитку професійних умінь і навичок розглядалися як аспекти інших питань, переважно світоглядного та методологічного характеру. Попередніми кроками в цьому напрямку є розвідки автора цих рядків, праці якого було надруковано в цьому виданні [1; 2].

Формування цілей. Звідси *метою* статті є стисле викладення розроблених і апробованих автором видів занять, які було означено як «лекція-полілог» та «аутосеінар» як низки методичних прийомів, що мають сприяти професійному становленню майбутніх правоохоронців.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалось, головною проблемою в педагогіці, що залишається як один з методологічних недоліків ще радянських часів (часто прихованих за міркуваннями та висновками, які є фактично гаслами, звично прилаштованими до ідеологічних потреб сьогодення), є суб'єкт-об'єктна організація навчального процесу. Спроби її подолання за допомогою впровадження принципу діалогу також наражалися на спротив – чи то відвертий, чи то прихований – педагогічної спільноти, вихованої на рудиментарних засадах радянської педагогіки тоталітарного стибу. Для спеціалізованих вишів МВС, створених також за зразками радянських військових училищ і академій, таке подолання ставало вдвічі важчим, оскільки ієрархічність посилювалася потребою підкорення командирам, розповсюджуючись і на навчальний процес. Як на нашу думку, це є однією з найважливіших причин відомої неефективності діяльності правоохоронної системи в країні, але проблема в такому формулюванні потребує окремого й спеціального дослідження. З цих же міркувань не вдаємося в цьому тексті також до питань запропонованого варіанта реформи відомчої освіти.

Те, що буде стисло викладено нижче, може бути використаним не тільки в процесі викладання філософії та філософських дисциплін у цілому, а й дисциплін інших, насамперед теоретичних і історичних, проте зауважимо, що запропоновані форми й методичні прийоми занять, залишаючись у межах академічних вимог, по-перше, впливають зі специфіки філософствування в найбільш широкому значенні цього терміна, тобто, з пошуку істини, сутності явища або предмета тощо, по-друге,

відображають найсучасніші педагогічні підходи з підготовки спеціалістів передусім таких професій, які передбачають роботу з іншими людьми, спілкування, переконання тощо, і до яких, безумовно, належать й професії юристів і правоохоронців. Один з таких підходів, що набув особливого розвитку у системі освіти США, втілено у вигляді «критичного мислення», особливістю якого є такий надзвичайно важливий бік процесу навчання, як «самовдосконалення», на що звертають увагу й вітчизняні фахівці [24, с. 5-6], до речі, представники відомчої юридичної освіти. Зауважимо особливо надважливий факт – **«критичне мислення є інструментом і продуктом демократизації менталітету «пострадянської людини», і що «критичному мисленню можна і слід навчати»** [24, с. 3] (напівжирне виокремлення – у цитованому тексті. – О. Л.). Таке самовдосконалення через розвиток критичного мислення, разом з іншими професійними та світоглядними якостями, є одним з головних завдань, що вирішуються на заняттях у заявлених нижче формах.

«Лекція-полілог» у своєму визначенні як назві першої форми занять, що пропонується розглянути, є одним з утілень ресурсів, які філософія надає не тільки в аспекті методологічного забезпечення процесу пізнання світу, а й методичного вдосконалення процесів передачі знань від одного покоління іншому. Універсальність лекції є доведеною століттями існування інституалізованих форм такої передачі насамперед у вищих навчальних закладах. Основні особливості зазначеної лекції подаємо з короткими коментарями.

Перше. Для результативного спілкування з аудиторією лектор пропонує підготуватися з теми наступної лекції, варіанти розкриття якої подаються в різних підручниках і посібниках, а також у довідковій літературі. Це потребує певного пояснення передусім стосовно обсягу такої підготовчої роботи. Вона вимагає досить великого ступеня самоорганізації аудиторії, у цьому випадку розподілу серед студентів (курсантів) матеріалу, що стосується теми наступної лекції. У суто організаційному плані плідним є такий підхід, коли за стан справ з однієї конкретної дисципліни (у цьому випадку філософії) відповідає хтось один з навчальної групи. Він (вона) організує вивчення питань (окремих або в цілому) з відповідної теми з використанням конкретних джерел; це може бути один або декілька представників групи.

Друге. Лектор не переказує (переповідає) зміст якогось джерела (підручника), а висловлює свою думку з цієї теми. Причому загальна характеристика її може бути стислою, а основний час має бути присвячений тій проблемі чи тим проблемам, які викладач вважає головними для конкретної аудиторії, що також потребує публічного доведення. Звідси впливає висновок про варіативність тексту лекцій з однієї і тієї ж теми для різних потоків слухачів залежно від їх майбутньої професії або професійної спрямованості.

Третє. Це відповіді на запитання слухачів лекції (що є початком втілення полілогу), які готувалися за різними джерелами, тобто підручниками, якщо думка лектора не збігається або відрізняється від того,

що пропонується в цих джерелах. Доведення переваг або особливостей своєї точки зору передбачає також і варіанти діалогів самих слухачів, які готувалися за різними джерелами або ж мають особисту думку (продовження полілогу). Вимогою викладача є лагідність висловлювань або запитань, які він уже оцінює разом з іншими слухачами, до того ж сама оцінка також потребує обґрунтування. Це найскладніший етап лекції-полілогу, оскільки він потребує досить великої концентрації, а також організаційних правил, головним з яких є таке: у кожен конкретний проміжок часу говорить (висловлюється) тільки одна людина. Таку людину (присутню на лекції) визначає лектор з тих, хто підняв руку. Слід зауважити, що мають заохочуватися будь-які висловлювання й думки, навіть такі, яких не поділяє лектор, але якщо вони стосуються суті питання, то хоча б мінімально позитивну оцінку має отримати кожен, хто висловлювався. Звідси висновок: процес оцінювання відбувається й на лекціях; організаційний момент: для економії часу оцінки фіксує відповідальний у групі за цю навчальну дисципліну, потім вони додаються до оцінок на семінарі (оскільки формально не передбачено внесення оцінок у журнал, де фіксується присутність на лекціях).

Четверте. Міжпредметні зв'язки. Насамперед це пов'язано вже не з методологічно-світоглядними, а більш професійними аспектами навчального процесу (хоча ці аспекти є наявними й у вищевикладеному, включаючи й організаційні моменти). Будь-яка тема з філософії (і історична, і теоретична) пов'язана з багатьма темами суто юридичних дисциплін, як методологічно, так і змістовно. Тому апеляція до знань студентів (курсантів) виглядає не тільки бажаною, а й обов'язковою, про що вони мають попередньо знати, як і те, що ці знання також можуть бути оцінені. Ще раз зауважимо, що оцінювання на лекції має бути винятково позитивним, тим більше, якщо це стосується апеляції до знань інших навчальних дисциплін, звісно, у питаннях, пов'язаних з філософією. Найбільш загальними і водночас найбільш потрібними є питання тлумачення справедливості і свободи, міри і відповідальності, закону і необхідності тощо.

Лекція має закінчитися доведенням своєї точки зору на проблему, що її виокремлював викладач, і стислим підбиттям підсумків обговорення її присутніми з оголошенням оцінок.

«Аутосемінар» є більш докладно описаним у попередніх працях автора, тому викладення його особливостей буде дещо стислим. Семінар також тлумачиться як універсальна форма обговорення проблем, що в процесі розвитку освіти набула такої ж великої значущості, як і лекція. У своєму визначенні-назві поняття «ауто» треба розуміти як підкреслення великої ваги самостійності та ініціативи всіх присутніх на семінарі, а також передачі деяких повноважень викладача (як навчальних, так і оцінювальних) самим студентам (курсантам, слухачам). Основні особливості такого семінару убагаються такими.

Перше. Обов'язкова участь у роботі семінару всіх присутніх (відсутні потім відпрацьовують тему в індивідуальному порядку). Це потребує не

тільки лагідності, а й намагання якомога більшої точності постановки запитань та самих відповідей, а також досить високого темпу проведення заняття. У цілому це означає зрості вимоги не тільки до самої підготовки до заняття, а й активності на ньому всіх присутніх.

Друге. Відсутність негативних оцінок на занятті, якщо незадовільні відповіді або запитання висловлювалися з ініціативи студента (курсанта). Негативна оцінка отримується за умов запитання, поставленого викладачем, на незадовільну відповідь або її відсутність. У випадку висловлення бажання відповідати (поставити запитання) одразу кількома присутніми перевагу має той, хто має вищий рейтинг (більше оцінок-балів).

Третє. Можливість виправити негативну оцінку за рахунок загальної активності на семінарі, оскільки в журналі фіксується оцінка підсумкова, що складається із загального балансу всіх отриманих оцінок за всі види роботи: доповідь, запитання, доповнення, коментування тощо.

Четверте. Участь у оцінюванні всіх усіма, до того ж викладач також має доводити свою оцінку будь-кому, як і всі з присутніх.

П'яте. Проледвтична самооцінка: кожен на початкових заняттях оголошує оцінку, що їй буде намагатися отримати (від цього залежить рівень завдання для виконання самостійної роботи). Скажімо, для отримання найвищої оцінки «відмінно» умовою є виконання роботи з елементами творчості або переклад спеціального іншомовного тексту з коментуванням і доповіддю на семінарі або іспиті (форма проведення іспиту – окрема тема).

Шосте. Проведення семінару самими студентами, тобто в ролі викладача може бути той, хто має найвищий рейтинг і підготувався з усіх питань семінару. Викладач же стає одним зі студентів (курсантів), формально – з такими ж правами, реагуючи в разі потреби лише на великі помилки, які не виправили самі присутні.

Сьоме. Можливість додатково підвищувати рейтинг за рахунок додаткової індивідуальної самостійної роботи (доповіді, реферування першоджерел тощо).

Отже, змістовно семінар суттєво наповнюється персональною активністю, що набуває професійної спрямованості, чому сприяє й залучення знань, набутих з інших дисциплін («міжпредметні зв'язки» є елементом також і «аутосемінару»). Участь в оцінюванні своєї роботи, а також роботи інших на семінарі (як і на лекції-полілозі) сприяє прозорості оцінок, а таким чином формуванню почуття відповідальності за рішення, що приймається, і що є однією з головних професійних якостей юриста (правоохоронця).

Висновки. Висновки з вищевикладеного є такими.

1. Запропоновані в цій і попередній статті способи розвитку в методологічному та професійному аспектах традиційних форм занять у вищих навчальних закладах можуть бути використаними в процесі підготовки майбутніх юристів і правоохоронців, що, додатково, є ще й підтвердженням необхідності вивчення філософії і філософських дисциплін в цілому.

2. «Лекція-полілог» має великий потенціал для формування сучасного світогляду вільної та відповідальної людини й подолання рудиментів тоталітарного мислення і поведінки.

3. «Аутосемінар» також може бути охарактеризований як і «лекція-семінар», а додатково ще й і як форма психологічного закріплення прагнення до самовдосконалення.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Філософія для юристів: методичні аспекти проблеми викладання з полемічними зауваженнями та деякими конкретними пропозиціями / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2017. – Вип. 3. – С. 294–301.

2. Литвинов О. М. Аутосемінар за рейтинговою системою з навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» (із досвіду викладання в юридичному навчальному закладі) / О. М. Литвинов // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : Матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії. – Київ : Стило, 2005. – С. 236–238.

3. Литвинов О. М. Про проблему формування правової свідомості у процесі підготовки сучасного юриста (методологічні та методичні аспекти) / О. М. Литвинов, В. С. Найда // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – Вип. 3: у двох частинах. – Ч. I. – С. 250–256.

4. Литвинов О. М. Право як феномен культури : спроба філософського осмислення. – Луганськ : Янтар, 2014. – 800 с.

5. Литвинов О. М. Щодо існуючої думки: навіщо потрібна філософія офіцера міліції (історико-правові міркування в культурологічній площині, зважаючи на загальний контекст проблем підготовки майбутніх правоохоронців) / О. М. Литвинов // Проблеми філософії права. – 2010-2011 – Т. VIII-IX. – С. 138-144.

6. Литвинов О. М. Роль філософії в підготовці майбутнього офіцера міліції / О. М. Литвинов // Наук. вісник Нац. академії внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 25-31.

7. Литвинов О. М. Формування уявлень про правову державу в курсах гуманітарних дисциплін юридичного вузу (філософсько-світоглядні та історико-правові аспекти) / О. М. Литвинов // Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія / [за ред. проф. Е. В. Віленської та доц. О. М. Литвинова]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – С. 22–53.

8. Литвинов О. М. Про питання : чи потрібна філософія майбутньому офіцеру міліції? // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника внутрішніх справ : мат-ли V всеукр. інтернет-конф. – Режим доступу : http://www.lvduvs.edu.ua/struktura/kaf/soc_dyscyplin/mat_konf.pdf

9. Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму : щодо біди, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-українськи / О. М. Литвинов // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 285–292.

10. Литвинов О. М. Про внутрішню загрозу національній державності як наслідок тенденцій розвитку системи освіти, або міркування з приводу лекції професора Гельмута Курі / О. М. Литвинов // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Вип. 4. – С. 232–240.

11. Литвинов О. М. Сучасний стан освіти в Україні як загроза національній державності / О. М. Литвинов // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – Київ : Гнозис, 2008. – Т. 1. – С. 219-225.

12. Литвинов О. М. До питання формування нової етики бездуховності у сучасній молоді, або про феноменологічно-правовий аспект освітніх процесів / О. М. Литвинов // Філософсько-світоглядні аспекти становлення і розвитку духовної культури студентської та курсантської молоді : мат-ли регіон. кругл. столу. – Донецьк : Донецьк. юрид. ін.-т, 2011. – С. 46-50.

13. Литвинов О. М. Правове виховання у країнах «вторинних» культур / О. М. Литвинов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. – 2011. – № 10. – С. 252-254.

14. Литвинов А. Н. Становление украинской государственности как онтологическая основа воспитательно-образовательных процессов (к феноменологической постановке вопроса в философско-правовом аспекте) / А. Н. Литвинов // Досягнення соціально-гуманітарних наук у сучасній Україні : мат-ли Третьої всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. – Сімферополь-Дніпропетровськ, 2013. – Ч. I. – С. 165-167.

15. Литвинов О. М. Проблеми юридичної освіти в сучасному світі (на прикладі методологічних підходів до підготовки юристів у США) / О. М. Литвинов, В. Ю. Калюжна // Актуальні пробл. соц.-гум. наук : мат-ли Третьої всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю : у 5-ти ч. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. V. – С. 101-104.

16. Литвинов О. М. Щодо подолання примітивізму соціуму раціональністю мислення: методологічні зауваження проти позитивістів та вульгарних матеріалістів / О. М. Литвинов // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 3. – С. 24-32.

17. Литвинов О. М. Система освіти в соціокультурному контексті України / О. М. Литвинов // Методологічні і практичні проблеми гуманітарної освіти та виховання в національній системі освіти : регіон. наук.-практ. конф. : тези доп. – Северодонецьк, 1996. – С. 40-41.

18. Волкова Н. П. Методи активізації навчання / Н. П. Волкова // Педагогічна майстерність: фахова професіоналізація та інноваційні підходи: Матеріали науково-методичного семінару. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2010. – С. 27-30.

19. Лобурець А. В. Інноваційні процеси в освіті країни / А. В. Лобурець // Вища освіта України – Додаток; Т. I. – 2013. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – Київ : «Гнозис», 2013. – С. 54-60.

20. Носенко Е. Л. До проблеми зміни освітньої парадигми / Е. Л. Носенко // Педагогічний процес : теорія і практика. – Київ, 2002. – Вип. 2. – С.77-80.

21. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. І. Слєпкань. – Київ, 2005. – 238 с.

22. Чорний, Сергій. Сучасні підходи до змісту та методики проведення семінарських занять / Сергій Чорний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/539>

23. Шовкопляс О. І. Модернізація змісту вищої освіти як умова європейської інтеграції / О. І. Шовкопляс // Вища освіта України – Додаток; Т. I. – 2011. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – Київ : «Гнозис», 2011. – С. 669 – 674.

24. Тягло А. В. Критическое мышление. Проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2017

Литвинов А. Н. Философия для юристов: методические аспекты проблемы преподавания в связи с вопросами методологии и профессиональной направленности

В статье обосновано использование форм занятий, ориентирующиеся на современные методические тенденции. Лекция-полилог является развитием классической формы занятий от субъект-объектного взаимодействия к субъект-субъектному, что изменяет учебный процесс в сторону активизации познавательной деятельности. Аутосеминар является одним из способов обеспечения рейтинговой системы оценки знаний и понимается как универсальная форма обсуждения проблем. Одним из условий является участие всех в его работе. Главной этической составляющей является прозрачная система оценок; профессиональной составляющей – формирование навыков формулирования вопросов и ответов на них.

Ключевые слова: *философия, философия права, подготовка юристов, методика преподавания философии, лекция-полилог, аутосеминар, право, самостоятельная работа, оценивание знаний.*

Lityvynov O. Philosophy for Lawyers: Methodical Aspects of the Problem of Teaching in Connection with Issues of Methodology and Professional Orientation

The pedagogical perspective is considered as a general cultural problem, as well as the perspectives of world view and professional process of teaching philosophy for future lawyers. The goal of the proposed approach is the formation of the legal consciousness of a lawyer through the development of rational structures of consciousness, as well as substantiation of the educational discourse in assessing the level of knowledge. The pedagogical perspective of the problem analysis implies the rejection from subject-object relations in the educational process and the individualization of instruction. The main types of classes, where new methods are offered, are a lecture-polylogue and an auto-seminar. Lecture-polylogue involves participation in the discussion of the educational material by those present and assessment of knowledge as encouragement of their activity, as well as educational and business games. An important and necessary part of this work is the actualization of the knowledge of future specialists in parallel to special legal disciplines (intersubject communications). An auto-seminar in the methodical plan is one of the ways to overcome the class-lesson system of studies and the rating system of knowledge assessment. The seminar is understood as a universal form of discussion of problems and as an opportunity to master the scientific (rational) approach to them. One of the methodical methods is the compulsory participation of all present in all types of work and also the encouraging of the best students. Lecture-polylogue and auto-seminar are considered as methodically grounded ways of transition from subject-object to subject-subject relations in the educational process, closely related to various types of independent work. The proposed self-assessment system guarantees a greater degree of objectivity, which is ensured by publicity and democracy as an opportunity to participate in the assessment of anyone present, the main criterion is the evidence of the argumentation. The world view perspective assumes an accentuation of attention to

questions of practical philosophy, overcoming the ordinary level of consciousness by developing the ability of independent judgment, which also has great educational significance, including the formation of an active citizenship. A professionally focused view of the problem is intended to focus on the knowledge and skills necessary for lawyers. Particular attention is paid to the ability to formulate a question and accurately answer it, relying on a specific educational material, as well as the ability to work with texts (primary sources).

Key words: *philosophy, philosophy of law, training of lawyers, methodology of teaching philosophy, lecture-polylogue, auto-seminar, law, independent work, knowledge assessment.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Батан Ю. Д.** фахівець I категорії науково-дослідної частини, аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)
- Бондар В. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Бочковий О. В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Власюк В. В.** генеральний директор Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції України (м. Київ)
- Веселов М. Ю.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Кривий Ріг)
- Галаган В. І.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального та кримінального процесуального права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ)
- Глобенко Г. І.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Гуменюк К. П.** суддя Вінницького міського суду Вінницької області (м. Вінниця)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дараган В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативнорозшукувальної діяльності та спеціальної техніки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Дегтярьова С. В.** кандидат юридичних наук, суддя Кіровоградського окружного адміністративного суду (м. Кропивницький)
- Дем'янчук В. А.** кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор університету, професор кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)

- Дрозд В. Г.** кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії з проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)
- Дудоров О. О.** доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, заслужений діяч науки і техніки України (м. Северодонецьк)
- Заяць К. Д.** аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Каменський Д. В.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ)
- Коваленко А. В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Кривенко О. І.** асистент кафедри судової медицини та медичного правознавства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Левін В. І.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Лисенко В. В.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України (м. Київ)
- Лисенко О. В.** кандидат юридичних наук, керівник комунікативного напрямку ГО «Юридична сотня» (м. Київ)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Міщенко О. В.** здобувач ННІ КРД НА СБ України, співробітник Департаменту захисту національної державності СБ України (м. Київ)
- Морозова Я. О.** кандидат юридичних наук, докторант кафедри ОРД Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Пащенко О. О.** кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України (м. Харків)

- Пеньков С. В.** кандидат юридичних наук, працівник слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області (м. Дніпро)
- Ревенко О. І.** провідний фахівець з організаційно-аналітичної роботи та контролю, здобувач кафедри загальноюридичних дисциплін Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Свірін М. О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)
- Сиренчук Т. Ю.** директор ПСП «Надія», здобувач кафедри публічного та приватного права Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ)
- Стацак М. В.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри ОРД та РЗ Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Теремецький В. І.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри університетської освіти і права ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Рівне)
- Титаренко С. С.** здобувач Запорізького національного університету (м. Запоріжжя)
- Фоміна Т. Г.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Хрідочкін А. В.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загально-правових дисциплін Дніпровського гуманітарного університету (м. Дніпро)
- Шехацьов Р. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів)
- Шинкаренко Є. С.** прокурор Мар'їнського відділу Волноваської місцевої прокуратури Донецької області (м. Волноваха)
- Юхно М. О.** здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 4 (80)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 22.12.2017.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 18,3.
Тираж 100 прим. Зам. № 2312-01.

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВЛЮВАЧ
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007